

QƏRİB MƏMMƏDOV

HEYDƏR ƏLİYEV
TORPAQ İSLAHATLARI REGIONLARIN
SOSIAL - İQTİSADI İNKİŞAFININ
ƏSASIDIR

Qərib Məmmədov

**HEYDƏR ƏLİYEV
TORPAQ İSLAHATLARI
REGIONLARIN
SOSIAL - İQTİSADI
İNKİŞAFININ
ƏSASIDIR**

BAKI - 2008

***Azərbaycan xalqının ümummilli lideri
Heydər Əliyevin anadan olmasının
85 illiyinə ithaf olunur.***

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Qərib Məmmədov,
Heydər Əliyev Torpaq İslahatları regionların sosial-iqtisadi inkişafının əsasıdır. 2008-ci il, 232 səh.

Redaktor: Siyasi elmlər namizədi Hikmət Məmmədov

Kitabda Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun inkişaf tarixi, hələ sovet ittifaqı dövründə xalqımızın böyük oğlu, müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin bu sahədə gördüyü böyük işlər, bunun nəticəsində 1969-1982-ci illərdə ölkəmizdə kənd təsərrüfatının dinamik inkişaf səvəsində Azərbaycan kəndlisinin rifaha qovuşması, müstəqillik əldə etdikdən sonra isə həmin illərdə təməli qoyulmuş zəmin üzərində Azərbaycanda və dünyada analoqu olmayan torpaq islahatlarının uğurla həyata keçirilməsinin mümkün olmasından bəhs edilir. Bu zaman istər 1969-1982-ci illər, istərsə də 1993-2003-cü illərdə qəbul edilmiş çoxsaylı fərman, sərəncam, digər hüquqi normativ aktlar diqqətə təqdim edilməklə ulu öndərin yaratdığı hüquqi baza əsasında sosial ədalət prinsiplərinə sövkənən aqrar münasibətlərin formalaşdırıldığı önə çəkilir. Eyni zamanda möhtərəm Prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildən bu günə qədər davam etdirdiyi, mahiyyət və məzmun baxımından heç də torpaq islahatlarından az əhəmiyyətli olmayan "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Programı" çərçivəsində torpaq - əkinçi münasibətlərində yeni tarixi eranın başlandığı və aqrar sektorun daha da inkişaf etdirildiyi diqqətə təqdim edilir.

Kitab ölkəmizin aqrar inkişaf tarixi ilə maraqlananlar, bu sahədə xüsusi tədqiqat aparmaq istəyən mütəxəssislər və elm xadimləri, o cümlədən ulu öndərin aqrar siyasəti və onun bu günkü nəticələri ilə tanış olmaq istəyən geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-8099-1-6

«Azərbaycan təkçə Bakıdan və Abşerondan ibarət deyil. Azərbaycanın hər bir regionu inkişaf etməlidir... Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların ikinci mərhələsi başlanmalıdır».

İlham Əliyev

«Biz torpaq islahatının aparılmasında radikal tədbirlərə əl atmışıq. Deməliyəm ki, nəticə idealdır. Özü də bu, hələlik başlanğıcdır».

Heydər Əliyev

Mündəricat

Ön söz	7
Giriş	9
I fəsil.	
Müasir torpaq islahatları 1969-1982-ci illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin aqrar sahədə yaratdığı baza əsasında həyata keçirildi	
§ 1. Azərbaycanada kənd təsərrüfatının ümumi səciyyəsi 1969-1982-ci illərdə	14
§ 2. Pambuqçılıq, üzümçülük və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi strateji məqsəd kimi	18
§ 3. Heyvandarlığın ixtisaslaşdırılması, bu sahədə geriliyin aradan qaldırılması	23
§ 4. Təsərrüfatlarda rentabelliğin artımı və kolxoz və sovxozların inkişafı məsələləri	24
§ 5. Kənd təsərrüfatı istehsalının maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsi 1970-1980-ci illərdə	31
§ 6. İstehsalın səmərəliliyinin təşkili və əmək məhsuldarlığının artırılması	33
§ 7. Aqrar sektorun 1969-1982-ci illərdəki inkişaf dinamikasının müqayisəli təhlili və nəticələri	39
§ 8. Su təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi sahəsində 1969-1982-ci illərdə həyata keçirilmiş layihələr	41
II fəsil.	
Torpaq islahatlarının hüquqi-elmi əsasları və birinci mərhələnin yekunları	
§ 1. «Torpaq islahatı haqqında» qanun qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin giriş nitqi (12 iyul 1996)	50
§ 2. «Torpaq islahatı haqqında» qanun qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yekun nitqi (12 iyul 1996)	52
§ 3. Dövlət Torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (qısa şərh)	63

§ 4. Torpaq islahatları ulu öndər Heydər Əliyevin aqrar siyasətinin tərkib hissəsidir	65
§ 5. Torpaq islahatlarının elmi və praktik əsasları	68
§ 6. Torpaq islahatlarının hüquqi əsasları. Torpaq islahatı haqqında qanun	74
§ 7. Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında qanun	85
§ 8. Torpaq icarəsi haqqında qanun	88
§ 9. Torpaq bazarı haqqında qanun	92
§ 10. Torpaqların münbitliyi haqqında qanun	93
§ 11. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi	95
§ 12. Torpaq ehtiyatlarından istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarəti haqqında qanun	108
III fəsil.	
Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı torpaq islahatlarının daha da dərinləşməsinə təmin edir	
§ 1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı torpaq-əkinçi münasibətlərində yeni mərhələyə yol açdı	110
§ 2. Azərbaycanın torpaq fondu və onun mülkiyyət növləri üzrə müasir istifadə vəziyyəti	122
§ 3. Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti	178
§ 4. Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti	190
§ 5. Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti	200
Nəticə	220
İstifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı	227

Ön söz

1991-ci ildə dünyanın iki geosiyasi qütübündən birinin - Sovet İttifaqının dağılması bu birliyə daxil olan respublikalara azadlıq və müstəqillik bəxş etsə də onları həm də dəhşətli siyasi burulğanların və iqtisadi böhranların pəncəsinə vermiş oldu. Birdən birə, heç bir hazırlıq olmadan onlara tanış olmayan siyasi və iqtisadi şəraitə, «yad mühitə» düşmüş keçmiş müttəfiqləri bir-birinin ardınca ağır siyasi və iqtisadi böhranlar silkələməyə başladı. Həm sosial-siyasi, həm də iqtisadi sahələrdə onilliklər boyu formalaşmış əlaqə və münasibətlər, norma və dəyərlər sürətlə qırılmağa və dağılmağa başladılar. Respublikalar yeni mühitə adaptasiya olunaraq yaşamaq, öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaq üçün qısa bir müddətdə, düzgün siyasi və iqtisadi kursu müəyyən etmək, müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun yeni əlaqə və münasibətlər yaratmaq məcburiyyətində qaldılar.

Azərbaycan respublikası da keçmiş sovetlər birliyinə daxil olmuş respublikalardan biri kimi yuxarıda göstərdiyimiz ağır problemlərdən yaxa qurtara bilmədi və təəssüflər olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində bu problemlərin həlli üzrə keçmiş sovet respublikaları arasında axırıncı yerlərdən birini tuturdu. Respublikamızın vəziyyətini ağırlaşdıran ən böyük problem isə qonşu Ermənistan tərəfindən məcburi cəlb olunduğu müharibə və onun nəticəsində ərazi bütövlüyünün pozulması, bir milyondan artıq əhalinin qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi idi.

Bela bir vəziyyətdə ölkənin müqəddəratını təyin edəcək böyük tarixi hadisə baş verdi. Xalqın tələbi ilə hakimiyyət başına olduqca böyük dövlətçilik təcrübəsinə sahib, uzun müddət Azərbaycan və Sovet İttifaqına faktiki rəhbərlik etmiş, mükəmməl idarəetmə bacarığı olan harizmatik lider Heydər Əliyev gəldi.

1993-cü ildə baş verən bu siyasi dönüşdən sonra ulu öndər H.Əliyevin müdrik və uzaqgörən daxili və xarici siyasəti nəticəsində Azərbaycan düşdüyü bu böhranlı vəziyyətdən çıxmağa başladı.

Təcrübəli dövlət xadimi H.Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən diqqət mərkəzində saxladığı sahələrdən biri də aqrar sahə idi. Aqrar sahədə islahatların aparılması, xüsusilə onun mühüm tərkib hissəsi olan torpaq islahatlarının aparılması, yeni əkinçi-torpaq münasibətlərinin formalaşdırılması günüən ən vacib tələbi kimi qiymətləndirildi.

Doğrudan da işsizliyin aradan qaldırılmasında, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, regionların sosial-iqtisadi inkişafında böyük rol oynayan torpaq islahatlarının aparılması üçün qısa müddətdə ulu öndər tərəfindən bütün zəruri məsələlər, hüquqi bazanın yaradılması, icra mexanizminin qurulması, sosial ədalət prinsipinin gözlənilməsi öz həllini tapdı. Torpaq islahatlarının birinci mərhələsi uğurla başa çatdırıldı.

Kitabda qısa müddətdə torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı, son illər aqrar sahədə aparılan islahatlar, xüsusən onun mühüm tərkib hissəsi olan torpaq islahatlarının aparılması, bu sahədə əldə olunan uğurlar və bütün bu işlərdə ulu öndər Heydər Əliyevin və möhtərəm prezidentimiz, zati-aliləri İlham

Əliyevin əvəzəilməz xidmətləri öz əksini tapmışdır.

«Heydər Əliyev Torpaq islahatları regionların sosial iqtisadi inkişafının əsasıdır» adlanan bu kitabın materialları islahatların gedişini əks etdirən faktlar və sənədlər, eləcə də 1969-1982-ci illərin zəngin arxiv sənədləri əsasında toplanmışdır.

H.Əliyevin aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi sahəsində gördüyü işləri əks etdirən bu sənədlərin hər biri respublika tarixində iz qoyan hadisələrin, fotosəkillər isə yadda qalan anların əks-sədasıdır.

Kitab üç hissədən ibarətdir. **I hissədə** 1969-1982-ci illərdə H.Əliyevin Azərbaycanın iqtisadiyyatının, xüsusən də kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi, inkişaf etdirilməsi yönündə gördüyü işlər və bu dövrlərdə görülən tədbirlər nəticəsində bu sahənin yüksələn xətlə inkişaf etməsi, onda baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərindən söhbət açılır. **II hissədə** isə 1993-2003-cü illərdə, ümummilli lider H.Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə dönüşündən sonra onun bilavasitə rəhbərliyi altında respublikada aparılan aqrar islahatlar, xüsusən torpaq islahatları, əldə olunan nailiyyətlər, onların nəticələri işıqlandırılmışdır. **III hissədə** 2003-cü ildən sonra Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən cənab Prezident İlham Əliyevin Regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirdiyi böyük işlər və bunun nəticəsində torpaq islahatlarının daha səmərəli hala gətirilməsi, bu islahatların daha da dərinləşməsi və inkişaf etməsinə səbəb olmasından bəhs edilir.

Şübhəsiz ki, bu kitab Respublikamızda aqrar sahənin inkişaf etdirilməsində ulu öndər H.Əliyevin və cənab Prezident İlham Əliyevin misilsiz xidmətlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də aqrar sahənin inkişaf tarixinə, onun bu günkü vəziyyətinə, bu sahədə aparılan islahatların, xüsusilə də torpaq islahatlarının hal-hazırkı vəziyyətinə aydınlıq gətirmək məqsədi güdür.

İnanırıq ki, kitab göstərilən sahə üzrə qiymətli məlumat mənbəyi olmaqla bərabər, həm də respublika ictimaiyyəti tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 4 illik fəaliyyətinin aqrar sektorla bağlı hissəsinə işıq tutmaqla ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 85 illik yubileyinə layiqli töhfə olacaqdır.

Giriş

Bəlli olduğu kimi hər bir suveren dövlətin sabit və dünya tərəfindən qəbul olunmuş dövlət atributları vardır və məhz onlar bu siyasi vahidi bir dövlət kimi xarakterizə edir. Bu atributlardan biri də torpaq, ərazi atributudur. Yəni hər bir dövlət konkret sərhədlərlə müəyyənləşdirilmiş konkret əraziyə malikdir. Bu atribut özünün çox mürəkkəbliyi və çoxşaxəliyi ilə fərqlənən bir sahədir. Dövlətin ərazisi onun əksər fəaliyyət sahələri üçün bazadır, yəni həm siyasi, həm iqtisadi, həm də demoqrafik sahələrin fəaliyyətində dövlətin yerləşdiyi ərazi, torpaq amili əsas aparıcı amillərdən biri, bəlkə də birincisidir.

Torpaq amilinin qiymətləndirilməsi əslində insanlıq tarixi ilə həmyaşdır. Ən qədim dövrlərdən bəri torpaq insanlığın əsas yaşam amillərindən biri olmuşdur. Heç də təsadüfi deyildir ki, əsasını qədim dövrlərdən götürərək müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatan, dünyanın əksər xalqlarının inanclarında mövcud olan dörd ilahi ünsürdən biri məhz torpaq olmuşdur.

İnsanlığın torpağa verdiyi bu qiymət onun bütün tarixi boyu dəyişməmiş, müasir zamana qədər bütün siyasi konfliktlərin və toqquşmaların əsas obyektinə olmuşdur. Ən qədim zamanlardan müasir dövrümüzdə, kiçik tayfa toqquşmalarından dünya müharibələrinədək bütün qanlı savaqlar məhz torpaq və onun maddi nemətləri uğrunda olmuşdur.

Müasir zamanda da torpaq amili özünün tarixi vacibliyini itirməmiş, əksinə, onun insan həyatındakı rolu və qiyməti daha da artmışdır. Belə ki, insanın təbii ehtiyaclarının ödənilməsi yolunda fəaliyyət göstərən və torpaqla bilavasitə əlaqədar olan aqrar sektorun fəaliyyəti və inkişafı birinci növbədə torpaq amili, sonra isə ondan istifadənin vəziyyəti ilə bağlıdır. Hətta ilkin baxışda torpaq amili ilə bilavasitə əlaqəsi olmayan sənaye istehsalatı da bu və ya digər dərəcədə torpaq, onunla bağlı digər resurslarla əlaqəlidir.

Məhz yuxarıda göstərilən əsaslardan çıxış edərək qeyd etmək olar ki, torpaq, onunla bağlı münasibətlər bütün dövrlərdə ölkənin taleyini həll edən əsas amil və faktorlardan biri olmuşdur.

Azərbaycan da bu sıradan istisna təşkil etmir. Dünyanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olan ölkəmiz qədim əkinçilik mədəniyyətinə malik olan bir ərazidir. Müasir Azərbaycan isə hal-hazırda həm də aqrar ölkədir və onun iqtisadiyyatının böyük bir hissəsi də bu sahə ilə bilavasitə bağlıdır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq məlum olur ki, nəyə görə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin diqqət yetirdiyi vacib sahələrdən biri də məhz torpaq və onunla bağlı münasibətlər sistemi olmuşdur.

Məlumdur ki, Azərbaycan digər sovet respublikaları kimi Sovet İttifaqının tərkibinə daxil idi və iqtisadiyyatının bütün sahələri sovet iqtisadi modelinə uyğun qurulmuşdu. Bu iqtisadi modelin yararsızlığı isə zamanla sübut olundu.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından və Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra qarşıda duran həlli vacib problemlərdən biri də yeni torpaq siyasətinin

həyata keçirilməsi, torpaq islahatlarının aparılması idi. Sovetlər İttifaqında mövcud olan asılı iqtisadiyyat sisteminin dağılması digər respublikalar kimi Azərbaycanı da ağır iqtisadi böhrana saldı. Respublikanı bu böhrandan çıxarmanın yeganə və düzgün yolu ölkə iqtisadiyyatını qısa bir müddətdə yeni iqtisadi əsaslarla bərpa etmək idi ki, bunun da həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə torpaq islahatları aparılmalı idi. Müstəqil Azərbaycanın yeni həyata başlaması üçün vacib olan bütün digər məsələlər kimi torpaq islahatlarının aparılması da ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi və qayğısı sayəsində Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatlar və onların mühüm tərkib hissəsi olan torpaq islahatları aparıldı, kənd təsərrüfatının inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı artırıldı, istehsalçıların maddi rifah halı yüksəldildi, istehsal şəraiti yaxşılaşdırıldı, uzun əsrlərdən bəri Azərbaycan əkinçisinin torpaq mülkiyyətçisi olması arzusu nəhayət, reallaşdı, o cümlədən torpağa münasibətdə tarixi ədalət bərpa edilərək torpaqlar pulsuz olaraq kəndliyə verildi və yeni torpaq-əkinçi münasibətlərinin formalaşması üçün real şərait yaradıldı.

Lakin bütün bunların birdən-birə, əsassız və təməlsiz yaradılmasını düşünmək düzgün deyil. Belə ki, müstəqillik əldə edildikdən sonra Respublikamızın qarşısında dayanan ən böyük problemlərdən biri də iqtisadiyyatın yenidən qurulması, rus imperiyası dağıldıqdan sonra azadlığa çıxmış ölkəmizin iqtisadi kursunun müəyyən edilməsi idi.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizin ilk illərində, yəni 1993-cü ilə qədərki dövrdə respublikamızda siyasi hakimiyyətin tez-tez dəyişməsi, onların qeyri-peşəkarlıqları, özbaşnalıq və anarxiya, tez-tez baş verən hakimiyyət böhranları onsuz da dağılmaqda olan iqtisadiyyata ağır və məhvədicə təsir göstərirdi. Digər tərəfdən Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən müharibəyə cəlb olunması, müharibə gedən və işğal olunmuş rayonlardan qaçqınlar axınının respublikamızın digər rayonlarına gəlməsi, hərbi əməliyyatlara fantastik xərclərin çəkilməsi böhran həddində olan iqtisadiyyata ağır zərbə vururdu.

Bu proseslər 1993-cü ilin ortalarına yaxın ölkəni vətəndaş müharibəsi və dağılma təhlikəsi ilə üz-üzə qoydu. Məhz belə bir böhranlı vəziyyətdə ümummillə lider Heydər Əliyev öz tarixi missiyasını – Azərbaycanın xilaskarı missiyasını yerinə yetirməyə başladı.

Əslində bu dövr təkcə sosial-iqtisadi deyil, həm də siyasi-ideoloji baxımdan olduqca maraqlı bir dövrdür. Çünki ölkəyə daxil olan yeni sistem özünə uyğun siyasi-ideoloji təsisatların formalaşmasını tələb edirdi. Belə bir mürəkkəb zamanda ciddi ideologiyaya və təcrübəli siyasi liderə sahib bir siyasi təşkilatlanmaya ehtiyac vardı. Doğrudur, 1992-ci ilə qədər bu istiqamətdə müəyyən cəhdlər olmuş, müxtəlif təmayüllü siyasi partiyalar yaradılmışdı. Ancaq onların heç birisinin irəli sürdüyü prinsip və ideoloji istiqamətlər xalq tərəfindən kütləvi şəkildə mənimsənilməmiş, ümumxalq səviyyəsinə qalxa bilməmişdi. Belə bir məqamda bir qrup Azərbaycan ziyalısi problemin aktuallığını dərk edərək, harizmatik və xalq tərəfindən sevilən siyasətçi kimi, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevə partiya yaratmaq üçün müraciət etdi. Beləliklə, noyabr ayında Naxçıvan şəhərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Yeni Azərbaycan Partiyası yaradıldı. Gözlənilməli kimi, bu

partiya qısa müddətdə özünə respublikanın bütün regionlarında tərəfdarlar toplayaraq məhəlli səviyyəni aşdı və Azərbaycanın siyasi partiyaları tarixində ilk dəfə ümummilli Partiya statusunu qazanmağa nail oldu. YAP gənc partiya olmasına baxmayaraq öz sədri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə olduqca ciddi Proqram hazırladı və qəbul etdi. Bu proqram əslində ölkənin gələcək siyasi-iqtisadi inkişaf konsepsiyasını özündə əks etdirirdi. YAP-ın proqramında ölkə həyatının bütün sahələrində islahatların aparılması ideyası irəli sürülərək əsaslandırılırdı. Heydər Əliyev faktorunu və Proqramda olan əsaslı müddəalar partiyanın ətrafında on minlərlə rəşional düşüncəli insanların birləşməsini təmin etdi. 1999-cu ildə Partiyanın I qurultayında Yeni Azərbaycan Partiyasına İlham Əliyevin müavin seçilməsi bu siyasi təşkilata gənclərin sürətli axınına təmin etdi. Sonrakı illərdə Partiya quruculuğu inkişaf edərək ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında YAP-ı aparıcı təşkilata çevirdi. Bu siyasi qurumun yaradıcısı və ideoloji rəhbəri ulu öndər Heydər Əliyevdən sonra Partiyanın sədri vəzifəsinə cənab İlham Əliyevin seçilməsi Partiyanın sonrakı fəaliyyət istiqamətini və gələcəyini müəyyənləşdirdi. Beləliklə YAP ölkəmizdə aparılan dövlət quruculuğu və islahatlar prosesində aparıcı qüvvəyə çevrildi.

1993-cü ildən keçən 14 il müddətində Azərbaycan xalqı iqtisadi böhrandan, hərbi-siyasi qarşıdurmadan, sosial tənəzzüldən, mədəni iflasdan və nəhayət, mənəvi aşınmadan xilas oldu.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanda aqrar sahə iqtisadiyyatın mühüm bir hissəsini təşkil edir ki, bu sahənin də inkişafının əsası aparılacaq torpaq islahatlarının nəticələrindən asılı idi.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ümumxalq müzakirələrindən sonra torpaq islahatı proqramı hazırlandı və bu proqram əsasında torpaq islahatlarının həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi baza yaradıldı.

«Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 16 iyul 1996-cı il tarixli Qanunu, «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1998-ci il tarixli Qanunu, «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 mart 1999-cu il tarixli Qanunu, Azərbaycan Respublikasının 25 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsi», «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 may 1999-cu il tarixli Qanunu da daxil olmaqla qəbul edilmiş 52-dən çox fərman, qanun və digər hüquqi normativ aktlar respublikamızda torpaq islahatlarını həyata keçirməyə əsaslı zəmin yaratdı. Beləliklə hələ böyük dövlət adamı Heydər Əliyevin Naxçıvan MR-ə rəhbərlik etdiyi dövrdə Culfa rayonunun Şurut və Gal kəndlərində bünövrəsini qoyduğu torpaq islahatları bütün ölkəyə tətbiq edilməyə başlandı. «Aqrar islahatların həyata keçirilməsini təmin edən bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 1997-ci il tarixli 534 sayılı Fərmanından sonra islahatların sürətlə həyata keçirilməsi prosesi başladı.

Ancaq bu prosesi uğurlu edən başlıca səbəblərdən biri də hələ 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı üçün görülən böyük işlər idi. Əgər həmin dövrdə

kənd təsərrüfatı inkişaf etdirilməsə, ölkənin aqrar potensialından və torpaq resurslarından səmərəli istifadə təşkil olunmasa, su meliorasiya təsərrüfatı yaradılmasa idi, əlbəttə müstəqillik dövründə həyata keçirilən torpaq islahatları üçün də müvafiq baza olmayacaqdı. Məhz ölkəmizdə həyata keçirilən torpaq islahatları ulu öndərin 1969-1982-ci illərdə ölkəmizin kənd təsərrüfatı sektorunda formalaşdırdığı zəmin, təməl üzərində aparıldı.

Respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə edilməsinə səbəb olan bu islahatları digər dövlətlərdə həyata keçirilən analoji islahatlardan bu siyasətin müəllifi və icraçısı Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi 3 mühüm prinsip fərqləndirirdi.

Birincisi, Azərbaycanda torpaqlar məhz onun təşəbbüsü ilə vətəndaşlara pulsuz olaraq əvəzsiz verildi. Nəticədə 3 milyon 500 minə qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi. Bu isə yeni, güclü mülkiyyətçilər sinfi yaratmaqla, yeni torpaq-əkinçi münasibətləri formalaşdıraraq, torpaqdan səmərəli və məhsuldar istifadətməni şərtləndirdi, torpağa qayğı və doğma münasibəti zəruri etdi.

İkincisi, torpaqların ən yararlısı və keyfiyyətli özəlləşdirildi. Başqa sözlə, MDB məkanının digər ölkələrindən fərqli olaraq vətəndaşa yararsız və ya az yararlı torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı və münbit torpaqları verildi. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxslərinə öz mülkiyyətlərindəki torpaq sahələri üzərində müstəsna hüquqlar, alqı-satqı, bağışlama, icarəyə və ya istifadəyə vermə, vərəsəlik, girov qoyma və s. kimi hüquqlar verildi ki, bu da Azərbaycanda torpaq islahatlarının keçmiş SSRİ-nin digər respublikalarında olduğu kimi formal deyil, əsaslı zəmində və fundamental şəkildə həyata keçirildiyini sübut etdi.

Üçüncüsü, respublikamızın ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından və kimliyindən asılı olmayaraq torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verildi, eyni zamanda Azərbaycanın hər bir vətəndaşı torpaq alqı-satqısı prosesində, torpaqla bağlı müxtəlif müqavilə və əqdlərin bağlanması iştirak etmək hüququ əldə etdi. Başqa sözlə, torpaq əmlakçısına çevrilmiş 3 milyon beş yüz min nəfər subyektdən başqa respublika əhalisinin yerdə qalan hissəsi də torpaq - vətəndaş münasibətlərindən kənarlaşdırılmadı. Yəni hər bir Azərbaycan vətəndaşı respublikamızda formalaşan torpaqla bağlı yeni mülkiyyət münasibətlərində birbaşa iştirakçı olma hüququ qazandı.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ölkə vətəndaşı olmayan fiziki və hüquqi şəxslərə torpağa mülkiyyətçilik hüququ verilməmişdir ki, bu da nəinki mühüm iqtisadi, həmçinin ciddi siyasi əhəmiyyət daşıyır. Məhz ölkənin aqrar-iqtisadi siyasətinin müəllifi, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin sosial-ədalət prinsipinə söykənən yuxarıdakı tezisləri əsasında formalaşdırılan və 1993-2003-cü illərdə onun 52-dən artıq Fərman və Sərəncamları ilə qanunlaşdırılan, düzgün icra mexanizimləri ilə həyata keçirilən aqrar siyasətin nəticəsi Azərbaycanda aqrar sahənin günü-gündən inkişafına səbəb oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, qəbul edilən kifayət qədər mükəmməl qanunların sayəsində bu gün dövlət mülkiyyətində saxlanılan və bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlar da son nəticədə Azərbaycan vətəndaşlarının rifahı naminə istifadə edilir. Belə ki, bələdiyyə

mülkiyyətinə verilən torpaqlar alqı-satqı, istifadə, icarə və s. qaydalarda, dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar da yenə icarə və istifadə qaydasında əhalinin xidmətinə verilir. Nəticə etibarı ilə bütün qanunlar ölkədə aqrar sahənin inkişafına hüquqi əsas yaratmaqla xalqın maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaratmış oldu.

Heydər Əliyevin aqrar siyasəti olaraq həyata keçirilən və hazırda möhtərəm Prezident tərəfindən davam etdirilən torpaq islahatlarının növbəti mərhələləri böyük dinamizmlə bu gün daha da dərinləşməkdədir.

Xalqımızın mütləq əksəriyyətinin səs çoxluğu ilə 2003-cü ildə dövlət başçısı seçilən Prezident, cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərman aqrar sahənin inkişafına da böyük təkan vermiş, bu bölmədə çalışan insanlara əlverişli şəraitin yaradılmasına səbəb olmuşdur.

Bu prinsiplial yanaşmanın və ardıcıl siyasətin nəticəsində hazırda torpaq islahatlarının birinci mərhələsi başa çatdırılıb və digər mərhələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Torpaq islahatlarının başa çatdırılmış birinci mərhələsində Respublikamızda mövcud olmuş 2032 təsərrüfat, yəni kolxoz və sovxozlar ləğv edilərək, onların əkinə yararlı münbit torpaqları əhaliyə paylanmışdır. Hər bir subyektə verilən torpaq onlara mülkiyyət hüququnu təsdiq edən hüquqi sənəd, Dövlət aktları ilə rəsmiləşdirilərək, naturada sahiblərinə təmizlənib. Bu mərhələdə işğal olunmuş rayonlarımız istisna olmaqla ölkəmizdə torpaq payı almaq hüququ olan 873 618 ailədən 869 268-nə torpaq payı verilib. Bu isə 3 442 778 subyekt deməkdir. Ölkəmizdə torpaq islahatı 99,5% yerinə yetirilib. Torpaq islahatları nəticəsində torpaq üzərində üç mülkiyyət forması müəyyənləşib. Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8 641 506 hektar torpaq sahəsindən 4 913 639 hektarı, başqa sözlə 56,9%-i dövlət mülkiyyətində saxlanılıb; 2 032 744 hektarı, yəni 23,5%-i bələdiyyə mülkiyyətinə verilib, 1 695 123 hektarı, yəni 19,6%-i isə xüsusi mülkiyyətə ayrılıb.

Göründüyü kimi Azərbaycan Respublikası bu gün gənc və dinamik lideri, cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi, siyasi-ideoloji və elmi müstəvidə özünün tərəqqi dövrünü yaşayır. Əldə edilən nailiyyətlərə isə hər ötən gün daha yeniləri əlavə olunur. Əminliklə deyə bilərik ki, bu uğurlar Azərbaycan dövlətçilik tarixinin ən parlaq səhifələri kimi ümummillə tərəqqimizdə özünəməxsus yer tutacaqdır.

Kitabda təqdim edilmiş tədqiqat materialları və onların elmi-analitik təhlili ölkəmizdə həyata keçirilmiş və Azərbaycanın aqrar tarixində hadisə kimi qiymətləndirilən torpaq islahatları, bu islahatların sosial-iqtisadi əsasları, regionların inkişafında yeri və rolu haqqında zəngin məlumat verməklə istər vətəndaşlar üçün və istərsə də bu istiqamətdə araşdırma aparən tədqiqatçı üçün ətraflı və məzmunlu mənbə rolunu oynayacaqdır.

I fəsil

Müasir torpaq islahatları 1969-1982-ci illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin aqrar sahədə yaratdığı baza əsasında həyata keçirildi

§ 1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ümumi səciyyəsi 1969-1982-ci illərdə

1993-2003-cü illərdə ulu öndər H.Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatları və onların mühüm tərkib hissəsi olan torpaq islahatlarının aparılması, kənd təsərrüfatının inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, istehsalçıların maddi rifah halının yüksəldilməsi, istehsal şəraitinin yaxşılaşdırılması, uzun əsrlərdən bəri Azərbaycan əkinçisinin torpaq mülkiyyətçisi olması arzusunun nəhayət reallaşması, o cümlədən torpağa münasibətdə tarixi ədalətin bərpa edilməsi, torpaqların pulsuz olaraq kəndliyə verilməsi və yeni torpaq-əkinçi münasibətlərinin formalaşması müasir tariximizin ən önəmli səhifələrindən biridir. Lakin bütün bunlar ulu öndər H.Əliyevin Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının yüksəldilməsi üçün gördüyü işlərin hamısı haqqında tam təsəvvür yaratmır. Çünki bu onun respublikaya ikinci qayıdışı zamanı gördüyü işlərdir. H.Əliyevin Azərbaycanın kənd təsərrüfatına göstərdiyi qayğıyı tam işıqlandırmaq üçün onun 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrə də nəzər salmaq lazımdır.

Hələ 1969-cu il avqust ayında Kommunist Partiyasının plenumunda cənab H.Əliyev xalq təsərrüfatının başqa sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatında da yaranmış vəziyyəti dərin təhlil etmiş, onun sürətlə inkişafını təmin edəcək kompleks tədbirlər təklif etmişdir. 1970-ci ilin iyulunda H.Əliyevin təşəbbüsü və gərgin əməyi sayəsində SSRİ Nazirlər Sovetinin qəbul etdiyi «Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında» qərar Respublikada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının inkişafında müstəsna rol oynadı.

Belə əsaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan kəndlisi 1971-1975-ci illərdə məhsul istehsalının artırılması, əkinçilik və heyvandarlıq mədəniyyətinin yüksəldilməsi sahəsində çox böyük nailiyyətlər qazandı.

Kənd təsərrüfatının orta illik ümumi məhsulu 1971-1975-ci illərdə 1,4 milyard manata çatdırıldı ki, bu da 1966-1970-ci illərdə olan müvafiq göstəricidən 34% çox idi. Bütün kənd təsərrüfatı məhsulları nəzərdə tutulduğundan xeyli artıq istehsal edildi. Beş il ərzində taxıl və tütün istehsalı hətta gələcək iki ilin əvəzinə, pambıq və meyvə istehsalı gələcək bir ilin əvəzinə də yerinə yetirildi. 1975-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 1969-cu ildəki 999 milyon manatlıq əvəzinə 1 milyard 572 milyon manatlıq oldu, yəni 57% artırıldı. 1981-ci ildə respublika rəhbəri H. Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyasının qurultayında respublika kənd təsərrüfatının 1971-1975-ci illərdəki inkişafına belə qiymət vermişdir: «Görülmüş işlərin başlıca yekunu, zənnimizcə, bundan ibarətdir ki,

Bərdə rayonu. 1980.

biz bütün kənd əməkçilərini kənd təsərrüfatı istehsalının geriliyinə son qoymaq uğrunda mübarizəyə qaldırmağa, onların əmək və iş fəallığını artırmağa, bu inkişafın reallığına və sarsılmazlığına onlarda inam oyatmağa nail olmuşuq. Kəndlərdə yüksək məsuliyyət əhval-ruhiyyəsi yaradılmış, kənd təsərrüfatının sürətli inkişafına hamıda maraq oyanmışdır. Cəsarətlə demək olar ki, 1971-1975-ci illər respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm tarixi dönüş nöqtəsi olmuşdur. Kənd təsərrüfatının uzun sürən geriliyinə son qoyulmuş, onun bütün sahələrinin əsaslı yüksəlişi təmin edilmiş, kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək üçün möhkəm təməl yaradılmışdır».

1976-80-ci illərin yekunları göstərir ki, böyük dövlət xadimi H.Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı yeni, daha yüksək pilləyə qalxmışdır. Beş il üçün nəzərdə tutulan istehsal 1978-ci ildə, vaxtından iki il əvvəl yerinə yetirilmişdir. 1980-81-ci illərdə respublikamızda istehsal olunan kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dəyəri 2,4 milyard manatdan çox olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının inkişaf sürətinə görə o dövrlərdə respublikamız keçmiş sovet respublikaları içərisində birincilər sırasına çıxmışdı. Əgər 1966-1970-ci illərdə (orta illik göstərici) respublikamızın payına Sovet İttifaqı üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun 1%-i düşürdüsə, 1976-1980-ci illərdə bu 1,5% təşkil etmişdi. İlk baxışdan az görünən bu artımın arxasında 1970-1980-ci illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun təxminən iki dəfə çoxalması dururdu. Hesablamalardan aydın görünür ki, Sovet İttifaqı üzrə 1976-1979-cu illərdə 1966-1970-ci illərə nisbətən kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun orta illik artımı 23,8 milyard manat olmuşdu ki, bunun da 3,8%-i respublikamızın payına düşmüşdür. 1980-ci ilin yekunları göstərmişdir ki, ölkə üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun mütləq artımında respublikamızın rolu daha da yüksəlmişdi.

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında 1961-1975-ci illər üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun orta illik artım dinamikası

(bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə 1973-cü ilin müqayisəli qiymətləri ilə)

	kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (milyon manat)	1961-1965-ci ilə nisbətən (faizlə)	1966-1970-ci ilə nisbətən (faizlə)	1971-1975-ci ilə nisbətən (faizlə)
1961-1965	810,4	100		
1966-1970	1039,6	128,3	100	
1971-1975	1389,2	171,4	134	100
1976-1980	2029,0	250,4	195,2	146,1

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında və tədarükündə hər il əvvəlki ilin nəticələrini xeyli ötüb keçmək, respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafında qanunauyğun bir prosesə çevrilmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən daha aydın görmək olar.

Cədvəl 2

Azərbaycan respublikasında 1961-1980-ci illər üzrə əkinçilik məhsulları istehsalının orta illik artımı və 1976-1980-ci illərdə əvvəlki illərə nisbətən artım fərqi (təsərrüfatın bütün kateqoriyaları üzrə, min tonla)

İllər	Taxıl	Pambıq	Tütün	Tərəvəz	Bostan məhsulları	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Çay yarpağı (növlü)
1961-1965	571,6	293,8	11,9	216,6	56,3	65,6	87,4	6,7
1966-1970	710,5	327,7	21,2	364,5	62,4	82,8	232,0	9,2
1971-1975	828,7	440,8	37,4	530,4	65,1	135,7	466,4	11,7
1976-1980	115,2	653,8	52,6	834,9	77,5	227,0	999,8	18,0
O cümlədən								
1961-65-ci ilə nisbətən	580,4	360,0	40,7	618,3	21,2	161,4	912,4	11,3
1966-70-ci ilə nisbətən	441,5	326,1	31,4	470,4	15,1	144,2	767,8	8,8
1971-75-ci ilə nisbətən	323,3	213,0	15,2	304,5	12,4	91,3	533,4	6,3

Əkinçilik məhsullarının belə sürətli artımı həlledici dərəcədə məhsuldarlığın yüksəlməsi ilə bağlı olmuşdur. Beş il ərzində taxıl məhsuldarlığı 48%, pambıq məhsuldarlığı 29%, üzüm məhsuldarlığı 51%, tərəvəz məhsuldarlığı 37%, meyvə məhsuldarlığı 45% artmışdır (aşağıdakı cədvələ bax).

Cədvəl 3

Azərbaycan Respublikasında 1961-1980-ci illər üzrə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı (orta illik; bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə, sentnerlə)

	Taxıl bitkiləri	Pambıq	Tütün	Tərəvəz	Üzüm	Meyvə və giləmeyvələr
1961-1965	8,7	12,7	11,1	106,	24,9	16,5
1966-1970	10,9	16,0	15,9	120	40,4	15,3
1971-1975	13,8	21,6	24,7	146	48,2	17,8
1976-1980	20,4	28,2	30,2	499	72,8	25,8
O cümlədən						
1961-1965-ci ilə nisbətən	11,7	15,5	19,1	93	47,9	9,3
1966-1970-ci ilə nisbətən	9,5	12,2	14,3	79	32,4	10,5
1971-1975-ci ilə nisbətən	6,6	6,6	5,5	53	24,6	8,0

§ 2. Pambıqçılıq, üzümçülük və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi strateji məqsəd kimi

1976-1980-ci illərdə respublikada kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı pambıqçılığın tərəqqisi ilə bilavasitə əlaqədar olmuşdur. Əgər 1961-1965-ci illərdə hər il (orta illik məhsul hesabı ilə) respublikada 293,8 min ton, 1966-1970-ci illərdə hər il 327,7 min ton pambıq tədarük edilmişdisə, 1971-1975-ci illərdə bu göstərici 440,8 min ton, 1976-1979-cu illərdə isə 596 min ton olmuşdur. 1979-cu ildə əvvəlki dövrlərə nisbətən rekord məhsul 742 min ton pambıq tədarük edilmişdir. Azərbaycan pambıqçılarının 1980-ci ildəki nailiyyətləri daha sevindirici olmuşdur. Belə ki, dövlətə 890 min ton pambıq təhvil verilmiş, hər hektardan məhsuldarlıq 35 sentner olmuş, məhsulun təqribən üçdə biri maşınla yığılmışdır. Beş il ərzində dövlətə 3265 min ton pambıq təhvil verilmişdir.

Pambıqçılığın ixtisaslaşdırılması, onun daha da əlverişli təbii iqlim şəraitinə malik olan rayonlarda yerləşdirilməsi sahəsində çox mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. 1980-ci ildə Bərdə, Ağcabədi, Sabirabad, Jdanov (indiki Beyləqan) və Salyan rayonlarında pambıq istehsalı 401 min tondan çox olmuşdur. Müqayisə üçün onu göstərmək yerinə düşər ki, 1970-ci ildə bütünlükdə respublikamızda 335 min ton pambıq tədarük edilmişdir. Aqrotexniki tədbirlərin vaxtında görülməsi, yığım texnologiyasına əməl edilməsi, yüksək keyfiyyət uğrunda ardıcıl mübarizə aparılması yaxşı göstəricilərlə nəticələnmişdir. Belə ki, istehsal olunan pambığın hamısı, birinci növlə təhvil verilmiş, pambığın emal göstəriciləri yaxşılaşmış, mahlic çıxarı 34 faizdən çox olmuşdur.

1976-1980-ci illərdə respublikamızda kənd təsərrüfatı istehsalı dinamikası və strukturunda baş verən irəliləmələrdə üzümçülük çox mühüm yer tutur. Bu cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrə qədər respublikamızda üzüm istehsalı o qədər də çox deyildi. Onu göstərmək kifayətdir ki, 1966-1970-ci illərin hər birində (orta illik məhsul) respublikada cəmi 232 min ton üzüm istehsal edilmişdir. Üzümlüklərin vəziyyəti əkinçilik mədəniyyətinin tələblərinə cavab vermirdi ki, bunun nəticəsində də məhsuldarlıq xeyli aşağı idi. 1971-1975-ci illərdə həm mövcud üzüm bağlarının vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, həm də yeni üzüm bağlarının salınmasına diqqət artırıldı, üzümçülüüyün intensivləşdirilməsi, elm və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərinə əsasən əməyin və istehsalın təşkilinin təkmilləşdirilməsi sahəsində konkret tədbirlər həyata keçirildi. Bütün bunlar 1971-1975-ci illərdə orta illik üzüm istehsalını 466 min tona, hər hektardan məhsuldarlığı 48,2 sentnerə çatdırmağa imkan vermişdi. 1975-ci ildə respublikada üzüm istehsalı 1969-cu ildəki səviyyəni 2,6 dəfə ötüb keçmişdi. 1976-1980-ci illər isə üzümçülüüyün inkişafında xüsusilə mühüm mərhələ oldu. 1976-1980-ci illər üzümçülüüyün istehsalında mühüm mərhələ olmuşdur. Belə ki, H.Əliyevin inadlı fəaliyyəti nəticəsində SSRİ Nazirlər Sovetinin «Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında» 1975-ci il 9 iyul tarixli və «Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərəcəliyi inkişaf etdirmək, habelə irriqasiya-meliorasiya obyektlərinin layihələşdirilməsi və tikilməsi tədbirləri haqqında»

Sabirabad rayonu. 03.09.1977.

1982-ci il tarixli qərarlarının qəbul edilməsi və 1977-1982-ci illərdə iqtisadi və sosial inkişaf üzrə qarşıya qoyulmuş vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində Respublikada irriqasiya-meliorasiya işləri sahəsində, həmçinin üzümçülükdə görünməmiş uğurlar əldə edilmişdi.

1971-1980-ci illərin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də bundan ibarət olmuşdur ki, üzümçülüğün ərazi strukturu xeyli dəyişdirilmiş, yeni üzümçülük rayonları yaradılmışdır. Dağ rayonlarında üzümçülüğü inkişaf etdirməyə başlanmışdır ki, bu da onların iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinə, mövcud əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə olunmasına müsbət təsir göstərmişdir.

1980-ci ildə respublikamızın tarixində ilk dəfə olaraq üzüm istehsalı 1,4 milyon tona çatdırıldı. Yığılan üzümün keyfiyyəti xeyli yaxşılaşdırılmış, onun şəkərliliyi 1979-cu ilə nisbətən 17% qalxmışdı. Üzümlüklərin məhsuldarlığı orta hesabla 91 sentnerə çatdırılmışdı ki, bu da 1975-ci ildəkindən 26 sentner çox idi. Ümumiyyətlə 1976-1980-ci illərdə dövlətə 5 milyon tona yaxın üzüm satılmışdı.

1976-1980-ci illərdə respublikamızda iri üzümçülük rayonları yaradılmışdı. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, 1980-ci ildə yalnız Cəlilabad və Şamaxı rayonları dövlətə 1969-cu ildə bütün respublikanın təhvil verdiyindən 1,6 dəfə çox üzüm satmışdılar. Bu

Neftçala rayonunun «Azərbaycan» kolxozu. 30.05.1979.

göstəricilər respublikanın kənd təsərrüfatının nə qədər zəngin potensial imkanlara malik olduğunu göstərirdi.

1976-1980-ci illərdə respublikamızda taxılçılıq da əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdi. Bu illərdə orta illik taxıl tədarükü 352 min tona bərabər olmuşdu ki, bu da 1961-1965-ci illər səviyyəsindən 2,7 dəfə, 1966-1970-ci illər səviyyəsindən isə 2,3 dəfə artıq idi. Kənd təsərrüfatının bu mühüm sahəsinin inkişafındakı nailiyyətlər əsas etibarilə məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına təmin edilmişdi. 1980-ci ildə taxılın hər hektarından məhsuldarlıq 23,2 sentnerə qalxmış, dövlətə 360 min ton taxıl təhvil verilmişdi. Ümumiyyətlə beş il ərzində respublikada 1758 min ton taxıl tədarük edilmişdi.

1971-1980-ci illərdə respublikanın rəhbəri H.Əliyevin kənd təsərrüfatına göstərdiyi qayğı və diqqəti nəticəsində tərəvəz istehsalının ixtisaslaşdırılması və təmərküzləşdirilməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər çox müsbət nəticələr vermişdir. Azərbaycan Tərəvəz və Meyvə İstehsalı, Tədarükü, Emalı və Satışı Aqrar-Sənaye Birliyinin yaradılması sənaye ilə kənd təsərrüfatı arasında əlaqələrin möhkəmlənməsinə, respublikada aqrar sənaye inteqrasiyası münasibətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdi. 1980-ci ildə tərəvəzin məhsuldarlığı hər hektardan 210 sentnerə çatmış, 1975-ci ildəkinə nisbətən 54 sentner və ya 35% artmışdı.

Şamaxı rayonu. 12.09.1980.

Günəbaxan tarlası. 03.07.1981.

Respublika 1976-1980-ci illərdə 3 milyon 65 min ton tərəvəz istehsal etmişdi. 1976-1980-ci illərdə respublika əhalisinin istehlakının artırılması və onun strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq kartofçuluq da xeyli dərəcədə inkişaf etmişdi. Orta illik kartof istehsalı 1966-1970-ci illərdə 122,5 min ton olmuşdusa, 1976-1980-ci illərdə bu rəqəm 151 min tona çatdırılmışdı. 1980-ci ildə dövlətə kartof satışı 36 min ton təşkil etmişdi.

1976-1980-ci illərdə respublikada meyvəçiliyin inkişafı özünəməxsus yer tutmuşdu. 1971-1975-ci illərdə respublika rəhbərliyinin qayğısı sayəsində bu sahənin inkişafı üçün görülən tədbirlər daha geniş miqyas almışdı. Bunun nəticəsində 1980-ci ildə respublikada meyvə istehsalı 200 min tona çatdırılmışdı.

1976-1980-ci illərdə Azərbaycanda çay istehsalı da xeyli artırılmışdı. Belə ki, 1980-ci ildə 21 min ton, yaxud 1966-1970-ci illərdə istehsal olunandan 2 dəfə çox çay yarpağı istehsal olunmuşdu. Beş il ərzində dövlətə nəzərdə tutulandan 19 min ton çox çay yarpağı təhvil verilmişdi. Tütünçülük, bostan məhsulları istehsalı sahəsində də yüksək göstəricilər əldə edilmişdir.

Cədvəl 4

1961-1980-cı illər üzrə əsas bitkiçilik məhsullarının orta illik tədarükü
(bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə, min tonla)

İllər	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Üzüm	Çay
1961-1965	127,9	293,8	11,7	7,5	113,8	65,0	6,7
1966-1970	167,0	327,7	21,1	13,9	238,3	201,3	9,2
1971-1975	236,4	440,8	37,3	23,2	389,7	431,9	11,7
1976-1980	351,7	653,8	52,5	35,2	614,5	945,0	18,0

§ 3. Heyvandarlığın ixtisaslaşdırılması və bu sahədə geriliyin aradan qaldırılması

1976-1980-ci illərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də bundan ibarət idi ki, heyvandarlığın inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşması sahəsində 1971-1975-ci illərdə qazanılmış nailiyyətlər daha da möhkəmləndirilmiş, bu sahənin gələcək inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradılmışdı.

Heyvandarlığın inkişafı sahəsində bu dövrlərdə qazanılmış nailiyyətlərin nə dərəcədə böyük ictimai-iqtisadi və siyasi əhəmiyyətə malik olduğunu daha dolğun təsvir etmək üçün qısaca da olsa 1961-1970-ci illərdə respublikamızda kənd təsərrüfatının bu sahəsinin inkişaf səviyyəsinə nəzər yetirək.

1961-1965-ci illərdə kolxoz və sovxozlarda, təsərrüfatlararası müəssisələrdə, digər dövlət təsərrüfatlarında heyvandarlıq məhsullarının illik istehsalı 169,2 milyon manata, 1966-1970-ci illərdə isə 175,6 milyon manata bərabər idi. Heyvandarlığın məhsuldarlıq göstəriciləri son dərəcə aşağı idi. Onu göstərmək kifayətdir ki, 1969-cu ildə kolxoz və sovxozlarda hər inək və camışdan cəmi 677 kq süd sağılmış, hər yumurtlayan toyuqdan

Martuni (indiki Xocavənd) rayonunun pambıq tədarükü zavodu. 1979.

92 yumurta alınmışdı. Dövlətə satılmış hər baş qaramalın orta çəkisi cəmi 209 kq idi. Hər 100 doğar inəkdən 49 buzov, hər yüz ana qoyundan 43 quzu alınmışdı.

O dövrdə H.Əliyev iqtisadiyyatın bu çox mühüm sahəsində yaranmış ciddi geriliyi aradan qaldırmaq məqsədilə heyvandarlığı ixtisaslaşdırmaq və tərəküzləşdirmək, onu sənaye təməli üzərinə keçirmək, yem bazasını möhkəmləndirmək, kolxoz və sovxozlarda zoobaytar xidmətini təkmilləşdirmək, heyvandarların iş şəraitini yaxşılaşdırmaq, onları öz əməyinin nəticələrindən maddi və mənəvi cəhətdən daha dolğun maraqlandırmaq sahəsində çoxlu tədbirlər həyata keçirdi ki, bunlar da tezliklə öz müsbət nəticələrini verdi.

1971-1975-ci illərdə ictimai təsərrüfatlarda heyvandarlıq məhsulları istehsalı 1966-1970-ci illərə nisbətən 45,2 milyon manat artmışdı. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, 1966-1970-ci illərdə bu artım cəmi 6,4 milyon manat olmuşdur. Ən böyük nailiyyət bundan ibarət idi ki, respublikamızda mal-qaranın məhsuldarlığını yüksəltmək üçün şəraitin olmaması haqqında bəzi rəhbər işçilər və mütəxəssislər tərəfindən yayılan fikirlərin əsassızlığı sübut edildi. 1976-1980-ci illərdə bu sahənin inkişaf imkanlarından daha səmərəli istifadə olunması üçün zəmin yaradıldı. 1976-1980-ci illər ərzində respublikada heyvandarlıq məhsulları istehsalı 641 milyon manata, ictimai təsərrüfatlarda isə 286 milyon manata çatmışdır ki, bu da 1966-1970-ci illər üzrə müvafiq göstəricilərdən 203 və 110,4 milyon manat çox idi. Respublika rəhbərliyi 1976-cı ilin ilk günlərindən heyvandarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, qazanılmış müvəffəqiyyətlərin möhkəmləndirilməsi məqsədilə kompleks tədbirlər sistemi müəyyən etdi və onların həyata keçirilməsi üzərində nəzarəti gücləndirdi.

1976-1980-ci illər ərzində kənd təsərrüfatı müəssisələrində heyvandarlıq məhsulları istehsalının 1971-1975-ci illərə nisbətən mütləq artımı 65 milyon manat olmuşdur ki, bu da 1966-1970-ci illərin 1961-1965-ci illərə nisbətən müvafiq göstəricisindən 10 dəfə çoxdur.

H.Əliyev cənablarının o zaman dediyi kimi «Belə bir fakt dərin razılıq hissi oyadır ki, indi bizim mal-qaranın məhsuldarlığına görə ümumittifaq göstəricilərini xeyli ötüb-keçən bir çox təsərrüfatımız və bütöv rayonlarımız vardır».

1976-1980-ci illərdə respublikamızda heyvandarlıq məhsullarının tədarükü də xeyli artmışdı. Məsələn, göstərilən dövr ərzində mal-qara və quş əti tədarükü təqribən 14%, süd tədarükü 31%, yun tədarükü 21%, yumurta tədarükü 26% artmışdır ki, bu da çox yüksək və bir sıra məhsul növləri üzrə hətta Sovetlər birliyi üzrə rekord göstəricilər idi.

§ 4. Təsərrüfatlarda rentabelliyyənin artımı, kolxoz və sovxozların inkişafı məsələləri

Kənd təsərrüfatı istehsalının sürətlə yüksəlişi kolxoz və sovxozların maliyyə vəziyyətinin möhkəmlənməsinə, təsərrüfatların rentabelliyyənin artmasına səbəb olmuşdu. 1976-1980-ci illər ərzində kolxozların ümumi gəliri 1971-1975-ci illərə nisbətən beş dəfədən çox artmışdı. Sovxozların və digər dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinin isə mənfəəti daha sürətlə

Jdanov (indiki Beyləqan) rayonu. 07.06.1980.

Salyan rayonu. 13.07.1977.

çoxalmışdı. 1970-ci ildə sovxozların mənfəəti 31,1 milyon manat idisə, 1975-ci ildə 151,4 milyon manat, 1979-cu ildə isə 175 milyon manat olmuşdu. Hər bir orta illik işçi hesabı ilə sovxozların mənfəəti 1970-ci ildə 68 manat, 1979-cu ildə isə 625 manat təşkil etmişdi. 1980-ci ilin ilk yekunları göstərdi ki, sovxozlarda istehsalın rentabelliği, onların mənfəəti əvvəlki illərə nisbətən qat-qat çox artmışdı.

Bütün bu faktlar 1971-1980-ci illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı istehsalında, kolxoz və sovxozların iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsində son dərəcə böyük nailiyyətlər qazandığını bir daha təsdiq edir.

Ulu öndər H.Əliyev o zaman respublikamızın kənd təsərrüfatında qazanılmış nailiyyətlərdən bəhs edərək demişdir: «Bu gün biz kənd təsərrüfatı cəbhəsində görkəmli əmək qələbəmizi təntənə ilə qeyd etdik. Əlbəttə, bu gün biz kənd təsərrüfatı istehsalının bütün sahələri üzrə yüksək artım sürətinin rəqəmlərini göstərdikdə, fikir verin, hansı sahəni, hansı məhsulu götürsək, yalnız illik deyil, beş il müddətinə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan işləri 130, 140, 150, 160 % yerinə yetirmişik. Hər birimiz buna görə öz işimizdən çox razı qalmalıyıq. Fikirləşirik ki, əbəs yerə, gərgin işləməmişik, əməyimizin əvəzi qat-qat çıxır və xalq tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Bütün bunlar Azərbaycanın şöhrətini getdikcə yüksəklərə qaldırır».

Kənd təsərrüfatı istehsalının dinamik və proporsional inkişaf etdirilməsində onun maddi

Ağcabədi rayonu. 21.07.1979.

texniki bazasının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, 1970-1975-ci illərdə xalq təsərrüfatının bu mühüm sahəsinə 1920-1960-cı illərdəkindən 425 milyon manatdan çox əsaslı vəsait qoyulmuşdur. Həmin illərdə kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondları 395 artmış, bütün kompleks işlər üzrə kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun həcmi 1612 milyon manat olmuşdu. Çoxlu heyvandarlıq kompleksi binası istifadəyə verilmiş, kənd təsərrüfatının sənaye təməli üzərində inkişafı sahəsində irəliləyişə doğru böyük addımlar atılmışdı. Kənd təsərrüfatının energetika gücü xeyli artırılmış, istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi səviyyəsi, maşın-traktor parkından istifadə göstəriciləri yaxşılaşmışdı.

1976-1980-ci illər respublikamızda kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsində çox mühüm mərhələ olmuşdur. Bu illərdə kənd təsərrüfatının inkişafına, istehsal və qeyri-istehsal obyektləri üçün 2,3 milyard manatlıq əsaslı vəsait qoyuluşu ayrılmışdı ki, bu da 1920-1965-ci illərdəki müvafiq göstəricidən 700 milyon manat artıq olmuşdu.

İqtisadiyyata əsaslı vəsait qoyuluşunun kənd təsərrüfatının xeyrinə bölüşdürülməsi 1976-1980-ci illərdə əhəmiyyətli dərəcədə güclənmişdi. Əsaslı vəsait qoyuluşunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 1971-1975-ci illərdəki 14,4%-dən 21%-ə qalxmışdı. Bu prosesin intensivliyi haqqında daha ətraflı məlumat almaq üçün aşağıdakı rəqəmlərə diqqət yetirək:

Cədvəl 5

Azərbaycan Respublikasında 1961-1980-ci illər üzrə iqtisadiyyata əsaslı vəsait qoyuluşunda aqrar sahənin xüsusi çəkisi.

(kolxozların və əhalinin vəsaiti nəzərə alınmadan; yekuna görə faizlə)

	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1961-1970	1971-1980
Əsaslı vəsait qoyuluşunun cəmi	100	100	100	100	100	100
O cümlədən; Kənd təsərrüfatı	10,2	14,4	18,6	21,7	12,7	20,0
Əsaslı vəsait qoyuluşunun artımında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi %-lə	14,4	24	32,3	28	16,3	29,0

Göründüyü kimi, əgər 1961-1970-ci illərdə əsaslı vəsait qoyuluşunun artım strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 16,3 % olmuşdusa, 1971-1975-cu illərdə bu rəqəm 32,3% olmuşdur. 1976-1980-ci illərdə isə kənd təsərrüfatının payına iqtisadiyyata ayrılan əsaslı vəsait qoyuluşu artımının 28%-i düşmüşdü. Çox mütarəqqi hal idi ki, əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturunda kənd təsərrüfatının rolunun artması iqtisadiyyatın digər sahələrinin dinamik və proporsional inkişafı ilə müşayiət olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun həlledici hissəsi dövlət tərəfindən həyata keçirilirdi. 1976-1980-cı illərdə kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun ümumi həcmində dövlət vəsaitinin xüsusi çəkisi təxminən 80% olmuşdu. Müqayisəli materiallar göstərir ki, əvvəlki dövrlərə nisbətən 1971-1980-cı illərdə kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait

qoyuluşunun strukturunda kolxozların xüsusi çəkisi aşağı idi. Belə ki, əsaslı vəsait qoyuluşunda kolxozların payı 1946-1950-ci illərdə 58%, 1951-1955-ci illərdə 39%, 1956-1960-cı illərdə 58%, 1961-1965-ci illərdə 40% olmuşdu. Belə bir vəziyyət, bir tərəfdən iqtisadi inkişafın əvvəlki mərhələlərində dövlətin iqtisadi imkanlarının məhdud olması, digər tərəfdən isə kolxoz quruluşunun inkişafında iqtisadi qanunların tələblərinin lazımi dərəcədə nəzərə alınmaması ilə əlaqədar idi. İqtisadi cəhətdən çox da möhkəm olmayan kolxozların vəsaitinin xeyli hissəsinin əsaslı vəsait qoyuluşuna yönəldilməsi kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsalla istehlak arasındakı nisbətə pozulmasına şərait yaratmış və beləliklə də istehsalın gələcək inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırmışdı. Onu göstərmək kifayətdir ki, 1946-1965-ci illərdə respublikada kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşu 1,5 milyard manat təşkil etmiş, bunun da 690 milyon manatı və ya 46 %-i kolxozların hesabına olmuşdu.

1971-1980-cı illərdə kənd təsərrüfatında istehsal və qeyri-istehsal obyektlərin tikintisinə əsaslı vəsait qoyuluşunun 830 milyon manatdan çoxu və ya 21,6 %-i kolxozların payına düşmüşdü. Bundan aydın görünür ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdiyi belə bir şəraitdə kolxozların maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsində dövlətin və kolxozun mənafeyi bir-birinə uyğun gəlirdi və həm də bu uyğunluq respublikanın kənd təsərrüfatının dinamik və proporsional inkişaf etdirilməsi üçün yeni perspektivlər açırdı.

Kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun mühüm istiqamətlərindən biri irriqasiya və meliorasiya üçün ayrılan vəsait idi. 1971-1980-cı illərdə suvarma təsərrüfatına təqribən 1,5 milyard manata qədər əsaslı vəsait yönəldilmişdi ki, bu da sovet hakimiyyətinin 50 ili ərzində qoyulmuş əsaslı vəsaitdən 1,7 dəfə çox idi. 1975-1980-cı illərdə dağətəyi və dağlıq zonalarda su təsərrüfatı qurğularının tikintisi xeyli genişləndirilmiş, respublikanın əksər rayonlarında böyük həcmdə meliorasiya işləri görülmüşdü ki, bu da əkin sahələrinin strukturunun təkmilləşdirilməsinə, torpaq fondundan istifadənin səmərəliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir etmişdi.

1975-1980-cı illərdə kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi prosesinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də bundan ibarət idi ki, kolxoz və sovxoz istehsalının inkişafına əsaslı vəsait qoyuluşunun istiqamətlərində də mühüm keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdi; 1980-ci ildə kolxozların kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşu 515 milyon manat olmuşdu. Traktor, kənd təsərrüfatı maşınları, nəqliyyat vasitələri və digər texnikanın alınmasına, heyvandarlıq binalarının tikintisi və avadanlıqla təchiz edilməsi, su təsərrüfatı qurğularının tikintisinə əsaslı vəsait qoyuluşu daha sürətlə artmışdı. 1976-1980-cı illər ərzində bağların, üzümlüklərin və başqa çoxillik bitkilərin əkin sahələrinin salınmasına 1965-ci il səviyyəsindən 5 dəfə çox vəsait xərclənmişdi.

Kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun artması, onun istiqamətləri elmi-texniki tərəqqiyə, respublikanın kənd təsərrüfatının spesifik inkişaf xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməsi xalq təsərrüfatının bu mühüm sahəsində əsas istehsal fondlarının dinamik artmasını təmin etmişdi.

Cədvəl 6

Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatına istiqamətlər üzrə əsaslı vəsait qoyuluşu
(faizlə)

Kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşu	1965-ci ilə nisbətən 1970-ci il	1970-ci ilə nisbətən	
		1975-ci il	1979-cu il
cəmi: O cümlədən:	122,6	196,4	251,3
İstehsal təyinətli obyektlərin tikintisi və texnikanın alınması	116,4	211,2	270,6
Heyvandarlıq binalarının tikintisi və avadanlıqla təchiz edilməsi	83,3	290,0	6 dəfə
Su təsərrüfatı qurğularının tikintisi	124,5	262,3	3 dəfə
Kənd təsərrüfatının elektriklişdirilməsi	150	166,7	333,3
Bağların, üzümlüklərin və digər çoxillik bitkilərin əkin sahələrinin salınması	231,2	132,4	189,2
İstehsal obyektlərinə ayrılan vəsaitdən traktor, kənd təsərrüfatı maşınları, nəqliyyat vasitələri və sair texnika üzrə xərclər	106,1	237,1	285,7

1980-ci il yanvarın 1-nə respublikamızın xalq təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının 20%-i kənd təsərrüfatının payına düşmüşdü. Mütləq rəqəmlə bu 3330 milyon manat təşkil edir. Ümumiyyətlə, 1971-1975-ci illərdə kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondlarının bütünlükdə xalq təsərrüfatına, sənayeyə nisbətən üstün artması meyli 1976-1980-ci illərdə də davam etmişdi ki, bu da kənd təsərrüfatı istehsalının daha da intensivləşdirilməsinə, əkinçilik və heyvandarlığın sürətli inkişafına, əmək məhsuldarlığının maddi əsasının möhkəmləndirilməsinə səbəb olmuşdu. Kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondlarının tərkibində kənd təsərrüfatı texnikasının xüsusi çəkisi artmışdı. Bunu həmçinin kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun istiqamətlər üzrə bölüşdürülməsi haqqında yuxarıda göstərilən materiallar (cədvəl) təsdiq edir. Təkcə 1980-ci ildə dövlət və kolxozların kənd təsərrüfatına yönəltdiyi əsaslı vəsait qoyuluşunun traktor, kənd təsərrüfatı maşınları, nəqliyyat vasitələri alınmasına sərf edilən hissəsi 1970-ci ildəki müvafiq vəsaitdən 3 dəfə çox olmuşdu. 1966-1970-ci illərdə yuxarıda göstərilən məqsədlər üçün əsaslı vəsait qoyuluşu cəmi 2 milyon manat artmış və 1970-ci ildə 35 milyon manat təşkil etmişdi. 1980-ci ildə isə traktor, kənd təsərrüfatı maşınları, nəqliyyat vasitələri alınmasına 100 milyon manatdan çox vəsait ayrılmışdı.

Kənd təsərrüfatına ayrılan əsaslı vəsait qoyuluşunun istiqamətləri istehsalın intensivləşdirilməsi, kolxoz və sovxozların daha səmərəli ixtisaslaşdırılması tələblərinə uyğunlaşdırılmışdı ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamik artmasına çox böyük kömək etmişdi.

1976-1980-ci illərdə kənd təsərrüfatında traktorların sayı 5 min, yük avtomaşınlarının sayı 6 min ədəd artmış, kolxoz və sovxozlar çoxlu kənd təsərrüfatı maşınları almışdılar.

Bütün bu tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatı əməyinin əsas fondlarla təchizi, istehsalın intensivləşmə səviyyəsi xeyli yüksəlmişdi. Belə ki, kənd təsərrüfatında çalışan hər bir işçiyə 5 min manatlıq, hər 100 hektar əkinə yararlı torpaq sahəsinə 78 min manatlıqdan çox kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondu düşürdü. 1976-1980-ci illərdə əkinçilikdə və heyvandarlıqda istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində müvəffəqiyyətli addımlar atılmışdı.

Beləliklə 1976-1980-ci illərdə xalq təsərrüfatının bu mühüm sahəsinin maddi-texniki bazasının xeyli möhkəmləndirilməsi, kənd təsərrüfatının intensiv əsaslar üzərində inkişaf etdirilməsi, onun kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli maddi zəmin yaranmışdı.

Böyük dövlət xadimi H.Əliyev o illərdə kənd təsərrüfatının dinamik və proporsional inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə bu sahəyə əsaslı vəsait qoyuluşunun artırılması xəttini ardıcıl və prinsipial surətdə yeritməklə yanaşı ondan səmərəli istifadə edilməsi məsələsini də diqqət mərkəzində saxlayırdı. Hesablamalar göstərir ki, 1960-1970-ci illərdə respublikanın kənd təsərrüfatında əsaslı vəsait qoyuluşunun, əsas fondların hər manatı müqabilində məhsul istehsalı azalmağa meyl edirdi. Belə ki, 1961-1965-ci illərdə kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondları (mal-qarasız) 65% artdığı halda, məhsul istehsalı cəmi 3 %, 1966-1970-ci illərdə isə bu göstəricilər müvafiq olaraq 64% və 27% təşkil etmişdi.

Xalq təsərrüfatının əsas istehsal fondlarının strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi artdığı bir şəraitdə əsas istehsal fondlarından istifadənin xeyli dərəcədə aşağı düşməsi bütünlükdə respublikada ictimai istehsalın bu mühüm səmərəlilik göstəricisinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu. Onu göstərmək kifayətdir ki, 1960-1970-ci illərdə kənd təsərrüfatında fondverimi 76 qəpikdən 44 qəpiyə enmişdi. Bəziləri kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarından istifadə göstəricisinin aşağı düşməsinə bu sahənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi ilə əsaslandırmağa çalışırdılar. Doğrudur, kənd təsərrüfatının inkişafına ayrılan əsaslı vəsait qoyuluşu birdən-birə səmərə vermir və əlbəttə bu, müəyyən dərəcədə fondveriminin artması imkanlarını məhdudlaşdırır. Lakin bunu qanunauyğun bir proses kimi qələmə vermək olmazdı. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi kompleks şəkildə aparılmalı, yəni bu proses əkinçilik və heyvandarlıq mədəniyyətinin yüksəldilməsi, torpaq fondundan səmərəli istifadə olunması, istehsalın texniki təchizatının yaxşılaşdırılması, kolxoz və sovxozlara verilmiş maşın və traktorlardan daha məqsəduyğun şəkildə istifadə etməyi bacaran mexanizator kadrlarının hazırlanması, onların əməyinin maddi və mənəvi cəhətdən daha da həvəsləndirilməsi, bir sözlə kənd təsərrüfatı istehsalının kompleks inkişafı problemi ilə əlaqələndirilməli idi. Belə bir sistemli münasibət olmadan maddi-texniki bazanın səmərəlilik göstəricilərinin yüksəldilməsini təmin etmək olmazdı. 1961-1970-ci illərdə respublika kənd təsərrüfatına vəsait qoyuluşu, əsas istehsal fondlarından istifadə göstəricilərinin xeyli aşağı düşməsinə səbəb məhz yuxarıda göstərilən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməməsi olmuşdu.

Məhz 1971-1980-ci illərdə yuxarıda göstəriləyi kimi, respublika kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi prosesi əvvəlki illərə nisbətən daha geniş miqyas almış və bu prosesin bütünlükdə istehsalın inkişaf amilləri ilə əlaqəli şəkildə həyata

keçirilməsi burada əsas istehsal fondlarından istifadənin aşağı düşmə meylinin qarşısını almışdı. Hesablamalar göstərir ki, 1976-1980-ci illərdə iqtisadiyyatın bu mühüm sahəsində əsas istehsal fondlarından istifadə xeyli yaxşılaşmış, fondveriminin müntəzəm artmasını təmin edən əlverişli şərait yaranmışdı. Kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondlarının texnoloji strukturu təkmilləşmiş, maşın traktor parkından daha səmərəli istifadə edilmişdi.

§ 5. Kənd təsərrüfatı istehsalının maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsi 1970-1990-cı illərdə

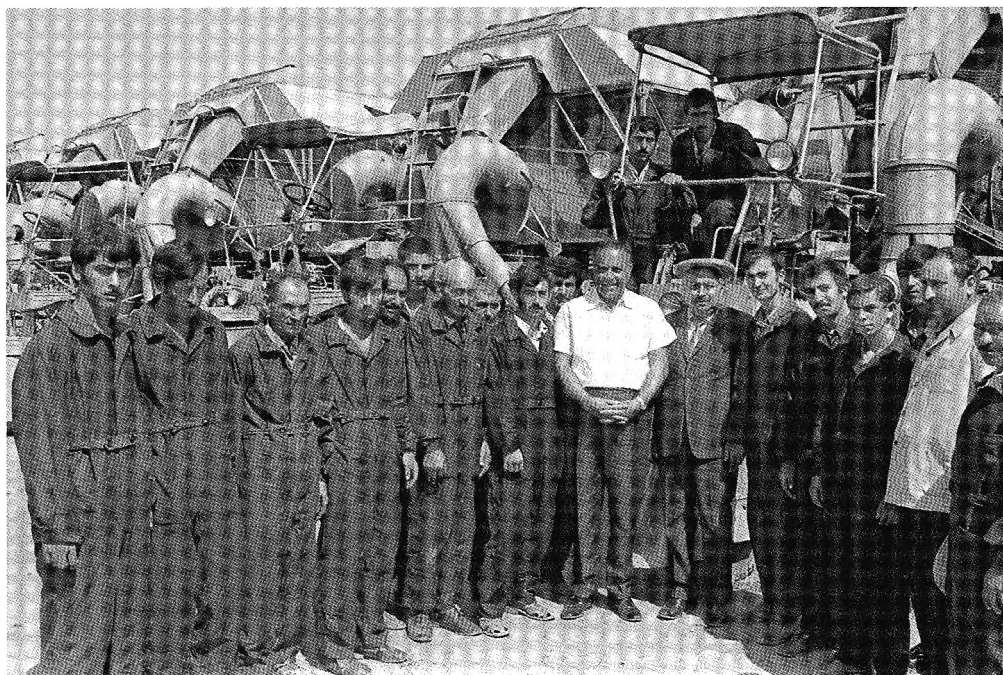
Kənd təsərrüfatı istehsalının maddi-texniki bazasının inkişaf səviyyəsini ifadə edən göstəricilər arasında hər 100 hektar yararlı torpaq sahəsinə və əkin yerinə düşən əsas istehsal fondlarının miqdarı göstəricisi mühüm yer tutur. 1976-1980-ci illərdə respublikada bu göstəricinin səviyyəsi xeyli artaraq 1965-ci ilə nisbətən hər 100 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə təqribən 3,4 dəfə çox əsas istehsal fondu düşürdü. 1970-1980-ci illərdə isə bu göstərici 2,1 dəfə artmışdı. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi özünü habelə hər bir orta illik işçiyə düşən əsas istehsal fondlarının artmasında ifadə edirdi. Müqayisəli materiallardan aydın olur ki, 1966-70-ci illərdə əməyin əsas istehsal fondları ilə təchizi əmək məhsuldarlığına nisbətən sürətlə artmışdı. Belə ki, bu dövrdə hər bir işçiyə düşən əsas istehsal fondlarının bir faiz artımı müqabilində əmək məhsuldarlığı 0,41% yüksəlmişdi. 1970-1980-ci illərdə bu nisbət xeyli yaxşılaşmış və vahidə yaxınlaşmışdı. 1976-1980-ci illərdə isə əmək məhsuldarlığının artımı əməyin əsas istehsal fondları ilə təchizi səviyyəsinin artımını az da olsa ötmüşdü. Bu müntəzəm prosesin qarşısındakı dövrdə daha da güclənməsi əkinçilik və heyvandarlıq mədəniyyətinin yüksəldilməsini, torpaq fondundan səmərəli istifadə olunmasını, maşınlı istehsalın üstünlüklərindən bacarıqla istifadə olunmasını daha da zəruri edirdi.

Kənd təsərrüfatının intensiv əsaslar üzərində inkişaf etdirilməsi burada əməyin və istehsalın energetika gücləri ilə təchizi səviyyəsindən bilavasitə asılı idi. Bu məqsədlə 1976-1980-ci illərdə kənd təsərrüfatı əməyinin, kolxoz və sovxoz istehsalının energetika gücləri ilə təchizinin daha da artırılması sahəsində konkret tədbirlər həyata keçirilmişdi. 1980-ci ildə kənd təsərrüfatının energetika gücləri 6,4 milyon at gücünə bərabər olmuşdu ki, bu da 1970-ci il səviyyəsindən 2,9 milyon at qüvvəsi çox idi. 1980-ci ildə kənd təsərrüfatında çalışan hər bir işçiyə 9,0 at qüvvəsindən çox energetika gücü düşmüşdü. Hər 100 hektar əkin sahəsinə düşən energetika gücü daha çox artmışdı.

Cədvəl 7

Azərbaycan Respublikası təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisələri,
kolxoz və sovxozlarda bir işçiyə və 100 hektar əkin sahəsinə düşən energetika gücləri
(at qüvvəsi)

	1970	1975	1979	1980
Hər bir işçiyə	6,8	7,9	8,8	9,0
Hər 100 hektar əkin sahəsinə	244	302	398	439

Sabirabad rayonu. 07.09.1976.

Bərdə rayonu. 07.09.1976.

Müqayisəli materialların təhlili göstərir ki, hər 100 hektar əkin sahəsinə düşən energetika gücünün miqdarına görə respublikamızda əldə olunmuş səviyyə Ümumittifaq göstəricisindən yüksək olub. 1979-cu ildə hər 100 hektar əkin sahəsinə SSRİ üzrə 248 at qüvvəsi, respublikamızda isə 398 at qüvvəsi düşmüşdü. Beşilliyin dörd ilində bu göstəricinin mütləq artımı ölkəmizdə 58 at qüvvəsinə, respublikamızda isə 96 at qüvvəsinə bərabər olmuşdu. Biz belə hesab edirik ki, hər 100 hektar əkin sahəsinə düşən energetika gücünün miqdarına görə respublikamızın Ümumittifaq səviyyəsindən yuxarı olması obyektiv surətdə bir sıra amillərlə, o cümlədən respublikada kənd təsərrüfatının spesifik strukturu, texniki bitkilərin böyük çəkiyə malik olması, suvarma əkinçiliyi şəraitində torpaq fondundan istifadə edilməsi xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olub.

Tədqiqatlardan həmçinin aydın olur ki, əməyin energetika gücləri ilə təchizində müəyyən irəliləmələr əldə edilməsinə baxmayaraq bu göstəricinin səviyyəsinə görə respublikamız yenə də Ümumittifaq səviyyəsindən xeyli geri qalırdı. Belə bir vəziyyət respublikanın kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi imkanlarından daha səmərəli istifadə olunmasını məhdudlaşdırırdı.

Respublikamızda əməyin energetika gücləri ilə təchiz olunma səviyyəsinin aşağı olmasına kənd təsərrüfatının maddi-texniki təchizatı ilə həmin sahədə məşğul olan əhəlinin miqdarı arasındakı uyğunsuzluqlar xeyli dərəcədə təsir etmişdi. Belə ki, 1960-1970-ci illərdə kənd təsərrüfatı istehsalının və bu sahədə əmək məhsuldarlığının aşağı səviyyədə olduğu bir şəraitdə, burada çalışan işçilərin sayı daha sürətlə azalmışdı ki, bu da əməyin energetika gücləri ilə təchizi göstəricisinin artması üçün «əlverişli» şərait yaratmışdı. 70-ci illərdə respublika kənd təsərrüfatının dinamik və proporsional inkişafının təmin edilməsi, kolxoz və sovxoz istehsalında iqtisadi qanunların tələblərindən daha dolğun istifadə olunması, kənd əməkçilərinin maddi marağının artırılması, kəndin sosial inkişafındakı çox böyük mütərəqqi irəliləmələr kənd təsərrüfatında məşğul olan işçilərin dinamikasına müsbət təsir göstərmiş, onların kortəbii olaraq sahələr arasında yenidən bölüşdürülməsi imkanlarını xeyli məhdudlaşdırmışdı ki, bu da öz növbəsində əməyin energetika gücləri ilə təchizinin artmasına müəyyən təsir göstərmişdi.

§ 6. İstehsalın səmərəliliyinin təşkili və əmək məhsuldarlığının artırılması

1971-1980-ci illərdə respublikada kənd təsərrüfatının coşğun yüksəlişinin təmin edilməsində istehsalın səmərəliliyinin birinci növbədə əmək məhsuldarlığının artırılması sahəsində qazanılan nailiyyətlər böyük rol oynamışdı. Tədqiqatlar göstərir ki, 1960-1970-ci illərdə respublikada kənd təsərrüfatının inkişafını xeyli məhdudlaşdıran müxtəlif səbəblərdən biri geniş təkrar istehsal amilləri arasında ciddi uyğunsuzluğun olması idi. Məlumdur ki, məhsul istehsalını iki yolla – əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və işçilərin sayının çoxaldılması yolu ilə artırmaq olar. Qalan şərtlər bərabər olduğu şəraitdə məhsul istehsalı artımının daha çox hissəsinin əmək məhsuldarlığını yüksəltmək hesabına təmin edilməsi ictimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini səciyyələndirir. Bu qanuna-

uyğun proses özünü kənd təsərrüfatında daha qabarıq surətdə büruzə verir. Əlbəttə kənd təsərrüfatında məşğul olan əhalinin mütləq və nisbi mənada azalması obyektiv bir zərurət idi və bu proses iqtisadi-sosial tərəqqi baxımından mütləq hal kimi qiymətləndirilir. İqtisadiyyatın inkişaf təcrübəsi göstərir ki, məhsuldar qüvvələr inkişaf etdikcə kənd təsərrüfatında məşğul olan əhalinin mütləq və nisbi sayı azalmağa meyl edir. Belə ki, 1928-ci ildə Sovetlər Birliyində kənd təsərrüfatı sahəsində 52 milyon adam işləyirdisə 1931-1940-cı illərdə bu rəqəm 12 milyon nəfər azalmış, bundan əlavə 8 milyon nəfəri əhatə edən aqrar əhali artıqlığı aradan qaldırılmışdı. Kənd təsərrüfatında texniki tərəqqi nəticəsində azad olan işçilər xalq təsərrüfatının digər sahələri - sənaye, tikinti və s. əlavə işçi qüvvəsi ilə təmin edən mühüm mənbə olmuşdu. 1913-cü ildə ölkənin bütün məşğul əhalisinin 75%-i kənd təsərrüfatında çalışırdısa, 1940-cı ildə bu rəqəm 54%-ə, 1970-ci ildə 25%-ə enmişdi. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin azalması meyli respublikamız üçün xarakterikdir. Azərbaycanda 1926-cı ildə ümumiyyətlə məşğul əhalinin 68,3%-i kənd təsərrüfatında çalışırdısa, 1960-cı ildə bu rəqəm 46,1%-ə enmişdi. 1971-1975-ci illərdə məşğul əhalinin cəmi 34,5%-i kənd təsərrüfatı sahəsində çalışırdı. Bununla belə 1961-1970-ci illərdə respublika iqtisadiyyatının inkişafında və idarə edilməsində buraxılan ciddi nöqsanlar əmək ehtiyatlarının idarə edilməsi, onların səmərəli məşğuliyyətinin təmin olunmasına da mənfi təsir göstərmişdi. Həmin illərdə bilavasitə ictimai kənd təsərrüfatında çalışan işçilərin sayı 477 min nəfərdən 434 nəfərə enmişdi. Bu əsasən kolxozlarda çalışan işçilərin orta illik sayının azalması hesabına baş vermişdi.

Bu illərdə ictimai təsərrüfatlarda çalışan kənd əməkçilərinin orta illik sayının azalması, bir tərəfdən obyektiv olaraq iqtisadi cəhətdən zəif kolxozların əsasında yeni sovxozların yaradılması ilə, digər tərəfdən kolxoz kəndinin iqtisadi və sosial inkişafındakı nöqsanlarla əlaqədar olmuşdu. Həmin dövrün ayrı-ayrı illərində kənd təsərrüfatında, xüsusən kolxozlarda çalışan əməkçilərin dinamikasında qeyd edilən bu proses bütünlükdə əmək ehtiyatlarının artdığı şəraitdə iqtisadi və sosial baxımdan bir sıra mənfi nəticələr doğurmuşdu. Bu nəticələrdən ən mühümü ondan ibarət idi ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan əməkçilərin sayının azalması prosesi kolxoz və sovxozların ümumi inkişaf səviyyəsinin, onların iqtisadi göstəricilərinin aşağı olduğu bir şəraitdə baş verdi ki, əlbəttə bunu müsbət hal kimi qiymətləndirmək düzgün deyil.

Kənd təsərrüfatında məşğul olan işçilərin azalma prosesini o zaman mütləq hal hesab etmək olar ki, bu proses məhsul istehsalının artması, iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşması ilə eyni vaxtda baş vermiş olsun. 1966-1970-ci illərdə 1961-1965-ci illərə nisbətən ictimai təsərrüfatlarda əmək məhsuldarlığı ümumiyyətlə, məhsul istehsalına nisbətən çox artmışdı. Lakin ilk baxışdan mütləq görünən bu proses kənd təsərrüfatı istehsalında ciddi nöqsanların olduğu bir şəraitdə baş verdi. 1960-65-ci illərdə respublikada bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu yuxarıda qeyd olunduğu kimi cəmi 3%, əmək məhsuldarlığı isə ondan xeyli çox artmışdı. Buna baxmayaraq əmək məhsuldarlığının artım səviyyəsinə görə respublikamız müttəfiq respublikalar içərisində axırıncı yerlərdən birini tuturdu. Respublikamızın sovxozlarında

Xanlar rayonu. 04.06.1980.

Quba rayonu. 18.09.1983.

60-cı illərin əvvəllərindən axırlarına kimi əmək məhsuldarlığının səviyyəsi aşağı düşməyə meyl edirdi. Bu təsərrüfatlarda əmək məhsuldarlığı 1960-cı ilə nisbətən 1965-ci ildə 63%, 1970-ci ildə 74% təşkil edirdi.

Cədvəl 8

1960-1979-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasının kolxoz və sovxozlarında əmək məhsuldarlığının dinamikası
(faizlə)

İllər	Kolxozlarda və təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisələrində	Sovxozlarda
1960-1965	103	63
1966-1970	123	119
1960-1970	128	74
1971-1975	115	124
1976-1979	132	114
1970-1979	152	142

1960-1970-ci illərdə respublikanın kolxozlarında əmək məhsuldarlığının orta illik artım sürəti 2,5%, sovxozlarda isə 1960-cı il səviyyəsindən xeyli aşağı olduğu halda, 1970-1979-cu illərdə əmək məhsuldarlığının orta illik artım sürəti müvafiq olaraq 4,75% və 3,95% təşkil etmişdi. 1980-ci ildə kənd təsərrüfatı istehsalında əldə olunan misilsiz qələbələr bütünlüklə 1976-1980-ci və 1970-1980-ci illər üzrə əmək məhsuldarlığının əvvəlki dövrlərə nisbətən daha yüksək olmasını təmin etmişdi.

Kənd təsərrüfatı istehsalının təbii iqlim şəraitindən asılı olaraq meydana çıxan spesifik xüsusiyyətlərinin daha düzgün nəzərə alınması məqsədilə əmək məhsuldarlığının dinamikasına orta illik materiallar əsasında nəzər salmaq.

Cədvəl 9

Azərbaycan Respublikasının ictimai kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının 1961-1970-ci illərə nisbətən 1971-1980-ci illərdə artım sürəti

(orta illik hesablamalara əsasən hər bir orta illik işçiyə görə; faizlə)

	Kolxozlarda və təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisələri, sovxozlar, sair dövlət müəssisələrində	Kolxozlarda və təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisələrində	Sovxozlar
1961-1965-ci illərə nisbətən	100	100	100
1966-1970-ci illər	133	132	101
1971-1975-ci illər	168	167	125
1976-1980-ci illər	207	200	159
1966-1970-ci illərə nisbətən	100	100	100
1971-1975-ci illər	126	127	123
1976-1980-ci illər	156	152	157
1971-1975-ci illərə nisbətən	100	100	100
1976-1980-ci illər	124	120	127

Buradan belə nəticə çıxır ki, 1971-1980-ci illərdə istər kolxozlarda, istərsə də sovxozlarda əmək məhsuldarlığının əvvəlki illərə nisbətən sabit və yüksək sürətlə artması təmin edilmişdi; belə bir müntəzəm prosesin baş verməsi ilə əlaqədar olaraq 1961-1970-ci illərdə sovxozlarda əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi meylə dayandırılmış, üstəlik onun sürətlə artması üçün möhkəm zəmin yaranmışdı. Bu cəhət sovxozların respublika iqtisadiyyatında rolunun getdikcə artdığı o dövrlük şəraitdə xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

70-ci illərdə xüsusən, 1976-1980-ci illərdə 1961-1970-ci illərdəkindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmağın mühüm amilləri - əmək məhsuldarlığı ilə işçilərin sayının artması arasında əlverişli nisbət yaradılmışdı. 1971-1975-ci illərdə olduğu kimi, 1976-1980-ci illərdə də məhsul istehsalının artım sürəti əmək məhsuldarlığının artım sürətini ötüb-keçmişdi. Belə ki, 1966-1970-ci illərə nisbətən 1971-1975-ci illərdə ictimai kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı 41%, əmək məhsuldarlığı 26%, 1976-1980-ci illərdə isə bu rəqəmlər müvafiq surətdə 46 və 27 % artmışdı. Göründüyü kimi məhsul istehsalı artımının əmək məhsuldarlığı artımını ötüb keçməsi əmək məhsuldarlığının əvvəlki dövrlərə nisbətən yüksək olması, onun hər bir faiz artımı müqabilində daha çox iqtisadi səmərə əldə edilməsi ilə müşayiət olunmuşdu.

Hesablamalar göstərir ki, 1970-1980-ci illərdə bilavasitə kənd təsərrüfatında məşğul olan işçilərin sayı (kənddən cəlb edilənləri nəzərə almadan) 169,3 min nəfər artmışdı ki, bu artımın da 107 min nəfəri sovxozların payına düşürdü. Diqqəti cəlb edən proseslərdən biri də budur ki, kolxozların ictimai təsərrüfatında iştirak edən kolxozçuların sayı 32 min nəfər artmışdı.

Respublikamız üçün 1971-1980-ci illərin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də bundan ibarət idi ki, ictimai kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığı Ümumittifaq səviyyəsinə nisbətən daha sürətlə artmışdı.

Cədvəl 10

1971-1980-ci illərdə ümumilikdə Sovet İttifaqının və Azərbaycan Respublikasının ictimai kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artımı

(faizlə)

	Sovet İttifaqı	Azərbaycan Respublikası
1966-1970-ci illərə nisbətən	100	100
1971-1975-ci illərdə	122	126
1976-1980-ci illərdə	139	156

1976-1980-ci illərdə ictimai kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığı 1966-1970-ci illərin orta illik göstəricisinə nisbətən bütün Sovet İttifaqı üzrə 39%, Azərbaycan Respublikası üzrə isə 56% artmışdı. Respublikanın kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının artım sürətinin ümumilikdə Sovetlər birliyi səviyyəsinə nisbətən yüksək olması çox müsbət hal idi. Bu əmək məhsuldarlığının mütləq səviyyəsinə görə geriliyin aradan qaldırılmasına, bütünlükdə ictimai istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə əməli kömək göstərirdi.

1976-1980-ci illərdə kolxoz və sovxozların əksəriyyətində istehsal və əmək səmərəli təşkil edilərək yüksək məhsuldarlığa nail olunmuşdu. Bununla belə hələ də kolxoz və sovxozlarda əl əməyindən geniş miqyasda istifadə olunurdu.

Respublika rəhbərliyinin kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı, ictimai istehsalın səmərəliyinin yüksəldilməsi məsələlərinə həsr edilmiş toplantılarında H. Əliyev cənabları kolxoz və sovxozlarda əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə mane olan səbəbləri aşkar etmiş, məhsul vahidinə əmək sərfinin azaldılmasının mühüm amili olan texniki tərəqqi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdi. O dəfələrlə qeyd etmişdi ki, 1976-1980-ci illərdə əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq istifadə olunmayan ehtiyatlar hələ də xeyli çoxdur. Bunu əkinçilikdə və heyvandarlıqda iş proseslərinin mexanikləşdirilməsi səviyyəsini xarakterizə edən rəqəmlər aydın sübut edir. Kolxoz və sovxozlarda, xüsusən məhsul yığımında hələ də əl əməyi geniş tətbiq olunur, maşın traktor parkında istifadə göstəriciləri elmi texniki tərəqqinin intensiv inkişafının tələblərinə cavab vermirdi. Məsələn, pambıqçılıqda iş proseslərinin mexanikləşdirilməsində, xüsusilə maşınla məhsul toplanmasında böyük nailiyyətlər əldə olunmasına baxmayaraq, hələ də becərmə işlərinə, məhsul yığıma çoxlu əl əməyi sərf olunurdu. Yaxud başqa bir misal. Respublikamızda ictimai kənd təsərrüfatının iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsində, kolxozçuların pul gəlirlərinin artırılmasında tütüncülüüyün böyük rol oynamasına və həm də son illərdə bu sahənin inkişafında ciddi nailiyyətlər qazanılmasına baxmayaraq, iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması imkanlarından tam istifadə edilmirdi. Belə ki, tütünün becərilməsi və yığılmasından sonra emal olunması proseslərinin mexanikləşdirilməsi səviyyəsi hələ də çox aşağı idi, xammal bazası ilə tütün fermentləmə zavodlarının istehsal qurğuları arasında müəyyən uyğunsuzluqlar vardı. Tərəvəzçilik, meyvəçilik və digər sahələrdə əl əməyinin xüsusi çəkisi hələ də çox yüksək idi.

1976-1980-cı illərdə respublika kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı burada çalışan kolxozçuların və sovxoz fəhlələrinin maddi marağının daha da artırılması ilə müşayiət edilmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə istehsalın inkişafı ilə kənd təsərrüfatı işçilərinin maddi marağı arasındakı qarşılıqlı əlaqə və asılılıq yeni xüsusiyyətlərlə xarakterizə edilirdi. Kolxoz və sovxoz istehsalının inkişafı, bir tərəfdən əmək haqqının artmasını, işin nəticələrinə görə maddi marağ prinsipinin daha geniş tətbiq edilməsini təmin etmişdi, digər tərəfdən isə maddi marağ prinsipinin təkmilləşdirilməsi istehsal göstəricilərinin yaxşılaşmasına səbəb olmuşdu.

1966-cı ildə kolxozlarda təminatlı zəhmət haqqına keçilməsi məzmununa və əhəmiyyətinə görə çox mühüm addım oldu. Kolxozçuların ictimai istehsalın inkişafında və onun səmərəliyinin yüksəldilməsində maddi marağının daha da artırılması üçün bir sıra başqa işlər də görüldü ki, bunların nəticəsində əməyə haqq verilməsi səviyyəsinin xeyli artması təmin edilmişdi.

1971-1980-ci illərdə ümumilikdə Sovet İttifaqında və
Azərbaycan Respublikasında kolxozçuların əməyinə verilən haqqın dinamikası

Bir adam - günə verilən haqq (manatla)	1970	1975	1980	Əməyə verilən haqqın artması (faizlə)		
				1970-1975	1976-1980	1970-1980
SSRİ	3,90	4,54	5,35	110	118	137
Azərbaycan respub.	3,87	4,42	6,63	114	150	171

Göründüyü kimi 1971-1980-ci illərdə respublikanın kolxozlarında bir adam-gününə düşən haqq Ümumittifaq üzrə müvafiq göstəriciyə nisbətən sürətlə artmışdı. Bunun əsas səbəbi bu illərdə respublikanın kolxozlarında nəzərdə tutulan iş rejiminin yerinə yetirilməsi, yüksək istehsal göstəricilərinin təmin edilməsi ilə kolxozçuların maddi marağı arasındakı əlaqənin yaxşılaşdırılması olmuşdu. 1976-1980-ci illərdə qazanmış təcrübə göstərdi ki, respublikanın kolxozlarında əməyə verilən haqqın təkmilləşdirilməsi, onun istehsal göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasında rolunun daha da gücləndirilməsi imkanları böyük olmuşdu.

1976-1980-ci illər sovxoz işçilərinin maddi marağının yüksəldilməsi sahəsində də mühüm mərhələ olmuşdu. Hesablamalar göstərir ki, 1970-ci ilə kimi respublikanın sovxozlarında əmək haqqı ittifaq səviyyəsindən aşağı olmuşdu. Belə bir vəziyyətdə respublika sovxozlarında əmək haqqı 1966-1970-ci illərdə 30%, Sovet İttifaqı üzrə isə 35% artmışdı. Nəticədə respublikanın sovxoz işçilərinin orta əmək haqqı ittifaq səviyyəsində müvafiq göstəricidən daha çox geri qalırdı. Respublikada sovxoz işçilərinin orta illik əmək haqqı orta ittifaq səviyyəsindən 1965-ci ildə 186 manat, 1970-ci ildə 300 manat az idi. 1971-80-ci illərdə bir tərəfdən mərkəzləşdirilmiş qaydada əmək haqqının təkmilləşdirilməsi sahəsində müvəffəqiyyətli addımların atılması, digər tərəfdən sovxoz iqtisadiyyatına respublika rəhbərliyinin nəzarətinin güclənməsi, istehsal nəticələri ilə işçilərin maddi marağı arasındakı qarşılıqlı əlaqənin daha məqsədayuğun şəkildə tənzim edilməsi nəticəsində respublikamızın sovxozlarında əmək haqqı ittifaq üzrə müvafiq göstəriciyə nisbətən daha sürətlə artmağa başlamışdı.

Respublika sovxozlarında əmək haqqının nisbətən sürətlə artması bu göstəricinin ümumi Sovetlər birliyi üzrə olan səviyyəyə yaxınlaşmasına şərait yaratmışdı. Belə ki, əgər 1970-ci ildə respublikanın sovxozlarında verilən əmək haqqı ittifaq səviyyəsindən 77%-ni təşkil edirdisə, 1979-cu ildə bu rəqəm 83%-ə çatmışdı.

§ 7. Aqrar sektorun 1969-1982-ci illərdəki inkişaf dinamikasının müqayisəli təhlili və nəticələri

Ümumiyyətlə, 70-ci illərdə respublika kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında ən mütərəqqi cəhətlərdən biri bundan ibarət olmuşdu ki, kənd rayonlarının iqtisadi-sosial

inkişaf səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdi. Bu problemin də müsbət həllində əməyə verilən haqqın bütün rayonlarda artması mühüm rol oynamışdı. Hesablamalar göstərir ki, bu illərdə respublika kənd təsərrüfatının inkişafında əldə olunmuş nailiyyətlər əmək məhsuldarlığını və istehsalın digər səmərəlilik göstəriciləri səviyyəsində olan rayon fərqlərini xeyli azaltmışdı ki, bu da kolxozların iqtisadi inkişaf səviyyələrinin tarazlaşması probleminin həllində əhəmiyyət kəsb edirdi. 1976-80-ci illərdə kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşmə səviyyəsində, istehsalın və əməyin təşkilində əmələ gələn irəliləmələr, bütün zonalarda istehsal imkanlarından daha da səmərəli istifadə edilməsi əmək məhsuldarlığını və kolxozçuların ictimai təsərrüfatdan aldığı gəlirlərin rayon fərqlərinin mütərəqqi istiqamətdə inkişafını təmin etmişdi ki, bu proses də bütünlükdə əmək məhsuldarlığının və səmərəliyin respublika üzrə orta səviyyələrinə müsbət təsir göstərmişdi. Bu dövrdə respublikanın kolxozlarında bir adam-günə məhsul istehsalı 11 manat, bir adam-gün müqabilində verilən haqq isə 7 manatdan çox olmuşdu. Belə bir mütərəqqi inkişaf prosesi bütünlükdə respublika üzrə orta göstəriciyə müsbət təsir göstərmişdi və bu, Azərbaycan kəndində baş verən sosial dəyişiklikləri, kolxozçuların rifah halının yaxşılaşmasını əyani şəkildə sübut edirdi.

Respublikamızda kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşdırılmasının başlıca istiqamətlərini üzümçülüüyün daha da sürətlə inkişaf etdirilməsi təşkil edirdi. 1980-ci ildə respublikanın bir sıra qabaqçıl təsərrüfatlarında hər hektardan götürülən üzümün miqdarı orta respublika göstəricisindən xeyli çox olmuşdu. Məsələn, Xanlar rayonundakı aqrar-sənaye şərabçılıq kombinatında 232 sentner, Cəlilabad rayonundakı R.Axundov adına sovxozda 157 sentner, Şamxor (indiki Şəmkir) rayonundakı K.Setkin adına sovxozda hər hektardan 148 sentner üzüm istehsal edilmişdi.

Üzümçülüüyün 70-ci illərdəki inkişafı respublikamızda şərabçılıq sənayesinin də böyük sürətlə tərəqqisinə səbəb olmuşdu. Bu sahədə respublika rəhbərliyinin həyata keçirdiyi böyük tədbirlər sayəsində 1971-1980-ci illərdə respublikamızda 38 ilkin şərab emalı zavodu tikilmiş, mövcud müəssisələr yenidən qurulmuş və genişləndirilmiş, ilkin şərab emalı qurğuların gücü mövsüm ərzində təxminən 900 min ton üzüm e'mal edəcək qədər artmışdı. Bu dövrdə şərabçılıq sənayesinin səmərəlilik və keyfiyyət göstəriciləri də xeyli yaxşılaşmışdı.

Yuxarıda verdiyimiz 1970-1980-ci illərin əvvəlki illərə nisbətən geniş müqayisəli təhlili bir daha əyani şəkildə göstərir ki, H.Əliyevin Azərbaycanda iqtisadiyyatın dirçəldilməsi üçün gördüyü işlər təkcə 1993-cü ildən başlanmır. 1970-1980-ci illərdə, H.Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi müddətdə ölkəmizin iqtisadiyyatının dirçəldilməsi, xüsusən də aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi, onun məhsuldarlıq qabiliyyətinin artırılması və mədidi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, əmək resurslarının artırılması və onlardan səmərəli istifadənin təşkili yönündə müqayisə edilməz, əvəzsiz işlər görülmüşdür.

Doğrudur, 1991-ci ildə sovetlər birliyinin dağılması və bu birliyin tərkibinə daxil olan respublikaların müstəqillik əldə etmələri ilə onların həm siyasi, həm də iqtisadi bazis və üstqurumlarının kökündən dəyişdirilməsi zərurəti meydana çıxdı. İqtisadiyyatın

və onun mühüm tərkib hissəsi olan aqrar sahənin mövcud bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün köklü islahatlara ehtiyac duyulurdu. Azərbaycanda 1993-cü ildən, yəni H.Əliyev cənablarının ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra bu istiqamətdə islahatlar aparılmağa başlandı.

Sözsüz ki, hansı sahə olursa olsun islahatlar aparılan zaman qısa müddətə də olsa o işin intensivliyi pozula, yeni normaların, yeni əlaqə və münasibətlərin stabilləşərək öz yerini tutması müddətində sahənin fəaliyyətində müəyyən pozuntular meydana çıxıb bilər. Göstərdiyimiz bu xüsusiyyətlər aqrar sahədə özünü daha qabarıq surətdə büruzə verir. Lakin Azərbaycanda bu istiqamətdə aparılan islahatların nəticəsində aqrar sahənin fəaliyyətində qismən gerilik müşahidə olunsada əsas etibarilə həmin sahə böhran vəziyyətinə düşmədi. Bu, bir tərəfdən islahatların məqsədyönlü, hərtərəfli şəkildə düşünülmüş, planlı surətdə aparılması ilə bağlıdır, digər tərəfdən islahatların inkişaf etmiş, möhkəm maddi-texniki təməllə bazada aparılması ilə bağlıdır. Bu təməl isə məhz 1970-1980-ci illərdə, H.Əliyevin respublikamızda birinci hakimiyyəti dövründə qoyulmuşdur və görünür heç də təsadüfi deyildir ki, tələ bu təməl üzərində islahatların aparılması, respublikanın inkişaf etdirərək dünyanın aparıcı dövlətləri cərgəsinə çıxarmaq kimi ağır və şərəfli bir missiyanı yenidən məhz H.Əliyevin qüdrətli əllərinə tapşırılmışdı.

§ 8. Su təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi sahəsində 1969-1982-ci illərdə həyata keçirilmiş layihələr

Respublikada meliorasiya və irriqasiyanın intensiv inkişafı da ulu öndər H.Əliyev birinci dəfə hakimiyyətə gələndən sonra başlandı.

Bu vaxtdan, Azərbaycanın kənd təsərrüfatında, sənayesində, ümumiyyətlə xalq təsərrüfatının bütün sahələrində xüsusi canlanma başlandı. Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi haqqında bir neçə tarixi qərar qəbul olundu. Bunlardan «Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında» (1970-ci il), «Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının daha da intensivləşdirilməsi tədbirləri haqqında» (1975-ci il), «1976-1980-ci illərdə torpaqların meliorasiyası və meliorasiya olunmuş torpaqların istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında» (1976-cı il) və «Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında» (1979-cu il) qərarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu qərarlarla Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəldilməsi, onun intensivləşdirilməsi və ixtisaslaşdırılması əsasında gələcək üçün respublika iqtisadiyyatının dinamik inkişaf proqramları qəbul olundu.

Göstərilən tarixi qərarlarda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə kompleks meliorasiya proqramları hazırlandı və meliorasiya olunmuş torpaqlarda kənd təsərrüfatı istehsalının sabit şəkildə artırılması üçün mühüm tədbirlər işlənilib həyata keçirildi.

1971-1975-ci illərdə meliorasiya işlərinə 580 mln manatdan artıq vəsait xərcləndi ki,

Lənkəran rayonunda Yuxarı Xanbulançay su anbarının açılışı. 28.12.1976.

Mirbəşir (indiki Tərtər) rayonunda Sərsəng SES-nin tikintisi. 16.08.1975.

bu da 1966-1970-ci illərdəkinə nisbətən iki dəfə çox idi. Bu müddətdə 23,5 min hektar yeni suvarılan torpaq istifadəyə verildi. 156,8 min hektar suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırıldı, 88 min hektar sahədə torpaqların yuyulması, o cümlədən 48 min hektarda əsaslı yuma, 110,3 min hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin yenidən qurulması və su təchizatının yaxşılaşdırılması, 133,2 min hektar sahədə hamaralama işlərinin aparılması təmin olundu, 248,6 min hektar qış otlaq sahələrində su təminatı sistemləri inşa edildi.

Bu illər ərzində bir sıra iri irriqasiya və meliorasiya obyektləri, o cümlədən Araz çayı üzərində həcmi 1 mlrd. 350 mln. m³ olan Araz su anbarı su-elektrik stansiyası ilə birlikdə, İran İslam Respublikası və Azərbaycan Respublikası ərazilərində 400 min hektar sahəni suvaran Mil-Muğan hidroqovşağı, uzunluğu 37 km, sərfi saniyədə 80 m³ olan Baş Mil kanalı, ümumi uzunluğu 71 km olan Yuxarı Mil və Yeni Xan qızı kanalları, Naxçıvan MR-da 6 min hektar sahəni suvaran üçpilləli Qaraçuq və ikipilləli Arpaçay nasos stansiyaları, Naxçıvan suvarma sistemi, Abşeron suvarma sistemi, Qusar rayonunda Caqar-Cibir magistral kanalı, Şamaxı rayonunda həcmi 3,5 mln m³ olan su anbarı, Lənkərançay su qovşağı, Mərkəzi Muğan və Cənub-şərqi Şirvan qış otlaqlarının su təminatı sistemləri və sair obyektlər tikilib istismara verildi.

1970-ci ildə Azərbaycana rəhbərlik edən H.Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə SSRİ Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində xüsusi tikinti təşkilatı – «Azərsutikinti» Baş idarəsi yaradıldı. Bu idarənin təşkil olunması respublikanın meliorasiya və su təsərrüfatına İttifaq hökuməti tərəfindən sərmayə qoyuluşunun qat-qat artırılmasına şərait yaratdı.

Baş idarənin strukturunun təkmilləşdirilməsi və sənaye tikinti bazasının yaradılması üzrə müvafiq işlər görüldü. Qısa müddət ərzində Sabirabad rayonunda illik istehsal həcmi 100 min m³ olan dəmir-beton zavodu, yol-tikinti maşınlarının təmiri zavodu, Əli-Bayramlı şəhərində illik istehsal həcmi 900 km olan saxsı drenaj boru zavodu, səyyar-mexaniki dəstələrin dayaq məntəqələri və s. tikilib istismara verildi. İdarənin fəhlələri üçün ümumi sahəsi 176,8 min m² olan yaşayış binaları, məktəblər, uşaq bağıcaları, mağazalar, yeməxanalar, hamamlar, apteklər, məişət kombinatları və s. inşa edildi.

1971-1975-ci illərdə su təsərrüfatı tikintisinin xarakterik cəhəti onun yüksək texniki səviyyədə aparılması idi. Suvarma sistemləri əsasən yığma dəmir-beton novlar və betonla örtülmüş kanallar şəklində inşa edilirdi. Çayçılıq, tərəvəzçilik və üzümçülüklə məşğul olan təsərrüfatlarda suvarma sistemləri təzyiqli boru kəmərlərindən qurulurdu. Qapalı drenaj sisteminin tikintisi geniş vüsət almışdı. Bu illərdə dəmir-beton novlardan ibarət 500 km-ə yaxın suvarma kanalları, 3000 km-ə yaxın təzyiqli boru kəmərləri və saxsı borular istifadə olunmaqla 50 min hektar sahədə qapalı drenaj sistemləri inşa edilib istismara verildi.

Torpaqların meliorativ cəhətdən yaxşılaşdırılması və yeni suvarılan sahələrin istifadəyə verilməsi kənd təsərrüfatı istehsalının xeyli artırılmasına və məhsuldarlığın yüksəldilməsinə imkan verdi.

1976-1982-ci illərdə respublikanın rəhbəri H.Əliyev cənablarının xüsusi diqqət və qayğısı nəticəsində su təsərrüfatı və meliorasiya tikintisi, torpaq fondunun sağlamlaşdırılması və

Cəlilabad rayonu. 07.09.1982.

Neftçala rayonunun «Azərbaycan» kolxozu. 30.05.1979.

suvarma-drenaj sistemlərinin yenidən qurulması sahəsində aparılan işlərin miqyası daha da genişləndirildi. Bu illərdə meliorasiya tədbirlərinə yönəldilən vəsaitin miqdarı 1971-1975-ci illərdəkinə nisbətən 2,4 dəfə artdı və 1 mlrd. 382 mln. manata çatdı, 1,2 mlrd. manata yaxın əsaslı fondlar işə salındı, 89,6 min hektar yeni suvarılan torpaqlar istifadəyə verildi, 605 min hektar sahədə suvarma sistemləri yenidən quruldu, 137 min hektar torpaq meliorativ cəhətdən yaxşılaşdırıldı, 274,4 min hektar sahədə əsaslı hamaralama işləri aparıldı. Tikinti təşkilatlarının istehsal bazasının möhkəmləndirilməsi üzrə aparılan işlərin həcmi də xeyli artdı. İrriqasiya-meliorasiya obyektlərinin tikintisi respublikanın dağətəyi və dağ rayonlarına – Qubadlı, İsmayilli, Şəki, Quba, Qazax, Tovuz, Zəngilan, digər rayonlara, Naxçıvan MR-na və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə tərəf irəlilədi.

Ulu öndər H.Əliyevin uzaqgörənliyi və şəxsi təşəbbüsü nəticəsində dağlıq zonalarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün ümumi həcmi 60 mln. m³ olan 200-dən artıq kiçik suvarma obyektləri inşa edildi və bu da öz faydasını verdi. Qısa müddətdə bu zonalarda kənd təsərrüfatı istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi.

Bu dövrdə Tərtər çayı üzərində 143 min 500 hektar sahəni suvara biləcək həcmi 550 mln. m³ olan Sərsəng su anbarı, gücü 50 mvt olan su-elektrik stansiyası ilə birlikdə, gündəlik su normalarını nizamlamaq məqsədilə su mənbəyi Sərsəng su anbarı, Tərtərçay və Türağaçay olan, həcmi 5,86 mln. m³ Madagiz su anbarı, mənbəyi Madagiz su anbarı olan, tam beton örtüklü uzunluğu 70,2 km, sərfi saniyədə 70 m³ sağ sahil və uzunluğu 22,4 km, sərfi saniyədə 20,5 m³ olan sol sahil Tərtərçay magistral kanalları, Naxçıvan MR-da Arpaçay üzərində həcmi 150 mln. m³ olan Arpaçay su anbarı və magistral kanallar, Naxçıvan çayından qidalanan həcmi 12,7 mln. m³ olan Sirab su anbarı, Füzuli rayonunda Aşağı Köndələnçay su anbarı, Lənkəran rayonunda həcmi 52 mln. m³ olan Yuxarı Xanbulançay su anbarı kompleksi, Tovuz rayonunda 3 pilləli nasos stansiyası, digər obyektlər tikilib istismara verildi. Kür çayı üzərində Şəmkir su anbarının, Şəki rayonunda Əyriçay su anbarının, Qazax rayonunda Coqazçay su anbarının, Füzuli rayonunda Qozluçay, Naxçıvan MR-da Qıvraq və Həmzəli, Zəngilan rayonunda Yazı düzü nasos stansiyalarının, Lənkəran və Astara rayonlarında suvarma sistemlərinin və sair obyektlərin inşasına başlandı.

Bu dövrdə (1969-1982-ci illər) meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinə 2,5 mlrd. manatdan artıq vəsait yönəldilmişdi ki, bu da sovet hakimiyyəti dövrünün 50 ili ərzində bu sahəyə qoyulan vəsaitdən 2 dəfə çox idi.

Bu illərdə 200 min hektara yaxın yeni suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb edilmiş, 400 min hektara yaxın suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmış, 825 min hektar sahədə suvarma sistemləri yenidən qurularaq onların su təminatı artırılmış, 460 min hektar sahədə əsaslı hamaralama və 150 min hektara yaxın sahədə əsaslı yuma işləri aparılmış, texniki cəhətdən mükəmməl irriqasiya və meliorasiya sistemləri yaradılmışdı.

Həmin müddətdə uzunluğu 20 min km-ə yaxın suvarma kanalları, 15 min km-dən çox kollektor-drenaj şəbəkəsi, 350 nasos stansiyası, 4 min subartezian quyusu tikilib istifadəyə

verilmiş, ümumi həcmi 3 mlrd. m³ olan su anbarları inşa edilmiş, respublikanın müxtəlif bölgələrində su çatışmamazlığı aradan qaldırılmışdı.

Bu illərdə Azərbaycanda xalq təsərrüfatının yeni ixtisaslaşmış sahəsi meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksi yaradıldı. Bu kompleks ölkə iqtisadiyyatının güclü istehsal bazasına, respublikanın demək olar ki, bütün bölgələrində iri tikinti və istismar təşkilatlarına, elmi-tədqiqat və layihə-axtarış institutlarına malik olan müstəqil sahələrdən birinə çevrildi.

Bu dövrdə əsas su təsərrüfatı tikinti təşkilatı – «Azərsutikinti» Baş idarəsinin illik tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi 300 mln. manatdan artıq idi. Melioratorlar ən müasir texnika və avadanlıqlarla təchiz olunmuşdular. Torpaq işlərində çalovu 6 m³ olan özü addımlayan və çalovu 2,5-4,4 m³ olan hidravlik idarə olunan ekskavatorlardan, güclü traktorların bazasında quraşdırılmış buldozərlərdən, skreperlərdən, iri tonnajlı avtomaşinlardan, digər texnikadan və nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunurdu. Sabirabad, Bərdə, Ucar, Şəki, Lənkəran, Yevlax rayonlarında, Əli Bayramlı şəhərində, Naxçıvan MR-da, Abşeron rayonunun Ceyranbatan qəsəbəsində ümumi istehsal gücü ildə 390 min m³ olan yığma dəmir-beton məmulatları hazırlayan sənaye müəssisələri yaradılmışdı. Şəmkir rayonunun Alabaşlı qəsəbəsində illik istehsal gücü 20 min m³ olan sənaye kombinati, Əli Bayramlı şəhərində sosial, mədəni-məişət obyektlərinin tikintisini inşaat kərpici və ağac məmulatı ilə təmin edən illik gücü 7 mln. ədəd olan kərpic zavodu, Ceyranbatan qəsəbəsində ildə 120 min m³ xarratlıq məmulatları hazırlayan ağac emalı zavodu tikilib istismara verilmişdi. Bunlardan başqa Ceyranbatan qəsəbəsində illik istehsal gücü 5 min ton olan polimer-drenaj boruları, plastik kütlələr, tikinti materialları və məişət ləvazimatı istehsal edən zavod fəaliyyət göstərirdi. Tikinti təşkilatlarının və dəmir-beton zavodlarının qum-çınqıl materiallarına olan tələbatını ödəmək məqsədilə Bərdə, Şəmkir, Ağdaş və Xaçmaz rayonlarında, Bəhramtəpə qəsəbəsində, Naxçıvan MR-da və digər bölgələrdə ümumi istehsal gücü 2 mln. 185 min m³ olan qum-çınqıl zavodları və karxanaları tikilib istismara verilmişdi.

Bu illərdə meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərinin tikintisi ilə yanaşı, həm də mühəndis kommunikasiyaları ilə tam təmin olunmuş sosial, mədəni-məişət obyektləri də tikilmişdir. Bərdə, Ağsu, Göyçay, Beyləqan, Qazax, Ağstafa, Xanlar, Balakən, İsmayilli rayonlarında, Bakı şəhərində, Abşeron rayonunun Ceyranbatan qəsəbəsində, digər rayon və yaşayış məntəqələrində 1600 yerlik klublar, 15293 yerlik məktəblər, 3760 yerlik uşaq bağçaları, 1048 çarpayılıq xəstəxanalar, növbə ərzində 930 nəfər qəbul edə bilən poliklinikalar, yataqxanalar və s. tikilib istismara istifadəyə verilmişdir. Çoxsaylı melioratorlar kollektivi üçün Ağsu, Beyləqan, Daşburun, Horadiz, Qazax, Salyan, Saatlı, Kürdəmir, Bərdə, Şəki, Ucar, Göyçay, Zərdab, Tovuz, Xanlar, Şəmkir, Lənkəran, Cəlilabad, ümumiyyətlə respublikanın 40 rayonunda ümumi yaşayış sahəsi 222 min m³ olan yaşayış qəsəbələri tikilmişdir.

O zamanlar «Azərdövsutəslayihə» İnstitutu İttifaqın aparıcı layihə institutlarından biri idi. İnstitutda 1800-dən artıq yüksək ixtisaslı meliorasiya və su təsərrüfatı mütəxəssisi çalışırdı. Onun illik layihə-smeta sənədləri istehsalının həcmi 10 mln. manatdan artıq idi.

Meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərinin layihələndirilməsi zamanı proqnozlaşdırma və texniki-iqtisadi əsaslandırma işlərinin aparılmasında institutun qazandığı zəngin təcrübə, onun mütəxəssislərinə keçmiş SSRİ respublikaları ilə yanaşı xarici ölkələrdə də layihə-axtəriş işlərinin görülməsində fəal iştirak etmək imkanı vermişdi.

«Azərdövsutaslayihə» institutunun mütəxəssisləri Yəmən Ərəb Respublikasında, Yəmən Xalq Demokratik Respublikasında, Kuba Respublikasında, Əlcəzair Xalq Demokratik Respublikasında, Mozambik Respublikasında, Anqolada, Vyetnamda və digər ölkələrdə onlara su təsərrüfatı obyektlərinin layihələndirilməsində yardım göstərmişdilər.

H.Əliyev cənablarının müdrik rəhbərliyi altında meliorasiya və su təsərrüfatı obyektlərinin layihələndirilməsi və tikintisində qazanılmış uğurlara görə, «Azərdövsutaslayihə» İnstitutu «Şərəf nişanı» ordeninə, «Azərsutikinti» Baş idarəsi «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeninə, 15 su təsərrüfatı mütəxəssisi SSRİ Nazirlər Sovetinin mükafatlarına layiq görülmüş, 158 nəfər SSRİ orden və medalları ilə təltif olunmuş, bir nəfərə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilmişdir.

H.Əliyev cənablarının respublikaya rəhbərlik etdiyi müddətdə Azərbaycanın meliorasiya və hidrotexnika sahəsində çalışan alimlərinin və su təsərrüfatı mütəxəssislərinin ölkəmizdə meliorasiyanın inkişaf etdirilməsi üzrə təklif etdikləri bir çox qiymətli elmi ideyalar və konsepsiyalar bu sahədə effektiv elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üçün əsaslı imkanlar yaratmışdır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin optimal suvarma rejiminin müəyyənləşdirilməsi, mütərəqqi suvarma texnologiyalarının işlənilib hazırlanması, drenaj fonunda şoran torpaqların yuyulub yararlı hala salınması, müasir tipli mühəndis hidrotexniki qurğuların yaradılması, şorakət torpaqların yaxşılaşdırılması üçün kompleks meliorasiya tədbirlərinin hazırlanması kimi işlər belə tədqiqatların nəticəsində mümkün olmuşdu.

Meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksində əldə edilmiş nailiyyətlər ulu öndər H.Əliyevin bu sahəyə olan daimi diqqəti və köməyi nəticəsində əldə edilmişdir.

Respublikamız üçün son dərəcə vacib olan Tərtərçay hidrokompleksinin, Xanbulançay su anbarının və Samur-Abşeron kanalının yenidən qurulması H.Əliyevin meliorasiya və su təsərrüfatına, bu sahənin inkişafına qayğı və diqqətinin əyani sübutudur.

Kənd təsərrüfatında istehsalın artırılması və məhsuldarlığın yüksəldilməsinə meliorasiya və su təsərrüfatını inkişaf etdirmədən nail olmağın mümkünsüzliyünü qəbul edən ulu öndər H.Əliyevin gərgin əməyi nəticəsində, 1970-ci ildən başlayaraq respublikada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında nailiyyətlər əldə olundu.

1983-cü ildə kənd təsərrüfatında faktiki istifadə olunan suvarılan torpaqların miqdarı 1970-ci ildəkinə nisbətən 265,1 min hektar çoxalmışdı, eyni zamanda istifadə olunmayan suvarılan torpaqların miqdarı 89,7 min hektara qədər azalmışdı.

Bu nailiyyətlər böyük dövlət xadimi H.Əliyevin təşəbbüsü ilə 1970, 1975, 1976 və 1979-cu illərdə qəbul olunmuş tarixi qərarların yerinə yetirilməsi, respublikada güclü meliorasiya və irriqasiya potensialının yaradılması və kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi nəticəsində əldə edilmişdi.

H.Əliyevin respublikaya birinci dəfə rəhbərlik etdiyi dövrdə sel və daşqın sularından mühafizə məqsədi ilə də tutarlı tədbirlər hazırlanub həyata keçirilmişdir.

Belə ki, Kür çayı boyunca 1021 km, Araz çayı boyunca 124 km uzunluğunda torpaq mühafizə bəndləri tikilmiş, dağ və dağətəyi çayların yuxarı hissələrində 22 km daş-beton bəndlər, orta hissələrində 23 km yığma betondan divarlar quraşdırılmışdı. Bu dövrdə hər il orta hesabla 4-5 min m^3 həcmində qabion, 150-200 min m^3 həcmində şax-daş bəndləri qurulur, çayların qorxulu yerlərində 20 mln. m^3 həcmində məcra təmizləmə işləri görülürdü.

1997-ci ildə respublikanın bir çox bölgələrində görünməmiş şiddətli sellər və daşqınlar olmuş, xalq təsərrüfatı obyektlərinə, o cümlədən meliorasiya və su təsərrüfatı qurğularına ciddi zərər dəymişdi.

Əgər əvvəllər, yəni 1970-1980-ci illərdə hər il çaylarda yüzlərlə km seldən mühafizə bəndləri və başqa qoruyucu qurğular tikilməmiş olsaydı, sel və daşqın sularının dağıdıcı təsiri bundan dəfələrlə çox olardı.

H.Əliyevin respublikamıza birinci dəfə rəhbərlik etdiyi dövrdə suvarılan torpaqların ümumi sahəsi 1 mln. 450 min hektara çatdırılmışdı. Bu torpaqlar yüksək texniki səviyyədə inşa edilmiş meliorasiya və irriqasiya sistemləri ilə təchiz olunmuşdu. Hazırda becərilən məhsulun 90-95%-i suvarılan torpaqların payına düşür. Pambıq, tütün, çay, tərəvəz və s. bu kimi gəlirli bitkilər tamamilə bu torpaqlarda becərilir.

Bu gün Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi tərəfindən ümumi su tutumu 21,5 mlrd. m^3 olan 135 su anbarı, 14 hidroqovşaq, 49,1 min km suvarma kanalı, 30,4 min km kollektor-drenaj şəbəkəsi, 110 min müxtəlif hidrotexniki qurğu, 895 nasos stansiyası, 7119 min subartezian quyusu, 1,7 min km seldən və daşqınlardan mühafizə bəndi, digər mühüm dövlət əhəmiyyətli su təsərrüfatı obyektləri istismar olunur. Bu obyektlərin ümumi balans dəyəri 3 trilyon 607 milyard manatdır. Onların sırasında Ağstafaçay, Arpaçay, Xanbulançay və s. su anbarları, Mil-Muğan, Bəhramtəpə, Samurçay hidroqovşaqları, Samur-Abşeron, Yuxarı Qarabağ, Yuxarı Şirvan, Əzizbəyov adına magistral kanallar, Baş Mil-Muğan, Baş Şirvan, Mil-Qarabağ, Aşağı Şirvan magistral kollektorları, Tovuz, Şəmkir, Əzizbəyov adına nasos stansiyaları, başqa vacib irriqasiya və meliorasiya sistemləri və qurğuları vardır.

Azərbaycanda su axınıni bölüşdürən və tənzimləyən suvarma sistemləri, kollektor-drenaj şəbəkələri, nasos stansiyaları və su anbarlarından ibarət geniş və mürəkkəb su təsərrüfatı kompleksi fəaliyyət göstərir.

Bu böyük meliorasiya potensialının əsas hissəsi möhtərəm H.Əliyev cənablarının respublikamıza rəhbərlik etdiyi əvvəlki dövrdə yaradılmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, möhtərəm H.Əliyev cənabları İttifaq rəhbərliyində olarkən belə, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə olduğu kimi, meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsinə də öz qayğısını əsirgəmir, bu sahədə işlərin gedişinə daim nəzarət edir və lazımı kömək göstərirdi.

H.Əliyevin müntəzəm nəzarəti və bilavasitə köməkliyi ilə bu illərdə respublikada iri su

təsərrüfatı obyektləri, o cümlədən Füzuli və Beyləqan rayonlarının 19 min 600 hektar suvarılan əkin sahələrinə xidmət edən tam betonla örtülmüş, sərfi saniyədə 30 m^3 , uzunluğu 20,3 km olan Yuxarı Mil kanalı, Masallı rayonunun 11 min hektar əkin sahələrini suvarma suyu ilə təmin edən, ümumi həcmi 46 mln. m^3 olan Viləşçay su anbarı sağsahil kanalı ilə birlikdə, Qax və Şəki rayonlarında 17 min 300 hektar əkin sahələrini suvarma suyu ilə təmin edən ümumi həcmi 80,6 mln. m^3 olan Əyriçay su anbarı sol və sağ sahil magistral kanalları ilə birlikdə, Şəmkir rayonu ərazisində Ceyrançöl massivinin 400 hektar sahəsini suvarma suyu ilə təmin edən su götürmə qabiliyyəti saniyədə $2,5 \text{ m}^3$ olan Ceyrançöl nasos stansiyası, beton üzüklü, uzunluğu 41,2 km, sərfi saniyədə 35 m^3 olan Biləsuvar və Cəlilabad rayonlarında 32 min hektar sahəni suvara biləcək Əzizbəyov kanalının maşın qolu, Şəmkir, Xanlar, Samux və Goranboy rayonlarında 100,9 min hektar sahəni su ilə təmin edən, uzunluğu 83,3 km sərfi saniyədə 54 m^3 olan Şəmkir maşın kanalı, İmişli və Saatlı rayonlarının 17 min 500 hektar əkin sahələrini suvarma suyu ilə təmin edən uzunluğu 51 km, sərfi saniyədə 14 m^3 olan Rəsularx kanalı, Beyləqan, Ağcabədi və Ağdam rayonlarında 57 min 300 hektar sahəni suvarma suyu ilə təmin edən uzunluğu 51 km, sərfi saniyədə 40 m^3 olan tam beton üzüklü yeni Xan qızı kanalı, digər obyektlər tikilib istismara verilmişdi.

Bu obyektlərin istismara verilməsi respublikada kənd təsərrüfatı istehsalının, xüsusilə pambıq istehsalının artırılmasında və bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsində müsbət rol oynamış, kənd təsərrüfatı dövrünə yeni suvarılan torpaqların cəlb edilməsinə və əhalinin ərzaq malları ilə təchizatının yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmışdı.

Azərbaycan Respublikasında 1969-1982-ci illərdə tikilib başa çatan və bu illərdə tikintisinə başlanmış, istismara verilməsi isə 1983-cü ilə təsadüf edən xeyli sayda mühüm irriqasiya və meliorasiya obyektləri də olmuşdur.

Göründüyü kimi su təsərrüfatının təşkili, irriqasiya və meliorasiya işlərinin aparılması sahəsində görülən böyük işlər istər sovet dövründə, istərsə də müstəqil Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafında xüsusi rol oynamışdır və bu gün də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

II fəsil Torpaq islahatlarının hüquqi-elmi əsasları və birinci mərhələnin yekunları

§ 1. «Torpaq islahatı haqqında» qanun qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin giriş nitqi (12 iyul 1996-cı il)

«Torpaq islahatı haqqında» qanun layihəsinin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirə. 12.07.1996.

1996-cı il iyulun 12-də Prezident sarayında Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanun layihəsinin müzakirəsinə həsr edilmiş iclas keçirilmişdir.

İclasda Dövlət Aqrar İslahat Komissiyasının, «Aqrar islahatın əsasları haqqında», «Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında» qanunların işlənilib hazırlanması üzrə komissiyanın üzvləri aqrar islahatların həyata keçirilməsi ilə məşğul olan respublika təşkilatlarının rəhbərləri və digər rəsmi şəxslər iştirak edirdilər.

İclası giriş sözü ilə açan ulu öndər Heydər Əliyev bu islahatların həyata keçirilməsi prinsipləri ilə bağlı giriş nitqi söylədi.

Hörmətli komissiya üzvləri, mətbuat nümayəndələri!

Bu gün respublikada iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi prosesində çox mühüm bir mərhələyə gəlib çatmışıq. Torpaq islahatı aparılması üçün qanun layihəsi artıq

işlənib hazırlanıb. Buna görə də mən bu gün vaxtı ilə aqrar islahatların aparılması üçün yaradılmış iki komissiyanın birgə iclasını çağırmışam, yəni həmin iki komissiyanın üzvlərini bura dəvət etmişəm. Gündəlikdə duran məsələ hazırlanmış qanun layihəsinin müzakirə edilməsidir. Bu məsələnin çox böyük əhəmiyyəti olduğuna görə bizim bu günkü toplantıya, komissiyaların iclasına mətbuat nümayəndələrini də dəvət etmişəm. Bildiyiniz kimi, respublikanın aqrar sektorunda islahatların aparılması haqqında biz 1993-cü ilin ikinci yarısından ciddi addımlar atmağa başlamışıq və bu məsələ daim bizim diqqətimizdə olubdur, bununla əlaqədar bir çox tədbirlər həyata keçirmişik, İqtisadi islahatların, xüsusən aqrar sahədə islahatların bir tərəfdən mürəkkəb, ikinci tərəfdən çox məsuliyyətli olduğunu nəzərə alaraq biz ardıcıl iş ilə bərabər, dünya təcrübəsini və xüsusən keçid dövründə yaşayan ölkələrin təcrübəsini də öyrənməyə çalışmışıq. Bu islahatları səriştəli aparmaq üçün biz bir neçə eksperimentlər keçirmişik. Bu islahatların aparılması ilə əlaqədar qanunların hazırlanması üçün vaxtilə komissiyalar yaratmışıq. Uzun müddət aparılan iş nəticəsində 1994-cü ilin dekabrında Arif Rəhimzadənin sədrliyi altında komissiya yaradılıbdır. Bildiyiniz kimi, bu komissiyanın bir il müddətində apardığı işin nəticəsində aqrar sektorda islahatlar və kolxozların, sovxozların islahatı haqqında iki qanun layihəsi hazırlanmışdır. Biz həmin qanun layihələrini vaxtilə ətraflı müzakirə etdik. Mən onları təqdim etdikdən sonra bu layihələr Milli Məclisdə müzakirə edildi və qəbul olundu. Bu qanunların həyata keçirilməsi üçün 1995-ci ilin martında Abbas Abbasovun sədrliyi altında yeni bir komissiya yaradıldı. Bu komissiya həmin iki qanunun həyata keçirilməsini təmin etmək,

«Torpaq islahatı haqqında» qanun layihəsinin müzakirəsinə həsr olunmuş müşavirə. 12.07.1996.

eyni zamanda bu iqtisadi islahatların daha da dərinləşdirilməsi, həm də yeni qanunun hazırlanması işində iştirak etmək üçün yaranmışdır. Hər iki qanun qəbul edildikdən sonra onların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar aparılan işlər nəticəsində biz belə bir fikrə gəldik ki, əgər torpaq islahatı haqqında qanun olmasa bu qanunların həyata keçirilməsi müvəffəqiyyətli olmayacaq. Ona görə də biz torpaq islahatı haqqında qanun layihəsinin hazırlanması işi ilə ciddi məşğul oluruq. Məlumdur ki, torpaq islahatı haqqında qanun sadə bir qanun deyil. Bu, çox mürəkkəb, demək olar ki, respublikanın iqtisadiyyatının böyük bir sahəsini əhatə edən bir məsələdir. Odur ki, bu qanun layihəsinin hazırlanması çox ciddi münasibət tələb edir.

Bu müddətdə - 1994, 1995, 1996-cı illərdə kənd təsərrüfatına həsr olunmuş müşavirələrdə, toplantılarda, iclaslarda biz həmin islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələləri daim müzakirə etmişik. Nəhayət, torpaq islahatı ilə əlaqədar qanun layihəsi hazır olubdur. İyunun 24-də mən bu iki komissiyanın birgə iclasını keçirdim və təqdim olunmuş qanun layihəsi müzakirə edildi. Müzakirə zamanı bir neçə çox prinsipial məsələlər diqqət mərkəzində oldu. Bu məsələlər barədə müxtəlif fikirlər var idi. Ona görə də bir daha düşünmək, vəziyyəti təhlil etmək və cəsarətli qərarlar qəbul etmək lazımdır. Xatirinizdədir ki, iyunun 24-də keçirilən iclasda hər iki komissiya - Arif Rəhimzadənin və Abbas Abbasovun başçılıq etdiyi komissiyalar mənim tapşırıqla layihə hazırlayıb təqdim etmişdilər. O vaxt mən tapşırıq verdim ki, birincisi, bu layihələr birləşdirilsin, hər bir layihədə olan əhəmiyyətli müddəalar vahid bir layihədə əks etdirilsin. Müxtəlif fikir doğuran, qəbul olunması bəzən çətinlik doğuran məsələlər haqqında da mən öz göstərişlərimi verdim. O vaxt biz qərara gəldik ki, bu layihə iyulun 5-də mənə təqdim ediləcək və biz də bundan sonra bu layihəyə baxacağıq. Layihə təqdim edildi, iyulun 10-da mən demək olar ki, bütün günümü bu layihə üzərində işə həsr etdim. Biz komissiyanın rəhbərləri və digər şəxslərlə bu layihəni başdan-ayağa bir daha təhlil etdik, mən əlavə göstərişlər verdim. Bu göstərişlər nəticəsində layihə hazırlanıb. Dünən göstəriş vermişəm ki, layihə komissiya üzvlərinə paylansın. Mənə dedilər ki, paylanıb, biz bu günkü müzakirəmizi bu layihə üzərində aparaq.

§ 2. «Torpaq islahatı haqqında» qanun qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yekun nitqi (12 iyul 1996-cı il)

Bu gün biz həqiqətən çox tarixi bir addım atırıq. Azərbaycanda köklü surətdə torpaq islahatı aparmaq üçün indiyədək gördüyümüz işləri yekunlaşdırırıq və qanun layihəsinin son variantını müzakirə edib, onun Milli Məclisdə qəbul olunmasından ötrü qərar çıxarıırıq.

Bu, tarixi hadisədir. Çünki son illərdə Sovet İttifaqı dağılandıqdan sonra onun yerində yaranmış müstəqil dövlətlər müxtəlif yollarla iqtisadi islahatlar aparırlar. Əlbəttə, bu islahatlar həyatın zərurətindən irəli gəlir, ona görə ki, indi bütün ölkələr, daha doğrusu, keçmiş sovet respublikaları, o cümlədən də Azərbaycan sosialist iqtisadi quruluşundan,

sosialist sistemindən yeni iqtisadi-siyasi sistmə keçir və bu keçid də əsla asan deyildir. Ona görə də bu illər axtarış illəridir və ayrı-ayrı ölkələrdə, ayrı-ayrı respublikalarda müxtəlif yollarla islahatlar aparılır.

Hesab edirəm ki, islahatların ən mürəkkəb sahəsi aqrar sektordur. Bəllidir ki, Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində dövlətlər müstəqillik əldə etdikdən sonra beş ildir aqrar sektorda islahatlar aparılması yolunda axtarışlar gedir, təcrübə toplanır, müəyyən tədbirlər görülür. Ancaq hələlik ki, köklü tədbirlər heç də hər yerdə görülmür. Bilirsiniz ki, biz bu məsələyə 1993-cü ilin axırlarından başlamışıq. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkədə bu sahədə lazımi işlər görülməmişdi. 1993-cü ilin sonundan biz bu işlərlə bilavasitə məşğul olmağa başladıq. Lakin 1994-cü ili yadıma salsanız görürsünüz ki, həmin il həm Azərbaycanın müdafiəsi ilə, Ermənistanın təcavüzünün qarşısının alınması ilə çox məşğul idik, həm də respublikanın daxilində vəziyyət sabit və normal deyildi. 1993-cü ilin may və iyun aylarında başlamış vətəndaş müharibəsi, daxili toqquşma və çəkişmələr hələ dayandırılmamışdı. 1994-cü ildə bunların hamısı cərbəcür şəkildə özünü büruzə verirdi. Şübhəsiz ki, bunlar da iqtisadiyyat sahəsində lazımi tədbirlər görülməsinə maneçilik törədirdi. Digər tərəfdən, cəmiyyətimizdə də, dövlət orqanlarında da bu barədə yekdil fikir yox idi. Bəzi qüvvələr hesab edirdilər ki, islahatlar aparılmalıdır. Bəziləri də Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması problemini öz məqsədləri nəminə ortaya ataraq fikirlərini əsaslandırmağa çalışırdılar ki, guya belə bir vəziyyətdə islahatlar aparmaq olmaz, torpaq islahatı aparmaq olmaz, respublika əhalisinin bir qismi öz yerindən yurdundan olubdur, qaçqındır və onların da halını nəzərə almaq lazımdır. Şübhəsiz ki, onların da vəziyyətini nəzərə almalıydıq. Ancaq həmin fikirləri söyləyən adamlar heç də nə qaçqınlar haqqında düşünürdülər, nə də işğal olunmuş torpaqlar haqqında. Onların hər biri öz şəxsi mənafeələrini, öz şəxsi məqsədlərini güdürək respublikanın bu vəziyyətdən çıxmasına mane olurdu. Ona görə də 1994-cü ildə bu sahədə çox cəhdlər göstərdik. Amma bu islahatların güclü surətdə aparılmasına bütün şəraiti yarada bilmədik. Biz tərəfdən də həm daxildə fikir müxtəlifliyi, həm də başqa ölkələrin, xüsusən keçmiş Sovet İttifaqına mənsub olmuş indiki müstəqil ölkələrin təcrübəsini öyrənmək zərurəti - bütün bunlar bu məsələlərlə əlaqədar ciddi addımlar atmağı və onlara çox həssas, ehtiyatlı yanaşmağı tələb edirdi. Bu, təbiidir. Çünki əgər tarixə nəzər salsaq görürük ki, yer üzündə insanlar yarandığı vaxtdan torpaqla məşğul olublar və torpaq da onlara mənsub olubdur. Bunun cərbəcür formaları da məlumdur, lakin torpaq şəxsi mülkiyyət olubdur. Bizim ərazimizdə, yəni Azərbaycan yerləşən ərazidə, keçmiş Sovet İttifaqının olduğu ərazidə 1917-ci il oktyabr inqilabından sonra gedən proseslər 1930-cu ildə kollektivləşmə proqramının həyata keçirilməsinə gətirib çıxardı. O vaxtlar, yəni oktyabr inqilabından sonra bizə məlum olan prinsip belə idi ki, bütün torpaqlar milliləşdirilməli, öz sahiblərinin əlindən alınmalıdır. Oktyabr inqilabının bəyan etdiyi şüarlardan biri bu idi ki, torpaq kəndliyə verilməlidir, kəndli torpağın sahibi olmalıdır. Lakin həmin şüarın həyata keçirilməsi ona gətirib çıxardı ki, torpaq onun sahiblərinin, mülkədarların əlindən alındı. Eyni zamanda torpaq kollektivləşdirildi, özü də nəinki torpaq, hətta bütün kənd təsərrüfatı vasitələri, istehsal

müəssisələri kollektivləşdirildi. 1917-1918-ci illərdə başlanmış olan bu proses 1930-cu ildə kollektivləşmə proqramının geniş surətdə həyata keçirilməsi ilə nəticələndi. Mən bununla onu demək istəyirəm ki, bu məsələnin çox mürəkkəb olduğu bunda da görünür. Çünki həmin oktyabr inqilabının, sosialist inqilabının proqramını bir ilə, iki-üç ilə həyata keçirmək mümkün olmadı. Bundan ötrü illərlə vaxt lazım idi. Odur ki, illərlə iş aparıldıqdan sonra 1930-cu ildə kollektivləşmə proqramı irəli sürüldü və geniş tətbiq edilməyə başlandı. Bildiyiniz kimi, ondan sonra kollektivləşmə də bir neçə ildə həyata keçirildi və nəhayət, 1936-cı ildə, yəni ilk Konstitusiya qəbul edilən zaman bəyan olundu ki, sosializm qalib gəlmiş, torpaqlar kollektivləşdirilmiş və kollektiv təsərrüfatlar yaradılmışdır. Gördüyünüz kimi, buna nə qədər vaxt sərf edilib.

Bütün bu tədbirlər asanlıqla həyata keçirilmədi. Repressiyalar aparıldı, torpaqları əldən verməyən adamlar həbs olundu, yurd-yuvalarından sürgün edildi. Bizim Azərbaycanda nə qədər adam məhz kollektivləşmə prosesinə müqavimət göstərdiyinə görə azadlıqdan məhrum edildi, həbsxanalara salındı, yerlərindən sürgün olundu. Məsələn, indi biz Orta Asiya ölkələrində olarkən, yaxud soydaşlarımız buraya gələrkən maraqlanıyıq: necə oldu ki, azərbaycanlılar Qazaxıstanda da, Özbəkistanda da, Qırğızıstanda da, Türkmənistanda da yaşayırlar? Onların böyük əksəriyyəti hələ o dövrdə repressiyalar nəticəsində və xüsusən kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi ilə əlaqədar yerlərindən kütləvi surətdə sürgün edilmiş, mal-mülkü əlindən alınmış adamlardır. Bu kollektivləşdirmə proqramı bax, belə böyük itkilərlə, böyük məhrumiyyətlərlə, cəmiyyətə, xalqımıza, millətimizə vurulan ağır zərbələrlə həyata keçirildi və kolxoz-sovxoz sistemi yaradıldı. Bu kolxoz-sovxoz sistemi o vaxtdan indiyədək hökm sürür. Hələ indi də bizdə kənd təsərrüfatının çox hissəsi kolxoz-sovxoz sistemindədir. Elə bir dövr oldu ki, kolxoz-sovxoz sisteminin inkişaf mərhələsində, şübhəsiz, dövlət tərəfindən verilən müxtəlif dotasiyalar, kömək siyasində Sovet İttifaqında, o cümlədən də Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulu artdı və böyük nəticələr əldə edildi. Mən sizə deyə bilərəm ki, 1970-ci illərin sonunda - 1980-ci illərin əvvəlində kənd təsərrüfatında, onun inkişafında durğunluq yarandığı, inkişaf sürətinin zəiflədiyini, kənd təsərrüfatının daha bu yolla inkişaf etdirilməsinin mümkün olmadığı özünü aydın büruzə verirdi. Yadıңызdadır, o vaxtlar Sovet hökuməti kənd təsərrüfatını canlandırmaq, inkişaf etdirmək üçün, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq üçün bir neçə tədbir gördü, qərarlar qəbul etdi. Xatirimdədir, 1978-ci ildə ərzaq proqramı adlı böyük bir proqram qəbul olundu. Bu, sizin də yadıңызdadır. Böyük tədbirlər görülür, kənd təsərrüfatının təmərküzləşdirilməsi, ixtisaslaşdırılması kimi cürbəcür metodlar tətbiq edilir, təsərrüfatlararası müəssisələr, təsərrüfatlararası təşkilatlar yaradılır, kooperasiya həyata keçirilirdi və s. Bunların hamısı mənim yadımdadır. Bütün bunlar nədən meydana gəldi? Çünki məsələn, 30-cu, 40-cü illərdə yaradılmış kolxoz və sovxozlar 50-60-cı illərdə və 70-ci illərin sonuna qədər istənilən miqdarda məhsul versələr də, sonralar gözlənilən məhsul əldə olunmadı və nəticədə məhsul artmaq əvəzinə getdikcə azalmağa başladı. Ona görə də kənd təsərrüfatı sahəsində cürbəcür metodlara əl atılırdı. Xatirimdədir, 1982-ci ilin may ayında yeni böyük bir ərzaq proqramı qəbul edildi. Belə nəzərdə tutulmuşdu ki, bu proqram guya

bir neçə ildə kənd təsərrüfatında böyük dönüş yaradacaqdır. Amma yaranmadı. Mən nəinki burada rəhbər kimi, həm də Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri kimi bu proseslərin içində idim. Məsələn, 1983-1984-cü illərdə Sovet İttifaqını çövrəklə təmin edə bilmədiyimizə görə hər il xaricdən taxıl almağa məcbur idik və taxıl almaq üçün də vəsait tapılmırdı. Yaxşı ki, o vaxtlar Sovet İttifaqında çoxlu neft çıxarılırdı və ildə 20 milyon ton neft artımı olurdu. Bu nefti də, qazı da, - o vaxtlar Qərbdə qaz yox idi,- sataraq xaricdən taxıl, buğda alıb ölkəni çövrəklə təmin edirdik. Yadıңызdadır mı, o vaxtlar çövrək çatışmamağa başladı. Əhalini çövrəklə, atla təmin etmək üçün talonlar meydana çıxdı. Bütün bunları ona görə yadıınıza salıram ki, mən sizə və ümumiyyətlə cəmiyyətimizə çatdırmaq istəyirəm ki, bu sistemin artıq özünü doğrulda bilməməsi 70-ci illərin sonunda - 80-ci illərin əvvəlində aşkar məlum oldu. Odur ki, cürbəcür axtarışlara başlandı. Bunların hamısı yenə də sosialist iqtisadi sistemi çərçivəsində gedirdi. Amma o sistemin çərçivəsində bu axtarışlar, bu tədbirlər və eksperimentlərin əksəriyyəti heç bir nəticə vermirdi. Həmin proseslər çox ağır və çətin olduğu üçün, 30-cu illərdə yaranmış kolxoz-sovxoz quruluşuna insanların əksəriyyəti çox öyrəşdiyi üçün təkcə Azərbaycanda deyil, keçmiş sovet respublikalarının əksəriyyətində bu islahatların aparılmasında çox çətinliklər meydana çıxdı. Bir də ona görə ki, çoxlarında belə təsəvvür, belə əhval-ruhiyyə yaranmışdı ki, bu kolxoz-sovxoz quruluşu olmasa hər şey dağılacaqdır.

Bu çətinliklər bizdə daha çox, daha ağır olubdur, ona görə ki, bir tərəfdən, respublikamız müharibə şəraitində olubdur, digər tərəfdən isə o dövrdə, yəni 1991-1993-cü illərdə, eləcə də 1994-cü ildə Azərbaycanın daxilində gedən müxtəlif proseslər vəziyyəti gərginləşdirmişdir. Dedim ki, artıq 1994-cü ildə bu islahatların aparılması üçün biz ciddi addımlar atmağa başladığımız və bu islahatların həyata keçirilməsinin zəruri olduğu dəfələrlə bəyan edildi. Kənd təsərrüfatı məsələlərinə dair bir neçə böyük müşavirə, müxtəlif səviyyələrdə keçirdiyimiz toplantılarda mən dəfələrlə bəyan etdim ki, bizim bütün iqtisadiyyatın inkişafında tutduğumuz strateji yol iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəlilətməkdən, iqtisadi islahatlar aparılmasından, o cümlədən də aqrar sektorda islahatlar həyata keçirilməsindən ibarətdir. Məhz bu tədbirlərin nəticəsində biz 1994-cü ilin sonunda artıq aqrar islahatların aparılması haqqında müəyyən qanun layihələrini hazırlaya bildik. 1994-cü ilin dekabr ayında mən bu qanun layihələrinin qəti şəkildə işlənilib hazırlanması üçün komissiya yaratdım. Arif Rəhimzadə ona sədr təyin olundu. Əvvəllər və bu komissiya yaradıldıqdan sonra görülmüş işin nəticəsində artıq 1995-ci ilin fevral ayında aqrar sektorda islahatlar aparılması haqqında iki çox mühüm qanun qəbul etdik. Bu qanunların icrası üçün, aqrar islahatların həyata keçirilməsini təşkil etmək üçün ikinci komissiya yaradıldı, Abbas Abbasov ona sədr təyin edildi. 1995-ci ildə biz aqrar sektorda islahatlar aparılması haqqında fevral ayında qəbul edilmiş iki qanunun icrası ilə, eyni zamanda torpaq islahatının daha köklü surətdə həyata keçirilməsi üçün torpaq islahatı haqqında qanun layihəsi hazırlanması ilə məşğul olduq. Bunların nəticəsində də bu gün müzakirə etdiyimiz qanun layihəsi bir neçə dəfə müzakirə olunduqdan sonra və respublikamızın bir neçə yerində müxtəlif eksperimentlər keçirəndən sonra, o cümlədən

Zaqatala, Xızı rayonlarında eksperimentlərin nəticələri təhlil edildikdən sonra belə bir qanun layihəsinin meydana çıxması vaxtı gəlib çatdı.

Son mərhələdə də bu qanun layihəsində bir neçə mübahisəli məsələ oldu. Onları həll etmək üçün biz nümayəndələrimizi Orta Asiya respublikalarına, Qazaxıstana, Moldovaya, Ukraynaya, Rusiyaya göndərdik ki, onların təcrübəsi ilə tanış olaq. Son mərhələdə mən belə fikrə gəldim ki, bizim nümayəndələr Rusiyanın Oryol, Nijni Novqorod vilayətlərinə də getsin və onların da təcrübəsini öyrənib gətirsinlər. Yəni deyirəm, bunların nəticəsində bir neçə məsələ mübahisəli qaldı. Ona görə ki, məsələn, keçmiş sovet respublikalarının əksəriyyətində torpaq xüsusi mülkiyyətə verilməyib və onların belə bir fikri də yoxdur. Məsələn, Orta Asiya ölkələrində və Qazaxıstanda torpağı uzunmüddətli icarəyə verirlər - əlli ilə və bəlkə də daha çox müddətə. Onlar həyatıyanı torpaqları xüsusi mülkiyyətə veriblər. Digər keçmiş sovet respublikalarına nisbətən Rusiya islahatlar sahəsində daha irəli getsə də, orada vilayətlərin tam əksəriyyətində aqrar sektorda kolxoz və sovxozlar indiyədək yaşayır və torpağın xüsusi mülkiyyətə verilməsi haqqında bu vaxtadək heç bir qanun yoxdur. Bildiyiniz kimi, Dövlət Duması bir neçə ay bundan öncə torpaq məsələsi haqqında qanun qəbul etdi və burada qəti şəkildə göstərdi ki, Rusiyada torpaq xüsusi mülkiyyətə verilməz. O qanunun əleyhinə olaraq seçkiabağı mübarizə zamanı Rusiya prezidenti cənab Boris Yeltsin bir fərman verdi ki, həyatıyanı torpaqlar vətəndaşların xüsusi mülkiyyətinə verilsin. Ancaq başqa bir qanun hələ yoxdur. Düzdür, həmin torpaq məsələsi prezident tərəfindən qəbul olunmayıb və federasiya şurası onu geri qaytarıb. Onu demək istəyirəm ki, kənd təsərrüfatı sahəsində də böyük imkanları və nailiyyətləri, geniş torpaq sahələri olan Rusiya kimi bir ölkədə də belə qanun qəbul edilməyibdir. Ona görə də Azərbaycanda da cürbəcür fikirlər var ki, torpağı xüsusi mülkiyyətə vermək olar ya yox, onu bəlkə icarəyə verək? Lakin əvvəldən xəttimiz belə olub ki, əgər biz bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gediriksə, deməli, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini də tətbiq etməliyik. Biz bu məsələni, nəhayət, həll etdik və bununla razı olmayanlar da, onu qəbul edə bilməyənlər də artıq bunu qəbul etdilər. Sonra məsələ qalxdı, bu da çox mübahisəli oldu: torpaq kimə verilsin? Kənddə yaşayanların hamısına, yoxsa ancaq kolxoz və sovxozda işləyənlərə verilsin? Burada fikir ayrılığı çox böyük rol oynayır. Biz bu məsələni də müzakirə etdik və bu barədə də belə fikrə gəldik ki, kənd yerlərində yaşayanların hamısına torpaq verilsin. Bu, ədalətli dir.

Mən əvvəldən bu fikirdə idim. Bilirsinizmi, bu məsələlər barəsində şəxsən mənəm müstəqil fikrim daim olub. Torpağın xüsusi mülkiyyətə verilməsi fikrində mən bu gün yox, lap əvvəldən olmuşam. Lakin eyni zamanda mən bu islahatların aparılması barədə ictimai rəy də formalaşmasını istəyirəm.

Bilirsiniz, əgər oktyabr inqilabından, 1920-ci ildən sonra, zorla, inqilabi yolla, repressiyalarla insanları kolxozla girməyə məcbur ediblərsə, torpaqları zorla, repressiyalarla insanların əlindən alıblarsa, indi biz həmin işlərin əksinə apardığımız tədbirlərdə nə zor işlətməliyik, nə də təzyiqlər etməliyik. Biz çalışmalıyıq ki, insanlar dərk etsinlər, anlasınlar. Məsələn, 70-ci illərin sonunda sovetlər ittifaqında aqrar sektorda yaranmış vəziyyəti, gedən prosesləri və o vaxt görülən tədbirləri yada salın. Ola bilər, adi adamlar bunu bilmirdilər,

dərk etmirdilər. Amma bu işlərin içində olan adamlar, o cümlədən mən də o illərdə bildirdim ki, artıq bu sistem işləmir, biz nə isə düşünməliyik, nə isə etməliyik. Bu gün burada Masallıdan çıxış edən, bizim komissiyanın üzvü, hesab edirəm ki, bir tərəfdən torpaqda işləyən, o biri tərəfdən də artıq bu işlərin nəticəsini görən adam kimi çox dəyərli sözlər dedi. O mənada dəyərli ki, bu şəxs torpaqdan bu cür istifadə edir, onun yollarını görür, üstünlüyünü, müsbət nəticəsini görür. Ona görə də onun çıxışı başqaları üçün, o cümlədən bizim komissiyanın üzvlərinin də bəziləri üçün bəlkə də ən təsirli çıxışdır, nəinki, məsələn, mən deyim ki, prezidentəm, mən bunu belə istəyirəm, belə də olmalıdır. Onun bu sözü mənim əmr kimi sözümdən daha da təsirlidir. Ona görə siz də bilməlisiniz, ictimaiyyət də bilməlidir ki, bütün bu islahatların keçirilməsində kütlənin bunu qavraması, buna alışması, ictimaiyyətin buna alışması əsasdır. Yenə də deyirəm, bizim komissiyalar elə böyük tərkibdə deyil, iki komissiya bir yerdə cəmi 45 adamdır. Amma bu 45 adamın arasında məsələlərin əksəriyyəti barədə çox müxtəlif fikirlər vardır. Məsələn, ola bilərdi ki, mən öz fikrimi əvvəldən komissiyanın üzvlərinə qəbul etdirəydim və vəzifəmə, eyni zamanda mənə olan hörmətə görə onların bəziləri səsini çıxarmayırdı ki, bir halda Prezident belə deyib, biz nə edək, Prezidentin fikri ilə razılaşmaq lazımdır. Amma mən istəmirəm belə olsun. İstəyirəm ki, hər bir kəs - komissiyanın üzvü də, başqası da bunu dərk etsin. Təsadiqi deyil ki, mən bir neçə dəfə müraciət etdim ki, fikrinizi, sözünüzü deyiniz. Çıxış edənlərin əksəriyyəti mənim dəfələrlə təkidimdən sonra danışdı. Hesab edirəm ki, deyilən sözlərdə səmərəli fikirlər var. Düzdür, onlara cavab vermək, onları aydınlaşdırmaq olar, bəlkə bəzi fikirlər haqqında düşünmək lazımdır. Məsələn, Biləsuvarın icra hakimiyyətinin başçısı bir səpkidə, Masallıdan olan fermer isə ona əks səpkidə çıxış etdi. İcra hakimiyyətinin başçısı narahatdır ki, torpaq necə olacaq, onu satmağa icazə vermək olmaz, başqa adamların əlinə keçər. Yaxud bu işin üzərində nəzarət qoymaq lazımdır. Amma fermer, - hansı ki, torpaqda işləyir, xüsusiyyətçiliyi, sahibkarlığı artıq dərk edib, - deyir ki, qorxmaq lazım deyildir. Bax, mən bunu istəyirəm, ona görə də sizə dəfələrlə dedim ki, çıxış edin. Məsələn, əgər mən Abbas Abbasovun mövqeyində olsaydım ki, hər şey aydındır, - yəqin ki, bu üsulla işləyir, başqalarının fikri ilə hesablaşmır, - mən də deyirdim ki, hər şey aydındır. Əgər səsini çıxarmırsınızsa, söz demirsinizsə, demək, sizin üçün aydındır. Bax, buna görə də biz bu məsələləri - kənddə torpağın hamıya verilməsi, yaxud kolxozda, sovxozda işlədilməsi məsələlərini ətraflı müzakirə etdik. Qəbul edilən qərar da tamamilə doğrudur - hamı torpaq almalıdır. Başqa məsələdir ki, torpaqdan kim necə istifadə edəcək. Bu, ikinci məsələdir. Torpaq hamıya verilməlidir. Layihədə son günlərə qədər bir fikir var idi, onu son günlərdə çıxardıq. Biləsuvarın icra hakimiyyətinin başçısının fikrinə uyğun fikir idi, yazılmışdı ki, üç il müddətində torpağın satılmasına məhdudiyət qoyulsun. Mən komissiya üzvlərinə dedim ki, bu məsələni müzakirə edək. Yaxşı, torpağı payladıq, torpağı aldılar, üç il də məhdudiyət qoyduq ki, sən bunu sata bilməzsən. Nə etsin? Sata bilməyəcək, istifadə edə bilməyəcək, torpağa vergi qoyacaqlar, onu da verə bilməyəcəkdir. Nə etsin - satmağa qoymursan, istifadə də edə bilmir. Bizim torpaq islahatına bunun xeyri nədir? Axı, torpaq islahatının əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, torpağı xüsusi mülkiyyətə verib, sahibkarlıq

hissi yaradıb, onun məhsulda olduğunu artırmaq. Yenə də deyirəm, Masallının fermeri bu barədə mənə çox kömək edir, onun dediyi sözlərə dəfələrlə istinad edirəm. Deyək ki, biri torpağı alıb istifadə etdi. O birisi istifadə etmədi və torpaq istifadəsiz qaldısa, məhsul gəlmədi. Tutaq ki, torpaq sahibi məhsul almadı, yaşayışını yaxşılaşdırma bilmədi, -bu, onun öz işidir. Amma axı, bu, ümumən ölkəmizə, dövlətimizə zərər vuracaqdır. Ona görə də mən qəti mövqə tutdum ki, üç illik qadağanı götürmək lazımdır. Bir halda ki, biz torpağı veririk, o adam torpağın sahibidir, - nə cür istəyirsə, elə də istifadə etsin. Əgər istifadə edə bilmirsə, sata da bilər. Mənə belə gəlir ki, burada təhlükəli heç bir şey yoxdur. Burada fikirlər söylənilirdi ki, ola bilər, sonra torpaq ayrı-ayrı adamların əlinə keçsin, filan olsun. Şübhəsiz ki, bu sözlərdə müəyyən əsas var. Ancaq bunların heç birisi apardığımız islahatların qarşısını almamalı və bizi qorxutmamalıdır.

Burada dəfələrlə deyildi, mən də bu fikirlə razıyam, onu təsdiq etmək istəyirəm ki, bu, radikal torpaq islahatı aparmaq üçün bizim layihəmizdir. Güman edirəm ki, bir neçə günə qəbul olunur, qanun şəklinə düşər, onun icrasına başlayırıq. Ancaq bu, bir neçə qanunun qəbul olunması üçün yol açacaqdır. Onu icra etmək üçün bir neçə başqa qanun da qəbul olunmalıdır. Şübhəsiz ki, bu qanun qəbul olunandan sonra onun icrası üçün Prezident kimi mən geniş fərman verəcəyəm. Fərmanda qanunun icrası ilə əlaqədar bir çox tədbirlər nəzərdə tutulacaqdır. Ancaq əlavə qanunlar da qəbul ediləcəkdir. Eyni zamanda həmin qanunlar da bu məsələlərin hamısını tənzimləməyə, biz cürbəcür əlavələr, dəyişikliklər də edə biləcəyik. Bunlar hamısı bizim gələcək işlərimizdir. Ancaq əsas ondan ibarətdir ki, bu layihəni qanun şəklinə salaq və həyata keçirilməsi ilə məşğul olaq.

Hesab edirəm ki, bu, inqilabi, radikal bir addımdır. Biz respublikamızda bazar iqtisadiyyatından dəfələrlə danışırıq. Bilirsiniz, bunun cürbəcür sahələrdə müxtəlif formaları var. Özəlləşdirmə haqqında proqram qəbul etmişik, o, indi həyata keçirilir, çox ləng gedir, Dövlət əmlak komitəsi, onun sədri Tofiq Əzizov da bu işlərin görülməsində bir neçə səhv buraxıb, işi ləng aparır. Ancaq bu, bir neçə sahədə mülkiyyətin özəlləşdirilməsidir. Məsələn, birinci növbədə ticarət, xidmət sahələri, sonra sənaye, istehsal sahələri, başqa sahələrdir. Amma respublikamızda ən böyük özəlləşdirmə, mülkiyyət formasında ən böyük dəyişiklik bax, bu qanunlardır. Çünki bilirsiniz, mağazanı tikmək də, uçurmaq da olar. Benzindoldurma stansiyaları var, indi onları satırlar, -ola bilər, kim isə bu gün alıb istifadə etsin, sabah əlverişli olmasa onu dağıda da, yerində yenisini qura da bilər. Amma torpağı dəyişdirmək mümkün deyildir, torpaq torpaqdır. Şübhəsiz ki, torpağı yaxşılaşdırmaq, münbitləşdirmək, ondan daha səmərəli istifadə etmək olar, amma onu başqa yerə aparmaq, dağıtmaq olmaz. Torpaq ölkənin, millətin, xalqın ən yüksək, ən qiymətli sərvətidir.

İndi biz bu torpağı xalqa paylayırıq, özü də pulsuz paylayırıq. Demək bu, demokratiya sahəsində, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi sahəsində bizim ən yüksək səviyyəli addımımız, tədbiriimizdir. Yenə də deyirəm, ətrafımıza baxarkən –Rusiyanın özünə, Orta Asiyaya, Ukraynaya, Belarusa baxarkən, bu məsələnin onlarda hələ nə qədər aşağı səviyyədə olduğuna baxarkən, respublikamızın ərazisininin 20 faizi işğal olunduğu halda, işğal edilmiş torpaqlardan nə qədər insanın qaçqın vəziyyətində yaşadığı halda, belə ağır

şəraitdə yaşayan respublikada bu cür cəsarətli, radikal addım atmağımız onu göstərir ki, biz həqiqətən iqtisadiyyatımızı bazar iqtisadiyyatı, müasir tələblərə uyğun olan sistem prinsipləri əsasında qururuq və quracağıq.

Mən əminəm ki, bu qanun həyata keçiriləndə öz nəticələrini verəcəkdir. Ancaq gərək heç kəs özü üçün illüziya yaratmasın ki, bu, dərhal öz nəticələrini verəcək, qanun qəbul ediləndən sonra hər şey dəyişəcəkdir. Birincisi, bu qanunun həyata keçirilməsi çox vaxt tələb edəcəkdir, bunu əvvəlcədən bilmək lazımdır. Heç kəs hesab etməsin ki, qanun qəbul olunandan sonra bir-iki aya hər şey öz yerini tutacaqdır, yox. Bunun həyata keçirilməsi cürbəcür müqavimətlərə, çətinliklərə, yerli təşkilatların bürokratik əngəllərinə rast gələcəkdir. Bunların hamısının mümkünlüyünü gözləmək lazımdır, bunlar hamısı olacaqdır. Biz bunların qarşısını almaq üçün ciddi əməli tədbirlər həyata keçirəcəyik, buna hamınız əmin ola bilərsiniz.

Mən əvvəldən xəbərdarlıq edirəm, əgər qanunun işlənilib hazırlanmasına bu qədər vaxt sərf etmişsə, bu qədər səy qoymuşuqsa, bu qədər təcrübəni tədqiq edərək cəsarətli qanun qəbul olunması haqqında qərar qəbul etmişsə, bütün vətəndaşlarımız əmin ola bilərlər ki, onun həyata keçirilməsi prosesini bundan güclü edəcəyik. Çünki ən çətini qanunun qəbul olunması dərəcəsinə gəlib çıxmaq idi. Artıq bu dərəcəyə gəlib çıxmışıq. Əgər gəlib çıxmışsa, nə gecikmək, nə ləngimək, nə də yerində saymaq, geriyyə qayıtmaq olmaz. İrəliyə, irəliyə, irəliyə getmək lazımdır.

Yenə də deyirəm, ona görə də çox ciddi tədbirlər həyata keçirəcəyik. Amma bu, asan olmayacaq, mən bunu bilirəm, siz də bilməlisiniz. Ancaq biz istədiyimizə nail olacağıq. Bunlara baxmayaraq, - bu barədə əzminizin, yəni iradəminizin çox aydın olmasına baxmayaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, bu qanunun həyata keçirilməsi vaxt tələb edəcəkdir. Bizdə özəlləşdirmə gedir, elə bunun özü də özəlləşdirmədir, aqrar sektorda özəlləşdirmədir. Ancaq başqa sahələrdə gedən özəlləşdirmənin sürətindən biz narazıyıq. Bir neçə gün bundan öncə mən Almaniya da olarkən, Şərqi Almaniya da iqtisadiyyatda mülkiyyətin dəyişdirilməsi prosesləri ilə yaxından tanış oldum. Bizim kimi, Şərqi Almaniya da kommunist quruluşunda idi. Orada dövlət mülkiyyəti hakim idi, sovetlər ittifaqına nisbətən kənd təsərrüfatında kooperativlər çox idi, ticarətdə, məişət xidmətində və başqa xidmətlərdə bir çox yerlərdə xüsusi mülkiyyət vardı. Hətta 70-ci illərdə Sovetlər ölkəsindən Almaniya da, eləcə də Şərqi Almaniyanın başqa ölkələrinə gedən adamlar gəlib deyirdilər ki, bu nədir, onlarda İndiya qədər sosializm qurulmayıb, hələ şəxsi, xüsusi mülkiyyət var, kiminsə şəxsi mağazası, dəlləxanası, filanı var, - o vaxt Sovetlər İttifaqında belə narazılıq vardı, - amma buna baxmayaraq, mülkiyyət əksərən dövlətin əlində idi.

Qərbi və Şərqi Almaniya birləşdikdən sonra Şərqi mülkiyyəti dəyişmək üçün beş ildir proses gedir. Buna nə qədər xərc qoyublar. İndiyə qədər Şərqi Almaniyanın və Qərbi Almaniyanın iqtisadiyyatında, insanların həyat tərzində, maddi vəziyyətində fərq hələ aradan götürülməyibdir. Fərq çox böyükdür. Mən Almaniyanın rəhbərlərinə sual verdim, - məsələn, federal kansler Helmut Kol ilə, prezidentlə, başqaları ilə bu barədə danışdıqlarım oldu - nə qədər xərc qoymusunuz? Dedilər ki, həddindən artıq. Almaniya çox böyük xərc qoyubdur

ki, şərq hissədə iqtisadiyyatda dəyişikliklər aparsın, özəlləşdirməni həyata keçirsin və Şərqi Almaniyanın iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçsin. Mən onlardan soruşdum ki, siz bu prosesi qurtardınız mı? Dedilər ki, nə danışırırsınız, qurtarmamışıq, hələ görüləsi işlər çoxdur. Ona görə də mən onlarla danışanda,-deyəsən, bizim televiziya ilə vermişdirlər,- dedim ki, bilirsiniz, indi Qərbi Almaniya Şərqi Almaniyanı öz himayəsinə, yedəyinə götürdü, ona görə də orada iqtisadi islahatlar aparır və Şərqi Almaniyanı öz səviyyəsinə çatdırmağa nail oldu. Ancaq biz nə edək ki, Qərbi Almaniya kimi iqtisadi cəhətdən güclü, dövlətli qərbi Azərbaycanımız olmayıb ki, bizi - Azərbaycanı öz yedəyinə, himayəsinə alsın, öz təcrübəsini bizə bilavasitə versin ki, necə edək. Bilirsiniz, biz öz içərimizdə alləşib çalışırıq. Əlbəttə ki, dünyada olan hər bir təcrübədən istifadə etməyə çalışırıq, amma eyni zamanda bizim gördüyümüz işlər daxili imkanlarımızın, daxili vəsaitimizin çərçivəsindədir, bunun əsasında. Bunlar da çox azdır, məhduddur. Bir tərəfdən müharibənin bizə vurduğu zərbəyə görə, ikincisi, keçid dövründə istehsalımız aşağı düşdüyünə görə, üçüncü tərəfdən, respublikamız blokada alınıdığına, yollarımız kəsildiyinə görə və bir neçə başqa səbəbə görə çətinliklərimiz çoxdur. Bunlara baxmayaraq, biz bu yolla gedirik. Mən Şərqi Almaniyada gedən prosesi sizin yadınıza sadəcə olaraq ona görə salıram ki, heç kəsə illüziya olmasın ki, bunlar tezliklə başa gələcəkdir. Yəni özümüzü ona hazırlamalıyıq ki, bu prosesləri irəli apardıqca nailiyyətlər əldə edəcəyik. Ancaq heç kəs düşünməsin ki, qanun qəbul olunanndan bir gün, beş gün, bir ay, yarım il sonra nə işə möcüzə baş verəcəkdir. Möcüzə olacaq, amma bunları ardıcıl surətdə həyata keçirəndən sonra. Mən əminəm ki, olacaqdır. Ancaq heç kəs dərhal möcüzə haqqında düşünməsin. Bunu ona görə deyirəm ki, birincisi, hər şeyə real münasibət göstərilsin, hər şeyə real mövqedən qiymətləndirilsin və heç kəs də populizmlə, yaxud cürbəcür illüziyalarla məşğul olmasın. Bilirsiniz, küçədə, çayxanada oturub, yaxud qəzetdə məqalə yazıb cürbəcür fikirlər söyləmək çətin deyil, indi bu, bizim ölkədə də, başqa ölkələrdə də çox asan peşəyə çevrilibdir. Mətbuat, söz azadlığı var, insanlar azaddır, bu da çox gözəl haldır,-hərə istədiyi kimi düşünür, yazır və öz fikrini istədiyi kimi yaymağa çalışır. Bu, işin bir tərəfidir. Amma əsas tərəfi bu işi necə aparmaqdır və bu işi görənlərin onu necə görmələridir. Kənardan tənqid edənlər var və olacaqdır. ancaq işi aparmaq lazımdır. Bu iş çox çətin, ağır işdir. Eyni zamanda respublikamızın, həyatımızın gələcəyi üçün çox zəruri, lazımlı işdir və bunu görməliyik. Mən məmnunam ki, Masallıdan olan fermer qeyd etdi ki, biz Azərbaycanın on-iyirmi-otuz il sonrakı vəziyyəti haqqında düşünürük. Bəli, bu qanunun üzərində il yarım işləyirik, bir gün də fasilə olmayıb, dünyanın bütün təcrübələrini öyrənmişik və nəhayət, bu səviyyəyə gəlib çatmışıq,-yənə deyirəm, qərar da çox cəsarətlidir,- bundan sonra bu işin nəticələrini əldə edəcəyik. Bunların hamısı respublikamızın bu günü və gələcəyi haqqında fikirlərimizi əks etdirir. Hesab edirəm ki, artıq sizin əlinizdə və mənim əlimdə olan layihə qəbul edilə bilər. Burada çıxış edənlər, məsələn, Abbas Abbasov, İbrahim Məmmədov fikirlər söylədilər, deyəsən Rəqib Quliyev də bir fikir söylədi, Ağasəlim Ələsgərov də bəzi sözlər dedi, mən belə başa düşdüm ki, onun dediklərinin bəziləri prinsiplial deyil, redaktə xarakteri daşıyır. Düzdür, deyilən təkliflərə Arif Rəhimzadə, Abbas Abbasov və başqaları cavab verdilər. Amma buna baxmayaraq,

biz müzakirə etdik. Hesab edirəm ki, prinsipial nöqteyi-nəzərdən bu layihədə hər şey öz yerindədir. Bir daha bildirmək istəyirəm ki, mən şəxsən bunun hər bir kəlməsinin, sətirinin, hər bir cümləsinin üzərində işləmişəm. Ona görə də mən tam açıq-aydın, əminliklə deyirəm ki, burada hər şey yerindədir. Amma eyni zamanda hesab edirəm ki, verilən təkliflərə buradan çıxan kimi mənim iş otağımın yanında yığışın, baxın. Harada düzəliş lazımdırsa, fikrinizi mənə deyın, mən baxacağam ki, bu düzəlişi etmək olar, ya olmaz. Çünki layihə son həddə mənim əlimdən çıxmış layihə olmalıdır. Baxmaq və ləngitmədən Milli Məclisə təqdim edək ki, orada qəbul olunsun və bundan sonra icrasına başlayaq.

Mən qeyd etdim ki, bu qanun qəbul olunandan sonra bir çox əməli tədbirlər həyata keçirməliyik. Birinci növbədə qanunun icrası ilə əlaqədar mən geniş fərman imzalayacağam, onu da hazırlayırlar. Hazırlanmalıdır və o tədbirlər haqqında əlavə danışacağıq.

Beləliklə, bu qanun layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar komissiyaların işi bitmiş hesab olunur. Gördükləri işə görə komissiyaların üzvlərinə təşəkkür edirəm. Ancaq bununla iş qurtarmır. Mən bu komissiyaları daimi komissiyalar kimi saxlayıram və bundan sonra bu qanundan və əvvəl qəbul etdiyimiz iki qanundan irəli gələn qanunların hazırlanmasını da onlara həvalə edəcəyəm. Ona görə indiyə qədər gördüyünüz işlərə görə sağ olun. Ancaq işiniz bununla bitmir, bu qanun layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar iş bitir.

Sağ olun!

1997-ci il yanvarın 16-da Prezident Sarayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin yanında respublikada torpaq islahatının həyata keçirilməsi vəziyyətinə həsr edilmiş müşavirə keçirilmişdir.

«Biz bu gün eyni zamanda onun şahidi olduq ki, özəlləşdirmə, torpaq islahatı ardıcıl surətdə həyata keçirilir. Mən əminəm ki, biz 1998-ci ildə bunun daha da yüksək nəticələrinin şahidi olacağıq. Torpaq Komitəsi torpaq sahiblərini dövlət aktları ilə təmin etməlidir. Mən bilirəm ki, siz bununla məşğul olursunuz. Amma Torpaq Komitəsinin sədri sabah da olmasa, birisi gün mənim yanına gəlsin, mənim bu barədə bəzi fikirlərim var, onları sizə bildirərəm. Hər halda bu işləri sürətləndirmək lazımdır. Bilirəm ki, sənədlərin hazırlanması, paylanması da böyük bir prosesdir. Amma bu iş sürətləndirilməlidir».

Heydər Əliyev

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinin
keçirilməsi üzrə Dövlət Komissiyasının iclasında
Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin nitqindən çıxarış**

20 may 1998-ci il

20.05.1998.

Bizdə torpaq islahatı çox müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir və mənə verilən məlumatlardan görünür ki, torpağın təxminən 70%-ə yaxın hissəsi artıq özəl sektordadır. Torpaq islahatı ən çətin bir islahatdır. Düzdür, burada çoxlu problemlər də meydana çıxır, bəzən şikayətlər də olur. Şübhəsiz ki, yerlərdə səhvlər də buraxırlar, günah edənlər də vardır. Bunlar vardır.

Bunların qarşısı alınır və bundan sonra da alınmalıdır. Ancaq ümumən torpaq islahatı müvəffəqiyyətlə gedir və öz nəticələrini verəcəkdir.

Məhz bizim apardığımız islahatlar nəticəsində keçən il taxıl istehsalı xeyli artmışdır. Deyəsən 6-7%. Bəli, taxıl istehsalı yüz min tona yaxın artmışdır. Məhz buna görədir ki, məsələn, heyvandarlıq məhsulları - ət, süd istehsalı bu ilin dörd ayında təxminən 6-7% artıbdir. Ona görə ki, bunların hamısı şəxsi mülkiyyətə keçibdir və keçir. İndi bu şəxsi mülkiyyətə keçməyin özü artıq nəticə veribdir. Ancaq bunlar şəxsi mülkiyyətin sərəncamında olduğu zaman onların inkişafı daha da çox artacaqdır. Şübhəsiz ki, bunların hamısı 1998-ci ilin sonuna qədər olacaqdır və mən tam əminəm ki, biz cari ili ilk Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 80 illiyini çox yüksək göstəricilərlə başa çatdıracağıq.

§ 3. «Dövlət Torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu (qısa şərh)

«Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işlərinin nizama salınmasının hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında qanunvericiliyin məqsədi Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondunda kadastr, monitorinq və yerquruluşu işlərinin aparılmasını, təşkilini və idarə edilməsini tənzimləmək, vəzifələri isə Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondunda kadastr, monitorinq və yerquruluşu işlərinin vahid normativ-texniki sənədlər əsasında həyata keçirilməsinə hüquqi baza yaratmaqdır.

Dövlət torpaq kadastrı məlumatlarının qeydiyyatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada vahid sistem üzrə aparılır. Dövlət torpaq kadastrı məlumatlarının qeydiyyatı torpaqların hüquqi statusunun, rejiminin, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin uçotunu aparmaq və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsinə nəzarət etmək məqsədilə həyata keçirilir. Dövlət Torpaq Kadastrının məlumatları Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət torpaq reyestrində qeydiyyata alınır.

Dövlət torpaq kadastrı məlumatları bir sıra işlərin həyata keçirilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Torpaq ehtiyatlarının istifadəsi və mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində, torpaqların artırılmasına, qorunmasına, digər torpaq mühafizəsi tədbirlərinə dair kompleks dövlət proqramlarının hazırlanmasında və yerinə yetirilməsində, yerquruluşu layihələrinin və sxemlərinin hazırlanmasında, şəhərsalma, meşəsalma, tikinti, meliorasiya və irriqasiya işlərinin layihələşdirilməsində və aparılmasında, torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsində, torpaqların normativ qiymətlərinin müəyyənləşdirilməsində, torpaq reyestrinin tərtibində və torpaq bazarının formalaşdırılmasında, torpaq vergisi dərəcələrinin və torpaq icarəsi haqqının müəyyənləşdirilməsində və tətbiqində, torpaq informasiya sisteminin və məlumat bankının yaradılmasında və istifadəsində, torpaqların istifadəsinə, mühafizəsinə və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsində dövlət torpaq kadastrı məlumatlarından çox geniş istifadə edilir.

Mülkiyyət və təşkilati hüquqi formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisələr, müəlliflik və mülkiyyət hüququ saxlanılmaqla, torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işləri üzrə hazırlanmış materialların bir nüsxəsini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət torpaq kadastrı fonduna verməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında torpaqların monitorinqi ətraf mühitin monitorinqinin

tərkib hissəsi kimi respublikanın vahid torpaq fondunda aparılır və müntəzəm müşahidələr və s. əsasında torpaqlarda baş verən keyfiyyət göstəricilərinin dəyişməsinə nəzarət etmək və qeydə almaq məqsədilə torpaq sahələrində müntəzəm torpaq, iqlim, aqrokimyəvi, geobotaniki, geomorfoloji və digər tədqiqatların aparılmasını və s. nəzərdə tutur.

Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işlərinin idarə edilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir. Bu işlərə dövlət nəzarətini öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər.

«Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi və qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 12 mart tarixli fərmanı dövlət torpaq kadastrı və yerquruluşu işlərinin aparılması üçün lazımi hüquqi baza yaratmaqla yanaşı əkinçilikdə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən torpaq münbitliyinin qorunub saxlanması və yüksəldilməsi məqsədilə torpaqların monitorinqinin, yəni torpaqlarda baş verən keyfiyyət göstəriciləri dəyişməsinə nəzarət etmək üçün müntəzəm müşahidələr və çoxsahəli tədqiqatlar aparılmasına da zəmin yaradır ki, bu da vətəndaşların xüsusi mülkiyyətində olan, eləcə də digər mülkiyyət növlərinə aid olan torpaqların mühafizəsi və yaxşılaşdırılması sahəsində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi Azərbaycanda tamamilə yeni torpaq-əkinçi münasibətlərinin başlanğıcını qoymuşdur. İctimai təsərrüfatların aqrar islahatları nəticəsində ləğv edilməsi, torpaqların dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlara bölünməsi torpaq bazarı münasibətlərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan üçün çox böyük bir hadisədir ki, vətəndaşların xüsusi mülkiyyətlərinə əvəzsiz olaraq verilmiş torpaq payları «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 1997-ci il tarixli, 534 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Torpaqların alqı-satqısı qaydaları»nın tələblərinə müvafiq olaraq alınıb-satıla, girov qoyula, irsən verilə bilər və eləcə də onlar barəsində digər əqdlər bağlanıla bilər.

Bütün bunlar Azərbaycanda aparılan aqrar islahatları, o cümlədən torpaq islahatı kursunun düzgün müəyyən edilməsinə, hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində insan haqlarının təmin edilməsi sahəsində çox böyük işlərin görülməsinə tutarlı sübutdur.

§ 4. Torpaq islahatları ulu öndər Heydər Əliyevin aqrar siyasətinin tərkib hissəsidir

XX əsrin ən görkəmli hadisəsi olan Sovet İttifaqının dağılması keçmiş sovet respublikalarına azadlıq və müstəqillik gətirməklə, eyni zamanda onları siyasi kataklizmlərin və iqtisadi böhranların məngənəsinə salmış oldu. Onillər boyu yaranmış iqtisadi, mədəni, ictimai-psixoloji əlaqələrin və münasibətlərin qırılması başqa respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da böyük itkilərə səbəb oldu. Ancaq xalqımız baş vermiş şəraitin tarixi zərurətini anlayaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun olan yeni əlaqə və münasibətlərin yaradılması üçün düzgün siyasi və iqtisadi yol seçdi. Ancaq müstəqillik əldə edilməsinin ilk üç ili (1991-1993) ərzində ölkə qarşısında duran çoxsaylı iqtisadi, ictimai-siyasi və başqa problemlər nəinki həll olunmur, əksinə, qonşu Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində daha da dərinləşirdi. Bu təcavüz nəticəsində bir milyona yaxın həmvətənimiz qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü. Bu illər həm də dövlət çevrilişi cəhdləri və siyasi intriqaqlar dövrü kimi səciyyələnir. O zamankı ölkə rəhbərliyinin sərəştəsizliyi ucbatından sənaye məhsulları istehsalı 62%, kənd təsərrüfatı məhsulları – 44%-ə düşmüş, əhalinin həyat səviyyəsi xeyli pisləşmişdi. Bu şəraitdə ölkənin bacarıqlı, sərəştəli, böyük siyasətdə təcrübəsi olan, çağdaş dünyada tanınan qətiyyətli liderə, ölkəni ağır böhrandan çıxaracaq dövlət başçısına ehtiyacı var idi.

Bu baxımdan ölkədə stabilliyin əldə edilməsi və torpaq islahatının keçirilməsi üçün siyasi və hüquqi zəmin yaradılmasında ulu öndər Heydər Əliyevin xüsusi rolunu qeyd etmək vacibdir. 1993-cü ilin yayından başlayaraq, ölkənin taleyi üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürmüş Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən daxili və xarici siyasəti nəticəsində Azərbaycan Respublikası tədricən böhran vəziyyətindən çıxmağa başladı. Ermənistanla atəşkəs edilməsi və ölkə daxilində ictimai-siyasi sabitliyin bərpa edilməsi böyük dövlət xadimi H. Əliyevə bütün diqqətini dinc quruculuq işlərinə yönəltməyə imkan verdi. Azərbaycanda hüquqi, demokratik dövlət qurulması sahəsində əldə edilən uğurlar, müstəqil Azərbaycanın yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi, ordu quruculuğu, Azərbaycan tarixində ilk dəfə demokratik prinsiplər və çoxpartiyalı sistem əsasında keçirilən parlament seçkiləri – bütün bunlar ulu öndər Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyətinin nəticəsində mümkün oldu. Xarici ölkələrlə uğurlu siyasi və qarşılıqlı faydalı iqtisadi münasibətlərin yaradılması, «Əsrin müqaviləsi» adını almış neft kontraktlarının imzalanması müstəqil inkişaf yolu seçmiş Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün geniş perspektivlər açmış oldu.

Hakimiyyətə gəldiyi gündən Azərbaycan prezidentinin diqqət mərkəzində duran ən vacib sahələrdən biri aqrar sektordur.

Buna görə də aqrar sahədə, xüsusi halda, onun mühüm hissəsini təşkil edən torpaqda islahatların aparılması, imkanları tükənmiş sosialist mülkiyyəti əvəzinə yeni mülkiyyət formalarının yaradılması və yeni torpaq-mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması günün ən mühüm və təxirəsalınmaz tələbləri sırasında dururdu. Təsədüfi deyil ki, xalqın iradəsi ilə 1993-cü ildə Azərbaycana başçılıq etməyə başlayan H. Əliyev ölkənin çiçəklənməsini

təmin etmək üçün ilk köklü islahatlara məhz aqrar sahədən başladı. Əsası 1970-1980 – ci illərdə qoyulmuş bu islahatlar suveren Azərbaycan iqtisadiyyatını möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədilə bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun gələn ilk mühüm addımlar oldu. İqtisadi islahatların mühüm hissəsini təşkil edən torpaq islahatları da 1970-1980 – ci illərdə qoyulmuş bünövrə üzərində aparıldı. Ancaq torpaq islahatlarının keçirilməsi üçün müvafiq çoxşaxəli qanunlardan ibarət etibarlı hüquqi baza və bu qanunların həyata keçirilməsi üçün çevik, səmərəli mexanizmlər tələb olunurdu.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hələ 1992-ci ildə H. Əliyevin rəhbərliyi altında (o zaman Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri) Culfa rayonunun Gal və Şurut kəndlərində torpaq islahatlarının aparılmasına başlamışdı. Elə o vaxt Naxçıvan şəhər torpaq şöbəsi yaradılmışdı. Ancaq təəssüf ki, o zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin H. Əliyevin təşəbbüslərinə qısqanc, şübhəli münasibəti üzündən bu mütərəqqi addım lazımi səviyyədə qiymətləndirilməmişdi.

1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq Prezident Heydər Əliyevin göstərişi ilə ölkənin aqrar sektorunda islahatların keçirilməsi üçün ciddi addımlar atıldı. Bu məqsədlə ilk növbədə dünya təcrübəsi, xüsusilə keçid dövrü yaşamış ölkələrin təcrübəsi ardıcıl olaraq öyrənilirdi, ölkənin müxtəlif rayonlarında sınaqlar keçirildi. Ulu öndər H. Əliyevin fərmanı ilə 1994-cü ilin dekabrında və 1995-ci ilin martında aqrar sektorda islahatların keçirilməsi, kolxoz və sovxozların islahatı üçün qanun layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzərində işləyən xüsusi komissiyalar yaradıldı. Qeyd edək ki, bu dövrdən başlayaraq, aqrar islahatların bir hissəsini təşkil edən torpaq islahatlarının keçirilməsi, torpağa yeni mülkiyyət formalarının yaradılması, yeni torpaq-mülkiyyət münasibətlərinin formalaşdırılması və bu münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi prezident Heydər Əliyevin imzaladığı çoxsaylı fərmanlarda və başqa normativ-hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə fərman, torpaq vergisi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, aqrar istehsalatların həyata keçirilməsini təmin edən bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında fərman, sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özəlləşdiriləcək torpaqlarının kompleks yerquruluşu layihələrinin hazırlanması və təsdiq edilməsi barədə əsasnamə, sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özəlləşdiriləcək torpaqlarının keyfiyyəti nəzərə alınmaqla torpaq paylarının müəyyən edilməsi barədə əsasnamə, vətəndaşların qanuni istifadəsində olan fərdi yaşayış evlərinin, həyətəyi sahələrin, fərdi, kollektiv bağların, dövlət bağçılıq təsərrüfatının idarəsi altında olan bağların onların mülkiyyətinə verilməsi haqqında əsasnamə, torpaqların alqı-satqı qaydaları, kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmlakın bölünməsi və onun bir hissəsinin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi qaydaları, kənd təsərrüfatı üçün yararsız və ya az yararlı torpaqların kənd təsərrüfatı məqsədləri ilə istifadəsində güzəştli edilməsi haqqında əsasnamə, yay və qış otlaqlarının bölünməsi və istifadə qaydaları və başqa fərmanların qüvvəyə minməsi ilə islahat prosesləri xeyli sürətləndi.

Əlbəttə, qısa bir zamanda bu qədər qanun, əsasnamə və başqa hüquqi-normativ

sənədlərin hazırlanması və tətbiqi üçün əlverişli ictimai-siyasi şəraitin yaradılması dövlət səviyyəsində gərgin və hərtərəfli təşkilatı işlərin aparılmasını tələb edirdi. Torpaq islahatının cəmiyyətimiz üçün yeni bir iş olduğunu və MDB ölkələrinin heç birində bu sahədə hüquqi bazanın və təcrübənin olmadığını nəzərə alsaq, Azərbaycanda bu qədər mühüm tədbirin həyata keçirilməsinin çətinliyi və məsuliyyəti aydın olar. Hər şeydən öncə, torpaq payı almamalı olan vətəndaşlara əkinçilik üçün yararlı torpaqlar ayrılmağa başladı ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün möhkəm əsas yaratmış oldu. Sosial məşəyindən və ictimai vəziyyətindən asılı olmayaraq, islahat aparılan təsərrüfatın ərazisində yaşayan hər bir vətəndaşa düşən orta pay normasına uyğun olaraq pay ayrılması ilə yanaşı, vətəndaşların torpaq mülkiyyəti hüquqları barədə sənədlərin hazırlanması və verilməsi xərclərini də dövlət öz üzərinə götürdü. Bundan başqa, Prezident H. Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş «Torpaq islahatı haqqında» Qanuna uyğun olaraq, qanuni torpaq almaq hüququ olan vətəndaşlara torpaqlar əvəzsiz, yəni pulsuz verildi. Bu, torpaq islahatı haqqında Azərbaycanda qəbul edilmiş qanunun yüksək ədalət və humanizm dərəcəsinin sübutudur. Qanunda torpağın alqı-satqısı, icarəyə verilməsi, vərəsalik hüququ və s. kimi məsələlər də öz əksini tapmışdır. Mütərəqqi xüsusiyyətləri və yeni torpaq münasibətləri yaratması baxımından bu qanuna Azərbaycan torpaqlarına münasibətdə və Azərbaycan vətəndaşlarının mülkiyyət hüququnu tanımasına görə tarixi ədaləti bərpa edən bir qanun kimi baxılır. Prezident Heydər Əliyevin apardığı düzgün və dəqiq aqrar siyasət nəticəsində 90-cı illərin ikinci yarısından Azərbaycanın kənd təsərrüfatında əsaslı və sabit yüksəliş başladı. Torpaqların xüsusi mülkiyyətə verilməsi ilə adamların torpağa münasibəti köklü surətdə dəyişdi. Öz torpağının tamhüquqlu sahibinə çevrilmiş Azərbaycan kəndlisində torpağı səmərəli becərmək, ona lazımı qayğı göstərmək həvəsi yarandı. Torpağa yeni münasibətin nəticəsində 1998-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının 80%-i özəl sektorda istehsal olundu, 1999-cu ilin sonunda isə bu göstərici 95%-ə çatdı. Hazırda isə ölkəmizdə istehsal olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının demək olar ki, hamısı özəl bölməyə aiddir. Torpağın xüsusi mülkiyyətə verilməsi hesabına məhsulun artımı bazar iqtisadiyyatının əsas barometri olan idxal-ixrac əməliyyatlarına da təsir göstərmişdir. Əvvəlki illərlə müqayisədə idxal dərəcələri azalmış, ixrac isə əksinə, çoxalmışdır. Bu meyil sonrakı illərdə də davam etmişdir. 90-cı illərdə ölkədə müşahidə edilən kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsulları istehsalının azalmasının dayanması və qısa müddət ərzində onun artımına nail olunması ölkədə həyata keçirilən aqrar siyasətin düzgünlüyünü bir daha təsdiq etmiş oldu.

Bunu da qeyd etmək vacibdir ki, islahatların uğurlu nəticələrinə baxmayaraq, onun keçirilməsi, eyni zamanda uzun illər ərzində formalaşan qırılmış təsərrüfat əlaqələrinin bərpası hamar yolla getməmiş, xeyli maddi vəsait, gərgin əmək və vaxt hesabına başa gəlmişdi. Bununla bağlı olaraq 1999-cu il martın 22-də H. Əliyev «Aqrar sektorda islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında» fərman imzaladı. Aqrar sahədəki problemlərin kompleks həlli baxımından bu, bütövlükdə çox qiymətli və vaxtında verilmiş bir fərman idi. Fərmanda qeyd edilirdi ki, aqrar islahatların birinci mərhələsi

əsasən başa çatsa da, bir sıra neqativ hallar da yox deyildir. Bu mühüm sənəddə islahatların sürətləndirilməsi və daha da dərinləşdirilməsi üçün müvafiq konkret tapşırıqlar verildi. Cəsarətlə demək mümkündür ki, bu gün ölkədə keçirilən aqrar islahatlar tarixə «Heydər Əliyev aqrar islahatları» kimi daxil olmuşdur. Bunu yalnız bizim ölkəmizdə deyil, xarici ölkələrdə də etiraf edirlər. Bir çox xarici ekspertlərin fikrincə, Azərbaycanda aparılan aqrar islahatların bütün MDB məkanında analoqu yoxdur. Bu isə o deməkdir ki, «Heydər Əliyev aqrar islahatı» başqa MDB ölkələri tərəfindən model kimi qəbul edilə bilər.

§ 5. Torpaq islahatlarının elmi və praktik əsasları

Azərbaycanda torpaq islahatının birinci mərhələsinin nəticələri onun sonrakı inkişafının elmi və praktik əsaslarını hazırlamaq üçün möhkəm bünövrə oldu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1996-cı il iyunun 16-da imzaladığı «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ictimai, siyasi və iqtisadi baxımdan tarixi əhəmiyyət daşıyan bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Məzmunca mütərəqqi, formaca müasir olan bu Qanun sözüün həqiqi mənasında Azərbaycanda torpaq-mülkiyyət münasibətlərində yeni bir tarixi mərhələ açmışdır. Dünyada analoqu olmayan bu qanun əsasında torpaq almaq hüququna malik olan hər bir vətəndaşa orta normaya uyğun olaraq pulsuz və əvəzsiz torpaq verilmişdir. Qanunda qeyd edilir ki, ölkənin torpaq fondu üç mülkiyyət formasına – dövlət, bələdiyyə və özəl torpaqlara bölünür. Bu zaman torpaq islahatının birinci mərhələsində özəl mülkiyyətə verilməsi nəzərdə tutulmuş kolxoz və sovxozların torpaq fondunun bir hissəsi dövlətin təsdiq etdiyi hüquqi sənədlər əsasında vətəndaşlar arasında bölünür. Qanunda bu qeyd olunurdu ki, bir icraçı struktur kimi Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin bu mərhələdə əsas vəzifəsi vətəndaşları torpağa mülkiyyət hüququnu təsdiq edən müvafiq sənədlərlə təmin etməkdir. Aparılan hesablamalar göstərmişdi ki, torpaq payı almaq hüququ olan 3 milyon 400 mindən çox subyekt və ya 870 mindən çox ailə mövcud olmuşdur. Ölkədə mövcud olan 2032 təsərrüfatın 41-i bu və ya başqa məqsədlə (damazlıq, toxumluq və i. a.) dövlət mülkiyyətində qalmış, qalanları isə islahat prosesinə cəlb edilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaq islahatlarının keçirilməsi təşəbbüsünü müasir Azərbaycan Respublikasının qurucusu H. Əliyev irəli sürdüyündən, aparılan işlərin gedişində ölkənin bütün mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, o cümlədən Prezidentin icra aparatının məsul işçiləri islahatların səmərəli keçirilməsinə böyük dəstək vermişlər.

Azərbaycanda torpaq islahatının keçirilməsi 10 yanvar 1997-ci ildə, yəni Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» 534 sayılı fərmanının imzalanması anından başlanmışdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, başqa məsələlərlə yanaşı, bu fərmanda ölkədə keçirilən torpaq islahatları üçün Azərbaycan Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin icra məsuliyyəti təsdiq olunurdu.

Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi öz tərkibində olan icraçı strukturlar, rayon

torpaq şöbələri, Yerquruluşu Layihə İnstitutu və Torpaq Kadastrı və Monitoringi Elm İstehsalat Mərkəzi ilə birlikdə vahid torpaq fondu üzərində nəzarəti həyata keçirir, torpaq kadastrı və monitoringi üzrə işlər görür, ölkə torpaqlarının illik balansını hazırlayır, «Torpaq islahatı haqqında» Qanunun tələblərinə uyğun olaraq kolxoz və sovxoz torpaqlarının özəl mülkiyyətə verilməsi üzrə işləri həyata keçirir, torpağa mülkiyyət hüququ haqqında torpaq kadastrı sənədləri hazırlayır, torpaqların tədqiq edilməsi zamanı torpaqların keyfiyyətini müəyyənləşdirir və eyni zamanda təsdiq olunmuş Əsasnamədən irəli gələn bir çox başqa vəzifələri icra edir.

Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin 1992-ci ildən fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, real icraçı struktur kimi bütün gücü ilə yalnız 1993-cü ildən işləməyə başlamışdır. 1996-cı ildə dövlət başçısı Heydər Əliyev tərəfindən torpaq islahatlarının gerçəkləşdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan mühüm iqtisadi və siyasi qərarların qəbul edilməsindən və «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə» Prezident fərmanının 16 iyun 1996-cı ildə qüvvəyə minməsindən sonra Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi islahatların həyata keçirilməsi üçün kompleks yerquruluşu layihələrinin sənədləşdirilməsi və hazırlanması üzrə işlər aparmağa başladı.

Torpaq islahatının uğurla həyata keçirilməsinə hüquqi baza yaratmaq məqsədilə müasir Azərbaycanın dövlət qurucusu H. Əliyev tərəfindən qısa müddət ərzində qanun, fərman və başqa normativ-hüquqi aktlar imzalandı.

1998-1999-cu illərdə Torpaq Kadastrı və Monitoringi Elm İstehsalat Mərkəzinə yeni avadanlığın alınması Dövlət aktlarının çapını və onların payçılara çatdırılmasını bir neçə dəfə sürətləndirdi. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin ən müasir texniki avadanlıqlarla təchiz edilməsi, Komitənin səmərəli işinə daim diqqət və qayğı göstərən ulu öndər H.Ə.Əliyevin təşəbbüsü ilə olmuşdur. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin özünü zəruri avadanlıqla təchiz etməklə yanaşı, onun rayon şöbələri avtonəqliyyat, yerquruluşu briqadaları isə müasir texnika ilə təchiz edilmişdi.

Respublikada aparılan torpaq islahatları MDB ölkələrində böyük maraqla qarşılanmışdı. Moldova, Ukrayna, Tacikistan və b. ölkələrin nümayəndə heyətləri Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə gəlmiş, Azərbaycan təcrübəsinin mənimsənilməsi və öz ölkələrində mümkün tətbiqi məqsədilə Komitənin fəaliyyətini ətraflı şəkildə öyrənmişlər.

Buna görə də, müstəqil Azərbaycanın tarixinə «Heydər Əliyevin aqrar islahatları» kimi daxil olmuş torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi prosesi və metodları MDB ölkələri üçün də optimal model kimi mənimsənilməkdədir.

Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi rayon torpaq şöbələrinin kompüterləşdirilməsi və vahid mərkəzləşdirilmiş şəbəkəyə qoşulması ilə bağlı işləri də həyata keçirmişdi. Bu, torpaqla bağlı zəruri məlumatın müxtəlif dövlət orqanlarına, vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə operativ çatdırılmasını təmin etməli idi.

1997-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində aparılan kadr və struktur dəyişiklikləri torpaq islahatının gedişində qəti dönüş yaratdı.

Torpaqların alqı-satqısı, girov qoyulması problemlərinin həlli, Dövlət aktlarının qeydiyyatına nəzarətin təşkili, izahat-təbliğat işlərinin aparılması məqsədilə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində «Torpaqların alqı-satqısı», «Dövlət aktlarının qeydiyyatı», «Mətbuat xidməti və analitik informasiya mərkəzi» kimi yeni strukturlar formalaşdırıldı. Məhz bundan sonra torpaq islahatının keçirilməsi üzrə işlərin sürətləndirilməsi mümkün oldu. İslahatla bağlı təbliğat işinin gücləndirilməsi, yerlərdə vətəndaşlara torpaq islahatı qanununun izah edilməsi, püşkatma qaydaları, orta pay norması, dövlət, bələdiyyə və özəlləşdirilən torpaqların normaları, torpaq bahı və s. məsələlər barədə geniş izahat işlərinin aparılması da müsbət nəticələr vermişdir.

Bununla bağlı olaraq, Dövlət aktlarının hazırlanması və verilməsi dinamikası haqqında bəzi rəqəmləri müqayisə etmək maraqlıdır. Artıq 1997-ci ilin avqustundan başlayaraq, görülmüş təşkilati tədbirlər nəticəsində Dövlət aktlarının hazırlanmasında sabit artım nəzərə çarpmağa başlamışdı (bax: cədv. 12).

Cədvəl 12

Bir aیل hesabı ilə Dövlət aktlarının hazırlanması dinamikası (1997-2002-ci illər)

Aylar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Yanvar	3848	12819	26973	6215	3488	963
Fevral	0	12804	25185	2159	1871	2230
Mart	2636	13867	2535	1609	3182	2769
Aprel	188	14931	11214	1206	1131	2056
May	2068	25905	2755	841	4748	3205
İyun	1517	31467	3673	4983	2276	3523
İyul	2054	60285	2118	4884	559	2438
Avqust	2240	73776	6317	4910	1990	38
Sentyabr	5368	79234	4479	1302	0	0
Oktyabr	6540	83548	5856	1603	449	
Noyabr	7991	83630	13828	0	0	
Dekabr	11559	84285	9513	3491	2123	
Cəmi:	46009	576551	114446	33203	21817	17222
Ümumi:	809248					

Cədvəl 12-nin göstəricilərindən görüldüyü kimi, əgər 1997-ci ilin avqustunda 2240 Dövlət aktı hazırlanmışdısa, həmin göstərici sentyabrda (5368), oktyabrda (6540) və noyabrda (7991) artaraq, elə həmin ilin sonunda – dekabrda 11559-a çatmışdı. Dövlət aktlarının hazırlanmasının artım sürəti sonralar da aylar üzrə artmış, yəni 1998-ci il ərzində yüksək olmuşdu. Belə ki, yanvarda 12819, fevralda 12804, martda 13687, apreldə 14931 və mayda 25905 Dövlət aktı hazırlanmışdı. Mayda iki kompüter xəttinin işə düşməsi bu işlərin sürətini daha da artırmağa imkan verdi: iyunda 31467, iyulda 60285, avqustda 73776, sentyabrda 79234, oktyabrda 83548, noyabrda 83630, və nəhayət, 1998-ci ilin

dekabrında ən yüksək göstərici olan 84285 Dövlət aktı hazırlanaraq öz sahiblərinə çatdırıldı.

Sonrakı 1999-cu ildə Dövlət aktlarının hazırlanma sürəti bir qədər aşağı düşür. Bu isə təbii idi, çünki Azərbaycanın bir çox rayonlarında torpaq islahatı başa çatmış, Dövlət aktları hazırlanıb kütləvi şəkildə öz sahiblərinə çatdırılmışdı.

Beləliklə, 2002-ci il oktyabrın 1-ə qədər torpaq payı almaq hüququ olan 873 min ailədən 854296 ailəyə Dövlət aktları verilmiş, bunlar 3347083 adamı əhatə etmişdi.

Bundan sonrakı dövrlərdə, yəni 2002-ci ildən sonra isə pay alacaq subyektlərin sayı azaldığı üçün, başqa sözlə əhalinin böyük əksəriyyətinin dövlət aktları ilə təminatı başa çatdırıldığından, təbii olaraq müvafiq sənədlərin hazırlanmasında da kəskin azalma müşahidə edildi.

2008-ci ilin 01 yanvar tarixinə isə 871 min ailə torpaq payı almışdı ki, bu da 3426778 subyekt deməkdir. Beləliklə torpaq payı almaq hüququ olan subyektlərin 99,7%-nin bu hüququ reallaşmışdı.

Bununla da torpaq islahatlarının birinci mərhələsi başa çatdırıldı. İslahat nəticəsində kolxoz və sovxozların 1393274 ha torpaq fondu özəlləşdirilərək vətəndaşlarımızın xüsusi mülkiyyətinə verildi (bax: cədv. 13).

Cədvəl 13

Azərbaycan rayonları üzrə torpaq payı almış ailələrin tərkibinin orta sayı və adambaşına düşən özəlləşdirilmiş torpaq sahələri haqqında məlumat

№	Rayon	Ailə	Nələr	Özəlləşən torpaq, ha
1	2	3	4	5
1	Abşeron	5671	20997	4046
2	Ağdam	6631	27340	13131
3	Ağdaş	14896	56659	29381
4	Ağstafa	15620	59793	16716
5	Ağsu	11543	43662	34505
6	Ağcabədi	16962	78808	43127
7	Astara	16895	71509	8623
8	Balakən	20817	67888	14655
9	Beyləqan	15702	65452	38895
10	Bərdə	24977	91806	41774
11	Biləsuvar	13054	60777	34990
12	Qazax	15558	54813	21367
13	Qax	11566	34106	19199
14	Qəbələ	18373	74838	26301
15	Qobustan	7121	27983	33823

16	Quba	29041	95805	43478
17	Qusar	17281	54563	44777
18	Daşkəsən	4591	17323	10589
19	Dəvəçi	6858	27340	18891
20	Zaqatala	22047	79367	37931
21	Zərdab	8706	36413	26690
22	İmişli	14864	72503	32810
23	İsmayıllı	14850	49978	31206
24	Yardımlı	9236	44340	10870
25	Yevlax	11844	46918	29890
26	Kürdəmir	15770	63784	40818
27	Gədəbəy	21790	74418	18451
28	Goranboy	20329	68944	36468
29	Göyçay	17166	62577	23210
30	Lerik	10698	49300	13801
31	Lənkəran	28194	124012	12291
32	Masallı	30729	149510	27996
33	Neftçala	8061	27939	38879
34	Qəzax	9352	35056	18022
35	Saatlı	15571	68908	35280
36	Sabirabad	23674	97644	45195
37	Salyan	19455	68943	33418
38	Samux	12482	41481	16468
39	Siyəzən	2438	10350	9775
40	Tərtər	10155	44859	19780
41	Tovuz	32867	120763	17919
42	Ucar	12281	51208	17901
43	Füzuli	5338	17958	8313
44	Xanlar	16963	33173	12721
45	Xaçmaz	24986	85667	39337
46	Xızı	2143	10058	5521
47	Hacıqabul	6955	26163	16899
48	Cəlilabad	30386	137242	51497
49	Şamaxı	12119	45118	31180
50	Şəki	22967	95636	46641
51	Şəmkir	36472	131946	42937

Cəmi		800831	3103638	1348713
Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə				
52	Babək	17432	64223	12826
53	Ordubad	8670	28002	2864
54	Sədərək	4157	12184	2133
55	Culfa	7710	24439	6935
56	Şahbuz	4600	16771	4212
57	Şərur	3212	99626	15591
Naxçıvan MR üzrə cəmi		72787	243445	44561
Azərbaycan üzrə cəmi		870832	3347083	1393274

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında ərazilərin torpaq ehtiyatları ilə təmin olunmasından və inzibati rayonların demoqrafik xüsusiyyətlərindən - əhalinin sayından və sıxlığından asılı olmayaraq bir nəfərə düşən torpaq sahəsinin orta hesabla miqdarı (hektarla) böyük ölçülərdə dəyişməkdədir. Torpaqla təmin olunmaya görə ən aşağı göstərici Lənkəran (0, 10), Astara (0, 12), Ordubad (0, 16), Tovuz (0, 17), Şahbuz (0, 19), Masallı (0, 19), ən yüksək göstərici isə Neftçala (1, 23), Qobustan (1, 18), Siyəzən (0, 94) rayonlarında müşahidə olunur. Bütövlükdə ölkə üzrə hər adama orta hesabla 0, 42 ha torpaq sahəsi düşür.

Erməni işğalçıları tərəfindən müvəqqəti işğal olunmuş ərazilərə gəlincə, orada, təbii ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına torpaqların paylanması keçirilməmişdi. Torpaq islahatları ilə bağlı bir sıra başqa tədbirlər kimi, bu proses də həmin torpaqların erməni işğalından azad olunmasından sonra həyata keçiriləcəkdir.

Beləliklə, rəsmi sənədlər, yəni Dövlət aktları üzrə torpaqların vətəndaşlara paylanması torpaq islahatlarının birinci mərhələsinin başa çatması kimi qiymətləndirilir.

Hazırda Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin qarşısında torpaqların alqı-satqısı, girov qoyulması, torpaq ehtiyatlarından, dövlət, bələdiyyə torpaqlarından istifadəyə nəzarət edilməsi, qışlaq, yaylaq və çəmənlik kimi dövlət fondu torpaqlarından səmərəli istifadənin təşkil edilməsi, həyətyanı və bağ sahələrinə torpaq sahəsinin ölçüsü və planı sənədlərinin verilməsi, rayonlar üzrə torpaq balanslarının təşkil edilməsi, torpaq birjası mexanizminin təşkil edilməsi və işlək vəziyyətə gətirilməsi, rayonlarda və şəhərlərdə torpaq kadastrı üzrə işlərin təşkil edilməsi, torpaqların monitorinqinin keçirilməsi və s. mühüm vəzifələr durur. Bu məqsədlər üçün Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində bütün Azərbaycan ərazisində elmi əsasda vahid torpaq kadastrı aparmağa imkan verən məlumat sisteminin yaradılmış və xüsusi proqram hazırlanmışdı. Bu proqram aşağıdakıları əhatə edir:

- ən müasir geoinformasiya əsasında dövlət torpaq kadastrı aparmağa imkan verən sistemin olması;
- torpaq birjası, kadastr planlarının verilməsi və s. proseslərin çevik, dəqiq və normal fəaliyyəti üçün zəruri olan məlumat bazasının yaradılması;

- torpaq mülkiyyətçilərinin, istifadəçilərinin və icarəçilərinin müvafiq sənədlərinin sistemləşdirilməsi;
- torpaq ehtiyatlarının ölçüsü və vəziyyətinə dair məlumat bankının yaradılması və idarə edilməsi;
- torpaqdan istifadə, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işləri üçün zəruri olan informasiya təminatının yaradılması.

Hazırda Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində Azərbaycan Respublikasının Vahid Torpaq Fondu üzrə bütün informasiyanı əhatə edən məlumat bankı yaradılmışdır. Bundan başqa, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi torpaqların alqı-satqısı və icarəyə verilməsi, dövlət, bələdiyyə və özəlləşdirilmiş torpaqlara dair kadastr planlarının hazırlanması, dövlətlə vətəndaşların münasibətlərinin tənzimlənməsi üzrə icraçı orqan kimi ona tapşırılmış funksiyaları həyata keçirir.

Əldə edilmiş bütün uğurlara görə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin kollektivi və torpaq payı aldıqdan sonra mülkiyyətçiyə çevrilmiş üç milyon dörd yüz min Azərbaycan vətəndaşı səmimi qəlbdən ulu öndər Heydər Əliyevə və zati-aliləri cənab Prezident İlham Əliyevə minnətdardır. Məhz ulu öndərin müdrik uzaqgörənliyi, əzmi və qətiyyəti sayəsində bu gün Azərbaycanda sosial ədalət prinsipləri və mülkiyyətçilərin hüquqlarının ardıcıl qorunması əsasında bütün dövrlərdə insanlar üçün ən mühüm məsələ - torpaq məsələsi uğurlu həllini tapmış, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin sayəsində isə bu münasibətlərə yeni dinamizm gəlməklə islahatların ikinci mərhələsi başlamışdır.

§ 6. Torpaq islahatlarının hüquqi əsasları. Torpaq islahatı haqqında qanun

Keçmiş Sovet İttifaqı iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan iqtisadiyyatı SSRİ-nin dağılmaq ərəfəsindəki son illərdə tənəzzülə uğradı. İctimai təsərrüfatçılıq formalarını təşkil edən kolxoz, sovxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rentabelli işləməsi qeyri-mümkün oldu. Yəni ictimai təsərrüfatların istifadəsində olan torpaq sahələrindən gəlirlə istifadə etmək səmərə vermirdi. Meliorasiya və irriqasiya qurğularının və obyektlərinin istismarında meydana çıxan çətinliklər, eləcə də aqrotexniki tədbirlərin aparılmaması ucbatından suvarma sisteminin əhatə etdiyi qiymətli təbii-təsərrüfat sahələri tədricən yararsız hala düşməyə başlamışdı.

Bu vəziyyətdən yeganə düzgün çıxış yolu ölkədə torpaq islahatının aparılması idi. Məhz bu zərurət Azərbaycan Respublikasının «Torpaq haqqında» 16 iyul 1996-cı il tarixli 1551 IQ sayılı Qanununun qəbul edilməsinə səbəb oldu. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında torpaq islahatı keçirilməsinin əsaslarını müəyyən etdi.

Qəbul edilmiş Qanuna uyğun olaraq torpaq islahatının keçirilməsinin məqsədini iqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində keyfiyyətcə yeni mülkiyyət münasibətləri yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını və işgüzarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ərzaq təminatı da daxil olmaqla ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə nail olmaq, bunun nəticəsində Azərbaycan xalqının maddi rifahını yüksəltmək təşkil edirdi. Torpaq

islahatının vəzifələri eləcə də Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət torpaqlarının müəyyən edilməsi, torpaqların bələdiyyə və özəl mülkiyyətə verilməsi, torpaq sahibkarlığı, istifadəsi və idarəsi üzrə mülkiyyətçilərin hüquqlarına zəmanət verilməsindən ibarət idi.

«Torpaq islahatı haqqında» Qanuna uyğun olaraq torpaq islahatının obyektini Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondu təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondu torpaq islahatı nəticəsində dövlət mülkiyyətində saxlanılan və bələdiyyə və ya özəl mülkiyyətə verilən (özəlləşdirilən) torpaqlardan ibarətdir.

Qanunla müəyyən edilmişdi ki, torpaq sahəsi yalnız Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxslərinin xüsusi mülkiyyətinə verilir. Xarici dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxslərinə, eləcə də Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan şəxslərə torpaq sahəsi yalnız istifadəyə və ya icarəyə verilə bilər.

Bu Qanunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, onun əsasında bütün mülkiyyət formaları (dövlət, bələdiyyə, özəl) bərabər hüquqa malikdir və dövlət tərəfindən qorunur. Dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələri üzərində mülkiyyət hüququnun subyektini Azərbaycan dövləti, bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələri üzərində - bələdiyyələr, özəl mülkiyyətdə olan torpaq sahələri üzərində isə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləridir.

Torpaq islahatı yerquruluşu haqqında qanun layihəsi əsasında aparılmışdır; buna görə də Qanunda əsas vəzifələr arasında torpaqların təyinatı üzrə istifadəsi, ərazinin təbii-geoloji şəraiti, əhalinin sıxlığı, torpaqdan istifadənin yerli spesifikasiyası və torpaqların keyfiyyəti nəzərə alınmaqla ətraf mühitin qorunması da qeyd olunur.

İslahat nəticəsində dövlət mülkiyyətində qalan torpaqlar istisnasız olaraq dövlət mülkiyyətini təşkil edir və müvafiq qaydada istifadəyə və ya icarəyə verilə bilər. Bu torpaqların bələdiyyə və özəl mülkiyyətə verilməsinə müstəsna hallarda yol verilir.

Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların istifadəsi və qorunması sahəsində dövlət idarəsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən, onun bu Qanun əsasında səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilir.

Bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlara müvafiq inzibati ərazi hüdudlarında dövlət mülkiyyətində qalan və özəl mülkiyyətə verilən torpaqları çıxmaqla yerdə qalan torpaqlar əldir.

Özəl mülkiyyətə vətəndaşların qanuni istifadəsindəki fərdi yaşayış evləri, həyatıyanı sahələr, fərdi, kollektiv və kooperativ bağlar, dövlət bağlar təsərrüfatının tabeliyindəki bağlar altında olan, eləcə də kolxoz və sovxozların özəlləşdirilən torpaqları verilir.

Bu Qanunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, vətəndaşların qanuni istifadəsində və icarəsində olan torpaqlar bu Qanuna əsasən qanuni istifadəyə və ya icarəyə götürülmüş ölçülərdə əvəzsiz olaraq onların özəl mülkiyyətinə verilir.

Göstərilən Qanunla eləcə də sovxoz və kolxoz torpaqlarının özəlləşdirilməsinin əsasları müəyyən edilmişdir. «Torpaq islahatı haqqında» Qanunda kolxoz və sovxozların özəlləşdirilən torpaqlarından pay almaq hüququ olan şəxslər (subyektlər) də müəyyən edilmişdir; bunlara sovxoz və kolxozlarda daimi işləyənlər, 1996-cı il 2 avqusta qədər sovxoz

və ya kolxozların ərazisində daimi yaşayanlar, kolxoz və sovxozlardan təqaüdə çıxaraq müvafiq rayonun (şəhərin) ərazisində yaşayanlar, həmin ərazidən hərbi qulluğa çağırılmış və müvəqqəti başqa yerdə olmuş şəxslər aiddir. Bundan başqa, Qanun qüvvəyə minən gündək sovxoz və kolxozun ərazisində yaradılmış və öz fəaliyyətini təyinatına uyğun həyata keçirən özəl təsərrüfatçılıq formalarının təsisçiləri və əsas iş yeri həmin müəssisədə olan şəxslər də torpaq payı almaq hüququ ilə təmin edilir.

Torpaq payı almaq hüququna malik olan şəxslərə, sosial ədalət prinsipinə uyğun olaraq, torpaq sahəsi özəlləşdirilən torpaqların sahəsindən, keyfiyyətindən və torpaq payı almaq hüququna malik olan şəxslərin sayından asılı olaraq vahid normalar üzrə verilir. Qanunun ədaləti bir də bundadır ki, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda döyüslərdə həlak olmuş şəxslərin ailələrinə, müharibə veteranlarına - əlillərə, Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş şəxslərə əlavə torpaq payı verilir.

Özəlləşdirilən torpaq sahələrinin özəl mülkiyyətə verilməsindən sonra həmin təsərrüfatlarda könüllülük əsasında müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının, o sıradan kəndli (fermer) təsərrüfatlarının yaradılması və fəaliyyəti üçün bərabər şərait yaradılır.

Torpaq islahatı prosesində meydana gələn torpaq mülkiyyətçiləri ictimai təsərrüfatçılıq formalarının üzvlərindən fərqli olaraq, torpaqdan istifadə hüququ ilə yanaşı, torpağa sahiblik və idarə hüquqları da əldə ediblər.

«Torpaq islahatı haqqında» Qanun əsasında Azərbaycan Respublikasında torpaq payı almaq hüququna malik olan şəxslərə torpaq sahəsi dünyada analoqu olmayan bir formada, dəyəri ödənilmədən (əvəzsiz) verilir. Torpaq islahatlarının keçirilməsi zamanı qanunvericilik aktlarının tələblərinin pozulmasında təqsirli olan vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların maddi, mülki, intizam, inzibati və cinayət məsuliyyəti də Qanunda nəzərdə tutulmuşdur.

Torpaq islahatı haqqında Qanunun qəbul edilməsi yalnız Azərbaycanda torpaqdan istifadə və torpaq münasibətləri sahəsində yeni mərhələ olaraq qalmamış, həm də bütün təsərrüfatçılıq sistemində bazar iqtisadiyyatına, yeni dəyərlərə və hədəflərə radikal dönüş yolunda ilk qəti addım olmuşdur. Təbii ki, bu qədər radikal təşəbbüs bir anda gerçəkləşdirilə bilməzdi və ciddi səy və dəstək, o cümlədən əsaslı qanunvericilik bazası təminatı tələb edirdi. Məhz buna görə, «Torpaq islahatı haqqında» Qanunun nəşr olunmasının ardınca «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə» 13 avqust 1996-cı il tarixli 482 sayılı Prezident fərmanı verildi. Bu fərmanda ölkə prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə aşağıdakı konkret tapşırıqlar verildi:

- bir ay ərzində Prezidentə fəaliyyətdə olan qanunvericilik aktlarının «Torpaq islahatı haqqında» Qanuna uyğunlaşdırılması barədə təkliflər vermək. Xüsusi qeyd edilir ki, vətəndaşların hüquqlarına və qanunvericiliyə ciddi əməl olunması üçün torpaq islahatının keçirilməsi zamanı torpaq istifadəçilərinin qanuni hüquqlarının qorunmasının zəruriliyi, eləcə də onların pozulduğu hallarda vəzifəli şəxslərin vəziyyəti mütləq nəzərə alınmalıdır;

- üç ay ərzində Prezidentə «Dövlət torpaqları haqqında», «Bələdiyyə torpaqları haqqında» və «İpoteka (mülkün girov qoyulması) haqqında» qanun layihələri təqdim etmək;
- iki ay ərzində «Torpaq islahatı haqqında» Qanunun tətbiqi ilə bağlı sənədlərin – torpaqlar üçün normativ qiymətlərin təyin edilməsi haqqında əsasnamə, torpaq islahatı ilə bağlı yerquruculuğu işlərinin aparılması qaydaları, azyararlı və yararsız torpaqlardan kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə edildiyi zaman verilən güzəştlər haqqında əsasnamə, yay və qış otlaqlarının bölünməsi və istifadəsi qaydalarını hazırlayıb təsdiq etmək.

Prezident tərəfindən Aqrar islahat üzrə Dövlət komissiyasına da bir sıra mühüm tapşırıqlar verilmişdi.

«Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə» 13 avqust 1996-cı il tarixli 482 sayılı Prezident fərmanına və «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, Nazirlər Kabineti tərəfindən kənd təsərrüfatı üçün azyararlı və yararsız olan torpaqların güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı istifadəsi üçün verilməsi haqqında 17 oktyabr 1996-cı il tarixli 144 sayılı «Kənd təsərrüfatı üçün azyararlı və yararsız olan torpaqların güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı istifadəsi üçün verilməsi» Qərarı ilə təsdiq edilmiş əsasnamə hazırlandı. Həmin Əsasnamədə bələdiyyələrin ehtiyat fondundan kənd təsərrüfatı üçün azyararlı və yararsız olan torpaqların bələdiyyə orqanlarının qərarı ilə güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal üçün verilməsi qaydaları öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur:

- öz vəsaitləri hesabına kənd təsərrüfatı üçün azyararlı və ya yararsız torpaqları yararlı hala salan və torpaqlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxsləri arzu edərlərsə, alqı-satqı yolu ilə bu torpaqları öz mülkiyyətinə çevirə bilərlər. Bu zaman onlara həmin torpaqların yararlı hala gətirilməsindən əvvəlki normativ qiymətinin (dəyərinin) 40%-i həcmində güzəşt edilir;
- torpağın yerləşdiyi ərazidə yaşayan və kəndli (fermer) təsərrüfatları qurmuş, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərdə əlil olmuş şəxslərə və həlak olmuşların ailələrinə arzularına uyğun olaraq alqı-satqı yolu ilə bələdiyyələrin ehtiyat fondundan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün kənd təsərrüfatına yararsız və ya azyararlı torpaqları öz mülkiyyətlərinə almaq üçün onların yararlı hala gətirilməsindən əvvəlki normativ qiymətinin (dəyərinin) 60%-i həcmində güzəşt edilir.

Respublika tabeliyindəki şəhərlərdə, rayon mərkəzlərində, qəsəbələrdə yaşayan və torpaq payı almamış əhəlinin ayrı-ayrı sosial təbəqələri, xüsusi halda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olanların ailələri, müharibə veteranları və Çerçobil qəzası ləğvinin iştirakçıları kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün bələdiyyələrin ehtiyat fondundan kənd təsərrüfatına yararsız və azyararlı torpaqların istifadəyə və

icarəyə götürülməsi zamanı 10 il müddətinə torpaq vergisindən və icarə haqqından azad ediləblər.

Bu kateqoriyadan olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına arzu etdikləri halda, bələdiyyələrin ehtiyat fondundan kənd təsərrüfatına yararsız və azyararlı torpaqların özəl mülkiyyətə alınması zamanı bu torpaqların yararlı hala gəlməsindən öncəki normativ qiymətlərinin (dəyərlərinin) 70%-i həcmində güzəşt edilir.

Kənd təsərrüfatında aparılan islahatların daha da dərinləşdirilməsi və ölkədə işgüzarlığın inkişafının hərtərəfli dəstəklənməsi üçün Prezidentin 2 mart 1995-ci il tarixli 290 sayılı «Aqrar islahat üzrə Dövlət komissiyasının yaradılması haqqında», sonralar isə 7 fevral 2000-ci il tarixli 275 sayılı «Kənd təsərrüfatında özəl təsərrüfatların yaradılmasına yardım üzrə Dövlət komissiyası haqqında» fərmanlarında sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin çağdaş tələblərə cavab verən yeni özəl təsərrüfatçılıq formalarına çevrilməsi üzrə islahat prosesinin sürətləndirilməsinə yönəlmiş uyğun dövlət komissiyaların yaradılması vaxtında nəzərdə tutulmuşdu. Təcrübə göstərdi ki, köklü islahatlar yolunda bu sahədə atılmış addımlar sonralar kənd təsərrüfatı istehsalının daha da artmasına, fermer təsərrüfatlarının uğurla formalaşdırılmasına və inkişafına, onların məhsuldar fəaliyyətinə gətirib çıxarmışdır.

Torpaq vergisinin hesablanması və ödənməsi Azərbaycan Respublikasının «Torpaq vergisi haqqında» 24 dekabr 1996-cı il tarixli 215-İQ sayılı Qanunu ilə tənzimlənir.

Torpaq vergisinin obyektı – Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq mülkiyyətə və istifadəyə verilmiş torpaq sahələridir.

Başqa dövlətlərin ehtiyacları və ya Azərbaycan Respublikası ilə başqa dövlətlərin birgə ehtiyacları üçün istifadə olunan torpaq sahələrindən vergilərin tutulması dövlətlərarası müqavilələrlə tənzimlənir. Bu cür müqavilələr olmadıqda torpaq vergisinin tutulması ümumi qaydada həyata keçirilir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, ümumi istifadədə, eləcə də dövlət mülkiyyəti olan torpaqlar, təbiəti mühafizə, təbii-qoruq, kurort, rekreasiya, mədəni-tarixi təyinatlı torpaqlar, qanunla mühafizə edilən ərazilərin kənd təsərrüfatı üçün yasaq edilmiş torpaqları və dövlət, meşə, su fondlarının istehsal fəaliyyətinə cəlb edilmiş torpaqları və bir sıra başqa torpaqlar torpaq vergisindən azad edilmişlər.

Torpaq sahəsi üçün torpaq vergisi təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq, mülkiyyətçilər və istifadəçilər tərəfindən hər ilin 15 sentyabr – 15 noyabrından gec olmayaraq sabit ödəmə şəklində verilir.

Fiziki və hüquqi şəxslər, onların torpaq sahəsinə mülkiyyət və istifadə hüququnu təsdiq edən sənədin verilməsindən sonra həmin ərazinin vergi orqanında uçota durmalıdırlar. Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətini və istifadəsini təsdiq edən sənədlər əsasında ödənilir.

Torpaq vergisi yerin sahəsindən, coğrafi vəziyyətindən və torpağın keyfiyyətindən asılı olaraq hesablanır və kadastr-qiymət rayonları üzrə torpağın nəzərdə tutulmuş bonitrovka ballarının müvafiq pul vahidi miqdarına vurulması yolu ilə müəyyən edilir. Torpaq vergisi hesabına dövlət büdcəsinə daxil olan maliyyə vəsaiti orada xüsusi maddə ilə qeyd olunur

və dövlət proqramı əsasında torpaqların yaxşılaşdırılması üçün sərflənir. Torpaq vergisi vaxtında tutulmadığı vergi ödəyicilərindən son iki il üçün torpaq vergisi tutulur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı ilə «Özəlləşdirilən dövlət obyektləri və müəssisələrin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılması haqqında» (659 sayılı) Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Əsasnamənin mətnində müəyyən edilir ki, özəlləşdirilən dövlət obyektləri və müəssisələrin yerləşdiyi torpaq sahələri deyərəkən dövlət müəssisə və obyektlərinin özəlləşdirilməsi zamanı onların texniki pasportlarında göstərilən sərhədlər daxilində istifadədə olan torpaqlar nəzərdə tutulur. Göstərilən Əsasnamənin 3-cü bəndində müəyyən edilir ki, özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin yerləşdiyi torpaq sahələrinin alıcıları:

- Azərbaycan Respublikasının fiziki şəxsləri;
- Azərbaycan Respublikasının aşağıdakı hüquqi şəxsləri;
- dövlət müəssisə və obyektlərinin özəlləşdirilməsi prosesində yaradılmış, aksiyalarının 75%-dən çoxu satılmış aksioner cəmiyyətləri;
- nizamnamə fondunda (kapital) dövlət payının 25%-dən artıq olmadığı hüquqi şəxslər və bütün qeyri-dövlət hüquqi şəxsləri ola bilər.

Əsasnamədə xüsusi olaraq vətəndaşlığı olmayan xarici fiziki və hüquqi şəxslərin torpaq sahələrini ancaq istifadəyə və ya icarəyə götürə bilməsi qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən torpaq islahatı ölkənin aqrar sektorunda və bütövlükdə iqtisadiyyatında aparılan irimiqyash islahatların tərkib hissəsidir. Ölkədə aqrar islahat məsələlərinə çox böyük əhəmiyyət verilir ki, bu da son zamanlar nəşr olunmuş bir sıra qanunvericilik sənədlərində islahatların ardıcıl aparılmasında, bazar iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq aqrar sektorda mövcud olan istehsal münasibətlərinin kökündən dəyişməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 1997-ci il tarixli «Aqrar islahatların keçirilməsini təmin edən bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiqi barədə» fərmanı ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük rol oynamışdır.

Bu fərmanla Aqrar islahat üzrə Azərbaycan Respublikası Dövlət Komissiyasının hazırladığı aşağıdakı normativ-hüquqi aktlar təsdiq edilmişdir:

- sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özəlləşdirilən torpaqlarında kompleks yerquruculuğu layihələrinin hazırlanması və təsdiqi haqqında Əsasnamə;
- sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özəlləşdirilən torpaqlarının keyfiyyəti nəzərə alınmaqla torpaq paylarının müəyyən edilməsi haqqında Əsasnamə;
- fərdi yaşayış binaları, həyətyanı sahələr, kollektiv və kooperativ bağlar, dövlət bağ təsərrüfatına tabe olan bağlar altındakı vətəndaşların qanuni istifadəsində olan torpaqların onların mülkiyyətinə verilməsi haqqında Əsasnamə;
- sovxoz, kolxoz və başqa kənd təsərrüfatı müəssisələrinin torpaqlarının özəlləşdirilməsi haqqında Əsasnamə (xüsusi hallar nəzərə alınmaqla);
- torpaq mülkiyyəti və torpaqdan istifadə hüququna dair sənədlərin hazırlanması,

qeydiyyatı və verilməsi haqqında Əsasnamə;

- sovxoz və kolxozların ərazilərindən yardımçı kənd təsərrüfatı üçün nazirliklərə, komitələrə, birliklərə, müəssisə və təşkilatlara verilmiş torpaqların onların istifadəsində saxlanması və ya tam yaxud qismən əvvəlki istifadəçilərinə qaytarılması Qaydaları;
- torpaqların alqı-satqı Qaydaları;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmlakın bölünməsi və onun bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi Qaydaları.

Göstərilən normativ-hüquqi aktlar torpaq mülkiyyəti hüququna dair subyektlər arasında doğan bütün ziddiyyətləri tənzimləməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası qanunlarının tətbiq edilməsi haqqında» 17 yanvar 1997-ci il tarixli 536 sayılı fərmanına və «Torpaq vergisi haqqında» 24 dekabr 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 14 may 1997-ci il tarixli 43 sayılı «Torpaq vergilərinin tarifləri haqqında» qərar qəbul etmişdir.

Qərarla torpaq vergisinin hesablanması üçün torpaq qiyməti cədvəlləri təsdiq edilmişdir. Burada kadastr qiymət rayonları və bunlara daxil olan inzibati rayonlar, torpaqların keyfiyyət qrupları və 1 hektar torpağa verginin hesablanması üçün, ayrılıqda əkin, dincə qoyulmuş və həyətiani torpaqlar və çoxillik əkmələr altındakı torpaqlar, eləcə də biçin, örüş və otlaq torpaqları üçün şərti ballar müəyyən edilmişdir.

Torpaq vergisinin tərəfləri cədvəldə göstərilmiş 1 hektar üçün şərti balların qanunda müəyyənləşdirilmiş pul vahidinə vurulması ilə hesablanır.

Sonralar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan, Şəki, Yevlax, Lənkəran, Xankəndi, Mingəçevir, Əli Bayramlı şəhər və rayon mərkəzlərində, rayon tabeliyinə olan şəhərlərdə və qəsəbələrdə torpaq vergisi tarifləri haqqında» 8 iyun 1998-ci il 126 sayılı qərarı ilə düzəliş edilmişdir. Bu düzəlişə əsasən 14 may 1997-ci il tarixli 43 sayılı qərarla müəyyən edilmiş torpaq vergisinin hesablanması üçün istifadə olunan torpaq cədvəlləri şəhər və qəsəbə torpaq sahələrinə tətbiq edilmir; onlar üçün vergi tarifləri yaşayış məntəqələrində, ayrılıqda sənaye, tikinti, nəqliyyat təyinatlı, rabitə xidməti, ticarət-məişət xidməti və başqa xüsusi təyinatlı torpaqlar, yaşayış fondları, həyətiani sahələr və kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadə olunan, eləcə də vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üçün hər kvadrat metrə görə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, ölkənin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qərarların və qanun maddələrinin yerinə yetirilməsi qaydalarını müəyyən etməyə yönəlmiş normativ aktlar hazırlanmışdır.

Belə ki, «Özəlləşdirilən dövlət müəssisələri və obyektləri yerləşmiş torpaq sahələrinin satılması qaydaları haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 dekabr 1997-ci il tarixli 659 sayılı fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə torpaq sahələrinə normativ qiymətlərin müəyyən edilməsi haqqında Əsasnamə hazırla-

maq tapşırılmışdır. Bu fərmanın yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti «Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələrinin normativ qiymətinə dair Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» 27 aprel 1998-ci il tarixli 93 sayılı Qərar qəbul etmişdir.

Əsasnamədə özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinə aid olan iki kateqoriya torpaq sahələri müəyyən edilmişdir: tikililər və infrastruktur altındakı torpaq sahələri (yəni onların texniki pasportlarında göstərilmiş tikililər, qurğular və özəlləşdirilmə zamanı müəssisə və obyektlərin fəaliyyəti üçün zəruri olan infrastruktur altındakı olan torpaq sahələri) və azad torpaq sahələri (yəni qalan torpaq sahələri).

İstər azad, istərsə də tikililər və infrastruktur altındakı torpaqların normativ qiymətlərini müəyyən etmək üçün respublikanın şəhərləri və rayon mərkəzləri zonalara bölünür və onlara müvafiq zonal əmsallar tətbiq edilir. Özü də tikililər və infrastruktur altındakı torpaq sahələrinin normativ qiymətləri bu zonalardakı azad torpaq sahələrinin normativ qiymətlərinin 50%-i həcmində müəyyən edilir.

Əsasnamədə torpaq sahələri üzrə icarə münasibətlərinin qaydası da müəyyənləşdirilmişdir. Özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin torpaq sahələrinin dövlət mülkiyyətində olmasından çıxış edərək, icarə haqqı həmin sahələrin normativ qiymətinin 1/20 həcmində müəyyən edilir.

Torpaq münasibətlərinin obyektə özəlləşdirilən müəssisə və obyektlərin yerləşdiyi torpaq sahələri olduqda, torpaq hüququnda qarşıya çıxan problemlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 dekabr 1997-ci il tarixli «Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılması qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılması qaydaları haqqında» Əsasnamə ilə tənzimlənir.

Əsasnamədə torpaq sahələrinin satılma qaydaları və alqı-satqı subyektləri dəqiq müəyyən edilmişdir. Belə ki, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələri ilk növbədə, texniki pasportlarda göstərilmiş sərhədlər hüququnda özəlləşdirilən müəssisələrin mülkiyyətçilərinə satılmalıdır, torpaq sahələrinin alqı-satqı subyektləri isə Azərbaycan Respublikasının həm fiziki, həm də hüquqi şəxsləri: dövlət müəssisə və obyektlərinin özəlləşdirilməsi prosesində yaradılmış aksioner cəmiyyətləri aksiyaların 75%-dən çoxu satıldıqdan sonra və nizamnamə kapitalında 25%-dən çox dövlət payı olmayan hüquqi şəxslər, eləcə də bütün qeyri-dövlət hüquqi şəxsləri ola bilər.

Xarici fiziki və hüquqi şəxslər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər torpaq sahələrindən yalnız istifadə və icarə hüququna malikdirlər, onlar tərəfindən dövlət müəssisə və obyektləri özəlləşdirildikdə isə torpaq sahələri dövlətin və ya bələdiyyənin mülkiyyətində qalır və müəyyən edilmiş qayda üzrə onlar tərəfindən icarəyə verilir.

Formana uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə yerləşmə mövqeyi, sosial təyinatı, naqliyyat rahatlığı, eləcə də onların üzərində yerləşmiş müəssisə və obyektlərin fəaliyyət növü və bu zaman tətbiq edilən müvafiq əmsallar sistemi nəzərə alınmaqla torpaq sahələrinə normativ qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi haqqında

Əsasnamənin hazırlanması həvalə edilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında torpaqlara yeni normativ qiymətlərin müəyyən edilməsi haqqında» 23 iyul 1998-ci il tarixli 158 sayılı Qərarı torpaq islahatının keçirilməsi zamanı Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən kadastr qiymət rayonları və torpaqların normativ qiymətlərinin müəyyənləşdirilməsində tətbiq edilmişdir.

Torpaqların normativ qiymətləri Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən torpaq kadastrı məlumatları, o sıradan 19 kadastr qiymət rayonunda və 3 kadastr qiymət yarımrayonunda düzəliş əmsallarının tətbiqi ilə keyfiyyət qrupları üzrə differensial gəlirlərə uyğun olaraq torpaqların keyfiyyəti və iqtisadi dəyərinin göstəriciləri əsasında müəyyən edilir.

Biçənəklərin, ətraf ölümlərin, yay və qış otlaqlarının normativ qiymətləri bu torpaqlarda aparılmış geobotaniki tədqiqatların nəticələri əsasında bitki formasıyaları üçün müəyyən edilmiş məhsuldarlığa görə müəyyən edilir.

Torpaq sahələrinin alqı-satqısı, vəsiyyət edilməsi, girov qoyulması, onlara münasibətdə başqa əqdlər zamanı torpaqların qiyməti bazar qiymətinə görə, ancaq torpağın normativ qiymətindən aşağı olmayaraq müəyyən edilir.

Qərarı yuxarıda göstərilən normativ aktların həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin vəzifələri və funksiyaları müəyyən edilir.

Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin funksiyalarına torpaqdan istifadənin bütün aspektlərini əhatə edən çoxməqsədli metodik-sənədli, tədqiqat-texniki işlər də daxil olur.

Əsasnamədə dövlət torpaq kadastrının aparılması qaydaları haqqında müəyyən edilmişdir ki, torpaq, geobotaniki və başqa axtarış və tədqiqatlar vasitəsilə ölkə üçün vahid sistem üzrə yığılan kadastr məlumatının dəqiqləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi məqsədilə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün torpaq istifadəçiləri onların mülkiyyətində, istifadəsində və icarəsində olan torpaqların tərkibindəki şəhərlərdə müvafiq icra hakimiyyəti (bələdiyyə) orqanı nümayəndələrinə, onlar isə öz növbəsində müvafiq rayon (şəhər) icra hakimiyyəti (bələdiyyə) orqanına müəyyən edilmiş qaydada hesabat təqdim edirlər. Bundan sonra hesabatlar Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə təqdim edilir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi hər ilin 1 yanvarına ölkə üzrə torpaqların miqdarı, keyfiyyəti və istifadəsi haqqında ümumi hesabat tərtib edir. Həmin hesabatı aşağıdakılar daxil olur:

- ümumi torpaq sahələri (o cümlədən suvarılan torpaqlar) və onlarda baş vermiş dəyişikliklər, torpaqların növləri, torpaqların mülkiyyətə, istifadəyə və icarəyə verilməsi, eləcə də torpaqların istifadə hüququ kəsilməsi əvvəlki fiziki və hüquqi torpaq istifadəçilərinə qaytarılması, dövlət və ictimai ehtiyaclar üçün ayrılmış və cari ildə rekultivasiya edilmiş istifadə olunmamış, qeyri-rasional istifadə olunmuş torpaqların müsadirə edilməsi haqqında məlumat;

- qanunvericiliyə müvafiq olaraq torpaq sahələrinin alqı-satqısı, icarəsi, eləcə də torpaq sahələrinə müəyyən edilmiş servitutlar və başqa öhdəliklər haqqında məlumat;
- beş ildən bir – torpaq vergisi, icarə haqqı və torpağın normativ qiymətini hesablamaq üçün məlumat.

Torpaqların texniki uçotu bütün mülkiyyətçilərin, istifadəçilərin və icarəçilərin istifadəsində olan torpaq sahələrinin həndəsi parlamentlərinin, sərhədlərinin, konfigurasiyasının (suvarılan və dəmyə sahələrə bölməklə) düzgün müəyyən edilməsi və bu torpaqların tam və rəşional istifadəsi, torpaqların münbitliyinin artırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması, eləcə də torpaq ehtiyatlarına mülkiyyət formaları üzrə hesabatın dəqiqləşdirilməsi, yekun torpaq balansının tərtibi, torpaqdan istifadədə ciddi qanun-qaydanın yaradılması, torpaq uçotu nəticələrinin xəritələşdirilməsi, bu torpaqlarda baş vermiş dəyişikliklərin düzgün müəyyən edilməsi məqsədilə topoqrafik xəritələrin və planların əsasında aparılır.

Dövlət torpaq kadastr fondunun yaradılması, istifadəsi və mühafizəsi haqqında Əsasnamədə dövlət torpaq kadastr fondunun statusu, strukturu, formalaşma mənbələri, fəaliyyət, istifadə və mühafizə qaydaları müəyyən edilmişdir.

Dövlət torpaq kadastr fondunda Azərbaycan Respublikasının sərhədləri hüdudunda yerləşmiş torpaqların məqsədli təyinatı, sərhədləri, ölçüləri, coğrafi mövqeyi, hüquqi statusu və torpaq sənədlərinin başqa kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri barədə məlumat və materiallar daxildir.

Fondun məlumatlarından:

- torpaq ehtiyatlarının istifadəsi və mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi;
- torpaqlardan rəşional istifadə, onların münbitliyinin artırılması, torpaqların mühafizəsi və başqa torpaq qoruma tədbirləri üzrə kompleks dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi, torpaqların normativ qiymətlərinin müəyyən edilməsi və torpaq bazarının formalaşdırılması;
- torpaq vergisinin və icarə haqqının müəyyən edilməsi və tətbiqi;
- torpaq məlumat sisteminin və məlumat bankının yaradılması və istifadə edilməsi;
- torpaqların istifadəsi, qorunması və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunur.

Torpaqların monitorinqinin keçirilməsi qaydaları haqqında Əsasnamədə müəyyən edilmişdir ki, bütövlükdə biosfer monitorinqinin tərkib hissəsi kimi torpaqların monitorinqi Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondunda inzibati ərazi vahidləri üzrə vahid metodologiyaya əsasında keçirilir və aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətdə olan torpaq sahələrinin eroziya, şorlaşma, şorakətləşmə, bataqlaşma, səhrələşmə, təhlükəli kimyəvi maddələrlə çirklənməsinin, onların təyinatının, ölçülərinin, sərhədlərinin və başqa kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin torpağın müntəzəm müşahidəsi, torpaq, iqlim, aqrokimyəvi, geo-

botaniki, geomorfoloji, aerofotogeodeziya, kartoqrafiya, başqa çöl və laboratoriya tədqiqatları əsasında öyrənilməsi;

- torpaqlara humusun itirilmə dinamikası, kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqların mədəniləşmə dərəcəsi, torpaqların təbii münbitliyini xarakterizə edən başqa parametrlər, antropogen proseslər nəticəsində müxtəlif dərəcədə pozulmuş torpaqların rekultivasiyası üzərində müşahidələrin aparılması.

Torpaqların monitorinqi əsasında hazırlanan proqnozlar, proqramlar, xəritələr bülletenlər və başqa məlumatlar cari ilin 1 yanvarına ölkədə torpaqların ekoloji vəziyyəti haqqında Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən hazırlanan hesabatlara daxil edilir.

Yerquruluşu işlərinin aparılması qaydaları haqqında Əsasnamə yerquruluşu işlərinin təyinatı və aparılmasına cavabdeh olan icra orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Əsasnamədə yerquruluşu işləri torpaqlardan rəşional istifadənin təşkilinə yönəlmiş, elmi-praktik cəhətdən əsaslandırılmış torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi və torpaqlardan rəşional istifadə, əlverişli ekoloji mühitin qorunması, torpaqların sabitliyinin təmin edilməsi və yaxşılaşdırılması, eləcə də torpaqların mühafizəsi ilə bağlı olan məsələlərin həllində müvafiq tədbirlər sistemi kimi müəyyən edilir.

Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işlərinin yuxarıda göstərilən əsasnamə və qaydalar üzrə təşkili, eləcə də onların yerinə yetirilməsinə nəzarət Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə və başqa dövlət təşkilatlarına həvalə edilmişdir.

Normativ aktlar torpaq hüququna dair, xüsusi halda malik olduqları torpaq sahələri hüdudlarında torpaq sahiblərinin öz ehtiyaclarını ödəmək üçün yer təkindən istifadə məsələləri barədə qarşıya çıxan suallara toxunur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Yerin təkii haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» 27 aprel 1998-ci il tarixli 701 sayılı fərmanının yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Malik olduqları torpaq sahələri hüdudlarında torpaq sahiblərinin öz ehtiyaclarını ödəmək üçün yer təkindən istifadə Qanunlarının təsdiq edilməsi haqqında» 28 dekabr 1998-ci il tarixli 238 sayılı qərarı qəbul edilmişdir. Bu qərarla torpaq sahiblərinin öz ehtiyaclarını ödəmək üçün dağ-mədən işləri aparmaq lisenziya almadan beş metrə qədər dərinlikdə partlayış işləri aparılmadan ümumi yayılmış faydalı qazıntıları çıxarmaq və yeraltı qurğular tikmək, eləcə də mərkəzi su təchizatı qaynağı olmayan ilk təzyiqsiz su horizontuna qədər buruq qazımaq və istismar etmək qaydaları təsdiq edilmişdir. Bu torpaq sahibləri eləcə də malik olduqları torpaq sahəsi hüdudlarında yer təkindən istifadə üçün bu qaydalarda nəzərdə tutulmuş rüsumlardan azad ediliblər.

Qaydalarda torpaq sahiblərinin yer təkindən istifadəsinə qoyulmuş bir sıra məhdudlaşdırmalar onların məsuliyyətini müəyyən edir və aparılan işlərin, qurğuların, obyekt və kommunikasiyaların və su hövzəsinin təhlükəsizliyinə, qeyri-qanuni yolla gəlir əldə etmək üçün alqı-satqı bağlaşmalarının qarşısının alınmasına, eləcə də yer təkini istifadəsi zamanı aşkar edilmiş və elm və mədəniyyət üçün maraq kəşb edən nadir geoloji,

paleontoloji və arxeoloji obyektlərin, qiymətli mineral süxurların və meteoritlərin qorunmasına yönəldilmişdir.

§ 7. Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında qanun

Azərbaycan Respublikasında dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruculuğu işləri aparılmasının hüquqi tənzimati «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu (№ 593) ilə həyata keçirilir. 2 dekabr 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş bu qanunun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 mart 1999-cu il tarixli (№ 176) Fərmanı nəşr olunmuşdur.

Dövlət torpaq kadastrı dedikdə torpaqdan istifadənin, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyət uçotunun, onların bonitetinin və iqtisadi qiymətləndirilməsinin dövlət qeydiyyatı haqqında məlumatlar məcmusu nəzərdə tutulur. Torpaqların monitorinqi dedikdə isə torpaqların münbitlik xassələrini xarakterizə edən ayrı-ayrı göstəricilərdə baş verən dəyişiklikləri vaxtında üzə çıxarmaq və qiymətləndirmək və mənfə nətəcələrin qarşısını almaq məqsədilə torpaq fondunun vəziyyətinə daimi nəzarət sisteminin təşkili anlaşılır. Yerquruluşu isə torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi və torpaqdan rəasional istifadə məsələlərinin həlli üzrə müvafiq tədbirlər sistemindən ibarətdir.

Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında qanun Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondunda kadastr, monitorinq və yerquruluşu işlərinin keçirilməsi sahəsində təşkilat və idarəetmənin tənzimlənməsi məqsədini güdür. Qanunvericiliyin əsas vəzifələri isə vahid normativ-texniki sənədlər əsasında vahid torpaq fondunda kadastr, monitorinq və yerquruluşu işlərinin aparılması üçün hüquqi bazanın yaradılmasından ibarətdir. Qanunda eləcə də dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işlərinin aparılmasının əsas prinsipləri, kadastrın aparılma qaydaları öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə Azərbaycan Respublikası hüdudlarında dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu üzrə işlər torpaqların hüquqi statusu və rejimi nəzərə alınmadan, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq, icbari, müstəqil və vahid sistem üzrə tərtib edilir və aparılır.

Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu işlərinin aparılması qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Bu Qanun əsasında Azərbaycan Respublikasında dövlət torpaq kadastrını meydana gətirən və hüquqi və texniki kadastr sənədlərindən ibarət olan vahid torpaq kadastr sənədləşmə sistemi tətbiq olunur. Hüquqi kadastr sənədləri kimi torpaqdan daimi istifadə yaxud torpağın mülkiyyətə verilməsi ilə bağlı Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidmətindən çıxarış sənədi tanınır.

Bu cür hüquqi sənədlərin qeydiyyat kitabları və plan-kartografiya materialları, Azərbaycan Respublikasının, o sıradan Naxçıvan Muxtar Respublikasının kənd, qəsəbə,

rayon və şəhərləri üzrə torpaq sahələrinin ölçülərini, kateqoriyalarını, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini əks etdirən torpaq- kadastr kitabları və kartoqrafik materiallar texniki kadastr sənədlərinə aiddir. Vahid torpaq-kadastr sənədləşməsi sistemini tamamlayan başqa texniki sənədlər Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasında torpaqdan səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün ildə bir dəfə ödənilən torpaq vergisi tətbiq edilir.

«1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və işgüzarlığın inkişafına yardım göstərilməsi üzrə dövlət proqramı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 203 sayılı Fərmanında Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların birinci mərhələsinin nailiyyətlərinə: aqrar islahatların keçirilməsini təmin edən müvafiq normativ-hüquqi bazanın yaradılması, torpaq islahatının birinci mərhələsinin başa çatması və keçmiş kolxoz və sovxozların mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatına xas olan yeni təsərrüfat subyektlərinin, xüsusi halda fermerlərin meydana çıxmasına yekun vurulur. Fərmanda qeyd edilir ki, ölkədə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının 95%-i özəl sektorun payına düşür, bu isə ölkənin kənd təsərrüfatının öz inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərir. Hazırda isə bu demək olar ki, 100 %-dir.

Aqrar islahatın uğurla həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və işgüzarlığın inkişafına yardım göstərilməsi üzrə dövlət proqramının planauyğun şəkildə gerçəkləşdirilməsinə şərait yaradır. Dövlət proqramında «Aqrar islahatın əsasları haqqında», «Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında», «Torpaq islahatı haqqında», «Torpaq bazası haqqında», «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarının, eləcə də başqa əsas normativ-hüquqi aktların yerinə yetirilməsini təmin etmək nəzərdə tutulmuşdur.

Aqrar islahatların daha da dərinləşdirilməsinə, işgüzarlığın inkişafına və işgüzar adamların iqtisadi maraqlarının qorunma mexanizmlərinin yaradılmasına yönəlmiş Dövlət proqramı 1995-1999 – cu illərdə yaradılmış hüquqi baza və əldə edilmiş təcrübə əsasında ölkədə aqrar islahatların dərinləşdirilməsi üzərində dövlət proteksiyasının aşağıdakı əsas istiqamətlərini müəyyən edir:

- aqrar sahədə mülkiyyətin özəlləşdirilməsini başa çatdırmaq;
- torpaq islahatını başa çatdırmaq;
- meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsində islahatları sürətləndirmək;
- aqrar sahədə işgüzarlığın inkişafına dövlət yardımı göstərmək;
- aqrar sahədə idarəetmə sisteminin islahatı;
- kəndin sosial inkişafı;
- aqrar sahənin elmi, normativ-hüquqi təminatı və bu sahədə kadr hazırlığı;
- aqrar sahənin informasiya təminatı.

Xüsusi bölmədə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi və aqrar islahatlar üzrə ra-

yon və yerli komitələr, torpaq islahatının bu mərhələsinin başa çatmasına aidiyyəti olan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və rayon hakimiyyət orqanlarının öhdəsinə qoyulmuş bir sıra tədbirlər ayrılmışdır. Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi qarşısında torpaq barədə meydana çıxan hüquq münasibətlərinin bütün aspektləri üzrə irimiqyaslı vəzifələrin həlli durur. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- torpaq payı almaq hüququna malik olan subyektlər arasında torpaqların bölünməsi, onlara mülkiyyət hüququ və qeydiyyat haqqında sənədlərin verilməsinin başa çatdırılması, eləcə də torpaq informasiya bankının yaradılmasının təmin edilməsi;
- torpaq bazarının formalaşdırılması üçün müvafiq müəssisələrinin yaradılmasına yardım göstərmək;
- vətəndaşların qanuni istifadəsində olan torpaqların (fərdi yaşayış evlərinin, həyatı sahələrin, fərdi, kollektiv və kooperativ bağların, dövlət bağ təsərrüfatının sərəncamında olan bağların) şəxsi mülkiyyətə verilməsi haqqında şəhadətnamələrin verilməsi və qeydiyyatdan keçirilməsi;
- fiziki və hüquqi şəxslərə istifadəyə və icarəyə verilmiş dövlət torpaqlarının (yay və qış otlaqlarının) və bələdiyyə torpaqlarının istifadə hüququ haqqında müvafiq hüquqi sənədlərin verilməsi və qeydiyyatdan keçirilməsi;
- özəlləşdirilməli olan torpaqların kompleks yerquruluşu layihələrinin naturada vətəndaşlara verilməsini başa çatdırmaq;
- rayonların inzibati ərazilərində ərazi idarəetmə vahidləri və bütövlükdə rayon üzrə dövlət mülkiyyətində olan, bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılmış torpaqların sərhədlərinin müəyyən edilməsi və buna uyğun olaraq plan-kartoqrafiya materiallarının hazırlanmasının təmin edilməsi;
- ölkədə vahid torpaq fondu, dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu üzrə işlərin aparılmasının təmin edilməsi;
- qış və yay otlaqları sahələrində torpaqların texniki uçotunun, torpaq və geobotaniki tədqiqatların keçirilməsi və onların yenidən bölünməsi;
- torpaqlardan istifadə və onların qorunması üzərində dövlət nəzarətini təmin edən normativ sənədin hazırlanması.

§ 8. Torpaq icarəsi haqqında qanun

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» 12 mart 1999-cu il və «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» 12 mart 1999-cu il və «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» 8 iyul 1999-cu il tarixli 150 sayılı fərmanları bütövlükdə torpaq islahatının və onun ayrı-ayrı hakimiyyət və dövlət idarəetmə orqanlarının funksiyalarını konkret müəyyənləşdirən sənədlər oldu. Məsələn, «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» 116 sayılı Fərmanda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə bir ay müddətində Prezident tərəfindən baxılmaq üçün:

- həmin Qanunun 10-cu maddəsinin doqquzuncu hissəsində nəzərdə tutulmuş torpaqların icarəyə verilməsi ilə bağlı torpaq müsabiqələrinin və hərraclarının keçirilməsi qaydaları layihəsini;
- «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu pozmağa görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini və b. təqdim etmək tapşırılmışdı.

«Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Fərmanda da Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə torpaq islahatının səmərəli keçirilməsi baxımından torpaq qanunvericiliyinə müxtəlif daqiqləşdirilmələr, dəyişikliklər və əlavələr edilməsi və torpaq haqqında qanunvericiliyin «Torpaq bazarı haqqında» Qanunla uyğunlaşdırılması tapşırığı verilmişdi.

Tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 mart 1999-cu il tarixli 116 sayılı fərman verdiyi «Torpaq icarəsi haqqında» Qanun dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların icarəyə verilməsinin, eləcə də icarə münasibətlərinin hüquqi əsaslarını müəyyən edirdi. Bu Qanuna görə torpağa icra münasibətlərinin obyektini kimi dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətdə olan torpaqlar müəyyən edilmişdir.

Bu Qanun əsasında dövlət və bələdiyyə torpaqları, bir qayda olaraq, icarə əsasında gəlir götürmək məqsədilə fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslərin istifadəsinə verilir.

Torpağa icarə münasibətlərinin subyektləri Azərbaycan Respublikası, bələdiyyələr, hüquqi şəxslər və Azərbaycan vətəndaşları, eləcə də xaricilər və vətəndaşlığı olmayanlar, beynəlxalq birlik və təşkilatlar, habelə xarici investidlərə məxsus olan müəssisələr və xarici dövlətlərdir.

İcarəyə verən və icarəçi arasında münasibətlər torpaq icarəsi müqaviləsi ilə tənzimlənir. İcarə müqaviləsində icarəyə verənin və icarəçinin adları, onların hüquqi ünvanları, hüquq vəzifələri, torpaq sahəsinin ölçüləri, keyfiyyət kateqoriyası, sərhədləri və təyinatı haqqında məlumat, icarə müddəti, icarə haqqı və onun ödənmə qaydası öz əksini tapır.

«Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların icarəyə verilməsinin və icarə münasibətlərinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Torpaq icarəyə verilməsi dedikdə, icarə müqaviləsi əsasında torpağın haqqı ödənilməklə müddətli istifadəyə verilməsi başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasında torpaqlar fiziki və ya hüquqi şəxslərin icarəsinə bir qayda olaraq qısa müddətə, 15 ilədək, uzun müddətə isə beş ildən doxsan doqquz ilədək verilir. İcarənin müddəti icarəyə verənlə icarəçi arasında bağlanmış müqavilədə təsbit olunur.

Torpağın icarəyə verilməsini tənzimləyən əvvəlki qanunvericilik aktlarında torpağın icarəyə verilməsi, icarəyə verən və icarəçi arasında bağlanmış müqavilə ilə tənzimləndiyi halda, yeni qanunun tələblərinə görə icarə müqaviləsi dövlət qeydiyyatına alınmalıdır.

Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələri istisna olmaqla, bütün qalan torpaq sahələrinin icarə müqaviləsinin dövlət qeydiyyatına Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsi həyata keçirir və Dövlət qeydiyyatına alınmamış icarə müqaviləsi etibarsız sayılır.

Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə aid torpaqlara görə icarəçilərə Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsi tərəfindən torpaqdan müvəqqəti istifadə hüququna dair Şəhadətnamə verilməlidir.

Torpaqlar mülkiyyətçilərin və ya onların vəkili etdiyi orqanların qərarı ilə bilavasitə, yaxud torpaq müsabiqələri və hərraclarının vasitəsilə icarəyə verilir. Dövlət və bələdiyyə torpaqlarının (özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələri istisna olmaqla) bilavasitə icarəyə verilməsi barədə qərar torpağı icarəyə götürmək istəyənin ərizəsi, icarəyə verilən torpaq sahəsi qanuni istifadədə olduqda isə torpaq istifadəçisinin razılığı nəzərə alınmaqla yalnız Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsinin rəyi əsasında qəbul edilir.

Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqların bilavasitə icarəyə verilməsi icarəyəverən və icarəçi arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Torpaq müsabiqələrində və ya hərraclarında qalib gəlmiş fiziki və hüquqi qanuni şəxslərlə icarəyəverən arasında icarə müqaviləsi bağlanılır.

Xüsusi mülkiyyətdə, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların icarə haqqı tərəflərin razılığı ilə müəyyən olunur, ancaq onun aşağı həddi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən ediləcək minimum həddən aşağı olmamalıdır. Bələdiyyə ehtiyat fondunun kənd təsərrüfatına az yararlı və yararlı olmayan torpaqları fiziki və hüquqi şəxslərə onların öz vəsaitləri hesabına yararlı hala salındıqda, kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün icarəyə verildikdə icarə haqqının ödənilməsində torpaq qanunvericiliyində nəzərdə tutulan güzəştlər tətbiq edilir.

İcarə haqqı pul, natura və ya qarışıq (yəni həm pul, həm də natura) formada ödənilir. İcarəyə verilmiş torpaq sahəsi mütləq təyinatı üzrə istifadə edilməlidir.

İcarəçi icarə müqaviləsinə uyğun olaraq təsərrüfat fəaliyyətini özü sərbəst müəyyənləşdirməklə, istehsal olunmuş məhsula və əmlaka da sərbəst qaydada sərəncam vermək hüququna malikdir.

Yalnız Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə və tərəflər arasında bağlanmış icarə müqaviləsinin şərtlərinə müvafiq olaraq, icarə müqaviləsinin dəyişdirilməsinə, müddətinin uzadılmasına, vaxtından əvvəl ləğv edilməsinə və xitamına yol verilir.

Icarə müddəti tamam olanadək icarəçi fiziki şəxs vəfat etdikdə icarəçinin hüquqları Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq, onun varislərinə keçir.

Icarəyə verilmiş torpaq üzərində icarə hüquqlarının hər hansı qaydada əsassız olaraq ləğv edilməsi məsələlərinə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmə qaydasında baxılır.

Ümumiyyətlə «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun, torpağın icarəyə verilməsini tənzimləyən əvvəlki qanunvericilik aktlarından fərqli üstün cəhətləri vardır. Belə ki, yeni qanunda icarə müqaviləsi dövlət qeydiyyatına alınmaqla, icarəçiyə torpaqdan müvəqqəti istifadə hüququna dair Şəhadətnamə işlənib təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Əvvəlki qanunvericilik aktlarında isə torpağın icarəyə verilməsinin yalnız icarə müqaviləsi ilə tənzimlənməsi göstərilirdi.

Yeni qanunda torpaqların icarəyə uzun müddətə, yəni 15 ildən 99 ilədək verilməsi məsələsi də öz əksini tapmışdır ki, bu da icarəçinin torpaq istehsal mənasibətlərində çox böyük əhəmiyyətə malikdir və icarəçiyə kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olmaq üçün böyük imkanlar yaradır.

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi icarə qaydasında daha çox fiziki və hüquqi şəxslərin kənd təsərrüfatı istehsalına cəlb edilməsinə hüquqi təminat yaradır. Bu isə heç şübhəsiz ki, son nəticədə ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına və kənd əməkçilərinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır.

«Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında müəyyən edilmişdir ki, torpaq icarəsi haqqında müqavilə dövlət qeydiyyatından keçirilməlidir və bunun təsdiqi olaraq icarəçilərə dövlət və bələdiyyə torpaqlarından müvəqqəti istifadə hüququ haqqında müvafiq sənədlər verilir. Dövlət qeydiyyatından keçməmiş icarə müqaviləsi etibarsız sayılır. Torpaqlar hüquqi və fiziki şəxslərə uzunmüddətli və qısamüddətli icarəyə verilə bilər. Qanun qısamüddətli icarə dövrünü 15 il, uzunmüddətli icarə dövrünü isə 15 ildən 99 ilə qədər müəyyən edir. Torpaqdan müddətli istifadə üçün icarəçi icarəyə verənə icarə haqqı ödəyir. Qanunun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri budur ki, o, icarə haqqının həm pul, həm natura, həm də qarışıq formada ödənməsini nəzərdə tutur. Əgər icarəyə verən torpaq vergisi ödəyicisidirsə, torpaq vergisi icarə haqqına daxil edilir, əks halda isə torpaq vergisi icarə haqqına daxil edilmir. Özəl mülkiyyətdə olan torpaqların icarə haqqı tərəflərin razılaşması əsasında müəyyən edilir.

Icarəçi öz təsərrüfat fəaliyyətini icarə müqaviləsinə uyğun olaraq müəyyən edir və öz məhsulu və əmlakı ilə müstəqil rəftar edir.

Azərbaycan Respublikasında fiziki və hüquqi şəxslər mülkiyyətçinin razılığı ilə icarəyə götürdükləri torpaq sahəsini tamamilə və ya qismən satın ala bilər (icarə obyektini olan tor-

paq sahəsi alqı-satqı predmeti kimi çıxış etdiyi halda).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Aqrar sektorda islahatların sürətləndirilməsi üzrə bəzi tədbirlər haqqında» 22 mart 1999-cu il tarixli Fərmanında ölkəmizdə aqrar islahatların birinci mərhələsini müşayiət edən problemlərin, xüsusi halda əhaliyə torpaqların və keçmiş kolxoz və sovxozların əmlakının paylanmasının ləng xarakteri, özəlləşdirilən torpaq sahələrinin kifayət qədər gəlirli olmamasını, kənd təsərrüfatı məhsullarının zərərli istehsalına gətirən sovet dövründən qalmış vergi və ödəmələr yükünün dərin təhlili verilir və mövcud problemlərin aradan qaldırılması, aqrar islahatların ikinci mərhələsinə keçidin sürətləndirilməsi, bu sahədə vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə bir sıra konkret tapşırıqlar verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə, xüsusi halda, aqrar sektorda yaranmış vəziyyət təhlil etmək və səhvləri aradan qaldırmaq və bu sektorda süni maneələrin yaradılmasının ləğvi üçün təxirəsalınmaz ölçülərin götürülməsi tapşırılmışdır. Bununla yanaşı, xüsusi halda, pambıqçılıqla məşğul olan torpaq sahiblərinə kənddə işgüzarlığın və bazar münasibətlərinin inkişafını sürətləndirmək üçün müvafiq texniki sənədlərin hazırlanması tapşırılmışdır.

Fərmanda aqrar islahatların ikinci mərhələsinin gerçəkləşdirilməsi: torpaq vergisi istisna olmaqla, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 5 il müddətinə bütün vergilərdən azad etmək, vergilər üzrə büdcəyə borcların silinməsi, torpaq sahiblərinə güzəştli qiymətlərlə yanacaq (neft məhsulları) satılması, eləcə də fermer təsərrüfatları üçün kreditlərin ayrılması və aqrar islahatların daha sürətli aparılmasına imkan yaradacaq, kənd təsərrüfatında artıma güclü təkan verəcək başqa tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Dövlət proqramı layihəsinin hazırlanması üzrə bir sıra mühüm tapşırıqlar da vardır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 aprel 1999-cu il tarixli 141 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sovxoz, kolxoz və başqa hüquqi və fiziki şəxslərin (emal müəssisələrdən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu – aqrar islahatın birinci mərhələsinin uğurla həyata keçirilməsini təmin edən mühüm hüquqi aktdir. Qanunda təsbitlənmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sovxoz, kolxoz və başqa hüquqi və fiziki şəxslərin (emal müəssisələrdən başqa) 1999-cu ilin 1 yanvarına qədər yığılmış və həmin Qanun qüvvəyə minənədək ödənməmiş borclarının, eləcə də onlara tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının və əlavələrin (həyatı sahələrə əlavə edilmiş torpaq vergisindən başqa) silinməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli 118 sayılı Fərmanının həyata keçirilməsinin əyani təsdiqi, aqrar sektorda yeni şəraitdə meydana çıxan problemlərin təxirəsalınmadan həllinə yönəlmiş torpaq siyasətinin növbəti mərhələsi olmuşdur.

§ 9. Torpaq bazarı haqqında qanun

7 may 1999-cu ildə «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№ 665-IQ) qəbul edilmişdir. Bu Qanunda torpaq bazarı haqqında qanunvericiliyin məqsəd və vəzifələri, torpaq bazarının təşkili və tənzimlənməsi, torpaq bazarında meydana çıxan hüquqların tərtib edilməsi, qanunvericiliyin pozulması üçün cavabdehlik, mübahisələrin həlli və s. torpaq-bazar münasibətlərinin bütün aspektlərinə aid olan məsələlər öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları qanuna görə torpaq bazarında mülkiyyətçi, istifadəçi, girovqoyan, girovgötürən, alqı-satqı və başqa bağlaşmaların iştirakçıları kimi çıxış edə bilərlər.

Xaricilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər, təşkilatlar və xarici dövlətlər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində torpağı mülkiyyətlərinə almaq bağlaşmaları istisna olmaqla, torpaq bazarında əqdnamələr bağlaya bilərlər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr qanunvericiliklə onlar üçün müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində torpaq bazarında iştirak edirlər.

«Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun mühüm xüsusiyyətlərindən biri bundan ibarətdir ki, o, torpaq bazarında qiymətlərin formalaşmasının əsaslarını müəyyən edir. Bu Qanuna uyğun olaraq, özəl mülkiyyətdə olan torpaq sahələrinin bilavasitə satışı zamanı qiymətlər, bazar məzənnəsi nəzərə alınmaqla tərəflərin razılaşması əsasında müəyyən edilir. Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların bilavasitə satışı zamanı qiymətlər bələdiyyələr tərəfindən, ancaq bazar məzənnəsini nəzərə almaqla normativ qiymətdən aşağı olmayaraq müəyyən edilir. Bələdiyyə və özəl mülkiyyətdə olan torpaq sahələrinin hərraclar və müsabiqələr vasitəsilə satışı zamanı ilkin qiyməti (müsabiqə zamanı – qiymət) mülkiyyətçi və satış təşkilatçılarının razılaşması əsasında bazar kursu nəzərə alınmaqla, ancaq torpağa normativ qiymətdən aşağı olmayaraq müəyyən edilir.

Torpaqdan istifadə və icarə qiymətləri və bazar qiymətləri nəzərə alınmaqla bilavasitə satış zamanı qarşılıqlı müqavilə, hərracda (və ya müsabiqədə) isə - start qiyməti (qiymət) şəklində mülkiyyətçi və satış təşkilatçısı arasında razılaşma əsasında müəyyən edilir.

Bir sıra mühüm normativ aktlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə» 12 mart 1999-cu il tarixli 113 sayılı Fərmanına uyğun olaraq qəbul edilmiş «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu ilə bağlı bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiqi haqqında» 7 iyun 1999-cu il tarixli 94 sayılı qərarla həyata keçirilmişdir.

Buraya dövlət torpaq kadastrının aparılması haqqında əsasnamə, torpağın texniki uçotunun aparılması və torpaq-kadastr sənədlərinin hazırlanması qaydaları, dövlət torpaq kadastrı fondunun yaradılması, istifadəsi və qorunması, torpaqların monitorinqinin aparılması qaydaları və yerquruluşu işləri haqqında əsasnamə daxil olmuşdur.

§ 10. Torpaqların münbitliyi haqqında qanun

«Torpaqların münbitliyi haqqında» Azərbaycan Respublikası 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu Azərbaycanın vahid torpaq fondundan rəşional istifadə etmək üçün hüquqi baza yaradılması məqsədilə qəbul edilmiş qanunlardan biridir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətdə olan kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqlarının münbitliyinin təmin edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi göstərilən qanundan, bununla bağlı qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlardan, eləcə də Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyindən ibarətdir. Məqsədli təyinatına və hüquqi rejiminə görə başqa kateqoriyalara aid edilmiş torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi göstərilən qanunla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları ilə də tənzim edilir.

Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi haqqında qanunvericilik mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasında torpaqların təbii münbitlik xassələrinin bərpası, artırılması və qorunması sahəsində dövlət tənzimatının ümumi qaydaları müəyyən etmək məqsədi güdür.

Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi işində qanunvericiliyin vəzifələri torpaqların təbii münbitlik xassələrinin bərpası, artırılması və qorunması sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə torpaqların məhsuldarlığının artırılmasından və ölkədə ərzaq bolluğu yaradılmasından ibarətdir.

Məqsədli istifadəyə və hüquqi rejimə görə kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların tərkibinə kənd təsərrüfatı sahələri, meşə zolaqları, daxili təsərrüfat yolları, kommunikasiyalar, bataqlıqlar, su hövzələri, kənd təsərrüfatının aparılması üçün mümkün tikililər və qurğular altında olan torpaqlar daxildir.

Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət tənzimatının zəruriliyi;
- torpaqların münbitliyinin müvafiq qaydada qəbul edilmiş standartlar, normalar, qaydalar, rəqlamentlər və başqa normativ sənədlər əsasında təmin edilməsi;
- torpaqların münbitliyinin bərpası, artırılması və qorunmasının ardıcılığı, kompleksliyi və kəsilməzliyi.

Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində idarəetmə sistemində Azərbaycan Respublikası icra hakimiyyətinin müvafiq orqanları, bələdiyyələr, torpaq mülkiyyətçiləri və istifadəçiləri daxildir.

Bu Qanunun mühüm xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, o, kənd təsərrüfatı təyinətli

torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində aşağıdakı dövlət vəzifələrini müəyyən edir:

- torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək və həyata keçirmək;
- torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində standartların, normaların və başqa normativ-hüquqi aktların hazırlanması, təsdiqi, həyata keçirilməsi və maliyyələşdirilməsi.

Qanun tərəfindən kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində bələdiyyələrin aşağıdakı vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- bələdiyyə mülkiyyətinə ayrılmış kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində müvafiq normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi;
- torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində yerli proqramların hazırlanması, təsdiqi və onların yerinə yetirilməsi üzrə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində yerli büdcələrin tərkibində yer müəyyən etmək və onların xərclərini maliyyələşdirmək;
- öz inzibati əraziləri hüdüdlərində torpaq mülkiyyətçilərindən və istifadəçilərdən ətrafmühitə və başqa ərazilərin torpaqlarına zərərli təsir göstərə biləcək aqrokimyəvi tədbirlərin məhdudlaşdırılmasını və dayandırılmasını tələb etmək.

Torpaq mülkiyyətçilərinin və istifadəçilərinin mülkiyyətində və istifadəsində olan kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsindəki vəzifələri də müəyyən edilmişdir:

- torpaq sahələrində aqrotexniki, aqrokimyəvi, meliorativ, fitosanitar, eroziyaəleyhinə və başqa tədbirlərin keçirilməsi zamanı müəyyən edilmiş standartlara, normalara, qaydalara, reqlamentlərə, normativ-hüquqi aktlara əməl etmək;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi tərəfindən torpaq sahəsində hüquqların həyata keçirilməsi zamanı müəyyən edilmiş öhdəliklərin, məhdudlaşmaların və servitutların yerinə yetirilməsi.

Qanunla kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət tənzimlənməsi də müəyyən edilmişdir.

Qanunda kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin vəziyyəti haqqında milli hesabat, kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin xəssə göstəriciləri, sertifikatlaşdırma qanunvericiliyi kimi mühüm sənədlər öz hərtərəfli əksini tapmışdır.

Qanunda kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin qorunmasının üçün hüquqi əsaslar işıqlandırılmış, münbitliyini itirmiş kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların kənd təsərrüfatı dövriyyəsi üçün çıxarılması və konservasiyası məsələləri nəzərdən keçirilmişdir.

Qanunun çox mühüm xüsusiyyəti odur ki, onda kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində ekoloji tələblər hərtərəfli şəkildə əks olunmuşdur.

Qanuna müvafiq olaraq, istifadə zamanı təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində və ya təbii proses xarakterli zərərli təsirin meydana çıxma biləcəyi kənd təsərrüfatı torpaqlarının istifadəsinə ekoloji tələblər irəli sürülə bilər.

Qanunda kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində böyük əhəmiyyətə malik olan dövlət nəzarəti, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların münbitliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri, bu sahədə keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların münbitliyinə vurulmuş zərərin ödənilməsi, müvafiq qanunvericiliyinin pozulması üçün cavabdehlik kimi məsələlər də müfəssəl şəkildə nəzərdən keçirilir.

§ 11. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi

Yerquruluşu və torpaq istifadəsi sahəsində irimiqyaslı işlər nəticəsində toplanmış bütün müsbət təcrübəni özündə birləşdirən ən mühüm sənədlərdən biri Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsidir. Böyük əhəmiyyətə malik olan bu sənədlə Torpaq islahatları üzrə nəhəng hüquqi və praktik işə yekun vurulmuşdur. Bu Məcəllənin qəbul edilməsi, bir tərəfdən, keçirilmiş torpaq islahatı gedişində görülmüş işlərə yekun vurdusa, başqa tərəfdən – Azərbaycanda kənd təsərrüfatı islahatının gələcək inkişafı və çiçəklənməsi üçün möhkəm, elmi əsaslandırılmış hüquqi bünövrə qoymuş oldu.

Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi 25 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə təsdiq olunmuş və 8 avqust 1999-cu il tarixdə qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikasının torpaq kodeksi fundamental sənəddir: o, 113 maddəni birləşdirən 23 fəsildən ibarətdir. Qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi dünya təcrübəsində mövcud olmuş bu cür sənədlərin ən yaxşı, mütərəqqi cəhətlərini özündə birləşdirərək, bütün bunları uğurla inkişaf etdirmiş və bu zaman postsozialist təsərrüfatçılıq şəraitində Azərbaycanda torpaq fondunun spesifikasiyasına və torpaq və torpaq hüququ münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq nəzərə alınmalı olan özünəməxsusluqları da buraya əlavə etmişdir.

Məcəllənin «Ümumi müddəaları» əhatə edən I fəslinin ilk maddəsində Azərbaycanda torpaq hüquqi münasibətlərini tənzimləməyə yönəlmiş normativ aktların dairəsi müəyyən edilərkən göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının torpaq qanunvericiliyi bu Məcəllədən, Torpaq islahatı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunundan və başqa normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir». Burada əsas, aparıcı qanunvericilik aktlar müəyyən edilmiş, məhz Məcəllənin, eləcə də «Torpaq islahatı haqqında» Qanunun xüsusi əhəmiyyəti qeyd edilmişdir.

2-ci maddədə deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi Azərbaycanda torpağa müxtəlif mülkiyyət formalarının tətbiq edilməsi əsasında meydana çıxan torpaq münasibətlərini tənzim etməyə, torpaq mülkiyyətçilərinin və icarəçilərinin torpaqla bağlı vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə və onların torpağa hüquqlarının təmin edilməsinə, tor-

paqların səmərəli istifadəsi və qorunması üçün şərait yaradılmasına, torpaqların münbitliyinin bərpa edilməsinə və artırılmasına, çirklənmə və dağılma nəticəsində yararsız hala düşmüş torpaqların rekultivasiyasına, təbii mühitin qorunmasına və yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir.

Gördüyümüz kimi, bu maddədə ifadə olunmuş prioritet məqsədlər sırasında açıq-aşkar ekoloji xarakter daşıyan müddəalar da vardır, yəni bu Məcəllənin məqsədləri tərtib olunarkən müasir dövrdə dünya birliyi qarşısında duran təxirəsalınmaz vəzifələr, dünya elminin və təcrübəsinin prioritetlərini müəyyən edən təmayüllər nəzərə alınmışdır.

Məcəllənin 3-cü maddəsi bütövlüklə torpaq münasibətlərinə həsr edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, «torpaq münasibətləri – torpaq mülkiyyəti, torpaqdan istifadə və torpaq haqqında sərəncamlar vermək sahəsində, eləcə də təbii ehtiyatlardan istifadənin dövlət idarəsi sahəsində dövlət orqanları, bələdiyyələr, hüquqi və fiziki şəxslər arasında ictimai münasibətlərdir». 3-cü maddənin 2-ci bəndində deyilir ki, torpaq münasibətlərinin inşirakçıları «Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, bələdiyyələri, vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, eləcə də xaricilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, xarici dövlətlərdir». Ancaq torpaq münasibətlərinə girə biləcək şəxs və təşkilatların bu qədər geniş dairəsinin qanuna daxil edilməsi heç də o demək deyildir ki, dövlət öz torpaq fondunun sonrakı taleyindən kənarlaşdırılır və torpaqların bu və ya başqa formada Azərbaycanın hüquq tabeliyindən verilməsini qeyri-mümkün edən məhdudiyətlər nəzərdə tutulmamışdır. Növbəti «Torpaq sahəsi» (maddə 4) və «Torpaq sahəsi mülkiyyəti və onun növləri» (maddə 5) maddələrində deyilir: «Azərbaycan Respublikasında torpaq sahəsinə dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyət mövcuddur. Mülkiyyət növləri bərabər hüquqluqdur və dövlət tərəfindən qorunur» (maddə 5, bənd 1). Daha sonra həmin maddədə deyilir: «Mülkiyyət hüququnun obyektləri bunlardır: dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrində - Azərbaycan dövləti; bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələrində - Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri». (bənd 2).

Beləliklə, Məcəllədə məntiqi şəkildə və bütün demokratik norma və ənənələrə uyğun olaraq, torpaq islahatı Qanununun məcrasında torpaq sahibkarlığı məsələsi həll edilmişdir – sahibkarlar ancaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və hüquqi şəxsləri ola bilərlər.

Sahibkarın öz mülkiyyətində olan torpağı özgəninkiləşdirmək hüququ haqqında məsələ də eyni dərəcədə sadə, məntiqi və yeganə düzgün həllini tapmışdır. Bu hüquq torpaq sahəsinə hüququn öz mahiyyətindən doğur və Kodeksdə bu cür şərh edilmişdir: «Mülkiyyətçinin torpağa hüququ – mülkiyyətçinin torpaq sahəsinə təkbaşına sahibkarlıq, istifadə və sərəncam hüquqlarından ibarətdir» (bənd 3). Yəni artıq Məcəllənin ilk bəndlərindən olan bu bənddə belə bir başlıca əsasnamə qeyd edilir və təsdiq edilir ki, torpaq sahibi torpaq sahəsinə sərəncam vermək hüququna malikdir; buradan belə nəticə çıxır ki, o həmin torpağı sata, dəyişə, irs verə və i. a. edə bilər. Torpaq sahəsi sahibinin bu hüquqları «Fiziki və hüquqi şəxslərin torpaq sahəsinə hüquqları» adlı XII fəsildə daha ətraflı

ifadəsini tapmışdır. Torpağa özəl mülkiyyət hüququnun müəyyən edildiyi xüsusi maddədə (49) deyilir: «Fiziki və hüquqi şəxslərin torpağa xüsusi mülkiyyət hüququ – qanunla və müqavilə ilə müəyyən edilmiş məhdudiyətlərə və başqa şərtlərə əməl etməklə torpaqlara sahiblik, istifadə və sərəncam hüququdur». Həmin maddənin 2-ci bəndində izah edilir ki, hüquqi və fiziki şəxslərin torpağa özəl mülkiyyət hüququ özəlləşdirmə, alqı-satqı, irsən keçmə, bağışlama, dövlət və bələdiyyə torpaqlarının dəyişdirilməsi, eləcə də hüquqi şəxslərin nizamnamə (pay) fonduna verilməsi əsasında meydana çıxır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsində torpağa sərəncam məsələsi yenə də dəqiq, məntiqi, demokratik prinsiplərə uyğun olaraq həll edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ Rusiyada müvafiq qanunun müzakirəsi zamanı Parlamentdə müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Rusiya Dövlət Duması dəfələrlə yeni torpaq məəcəlləsi qəbul etməyə cəhd göstərmiş, ancaq bütün bu cəhdlər nəticəsiz qalmışdı. Çünki deputatlar məhz bir məsələ - torpağın özəl mülkiyyətə ayrılması barədə razılığa gələ bilməmişdilər. Kommunist yönümlü deputatların bir hissəsi özəl mülkiyyət hüququna malik olan sahibkarın öz torpağı ilə istədiyi kimi rəftar etməsi haqqında müddəaların Torpaq Məcəlləsinə daxil edilməsinin qarşısını almışdılar. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsi tamamilə əks nümunədir. Başqa məsələlər kimi, torpağa sərəncam məsələsi də burada sadə, aydın və kifayət dərəcədə tam həll edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, I fəsildə (Ümumi müddəalar) torpaq münasibətlərinin qaydaya salınması sahəsində dövlətin bütün səlahiyyətləri və bələdiyyələrin analoji səlahiyyətləri sadalanmışdır.

«Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondu» adlı ikinci fəsildə bir sıra başlıca müddəalar irəli sürülmüşdür. Burada deyilir: «Azərbaycan Respublikasının sərhədləri hüdudunda yerləşən bütün torpaqlar vahid torpaq fondunu əmələ gətirir» (bənd 1). Sonra göstərilir ki, məqsədli təyinatı və hüquqi rejiminə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının torpaqları aşağıdakı kateqoriyalara bölünür:

- kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar;
- yaşayış məskənləri torpaqları (şəhərlər, qəsəbələr və kənd yaşayış məskənləri);
- sənaye, nəqliyyat, müdafiə, rabitə və başqa təyinatlı torpaqlar;
- xüsusi mühafizə olunan ərazilərin torpaqları;
- meşə fondu torpaqları;
- su fondu torpaqları;
- ehtiyat fondu torpaqları (bənd 2).

Növbəti maddədə (10) torpaqların məqsədli təyinatı və hüquqi rejimi məsələləri əz şərhini tapır. Burada xüsusi halda deyilir ki, «torpaqların hüquqi rejimi – torpaq, şəhərsalma, su, meşə, yer təkisi və təbiəti mühafizə haqqında torpaqların istifadəsi, mühafizəsi, uçotu və monitorinqini həyata keçirmək sahəsində qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydaların məcmusudur və müəyyən torpaq kateqoriyasına aid edilmiş bütün torpaq sahələrinə şamil edilir».

Torpaq kodeksinin sonrakı fəsillərində söhbət ayrı-ayrı torpaq kateqoriyalarından

gedir. Belə ki, III fəsildə kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqlar və onların tərkibi nəzərdən keçirilir. Kənd təsərrüfatı təyinətli torpaqların istifadəsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün torpaq sahələri, kənd təsərrüfatı sahəsində tədqiqat, elmi-tədris, tədris-təcrübə və sınaq məqsədləri üçün istifadə olunan torpaq sahələri; öyrüşlər, otlaqlar və çəmənliklər altında olan torpaq sahələrinin istifadə xüsusiyyətləri, eləcə də torpaqların kənd təsərrüfatı ehtiyacları üçün yararlılığının müəyyənləşdirilməsi məsələləri öz müfəssəl şərhini tapmışdır.

Müəyyən edilmişdir ki, kənd təsərrüfatı ehtiyacları üçün torpaqların yararlılığı Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin məlumatı əsasında Dövlət yerquruluşu xidməti tərəfindən təyin edilir.

Uyğun olaraq IV, V, VI, VII fəsillərdə yaşayış məntəqələrinin torpaqları, nəqliyyatın, rabitənin ehtiyacları üçün ayrılmış torpaqlar, müdafiə və təhlükəsizlik təyinətli torpaqlar, təbiət mühafizə zonalarının, qoruqların aid olduğu xüsusi mühafizə edilən ərazilərin torpaqları, mədəni-tarixi dəyərə malik olan torpaqlar barədə məsələlər tənzimlənmişdir.

Ayrıca bir fəsildə (VIII) torpaqların mühafizəsi üzrə əsas müddəalar nəzərdən keçirilmiş və şərh edilmişdir. Burada birinci yerdə ekoloji motivlər durur və radioaktiv və kimyəvi çirklənməyə məruz qalmış, eləcə də ekzogen geoloji proseslərə (sürüşmələr, sellər, sovurmalar, eroziya, bataqlaşma və s.) uğramış torpaqların bərpası probleminə diqqət yetirilir.

Azərbaycanın Torpaq Məcəlləsinin ən mühüm fəsillərindən birini «Torpaq fondundan istifadənin və mühafizənin dövlət tənzimlənməsi» adlı IX fəsil təşkil edir. «Dövlət torpaq kadastrı» adlanan 41-ci maddə xüsusi maraq kəsb edir. Bu maddənin 1-ci bəndində belə bir təklif verilir ki, Dövlət torpaq kadastrı – «torpaqdan istifadənin, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyət uçotunun, bonitirovkasının və iqtisadi qiymətləndirilməsinin dövlət qeydiyyatı barədə zəruri və etibarlı informasiyaların məcmusudur». Nəzərdə tutulmuşdur ki, Dövlət torpaq kadastrının informasiyası torpaqların istifadəsi və mühafizəsinin planlaşdırılması üzrə təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, torpaqların verilməsi və geri alınması, torpaqların normativ dəyərinin, onların pul qiymətinin müəyyən edilməsi, eləcə də torpaqlardan istifadə və onların qorunması ilə bağlı başqa müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı mütləq tətbiq edilməlidir (bənd 2).

O da nəzərdə tutulmuşdur ki, «Dövlət torpaq kadastrının aparılması geodeziya, kartoqrafiya işlərinin, yerquruculuğu üzrə işlərin, torpaq tədqiqatlarının, aqrokimyəvi, meliorativ, geobotaniki və başqa tədqiqat-kəşfiyyət işlərinin həyata keçirilməsi ilə təchiz edilir». 42-ci maddə torpaqların monitorinqinə həsr edilmişdir. Orada deyilir ki, «torpaqların monitorinqi torpaqların münbitlik xassələrini ayrı-ayrı göstəricilərdə baş verən dəyişikliklərin vaxtında üzə çıxarılıb qiymətləndirilməsi, mənfi proseslərin qarşısının alınması və onların təsirinin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün torpaq fondunun vəziyyəti üzərində uzunmüddətli müşahidə-nəzarət sistemindən ibarətdir».

XI fəsildə dövlətin torpaq üzərində mülkiyyətinin müxtəlif aspektləri nəzərdən keçirilir (bb. 46-47). XII fəsildə hüquqi və fiziki şəxslərin torpaq sahəsinə hüquqları ətraflı şərhini tapmışdır. Hüquqi və fiziki şəxslərin torpaq hüququnun ümumi xarakteristikası ilə yanaşı

(b. 48), burada torpağa özəl mülkiyyət hüququ (b. 49), torpaq sahəsindən istifadə hüququ (b. 50), torpaq sahəsinin icarə hüququ (b. 51), torpaq sahəsinə birgə hüquqları (b. 52), torpaq sahəsi ilə bağlı vəzifələr və məhdudiyyətlər (b. 53), torpaq sahəsinə servitutlar (b. 54) kimi mühüm məsələlər müfəssəl nəzərdən keçirilmişdir. 55-ci bənddə torpaq sahəsinə hüquqların meydana çıxmasının aşağıdakı əsasları müəyyən edilmişdir:

- icra hakimiyyətinin müvafiq orqanları və ya bələdiyyələrin qərarı və onlarla bağlanmış müqavilələr;
- hüquqi və (və ya) fiziki şəxslərlə bağlanmış müqavilələr və torpaqla əlaqədar başqa bağlaşmalar;
- torpaq sahəsinə hüquq müəyyən edilməsi barədə məhkəmənin qərarı;
- vərəsəlik hüququ və qanunla müəyyən edilmiş başqa əsaslar.

Məcəllədə torpaq sahələrinin mülkiyyətə, istifadəyə və icarəyə verilməsi məsələləri çox müfəssəl şəkildə müəyyən edilir və şərh edilir. Elə bu maddədə torpaq sahəsinin və planının tərtibi, sərhədlərinin müəyyən edilməsi qaydaları nəzərdə tutulur, torpaq sahəsinə hüququ təsdiq edən sənədlər sadalanır, torpaq sahələrinə hüququn dövlət qeydiyyatının zəruriliyi müəyyən edilir.

XIV fəsildə torpaq sahələrinin geri alınmasının prinsip və qaydaları müəyyən edilir. Ümumi qayda kimi müəyyən edilmişdir ki, torpaq sahiblərinin razılığı ilə icra hakimiyyətinin və ya bələdiyyənin müvafiq qərarı (müqaviləsi) əsasında torpaq sahələri satın alınma bilər (b. 2). Belə bir müddəə də mümkündür ki, mülkiyyətdə, istifadədə və icarədə olan torpaqların məcburi alınması icra hakimiyyəti orqanının və ya bələdiyyənin müvafiq təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir, özü də bu qayda yalnız söhbət mühüm dövlət, bələdiyyə və ictimai obyektlərin yerləşdirilməsindən getdiyi hallarda ola bilər (bb. 2, 3, 4). Bu müddəə torpaq sahiblərinin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir və torpaq istifadəçilərinə münasibətdə qanunverici tərəfindən keçirilən ümumi xəttin – özəl mülkiyyətçinin hüquqlarının maksimal müdafiəsi, qanunvericilik aktlarının tətbiqi zamanı özbaşınalığa və ziddiyyətə yol verilməməsinin ardıcıl istifadəsidir. Özü də qanunda xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır ki, hətta torpaq sahələrinin alınması haqqında qərar həyata keçirildikdən sonra da torpaq sahibləri (icarəçiləri) ondan məhkəmə qaydasında şikayət verə bilərlər (b. 7).

Azərbaycanın Torpaq Məcəlləsində torpaq sahələrinə sahiblik, istifadə və onların icarəsi hüquqlarının məhdudlaşdırılması və dayandırılması ilə bağlı olan məsələlər də öz ətrafı şərhini tapmışdır (fəsil XV, bb. 73, 74, 75, 76, 77).

«Torpaq sahələrinə hüquqların dövlət qeydiyyatı» adlanan XVI fəsildə də mühüm müddəalar təsbit olunmuşdur. Bu fəslin birinci bəndində göstərilir ki, torpaq sahəsinin dövlət qeydiyyatı Dövlət torpaq kadastrında aparılır. Bu müddəə torpaq sahələrinin dövlət qeydiyyatı sistemində torpaq kadastrının müəyyən edici rolunu nəzərə çatdırır və təsbit edir. Bu maddənin 2-ci bəndində Dövlət torpaq kadastrına salınmalı olan bütün məlumatlar sadalanır, sonrakı bəndlərə isə Dövlət reyestrinə daxil edilməli olan bilgilərin təqdimi və baxılması qaydası müəyyən edilir. Lazımı sənədlərin verilməsi anından dövlət

qeydiyyatının konkret (ongünlük) müddətinin müəyyən edilməsi də çox mühümdür. Bu süründürməçiliyin qarşısını alır və dövlət qeydiyyatının keçirilməsinin operativliyini təmin edir. Bu maddənin tərтіbi zamanı son illərdə Azərbaycanda keçirilmiş torpaq islahatının uğurlu nəticələrindən istifadə edilmiş, Dövlət torpaq kadastrına daxil edilərkən torpaq sahiblərinin hüquqlarının praktik surətdə gerçəkləşdirilməsində qarşıya çıxma biləcəк mümkün problemləri nəzərə alınmışdır.

Daha sonra XVI fəsilə torpaq sahiblərinin, istifadəçilərinin və icarəçilərinin hüquq və vəzifələri çox müfəssəl şəkildə təsbit olunur (b. 84).

Azərbaycan Respublikasının yeni Torpaq kodeksində yeni, daha səmərəli iqtisadiyyat tipinin – bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi olan bazar münasibətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə də mühüm diqqət ayrılmışdır. Bazar münasibətlərinin torpaqların alqı-satqı sahəsinə tətbiq edilməsi yeni iqtisadi sistemin zəruri, fəvqəladə mühüm elementidir. Buna görə də yeni kodeksin xüsusi fəslində torpaq sahəsi dövryyəsi anlayışı, daşınmaz əmlak üzrə bağlaşmalar zamanı torpağın alqı-satqısı və torpaq sahəsinə hüquqların əldə edilməsi xüsusiyyətləri, torpaq sahəsinin girovu (ipoteka), dəyişdirilməsi, bağışlanması, vərəsəlik qaydası ilə başqa mülkiyyətçiyə keçməsi, torpaq sahəsi üzrə bağlaşmaların formalaşdırılması və s. ilə bağlı olan bütün məsələlər öz şərhini tapmışdır (fəsil XVIII, bb. 85-93). Bazar iqtisadiyyatı və torpaqların alqı-satqısı və girov qoyulmasının praktikada geniş tətbiqi baxımından mühüm məsələ kimi torpağın qiyməti, torpaq ödəncələrinin formaları, (torpaq vergisi və icarə haqqı), bu ödəncələrin kəmiyyəti və i. a. meydana çıxır. 96-cı maddə («Torpağa bazar qiymətinin formalaşmasının əsasları») torpaq bağlaşmalarının növündən, satış formasından, satış obyektinin təyinatından, torpaqların hüquqi statusu, rejimi və normativ qiymətindən, eləcə də tələb və təklifdən asılı olaraq konkret torpağın (torpaq sahəsinin) qiymətinin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan amillər sadalanır. Bazar iqtisadiyyatı baxımından yuxarıda göstərilən maddənin 2-ci və 3-cü bəndlərində təsbit edilmiş müddəalar da mühümdür. Onlarda özəl mülkiyyətdə olan torpaq sahələrinin satışı zamanı qiymətlərin bazar kursu nəzərə alınmaqla tərəflərin razılaşması ilə müəyyən edildiyi öz əksini tapmışdır (b. 2). Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların satışına gəldikdə isə onların qiymətləri bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilsə də, Məcəllədə göstəriləndiyi kimi, bazar kursu nəzərə alınmaqla normativ qiymətdən aşağı olmamalıdır. Bu, qiymət müəyyənləşdirilməsini tələb və təklifin diktə etdiyi bazar qiymətləri və bazar münasibətləri dairəsinə salır və konkret torpaq sahəsinin qiymətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı məmurların və müxtəlif subyektiv təsirlərin zor tətbiq etməsini kəskin şəkildə zəiflədir.

Yeni Torpaq məəcəlləsində torpaq sahiblərinin, istifadəçilərinin və icarəçilərinin zərərlərinin və kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı istehsalının itkilərinin ödənməsi məsələsi də bütövlükdə bazar anlayışlarından və münasibətlərindən çıxış etməklə öz həllini tapır (fəsil XX). Məcəllədə bütün bu məsələlər torpağın özəl sahibinin (istifadəçisinin) maraqlandıran çıxış etməklə həll edilir. Bu mənada Məcəllə bazar iqtisadiyyatı çərçivəsində sərbəst torpaq dövryyəsi prosesində meydana çıxan hüquq münasibətlərinin mühüm sub-

yekti olan özəl mülkiyyətçilərin hüquqlarını bütün vasitələrlə qorumaqla qoruyucu xarakter daşıyır.

Məcəllənin torpaq sahibinin hüquq və qanuni maraqlarını qorumağa yönəlikliyinin deklarativ xarakter daşımaması torpaq münasibətləri ilə bağlı bütün məsələlərin öz şərhini tapdığı XXI fəsildən görünür. Növbəti XXII «Torpaq qanunvericiliyini pozmağa görə məsuliyyət» fəslində bu məqsədə xidmət edir. Biza görə, bu fəsildə günahkar şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş qaydada cavabdehlik daşdıqları hərəkətlərin sadələndirildiyi 110-cu maddə daha mühümdür. Bu cür hərəkətlər sırasında qanunverici xüsusi halda bunları göstərir:

- torpaqların zibillənməsi, istehsalat və məişət tullantıları, kimyəvi və radioaktiv maddələrlə, eləcə də çirkab suları ilə çirkləndirilməsi;
- bakterial-parazit və zərərli karantin orqanizmləri ilə yoluxdurma;
- torpaqların yaxşılaşdırılması, külək və su eroziyasından və torpaqların münbitliyini pisləşdirən başqa proseslərdən qorunması üzrə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməməsi;
- torpaqların münbit təbəqəsinin (o sıradan meşə torpaqlarının) korlanması;
- torpağın vəziyyətinə zərərli təsir göstərən obyektlərin layihələşdirilməsi, tikintisi və istismara verilməsi və i. a.

Əgər Azərbaycan Respublikasının əvvəlki Torpaq Məcəlləsi yalnız vahid dövlət mülkiyyətinə aid olan torpaq münasibətlərini tənzimləyirdisə, yeni Torpaq Məcəlləsində Azərbaycan Respublikasının vahid torpaq fondu, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar, yaşayış məskənlərinin torpaqları, sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və başqa təyinatlı torpaqlar, xüsusi mühafizə olunan ərazilərin torpaqları, meşə, su və ehtiyat fondlarının torpaqları, torpağın qorunması, torpaq fondunun istifadəsi və mühafizəsinin dövlət tənzimlənməsi kimi məsələlər ətrafı şəkildə əhatə edilmişdir. Torpaqların istifadəsi və qorunmasına dövlət nəzarəti, dövlət və bələdiyyələrin torpağa mülkiyyət hüquqları, fiziki və hüquqi şəxslərin torpaq sahəsinə hüquqları, torpaq sahələrinin mülkiyyətə, istifadəyə və icarəyə verilməsi, torpaq sahələrinin özgəninkiləşdirilməsinin əsasları, torpaq sahələrinə mülkiyyət, istifadə və icarə hüquqlarının məhdudlaşdırılması və dayandırılması, torpaq sahələrinə hüquqların məcburi dövlət qeydiyyatı, mülkiyyətçilərin, istifadəçilərin və icarədarların hüquq və vəzifələri kimi məsələlərə də xüsusi diqqət yetirilmişdir. Torpaq sahələrinin dövrüyyəsi zamanı meydana çıxan hüquq münasibətləri nəzərdən keçirilir, torpaqların qiymətləndirilməsi və torpaq haqqının əsaslarının təyin edilməsi, torpaq mülkiyyətçilərinə, istifadəçilərinə və icarədarlarına dəymiş ziyanın, kənd təsərrüfatı və meşə tikintilərinin ödənilməsi, torpaq mübahisələrinin həlmi qaydaları, torpaq qanunvericiliyinin və beynəlxalq müqavilələrinin pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edilir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının yeni Torpaq Məcəlləsinin maddə-maddə təhlili onun prioritetlərini üzə çıxartmağa imkan verir. Həmin prioritetlər ilk növbədə bunlardır:

- heç bir istisnaya yol verməyən və torpaq sahələrinə sabitlik və sərəncam zamanı Azərbaycanın bütün vətəndaşlarına bərabər hüquqlar verən demokratik xarak-

- teri;
- şəxsiyyətin, bu halda torpaq sahibi olan özəl mülkiyyətçinin hüquqlarının hərtərəfli qorunması;
 - torpaq sahəsində bazar münasibətlərinin tətbiqi gedişində meydana çıxma biləcək bütün hüquq münasibətləri nüanslarını ardıcıl şərh edən Məcəllənin bazar yönümlüü;
 - mülkiyyətində (istifadəsində) olan torpaqların keyfiyyətinin pisləşməsinə yol verməmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyi istənilən mülkiyyətçinin (istifadəçinin) öhdəsinə qoyan Məcəllənin ekoloji istiqamətliyi.
 - Azərbaycan Respublikasının yeni Torpaq Məcəlləsinin başqa məziyyətləri sırasında onun sadəliyini, məntiqiliyini, ifadələrin dəqiqliyini və lapidarlığını, bununla yanaşı, torpaq islahatının aparılması, torpaq sahəsinə bazar münasibətlərinin tətbiqi gedişində meydana çıxan və ya çıxma biləcək bütün məsələləri kifayət qədər müfəssəl göstərmək olar. Ulu öndər H. Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə şəxsi rəhbərliyi altında yaradılmış Azərbaycan Respublikasının yeni Torpaq Məcəlləsi, şübhəsiz ki, yalnız hüquq yaradıcılığı sahəsində deyil, həm də istənilən formasiya və dövlət formaları qarşısında durmuş ən mühüm məsələ - torpaq məsələsində də görkəmli fundamental nailiyyətlərdən biri olaraq qalacaqdır.

Əlbəttə, Azərbaycan Respublikasının yeni Torpaq Məcəlləsinin qəbul edilməsi hələ o demək deyil ki, bundan sonra torpaq islahatı ilə bağlı olan bütün məsələlər avtomatik şəkildə düzgün həll olunacaqdır. İctimai münasibətlərin müəyyən sahəsini tənzimləyən əsas qanun kimi, Məcəllənin özünün mahiyyəti nəzərdə tutulur ki, onda əsas, baza xarakterli prinsip və müddəalar təsbit edilmişdir, onların şərh-işə sonrakı hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinin gedişində həyata keçirilməlidir. Bu fikir daha çox tarixi torpaq islahatının aparılması gedişində hər gün meydana çıxan və ilk növbədə yeni torpaq qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı olan çoxsaylı sualların qarşıya çıxdığı cari dövr üçün xarakterikdir. Torpaq islahatlarının və Torpaq Məcəlləsinin müəllifi və yaradıcısı olan müasir Azərbaycan Respublikasının dövlət qurucusu H. Əliyev özünəməxsus uzaqgörənliklə öncədən bilmişdir ki, ilk növbədə məhz bu sahədə ali hakimiyyətin iştirakını tələb edən məsələlər meydana çıxma bilər. Bunun sübutu olaraq göstərmə bilirik ki, 4 avqust 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinin qəbul edilməsi və fəaliyyətə başlamasının ardınca Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 25 iyun 1999-cu ildə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinin tətbiqi haqqında» Fərman verildi. Bu Fərmana uyğun olaraq Nazirlər Kabinetinə iki ay ərzində aşağıdakı mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi tapşırılırdı:

- fəaliyyətdə olan qanunvericilik aktlarının Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsinə uyğunlaşdırılması barədə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etmək;
- Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının həmin məəcəlləyə uyğunlaşdırılmasını təmin etmək və bu barədə

- Respublika Prezidentinə məlumat vermək;
- Qanunun mətnində «müvafiq icra hakimiyyəti orqanları» (bunun ardınca Torpaq Məcəlləsi maddələri sadalanır) adlandırılmış torpaq qanunvericiliyi sahəsində müxtəlif səlahiyyətlər həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanları barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təkliflər təqdim etmək;
- Azərbaycan Respublikası torpaq qanunvericiliyini pozmağa görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etmək.

Nəzərdən keçirilən Fərmanın 2-ci bəndində Torpaq Məcəlləsinin bir sıra bənd və maddələrinə əsas etibarilə dəqiqləşdirici xarakter daşıyan əlavə və düzəlişlər müəyyən edilmişdir: bu, müxtəlif səviyyələrdə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən Torpaq Məcəlləsi normalarının tətbiqi sahəsindəki səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasına aiddir.

Fərmanın 3-cü bəndində Nazirlər Kabinetinə bir sıra tapşırıqlar verildi, o cümlədən üç ay müddətində aşağıdakıların təsdiq edilməsi tapşırıldı:

- dövlət qeydiyyatına alına bilən torpaq sahələrinin minimal sərhədlərinin müəyyən edilməsi qaydaları;
- Torpaq Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə nəzərdə tutulmuş Dövlət torpaq kadastrının, torpaqların monitorinqinin və yerquruculuğunun keçirilməsi qaydaları;
- örişlərin, otlaqların və əkin sahələrinin istifadəyə və icarəyə verilməsi, eləcə də istifadəsi qaydaları;
- müdafiə və təhlükəsizlik ehtiyacları üçün torpaq sahələrinin verilməsi, istifadəsi və geri alınması qaydaları;
- radioaktiv və kimyəvi çirklənməyə məruz qalmış torpaqların təsərrüfat dövriyyəsiindən çıxarılması, konservasiyası, qorunması və istifadəsi qaydaları;
- ekzogen geoloji proseslərə məruz qalmış torpaqlarda mühəndis-texniki və kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasına icazə verilməsi qaydaları;
- kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı itkilərinin və ziyanlarının müəyyən edilməsi və ödənilməsi qaydaları;
- Məcəllədə nəzərdə tutulmuş torpaqların zonalaşdırılmasının ümumi əsaslarını və prinsiplərini müəyyən etmək;
- Məcəllədə nəzərdə tutulmuş dövlət və ictimai ehtiyaclar üçün torpaq sahələri ayrılması barədə xahişlə müraciət etmək qaydalarını müəyyən etmək (hər bir bənddə Torpaq Məcəlləsinin konkret maddə və bəndlərinə uyğun istinad verilir).

Göründüyü kimi, prezident Fərmanında yeni Torpaq Məcəlləsinin tətbiqi gedişində torpaq islahatının sonrakı dəyişməsində ilk növbədə diqqət ayrılmalı olan «ağrılı nöqtələr» çox dəqiq ifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, Fərmanın açıq-aşkar ekoloji yönümü də diqqəti çəkir. Məcəllədə torpaqların qorunması və pozulmuş münbitliyin bərpası məsələlərinə böyük diqqət ayrılmışdır.

8 iyun 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti «Torpaq bazarı haqqında»

Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə » 150 sayılı Fərman verdi. Bu Fərmanda «Torpaq bazarı haqqında» Qanunun, əsasən Fərmanın mətnində adları çəkilən icra hakimiyyəti orqanları arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi sahəsində ayrı-ayrı maddə və bəndlərin təcridi verilir və dəqiqləşdirilir.

9 noyabr 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 203 sayılı Fərmanı ilə 1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və işgüzarlığın inkişafı üzrə Dövlət proqramı təsdiq edildi. Bu sənəddə torpaq islahatının birinci mərhələsinə yekun vurulur və ölkənin bütün aqrar təsərrüfat kompleksinin yenidən qurulmasının daha da dəyişdirilməsinə dair konkret yollar müəyyənləşdirilir. Adından da göründüyü kimi, proqramda gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında işgüzarlığın genişləndirilməsinə yardım etmək məsələsi də öz əksini tapmışdır.

Proqramın preambulasında təsdiq edilir ki, Azərbaycanda aqrar islahatların birinci mərhələsi tamamlanmaq ərafındadır. Qeyd edilir ki, bu mərhələdə «aqrar islahatların keçirilməsini təmin edən müvafiq normativ-hüquqi baza yaradılmış, torpaq islahatı, keçmiş kolxoz və sovxozların əmlakının özəlləşdirilməsi başa çatmaq üzrədir. Hazırda kənddə bazar iqtisadiyyatına xas olan yeni təsərrüfatçılıq subyektləri formalaşmağa, yeni mülkiyyətçilər – fermerlər təbəqəsi yaranmağa başlamışdır. Bu gün kənd təsərrüfatı məhsullarının 95%-dən çoxu özəl sektorda istehsal edilir. Beləliklə, ölkənin kənd təsərrüfatı öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyur».

Daha sonra Proqramda qeyd edilir ki, aqrar islahatların keçirilməsi zamanı nüfuzlu beynəlxalq maliyyə təşkilatları, xüsusi halda Ümumdünya Bankı ilə geniş miqyaslı əməkdaşlıq həyata keçirilir, ölkənin altı rayonu ərazisində nümunəvi özəl kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yaradılması layihəsi uğurla həyata keçirilir.

Proqramda xüsusi qeyd edilir ki, kənd təsərrüfatının inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətində mərkəzi yer tutur. Son illər ərzində həyata keçirilmiş çoxsaylı tədbirlər, o sıradan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Aqrar sektorda islahatların sürətləndirilməsi üzrə bəzi tədbirlər haqqında» 22 mart 1999-cu il tarixli 118 sayılı Fərmanı bunun əyani təsdiqidir və yeni şəraitdə kənd təsərrüfatında meydana çıxan problemlərin təcridə alınmaz həllinə yönəlmişdir. 5 il ərzində kənd təsərrüfatı istehsalçılarının, torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün başqa vergilərdən azad edilməsi və vergilər üzrə büdcəyə borcların silinməsi, onlara güzəştli qiymətlərlə yanacaq (neft məhsulları) satılması, eləcə də fermer təsərrüfatları üçün kredit ehtiyaclarının ayrılması və görülən başqa tədbirlər aqrar islahatların daha sürətli keçirilməsinə imkan yaradacaq, kənd təsərrüfatında istehsalın artımına güclü təkan verəcəkdir.

Uğurlarla yanaşı, Proqramda torpaq islahatlarının keçirilməsinə məsul olan dövlət orqanları tərəfindən ciddi diqqət və nəzarət tələb edən məqamlar da öz ifadəsini tapmışdır. Xüsusi halda, Proqramda qeyd edilir ki, «kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və tədarükü müəssisələrinin yenidən qurulmasına və yeni zəruri sahələrin yaradılmasına, Bakı şəhərində və başqa iri şəhərlərdə məhsulların qəbulu, saxlanması, çeşidlənməsi, qab-

laşdırılması və alıcıya çatdırılması üzrə topdan-satış bazalarının yaradılmasına, eləcə də aqrar sahədə xidmət və dövlət nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən bitkiçilik bazalarının və veterinar xidmətinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə kapital qoyuluşuna böyük ehtiyac var».

Proqramın özünün mətnində onun tərtib və qəbul edilməsini şərtlərdən səbəblər bir-bəşə göstərilmişdir. Hər şeydən öncə bu, «Aqrar islahatın əsasları haqqında», «Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında» və «Torpaq islahatı haqqında», «Torpaq icarəsi haqqında», «Torpaq bazarı haqqında», «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarının, eləcə də bir sıra başqa normativ-hüquqi aktların icrasını təmin etməyin zəruriliyidir.»

Proqramın giriş hissəsində aqrar islahatların, işgüzarlığın inkişafının və torpaq sahiblərinin iqtisadi maraqlarının qorunması mexanizminin daha da dərinləşdirilməsinin aşağıdakı əsas istiqamətləri öz müxtəsər ifadəsini tapmışdır:

- torpaq islahatının birinci mərhələsini başa çatdırmaq və daha da dərinləşməsini təmin etmək;
- meliorasiya və su təsərrüfatı sahələrində islahatların sürətləndirilməsi;
- aqrar sahədə idarəçilik sisteminin islahatı;
- kəndin sosial inkişafı;
- aqrar sahənin elmi, normativ-hüquqi və kadr hazırlığı təminatı;
- aqrar sahənin informasiya təminatı.

Proqramda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin praktik şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə ətraflı tədbirlər siyahısı əlavə edilmiş və burada onların keçirilmə müddətləri, eləcə də təvə və ya başqa bəndlərin yerinə yetirilməsinə məsul olan konkret təşkilatlar göstərilmişdir. Bu siyahı «1999-2000 – ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və işgüzarlığın inkişafı üzrə əsas istiqamətlər» adlanır.

Proqramın gerçəkləşdirilməsi planında 4 fevral 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının aqrar sektorunda idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər haqqında» 272 sayılı Fərmanı dərc edildi.

Bu fərmanda kənd təsərrüfatını idarəetmə sahəsində aşağıdakı struktur dəyişiklikləri nəzərdə tutulurdu: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Veterinariya üzrə Dövlət Komitəsi və Bitkilərin karantini üzrə Dövlət Müfəttişliyi ləğv olunurdu.

Struktur məsələləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Kənd təsərrüfatında özəl təsərrüfatların formalaşdırılmasına yardım üzrə dövlət komissiyası haqqında» 7 fevral 2000-ci il tarixli başqa bir Fərmanının da predmetinə çevrildi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə» Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi «Torpaq bazarı ilə bağlı məsələlər haqqında» 19 oktyabr 1999-cu il tarixli 167 sayılı qərarında torpaq mülkiyyəti hüququ və subyektlər arasında bununla bağlı meydana çıxan hüquq münasibətləri üzrə bir sıra mühüm məsələlərə toxunulmuşdur. Qərarla «İnzibati-ərazi vahidləri üzrə özəl mülkiyyətçi

tərəfindən alınan torpaq sahəsi ölçüsünün yuxarı həddinin müəyyən edilməsi qaydaları» təsdiq edilmişdir.

İnzibati-ərazi vahidləri üzrə özəl mülkiyyətçi tərəfindən alınan torpaq sahəsi ölçüsünün yuxarı həddi özəlləşdirilə bilən torpaq ehtiyatlarının həcmindən, əhalinin sıxlığından, yerli torpaqdan istifadə şəraitindən, torpaqların məqsədli təyinatından, hüquqi rejimindən və keyfiyyətindən, ərazinin inkişaf perspektivindən asılı olaraq, dövlət sənədlərindən, orta torpaq normasından və şərtlərdən çıxış etməklə müəyyən edilir:

- inzibati-ərazi vahidi üzrə özəlləşdirilən torpaqlara tətbiqən, özəl mülkiyyətdə olan torpaqların alqı-satqısı zamanı – adambaşına orta torpaq normasının 500 misli ölçüsündə;
- həyatı sahələrin, bələdiyyələrin ərazisində yaşayış massivlərinin perspektiv inkişafı, özəl və çoxmənzilli evlərin tikintisi, özəl və kooperativ qərarlar, eləcə də işgüzarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri olan tikintilər üçün ayrılmış kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrinin alqı-satqısı zamanı həmin inzibati-ərazi vahidinin özəlləşdirilən torpaqları üzrə - rayon, şəhər, bələdiyyə orqanı tərəfindən adambaşı orta torpaq norması, yerli şərait, əhalinin sıxlığı və torpaq ehtiyatlarının miqdarı nəzərə alınmaqla müəyyən edilən ölçüdə;
- bələdiyyənin kənd təsərrüfatı üçün yararsız və azyararlı olan ehtiyat fondu torpaqlarının alqı-satqısı zamanı: torpaq sahələrinin azyararlığı zamanı, inzibati-ərazi vahidinin özəlləşdirilən torpaqları üzrə - adambaşı orta torpaq normasının 500 misli ölçüsündə; torpaq sahələri yararsız olduqda isə - 600 misli ölçüsündə;
- xüsusi şəhərsalma əhəmiyyəti daşıyan ərazinin planlaşdırılması əsasında yaşayış massivinin infrastruktur sahələrinin yaradılması üçün nəzərdə tutulmuş bələdiyyə torpaqlarının alqı-satqısı zamanı yuxarı hədd layihələrdə (texniki-iqtisadi əsaslandırılmalarda) göstərilən ölçülərə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Qərar həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən 29 iyun 1995-ci ildə 156 sayla müəyyən edilmiş «Dövlət rüsumları və onların ödənmə qaydası»nda dəyişiklik etmişdir. Bu düzəlişlərə uyğun olaraq, torpaqların özgəninkiləşdirilməsi müqavilələrinin notarius tərəfindən təsdiqi üçün dövlət rüsumu aşağıdakı ölçülərdə alınacaqdır:

- uşaqlar, ər (arvad), valideynlər üçün müqavilənin 1%-i həcmində;
- başqa vətəndaşlar üçün müqavilənin 2%-i həcmində;
- müqavilə üzrə torpaqların hüquqi şəxslərə keçməsi zamanı mülkiyyət formasından və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq müqavilənin 2, 5%-i həcmində;
- müqavilə üzrə torpaqların xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxslərinə keçməsi zamanı müqavilənin 2, 5%-i həcmində.

«Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və başqa qanunvericilik aktları ilə bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqların ərazi və sərhədləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 dekabr 1999-cu il tarixli 237 sayılı Fərmanı ilə tətbiq olunan «Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu

ilə tənzim edilir. Bu Fərmanda mövcud qanunvericilik aktlarının göstərilən Qanunla uyğunlaşdırılması tapşırığı verilir.

Bu Fərmanla vətəndaşlarının qanuni istifadəsində olan həyatı torpaq sahələrinin, yaşayış evlərinin (binalarının) bu evlərin (binaların) sahiblərinə verilməsi müəyyənləşdirilmiş və Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə həyatı torpaq sahələrinə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənədlərin verilməsi tapşırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi müvafiq yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə müvafiq şəhərsalma və yerquruluşu sənədlərini tərtib edir və onları bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaq sahələrinin sərhədləri, növləri və ölçüləri göstərməklə bələdiyyə orqanlarına təhvil verir. Sənədlərin hazırlanması və torpaqların bələdiyyələrə verilməsi müddəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilmişdir.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların sahibliyi, istifadəsi və sərəncamı sahəsində idarəetmə mülki və torpaq qanunvericiliyi tələblərinə və bələdiyyə nizamnaməsinə uyğun olaraq bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir.

Bu xülasədə verilmiş normativ-hüquqi aktlar, əsas müddəaların qısa təhlili keçid dövründə ölkədə keçirilən torpaq islahatının böyük əhəmiyyətinə, qloballığına və mühümlüyünə dəlalət edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və kənd təsərrüfatında baş verən dərin dəyişikliklərin gedişində, ölkənin bütün təsərrüfat sahələrinin köklü islahatlarında, aqrar islahatın planı uyğun aparılmasında, yeni özəl təsərrüfatçılıq formalarının yaradılmasında bu cür qanunvericilik sənədlərinin mövcudluğu və fəaliyyətdə olması keçirilən islahatların sürətləndirilməsinə və bazar münasibətlərinə keçid zamanı süni maneələrin aradan qaldırılmasına yönəldirmişdir. Onların aktuallığı və vaxtında keçirilməsi məhz bundandır.

MDB ölkələri arasında ilk qəbul edilmiş sənədlərdən biri kimi, Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların müddəalarının uğurla həyata keçirilməsi bazar iqtisadiyyatının sürətlə inkişafına, iqtisadi müstəqilliyin əldə edilməsinə, ölkənin sabitliyinə və Azərbaycan xalqının çiçəklənməsinə xidmət edəcəkdir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə yığılmış böyük qanunvericilik çatışmazlığının aradan qaldırılması heç də o demək deyildir ki, torpaq islahatının normativ-hüquqi bazasının təmin edilməsi sahəsində bütün işlər görülmüşdür və yalnız son illərdə dərc edilmiş çoxsaylı qanunvericilik aktlarını bir-birilə uyğunlaşdırmaq qalır. Torpaq islahatlarının dərinləşdirilməsi və genişlənməsi prosesi daim yeni təkmilləşmələr tələb edəcək, artıq həll olunmuş məsələlər isə yeni reallığı nəzərə almaqla yeni hüquqi sistemin formalaşmasını istəyəcək.

Buna görə də Azərbaycanda torpaq islahatının təmin edilməsi üzrə normativ fəaliyyət artırılacaq və genişlənəcək. Bu zaman yeni normativ aktlar müvafiq elm sahələrinin son nailiyyətlərini, eləcə də dünya elmi təcrübəsi tərəfindən toplanmış yerquruluşu və torpaq islahatı sahələrində qabaqcıl təcrübəni nəzərə almaqla ciddi elmi əsasda hazırlanmalıdır.

§ 12. Torpaq ehtiyatlarından istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarəti haqqında qanun

Ölkəmizin mühüm təbii sərvəti olmaqla kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi olan torpaq ehtiyatlarının azlığı, münbit torpaq sahələrinin təbii antropogen səbəblərdən ilbəlil azalması, əhalinin sürətlə artımı ilə bağlı adambaşına düşən orta torpaq normasının getdikcə aşağı düşməsi ilə əlaqədar əvəzolunmaz təbii tarixi cism olan torpağın istifadəsinə və mühafizəsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinin vacibliyini nəzərə alaraq ümum-millil liderimiz möhtərəm Heydər Əliyevin 28 noyabr 2000-ci il tarixli 421 nömrəli fərmanı ilə «Torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarəti haqqında» Əsasnamə təsdiq olunmuşdur.

Həmin əsasnamə Azərbaycan Respublikası ərazisində torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarətinin məqsədi bütün torpaq mülkiyyətçiləri, istifadəçiləri və icarəçiləri tərəfindən torpaq sahələrindən səmərəli istifadə edilməsində, onların mühafizəsinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında, dövlət torpaq kadastrının, torpaqların monitorinqinin və texniki uçotunun aparılmasında, habelə yerquruluşu, axtarış və kəşfiyyat işlərinin həyata keçirilməsində, torpaq sahəsi üzərində öhdəliklər və məhdudiyətlərin, servitutların yerinə yetirilməsində torpaq qanunvericiliyinin tələblərinə riayət edilməsini təmin etməkdir.

Torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarətini Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi həyata keçirirlər.

Torpaqlardan istifadə və onların mühafizəsinə dövlət nəzarəti orqanlarının tərkibinə həmçinin Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin rayon (şəhər) torpaq şöbələri daxildir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin sədri vəzifə etibarı ilə eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında torpaqlardan istifadə və onların mühafizəsi üzrə baş dövlət müfəttişidir, onun müavinləri isə baş dövlət müfəttişinin müavinləridir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin sədri vəzifə etibarı ilə eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində torpaqlardan istifadə və onların mühafizəsi üzrə baş dövlət müfəttişidir, onun müavini isə baş dövlət müfəttişinin müaviniidir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin baş idarələrinin və onların tərkibindəki şöbələrin rəisləri vəzifə etibarı ilə eyni zamanda torpaqlardan istifadə və onların mühafizəsi üzrə dövlət müfəttişləridir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə

Komitəsinin mərkəzi aparatının dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi həvalə edilmiş baş mütəxəssisləri və aparıcı mütəxəssisləri isə torpaqdan istifadə və onların mühafizəsi üzrə müfəttişlərdir.

Rayon (şəhər) şöbələrinin müdirləri vəzifə etibarı ilə müvafiq rayon və şəhər torpaqlarından istifadə və onların mühafizəsi üzrə rayon (şəhər) dövlət müfəttişləridir. Rayon, şəhər torpaq şöbələrinin baş mütəxəssisləri müvafiq rayon (şəhər) torpaqlarından istifadə və onların mühafizəsi üzrə müfəttişlərdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 6 sentyabr tarixli 576 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi haqqında» Əsasnamənin də tələblərinə əsasən torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə, geodeziya və kartoqrafiya fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin əsas vəzifələrindən biri hesab edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimlənmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 avqust 2000-ci il tarixli 389 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq, həmin məcəllənin 86-cı (meşə fonduna aid olan torpaqlar istisna olmaqla), 87-ci, 88-ci, 89-cu, 90.2-ci maddələrində, eləcə də 109-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalər haqqında işlərə baxılması öz səlahiyyətləri daxilində Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə həvalə edilmişdir.

Bu Fərmandan irəli gələn məsələlərin həlli ilə əlaqədar Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən «Torpaq, geodeziya və kartoqrafiya qanunvericiliyinin müvafiq tələblərini pozan şəxslər barədə inzibati tənbehin görülməsi» Qaydaları hazırlanmış və «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində 26.12.2001-ci il tarixli 2733 nömrəli Şəhadətnamə ilə dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Göründüyü kimi torpaq ehtiyatlarından istifadəyə nəzarət bu təbii tarixi cismin qorunmasına və mühafizə edilməsinə yönəlmiş mükəmməl hüquqi bazadır. Hazırda qanunun verdiyi imkanlar və səlahiyyətlər çərçivəsində vahid torpaq fondu üzərində nəzarət funksiyasını həyata keçirən Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi bu sahədə uğurlu işlər görməkdədir. Müşahidələr göstərir ki, bu qanunun qüvvəyə minməsindən sonra torpaq qanunvericiliyinin pozulması hallarında ildən-ildən azalma baş vermişdir. Əlbəttə qanunun hüquqi qüvvəsinin tətbiqi ilə bərabər onun torpaq istifadəçilərinə çatdırılması və şərh edilməsi də olduqca əhəmiyyətlidir. Bu vacib sahədə də Komitənin müfəttişləri üzərlərinə düşən bütün vəzifələri yerinə yetirirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqlardan istifadəyə və onların mühafizəsinə nəzarətin təşkili dövlətimizin aqrar siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir.

III fəsil. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı torpaq islahatlarının daha da dərinləşməsinə təmin edir

§ 1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı torpaq-əkinçi münasibətlərində yeni mərhələyə yol açdı

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icrasının dördüncü yekunlarına həsr olunmuş konfrans. Bakı, «Gülüstən» sarayı. 11.02.2008

Heydər Əliyevin aqrar siyasəti olaraq həyata keçirilən və hazırda möhtərəm Prezident tərəfindən davam etdirilən torpaq islahatlarının növbəti mərhələləri böyük dinamizmlə bu gün daha da dərinləşməkdədir.

Xalqımızın mütləq əksəriyyətinin səs çoxluğu ilə 2003-cü il Prezident seçkilərində Dövlət başçısı seçilən möhtərəm Prezidentimiz, cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərman aqrar sahənin inkişafına da böyük təkan vermiş, bu bölmədə çalışan insanlara əlverişli şəraitin yaradılmasına səbəb olmuşdur.

Bu prinsipiial yanaşmanın və ardıcıl siyasətin nəticəsində hazırda torpaq islahatlarının birinci mərhələsi başa çatdırılıb və digər mərhələləri ilə bağlı Komitə tərəfindən təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Torpaq islahatlarının başa çatdırılmış birinci mərhələsində Respublikamızda mövcud olmuş 2032 təsərrüfat, yəni kolxoz və sovxozlar ləğv edilərək, onların əkinə yararlı müddətli torpaqları əhaliyə paylanılmışdır. Hər bir subyektə verilən torpaq onlara mülkiyyət

hüququnu təsdiq edən hüquqi sənəd, Dövlət aktları ilə rəsmiləşdirilərək, naturada sahiblərinə tanınılıb. Bu mərhələdə işğal olunmuş rayonlarımız istisna olmaqla ölkəmizdə torpaq payı almaq hüququ olan 873 618 ailədən 869 268-nə torpaq payı verilib. Bu isə 3 442 778 subyekt deməkdir. Ölkəmizdə torpaq islahatı 99,5% yerinə yetirilib. Torpaq islahatları nəticəsində torpaq üzərində üç mülkiyyət forması müəyyənləşib. Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8 641 506 hektar torpaq sahəsindən 4 913 639 hektarı, başqa sözlə 56,9%-i dövlət mülkiyyətində saxlanılıb; 2 032 744 hektarı, yəni 23,5%-i bələdiyyə mülkiyyətinə verilib, 1 695 123 hektarı, yəni 19,6%-i isə xüsusi mülkiyyətə ayrılıb.

İşğal altında olan 10 rayonun (Xocalı, Şuşa, Xocavənd, Kəlbəcər, Laçın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan) 810 kəndinə isə məlum səbəblərdən xüsusi mülkiyyətə hələlik pay torpağı verilməmişdir.

Vətəndaşların qanuni istifadəsindəki (fərdi yaşayış evlərinin, həyatıyanı sahələrin, fərdi, kollektiv və kooperativ bağların, dövlət bağçılıq təsərrüfatının idarəçiliyindəki bağların) torpaqların onların mülkiyyətinə verilməsi ilə bağlı Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən respublika üzrə mövcud 4551 kənd və qəsəbənin 3255-də həyatıyanılar altında olan torpaq sahələrində aparılan çöl ölçmə işləri artıq tamamlanmışdır. 3090 kənd üzrə 907906 ailəyə isə qanuni istifadəsində olan həyatıyanı sahələri ilə bağlı müvafiq texniki sənəd işlənib təqdim edilmişdir.

1999-cu il 24 dekabr tarixində ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanmış «Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» 237 nömrəli Fərmana əsaslanan Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən respublikamızda mövcud olan 2748 bələdiyyə vahidinə, onların mülkiyyətində olan torpaq sahələrinə mülkiyyət hüququna dair sənədlərin hazırlanması üçün yerqurluğu sənədlərinin işlənməsi davam etdirilmiş, 2058 bələdiyyə üçün belə sənədlər hazırlanmışdır. Mövcud olan bələdiyyələrin, o cümlədən 63 şəhər bələdiyyəsinin torpaqları ərazi hüdudları daxilində onlara ilkin olaraq tanınılıb, 2006-cı ildə bələdiyyələrin mülkiyyətinə aid olan torpaqların onlara mülkiyyət hüququ verən dövlət aktlarının hazırlanması məqsədilə naturada qonşuluqları və döngə nöqtələrinin koordinatları müəyyən edilmiş, bunlardan 461 bələdiyyənin ərazisi, torpaqları və hüdudlarını özündə əks etdirən texniki sənədlər hazırlanmışdır.

Bəlli olduğu kimi torpaq islahatları həyata keçirilərkən mövcud olan bütün təsərrüfatların yerquruluşu işləri, keçmiş SSRİ dövründə köhnə geodeziya alətləri ilə aparılmış sənədlər əsasında görülmüşdür. Bu isə torpaq islahatı ilə bağlı yerqurluğu işlərinin aparılmasında müəyyən çətinliklərə səbəb olmuşdur. Hazırda isə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsində bu işləri həyata keçirmək üçün ən müasir alətlər, qlobal mövqe müəyyən etmə cihazları (CPS) və s. alınmışdır ki, bu da bizə gördüyümüz işləri demək olar ki, xətasız yerinə yetirməyə imkan verir. Həm də bu xəritələr üzərində mövcud coğrafi, fiziki və s. zəruri məlumatlarla yanaşı, ayrı-ayrı mülkiyyət formalarına dair mühüm gəstəricilər də öz əksini tapır.

Bu günə kimi müasir avadanlıqların vasitəsilə 949 təsərrüfatın elektron kadastr xəritələri hazırlanmışdır.

Şəhər kadastrının yaradılması ilə əlaqədar Bakı şəhərinin Səbail, Yasamal, Nərimanov, Nizami, Xətai, Nəsimi, Binəqədi, Sabunçu, Qaradağ rayonlarının, Salyan şəhərinin, Neftçala şəhərinin elektron-kadastr xəritəsinin tərtib edilməsi üçün 1:2000 miqyasda olan planşetlər müasir avadanlıqların vasitəsi ilə kompüterin yaddaşına yığılmışdır.

Respublika ictimaiyyətinin tələbatını ödəmək məqsədilə xüsusi məzmunlu xəritələrdən – 1:600 000 miqyaslı «Azərbaycanın tarixi və mədəniyyət abidələri» xəritəsi, ümumcoğrafi xəritələrdən – 1:500000 miqyaslı «Azərbaycan Respublikasının Ümumcoğrafi» xəritəsi və 1:50 000 000 miqyaslı Dünyanın fiziki xəritəsi hazırlanmışdır.

İctimai-iqtisadi xəritələrdən – 1:10 000 miqyaslı 4 vərəqli Bakı şəhərinin inzibati planı, 1:300 000 miqyaslı 4 vərəqli Azərbaycan Respublikasının siyasi-inzibati xəritəsi, «Azərbaycan Səfəvilər dövləti (XVI əsr)» tarixi xəritəsi tərtib edilərək nəşr edilmişdir. 40 səhifədən, 36 xəritədən ibarət olan IX siniflər üçün «Dünyanın iqtisadi və sosial coğrafiyası Atlası» tədris materialları əsasında tərtib edilərək nəşr edilmiş, hazırlanmasına 2002-ci ildən başlanılan müxtəlif növ Atlaslar toplusunun yeni nəşr nümunəsi əlavə edilmişdir. Azərbaycan ensiklopediyası üçün 17 ədəd müxtəlif məzmununda xəritələr tərtib edilərək, Ensiklopediya Mərkəzinə təhvil verilmişdir.

«Azərbaycan Respublikasının torpaq və aqrokimya Atlası», Bakı şəhərinin turist xəritəsi nəşr edilmiş, yeni atlasların – Azərbaycanın tarixi Atlasının (56 xəritədən ibarət), Azərbaycan Respublikasının coğrafi Atlasının (76 xəritədən ibarət), Azərbaycan Respublikasının turist Atlasının (130 xəritədən ibarət) tərtibatına başlanılması, 700-dən çox topoqrafik xəritənin çap edilməsi planlaşdırılmışdır.

Aerogeodeziya və topoqrafiya sahəsində dövlət sifarişində «Mərdəkan» (kameral), Sumqayıt-2000,1,2,3-cü sahə», «Yüksək təhlükəli istehsalat obyektləri», «Türkan», «Üçtəpə», «Əhmədli», «Nasosnu aeropotu», «Buzovna» (kameral), «Şəhidlər Memorial kompleksi-2005», «Nərimanov prospekti (sürüşmə zonası)», «Biləcəri», «Bibiheybat», «Lökbatan-Putu», «Hindarx», «Şahsevən», «Bəhrəmtəpə», «Horadiz» obyektlərində işlər başa çatdırılmışdır.

Komitə tərəfindən bir neçə vacib obyektlərdə dövlət və hökumət tapşırıqları yerinə yetirilmişdir. Bunlara «Azərbaycan - İran İslam Respublikası», «Azərbaycan - Gürcüstan» və «Azərbaycan - Rusiya» Dövlət sərhədi obyektləri daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi Azərbaycan ərazisində beynəlxalq layihələr çərçivəsində yerinə yetirilən topogeodeziya işlərində iştirak etməyə də nail olmuşdur. Ən başlıcası Bakı – Astara Beynəlxalq avtomobil yolunun topogeodeziya işləri Komitənin struktur tərkibi - Dövlət Aerogeodeziya Müəssisəsi tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Bundan başqa «H.Ə.Əliyev Beynəlxalq Aeroportu» və «H.Ə.Əliyev adına Bakı dərin özüllər zavodu» kimi strateji obyektlərdə də yüksək dəqiqlikli topogeodeziya işlərinin yerinə yetirilməsi sifarişçilər tərəfindən məhz aerogeodeziya müəssisəsinə etibar edilmişdir.

Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin topogeodeziya işlərinin perspektiv planına əsasən, Abşeron yarımadasının kiçik Bakı ərazisini əhatə edən hissəsində 1:2000 və 1:5000 miqyasda rəqəmli xəritələrin hazırlanması; Dağlıq Qarabağ və ətrafı ərazisinin mövcud kosmik şəkillərin vasitəsi ilə 1:50000 miqyasda topoqrafik xəritələrinin yeniləşdirilməsi; 1:50000 miqyasda mövcud olan rəqəmli ümumcoğrafi xəritələrin əsasında müvafiq miqyasda topoqrafik xəritələrin hazırlanması; «Xəritətertibatı - 84» obyektində 1:10000 miqyasda topoqrafik xəritələrin yeniləşdirilməsi; Azərbaycan Respublikası Peyk Geodeziya şəbəkəsi üzrə ölçmə işlərinin nəticələrinin emalı (tarazlaşdırılması); «Xəritətertibatı-85» obyektində növbədə olan ərazilərdə sahəvi topoqrafik xəritələrin yeniləşdirilməsi; «Şahidlər memorial kompleksi» obyektini; «Nərimanov prospekti (sürüşmə zonası)» obyektlərində topogeodeziya işləri yerinə yetirilmişdir.

Komitə tərəfindən respublikanın rayonlarında 42,3 min hektar yay və qış otlaq sahələrində çöl-tədqiqatı yerquruluşu işləri yerinə yetirilmişdir.

Yay və qış otlaq sahələrində aparılan yerquruluşu işləri ilə yanaşı, həmin sahələrdə 288,0 min hektar sahədə torpaq tədqiqatı, 213,7 min hektar sahədə geobotaniki tədqiqat işləri də başa çatdırılmışdır. Aparılan torpaq tədqiqatı işlərindən 68,8 min hektar, geobotaniki tədqiqatı işlərindən isə 125,6 min hektar sahədə görülən işlər başa çatdırılmış, 219,2 min hektar sahədə torpaq tədqiqatı, 88,1 min hektar sahədə geobotaniki tədqiqatına dair kameral işlər davam etdirilir.

Respublikanın 51 rayonunda torpaqların iqtisadi qiymətləndirilməsi üçün ilkin statistik məlumat toplanmış, 50 rayonda torpaqların iqtisadi qiymətləndirilməsi tam başa çatdırılmış, qalan 1 (Tovuz) rayonda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Respublikada aparılan torpaq islahatının yekun mərhələsi rayon elektron xəritələrinin hazırlanmasını tələb edir. Rayon üzrə hazırlanmış elektron xəritələrində, inzibati ərazidə olan bütün torpaq istifadəçiləri, torpaqların mülkiyyət növlərinə görə uçotunun aparılması ilə yanaşı, qonşuluq sərhədləri göstərilir. Rayon elektron xəritələrinin hazırlanması üçün Göyçay, Bərdə, Kürdəmir, Ucar, Ağdaş rayonlarında bu işə başlanmışdır, Göyçay, Bərdə rayonlarında bu iş başa çatdırılmış, Kürdəmir, Ucar, Ağdaş rayonlarda işlər davam etdirilir.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» üzrə tədbirlərin Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin funksiyasına aid hissəsinə uyğun olaraq, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən görülməli işlərin planı hazırlanmış və həmin iş planına əsasən Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı katibliyinə Komitə tərəfindən mütəmadi olaraq məlumat hazırlanıb təqdim edilmişdir. Komitə tərəfindən bu Proqramla bağlı görülən, torpaqların məhsuldarlığının artırılması, onların eroziyasının və şoranlaşmasının qarşısının alınması, torpaq kadastrının yaradılması, torpaq sahələri üzərində mülkiyyət hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi işləri ilə yanaşı, Komitənin yerli struktur vahidlərində indiyədək 342 yeni iş yerləri açılmışdır ki, bu da öz növbəsində yerli mütəxəssislərin işsizlik problemlərinin

aradan qaldırılmasına xidmət etməklə bərabər, eləcə də vətəndaşların torpaqla bağlı torpaqayırma işlərinin Komitənin yerli strukturları vasitəsilə operativ baxılıb həll edilməsinə şərait yaratmışdır. Nəticədə bu tədbirlər vətəndaşların Bakı şəhərinə gəlmədən müraciətlərinin Komitənin yerli struktur vahidləri vasitəsi ilə baxılıb, operativ həll edilməsini təmin etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 3 avqust tarixli, 935 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Quba, Qusar, Xaçmaz, Siyəzən və Dəvəçi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı»nın 1.10-cu və 4.3-cü bəndlərinin icrası məqsədilə Komitənin üzərinə düşən funksiya da vaxtli-vaxtında icra olunmuşdur. Bu məqsədlə Komitənin Bakı Kartografiya Fabrikinə müvafiq tapşırıq verilmiş və həmin Fabrik Nazirliyin Baş Turizm idarəsi ilə birgə lazımi işlər aparmış və respublikanın turizm potensialı 30 rayonundan 26-nın turizm marşrutlarını özündə əks etdirən sxematik materiallar və məlumatlar toplanılmış və respublikanın ixtiyari bir rayonu üçün əvvəlcədən nümunə olaraq A-4 formatında perspektivli Turist xəritəsi hazırlanmışdır. Həmin nümunə əsasında bundan sonra respublikanın 30 rayonunun Azərbaycan və ingilis dillərində turizm atlaslarının hazırlanmasına başlanılacaqdır.

Məcburi köçkünlərin məskunlaşdırılması məqsədilə qəsəbələrin salınması, həyatı və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün Goranboy rayonu ərazisindən 350 hektar, Beyləqan rayonu ərazisindən 350 hektar, Ağdam rayonu ərazisindən 132 hektar, Ağcabədi rayonu ərazisindən 26 hektar, Tərtər rayonu ərazisindən 283 hektar, Füzuli rayonu ərazisindən 2524 hektar, Biləsuvar rayonu ərazisindən 2000 hektar və Sabirabad rayonu ərazisindən isə 193 hektar torpaq sahəsinin yerquruluşu qaydasında ilkin torpaqayırma işlərinin hazırlanması və naturada sahələrin seçilib müəyyən edilməsi Komitə tərəfindən aidiyyəti orqanlarla birlikdə təmin edilmişdir.

Sadələndirən faktlardan göründüyü kimi bu gün Respublikamızın ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni, ideoloji və s. həyatının bütün istiqamətlərində olduğu kimi aqrar sektorda da ulu öndərimiz Heydər Əliyevin siyasi kursu uğurla davam etdirilməkdədir. Məhz bu cür uğurlu Proqramın həyata keçirilməsinin və onun icrası ilə bağlı görülən işlərə tələbkarlıqla yanaşmanın nəticəsidir ki, Respublikamızın iqtisadi və sosial həyatında dünyada analoqu olmayan nailiyyətlər əldə edilmişdir.

2006-cı ildə Azərbaycanda sənaye istehsalı sahəsində davamlı inkişaf təmin olunmuş, artım tempi 37 faiz təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində sənaye sahəsində 39,2 faiz çox məhsul istehsal olunmuş, sənayenin ümumi məhsulunda qeyri-dövlət bölməsinin xüsusi çəkisi 75,8 faizə çatmışdır. Məhsul istehsalı dövlət bölməsində 3,9, qeyri-dövlət bölməsində 56,2 faiz çoxalmışdır. Özəl sektorun ümumi daxili məhsuldakı payı 75 faiz olmuşdur.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin fəaliyyətə başlaması da qazanılan nailiyyətlər sırasında. Və bu gün tam əminliklə deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin neft strategiyası bütövlükdə Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi yaşamasını uzun illər, onilliklər, əsrlər boyu təmin edən amildir.

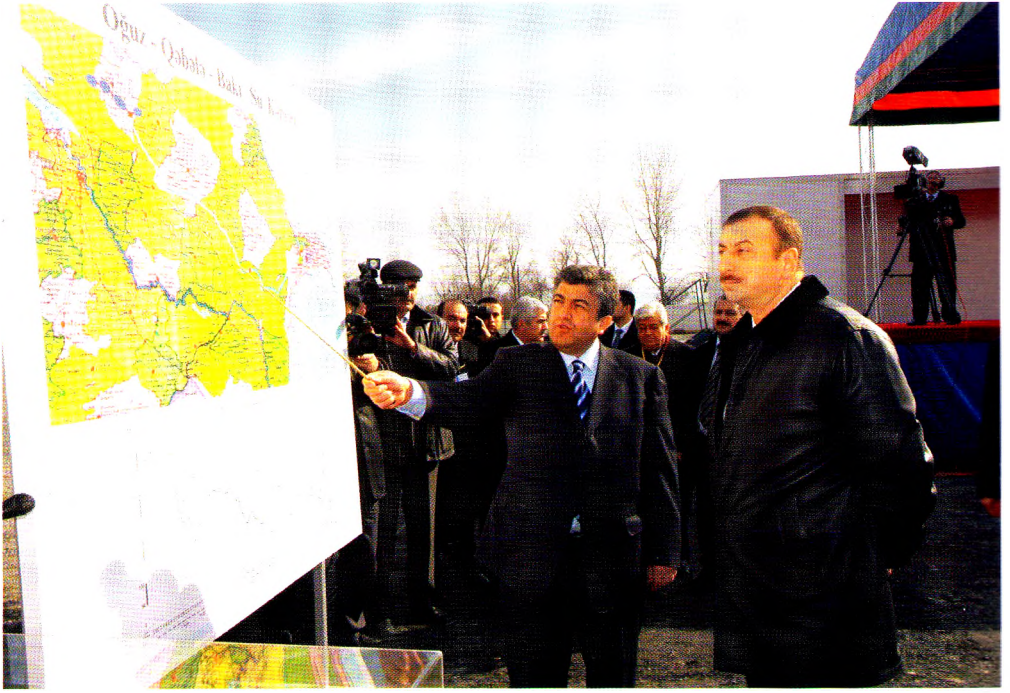
Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin açılış mərasimi.
Türkiyə, Ceyhan şəhəri. 13.07.2006.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin də fəaliyyətə başlaması imkan verir ki, Azərbaycan özünü qazla təmin etsin. Bu iki layihə Azərbaycanın ən uzun müddətli dayanıqlı iqtisadi potensialını, həm də enerji təhlükəsizliyini möhkəmləndirəcəkdir. Enerjidən söhbət düşmüşkən 13 illik fasilədən sonra Naxçıvana təbii qaz verilmişdir. Bu yaxınlarda isə Lerik və Yardımlı rayonlarına da qaz veriləcəyi planlaşdırılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixən heç vaxt bu rayonlarda qaz olmamışdır.

Elektrik stansiyalarının tikintisində də nəticələr ürəkaçandır. Belə ki, Astara və Şəki modul tipli elektrik stansiyaları artıq istismara verilmişdir. Xaçmaz, Bakı, Naxçıvan şəhərlərində də stansiyalar tikilir. Hazırda Sumqayıtda 500 meqavatlıq böyük elektrik stansiyası tikilir. Son üç il ərzində Azərbaycanda 700 meqavat gücündə qurğular istifadəyə verilmişdir. Növbəti üç ildə isə Azərbaycanda energetika sistemi əlavə 1700 meqavat, bütövlükdə 5 il ərzində isə 2400 meqavat güc alacaqdır. Bu, Azərbaycanın mövcud potensialından 50 faiz çoxdur.

Ölkəmizin paytaxtında da tikinti işləri gedir. Hazırda yol hərəkətinin tənzimlənməsinə kömək məqsədi ilə 9 körpü və yol ötürücüləri tikilir ki, bu da hərəkətin sadələşməyinə xidmət edəcək. Bakının içməli su problemini həll etmək üçün Oğuz-Qəbələ bölgəsindən çəkiləcək su kəməri Bakını çox keyfiyyətli içməli su ilə təmin edəcəkdir. Layihə 2008-ci ildə başa çatacaqdır.

Dövlət neft fondundan ayrılan vəsait hesabına Ağdam və Ağcabədi rayonları ərazisində

Oğuz - Qəbələ - Bakı su kəmərinin təməlinin qoyulması mərasimi. Oğuz rayonu. 01.03.2007.

ümumi sahəsi 197 min kvadrat metr olan 3860 yaşayış evindən ibarət bütün sosial-texniki infraqurum malik 13 qəsəbənin tikintisi başa çatdırılmışdır.

Qeyd etdiklərimiz və ölkə prezidentinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən, xalq tərəfindən dəstəklənən geniş miqyaslı proqramların, iqtisadi-sosial siyasətin uğurla reallaşmasının məntiqi nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan dünyada ən sürətlə inkişaf edən, yüksək iqtisadi göstəriciləri ilə fərqlənən ölkələrdən biridir. Və bu, nəticə etibarilə ölkəmizin həm iqtisadi sahədə, həm də siyasi sahədə inkişafına, dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə, Respublikamızın demokratik imicinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Faktlardan göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası bu gün gənc və dinamik lideri cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi, siyasi-ideoloji və elmi müstəvidə özünün tərəqqi dövrünü yaşayır. Əldə edilən nailiyyətlərə isə hər ötən gün daha yeniləri əlavə olunur. Əminliklə deyə bilərik ki, bu uğurlar Azərbaycan dövlətçilik tarixinin ən parlaq səhifələri kimi ümummilli tərəqqimizdə özünəməxsus yer tutacaqdır.

«Göyçay-Süd» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin müəssisəsi ilə tanışlıq. Göyçay rayonu. 09.07.2005.

«Gilan Holding» Şirkətlər Qrupunun Qəbələ konserv zavodu ilə tanışlıq. Qəbələ rayonu. 02.03.2007.

«Göyçay-Konserv» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti ilə tanışlıq. Göyçay rayonu. 07.07.2005

«Azərişaaftservis» MMC-nin şpal zavodu ilə tanışlıq. Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsi. 23.08.2007

«Rövşən-Oğuz» şirkətlər qrupunun ARFA mebel fabriki. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

«Rövşən-Oğuz» şirkətlər qrupunun ARFA mebel fabriki ilə tanışlıq. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

«Gilan dəri» MMC-nin dəri emalı fabriki. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

«Gilan dəri» MMC-nin dəri emalı fabrikinin açılışı mərasimi. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

Gəncə regional müalicə-diaqnostika mərkəzinin layihəsi ilə tanışlıq. Gəncə şəhəri. 03.03.2008.

«Duzdağ» sanatoriyasının təməlqoyma mərasimi. Naxçıvan Muxtar Respublikası, Babək rayonu. 21.12.2006.

§ 2. Azərbaycanın vahid torpaq fondu və onun mülkiyyət növləri üzrə müasir istifadə vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən uğurlu torpaq islahatlarının birinci mərhələsinin başa çatmasından sonra Azərbaycanın vahid torpaq fondu onun mülkiyyət növləri üzrə bölgü strukturu müasir istifadəçilik vəziyyətində yeni münasibətlər formalaşmağa başladı. Regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi bu münasibətlərə yeni çalarlar və dinamizm gətirdi. Hazırda Azərbaycanın aqrar sektoru, xüsusilə torpaqla bağlı bütün münasibətlər fəal dirçəliş dövrünü yaşamaqdadır. Bu münasibətlər torpaqların əkilib-becərilməsindən, ondan səmərəli istifadənin təşkilindən başlayaraq torpaqla münasibətdə elmi əsaslara istinad etməyə, onun mühafizəsinin təşkilinə, nəhayət torpağa mülkiyyətçi gözü ilə baxmağa doğru münasibətə qədər geniş bir sahəni əhatə edir. Hər üç mülkiyyət növü üzrə, yəni dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti, hətta bu vəziyyətin proqnozlaşdırılması kimi məsələlər ayrıca təhlil edilmiş və öyrənilmişdir.

Respublikada torpaq zonalarının və onların fərqli səciyyəsinə görə görünür ki, torpaq örtüyündə heyrətamiz müxtəliflik mövcuddur. Bu müxtəliflik ərazidə relyef, iqlim, bioloji şərait, torpaqəmələgətirən süxurlar, torpağın yaşı, antropogen və s. amillərin birgə təsirinin nəticəsi olaraq yaranmışdır.

Torpaq fondunun müxtəlifliyini özündə əks etdirən, onun davamlı və dayanıqlı istifadəsini düzgün istiqamətləndirmək və habelə torpağın mühafizəsi sahəsində kompleks tədbirlərin işlənməsi üçün çox qiymətli vəsait hesab olunan ölkənin torpaq örtüyünün tərkibini əks etdirən torpaq xəritəsinin hazırlanmasının (m 1:600000) əhəmiyyəti də böyükdür.

Ayrı-ayrı bölgələrdə verilmiş torpaq xəritə-sxemləri ilkin xəritə materialı kimi 1:600000 miqyasda torpaq xəritəsindən istifadə olunmuşdur. Bəzi hallarda bölgənin əhatə etdiyi ərazinin ölçüsünün böyüklüyünü nəzərə alaraq xəritə-sxemin miqyası dəyişdirilmişdir. Belə ki, torpaq örtüyündə təbii və antropogen proseslərin təsiri ilə baş vermiş dəyişikliklər çoxillik elmi-tədqiqat araşdırmalarının nəticələri olaraq tərtib etdiyimiz torpaq xəritəsində öz əksini tapmışdır.

Xəritədə müxtəlif rənglərlə işarələnmiş torpaq tip və yarım tiplərinin adları, torpaqların qranulometrik tərkibi, eroziyaya uğraması, suvarma və habelə torpaqların şorlaşması və şorakətləşməsi verilmişdir.

Beləliklə, irəlidə söylənilənlərə rəğmən kənd təsərrüfatında həlledici istehsal vasitəsi olan respublikanın vahid torpaq fondunun davamlı və dayanıqlı istifadəsini təmin etmək məqsədilə ölkədə həyata keçirilən torpaq islahatı ilə torpaq istifadəçiliyinin üç - dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formalarının strukturu müəyyənləşdirilərək həyata keçirilmişdir.

Respublikanın vahid torpaq fondunun mövcud istifadəçilik vəziyyəti ayrı-ayrı bölgələr üzrə xeyli müxtəlifliyi ilə səciyyələnir.

Respublikanın 8,641 mln. ha ərazisinin 4,756 mln. hektarı (55,0%) kənd təsərrüfatına yararlı sahələrdən ibarətdir. Bunun 1,684 mln. hektarı (35,4%) əkin və dincə qoyulmuş sahələrdir. Çoxillik əkmələr altında becərilən torpaq sahələri 163,3 min ha olmaqla yararlı torpaq ehtiyatlarının 3,4%-ə bərabərdir. Biçənək torpaqların sahəsi 110,7 min hektara çatır. Kənd təsərrüfatında istifadə edilən

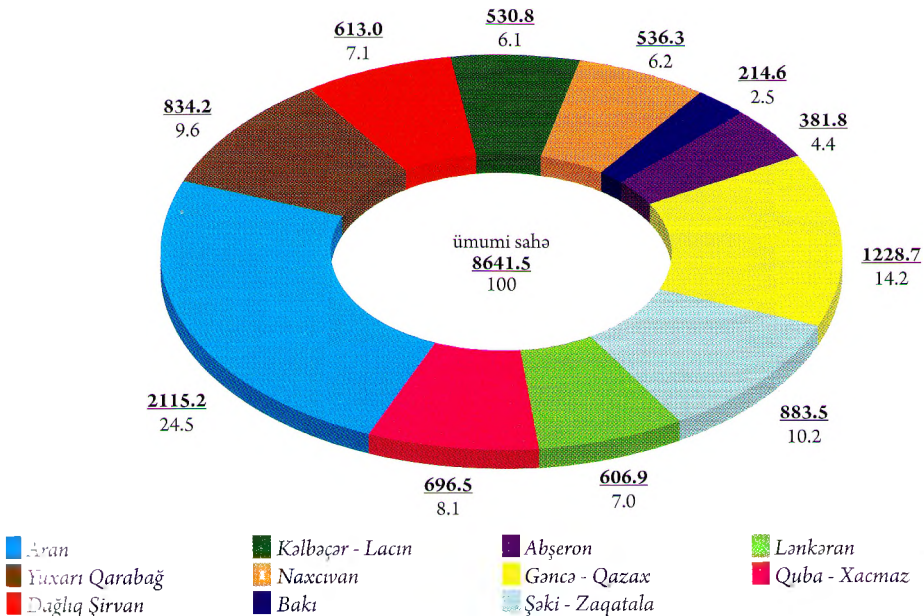
torpaqların əsas kütləsini təşkil edən öriş və otlaq torpaqlarının sahəsi 2,574 mln. ha olmaqla yararlı torpaq ehtiyatlarının 54,1%-ni əhatə edir. Bilavasitə kənd təsərrüfatına yararlı həyətəyən torpaqlarının sahəsi isə 224,8 min hektardan (4,7%) bir qədər artıqdır.

Respublika ərazisinin xeyli hissəsi, yəni 3,765 mln. hektardan (45,0%) bir qədər artıq hissəsi kənd təsərrüfatında istifadə edilməyən torpaqlardır. Bunlardan 1,038 mln. ha və ya 12,0%-i meşə torpaqlarının payına düşür. Kənd təsərrüfatında istifadə edilməyən sair torpaqlar ümumi ərazinin 33,0%-ni və ya 2,849 mln. hektarı tutur. Bu torpaqların tərkib hissəsində kənd təsərrüfatına az yararlı və şərti yararlı sahələr üstünlük təşkil edir. Hazırda ölkəmizdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri tükəndiyindən gələcəkdə yalnız az yararlı və şərti yararlı torpaq sahələrinin əkin dövriyyəsinə cəlb edilməsi problemi qarşıda durur.

Kənd təsərrüfatında əkilib-becərilən torpaqların 1,426 min hektara və ya 30%-ə qədərini suvarılan sahələr təşkil edir. Hazırda əkin və dincə qoyulmuş torpaq sahələrinin yalnız 78,9%-i və ya 1,122 mln. hektarı suvarılır. Ümumilikdə kənd təsərrüfatı sahələrinin yalnız 29,9%-i (1,493 mln. ha) suvarma suyu ilə təmin olunmuşdur. Yararlı torpaqların 70,1%-i (3,341 mln. ha) isə dəmyə şəraitində istifadə olunur. Sahəyə ikinci suvarılan torpaqlara həyətəyən torpaqlar aiddir. Hal-hazırda həyətəyən torpaqların 61,1%-i, yəni 137,3 min hektarı suvarılır. Qalan təsərrüfat sahələrində suvarılan torpaqların həcmi çox məhduddur. Belə ki, çoxillik əkmələr becərilən sahələrin 71,4%-i (116,6 min ha), bitənək torpaqlarının isə 5,6%-i (110,6 min ha) suvarılan torpaqlarda yerləşir. Ayrı-ayrı bölgələrdə həm kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin və həm də suvarılan torpaq sahələrinin miqdarı xeyli müxtəlifdir. Ölkədə suvarılan sahələrin ən çoxu 46,7%-i (665,3 min ha) Aran bölgəsinin payına düşür. Ən az suvarılan torpaqlara isə Lənkəran bölgəsində rast gəlinir (cədvəl 14, diaqram 1-6).

Cədvəl 14 diaqram 1

Respublikanın vahid torpaq fondunun bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

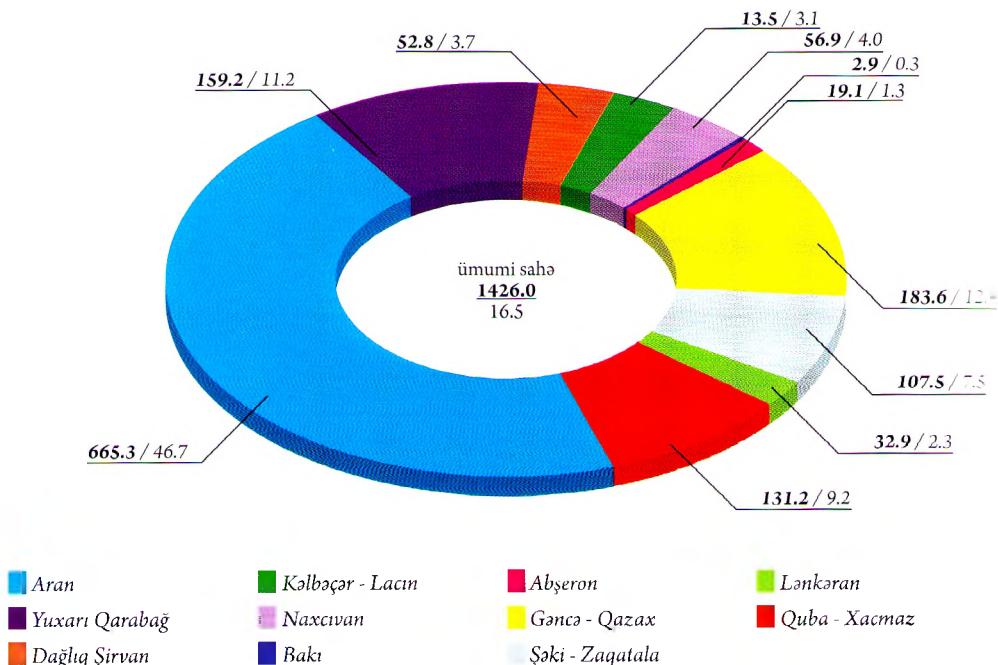
Respublikanın vahid torpaq fondunun bölgələr üzrə istifadəçilik strukturu. (ha,%)

s/s	Bölgələr	Bölgələrə daxil olan		Ümumi sahə	Kənd təsərrüfatı sahələri						K. t. istifadə olunmayan sahələr	
		rayon	şəhər		Əkin+ dinc	Çoxillik əkinlər	Bığonək	Oruq və otlaqlar	Həyət yarı	Cəmi	Məşə	Sarı Sahələr
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Abşeron	2	1	381776 4,4	23357 13,5	5156 3,0	724 0,4	143984 82,4	2416 1,4	175637 46,0	11569 3,0	194570 51,0
	o. cüm. suv.	-	-	19127 1,3	10236 58,1	4727 26,8	-	2255 12,8	396 2,2	17614 10,0	1513 13,1	-
2	Gəncə-Qazax	9	2	1228731 14,2	193864 25,0	4431 0,6	34674 4,5	501440 64,6	42507 5,5	776916 63,2	119228 9,7	332587 27,1
	o. cüm. suv.	-	-	183635 12,9	149568 81,6	4177 2,3	1490 0,8	882 0,5	27144 14,8	183261 23,6	374 0,3	-
3	Şəki-Zaqatala	6	-	883491 10,2	180901 44,8	41405 10,3	1422 0,3	160777 39,9	18924 4,7	403429 45,7	272678 30,9	207384 23,5
	o. cüm. suv.	-	-	107453 7,5	78669 73,2	19704 18,3	-	1832 1,7	7248 6,8	107453 26,2	-	-
4	Lənkəran	6	-	606904 7,0	136454 47,3	9528 3,3	15187 5,3	102439 35,5	24967 8,6	288575 47,5	147282 24,3	171047 28,2
	o. cüm. suv.	-	-	32942 2,3	26024 79,0	6193 18,8	72 0,2	432 4,7	221 0,7	32942 11,4	-	-
5	Quba-Xaçmaz	5	-	696502 8,1	126973 32,8	28205 7,3	29194 7,5	186842 48,3	15337 4,0	386551 55,5	122943 29,6	187008 26,9
	o. cüm. suv.	-	-	131182 9,2	92515 70,5	23053 17,6	2246 1,7	4307 3,3	9036 6,9	131157 33,9	-	-
6	Aran	16	2	2115179 24,5	599868 42,2	12436 0,9	3376 0,2	725130 51,1	79374 5,6	1420184 67,1	33663 1,6	661965 22,5
	o. cüm. suv.	-	-	665343 46,7	564380 84,9	11615 1,7	1151 0,2	20736 1,1	67178 10,1	665033 46,8	310 0,9	-

7	Yuxarı Qarabəg	4	834160	192105	45728	-65,1	24534	13394	501212	153989	178965
	o. cüm. suv.	-	152229	107826	37347	462	3812	9621	159068	161	-
			11,2	67,8	23,5	0,3	2,4	6,0	31,7	0,1	-
8	Daqış Şirvan	6	613026	141313	9167	4902	212474	9191	377047	81596	154383
	o. cüm. suv.	-	52774	43769	4905	127	1419	2530	2746	28	-
			3,7	83,0	9,3	0,2	2,7	4,8	14,0	0,03	-
9	Kəlbəcər-Laçın	4	530787	44129	3772	13091	165582	2339	228913	92083	199791
	o. cüm. suv.	-	13488	10110	2298	98	-	857	13363	-	-
			3,1	75,6	17,2	0,7	-	6,5	5,6	-	-
10	Naxçıvan	6	536300	42071	799	3340	120499	13046	179755	2682	353863
	o. cüm. suv.	-	56895	37310	799	607	4578	13046	56340	555	66,0
			4,0	66,2	1,4	1,1	8,1	23,2	31,3	20,7	-
11	Bakı şəhəri	11	214644	2789	2686	-	7549	3347	16371	57	198216
	o. cüm. suv.	-	2907	2070	1749	-	31	-	3850	57	-
			0,3	63,8	45,4	-	0,8	-	33,4	26,6	-
	Respublika üzrə ümumi	62	8641506	168324	163313	110561	2572050	224842	4754590	1037770	2849146
	o. cüm. suv.	-	100	35,4	3,4	2,3	54,1	4,7	55,0	12,0	33,0
			1425975	1122477	116163	6253	40351	117308	1422952	3023	-
			16,8	78,9	8,2	0,4	2,8	9,6	29,9	2,9	-

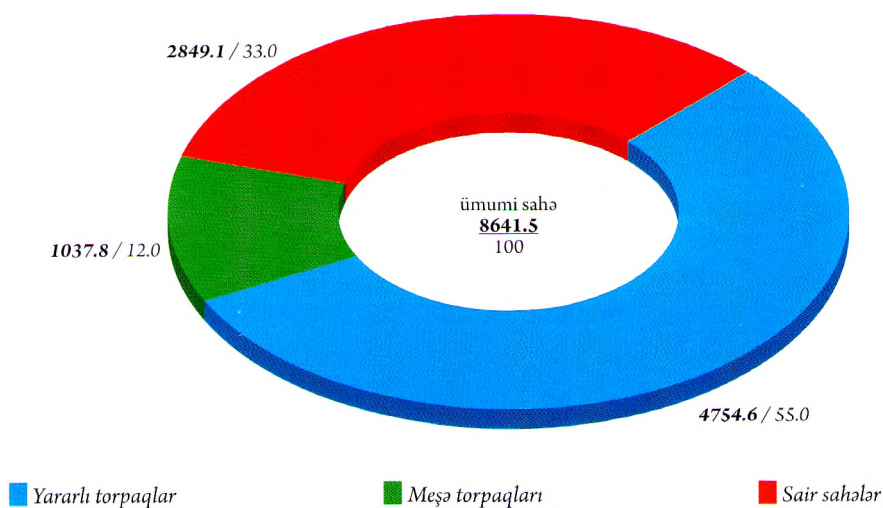
Cədvəl 14 diaqram 2

Respublikanın ümumi suvarılan torpaqlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

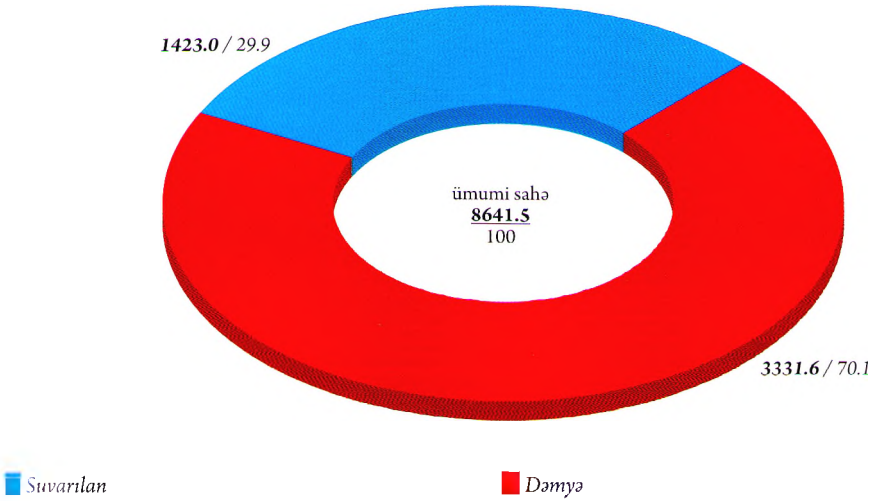
Cədvəl 14 diaqram 3

Respublikanın vahid torpaq fondunun əsas tərkib hissəsi (ha/%)

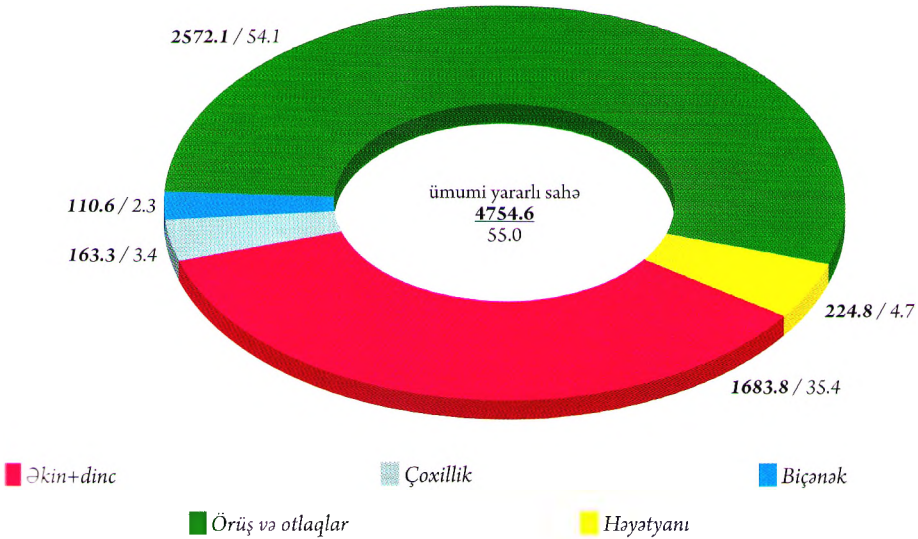
Cədvəl 14 diaqram 4

Respublikanın vahid torpaq fondunun əsas tərkib hissəsi (ha/%)

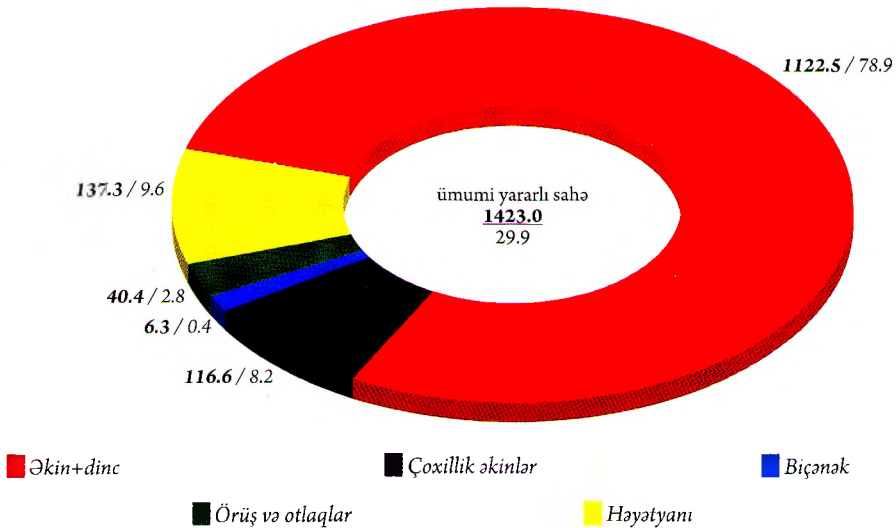
Cədvəl 14 diaqram 5

Respublikanın yararlı torpaq fondunun kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Cədvəl 14 diaqram: c

Respublikanın yararlı torpaq fondunun kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Beləliklə, respublikanın torpaq örtüyünün tərkibi istifadəçilik baxımından müxtəlif olduğu kimi, keyfiyyət cəhətdə müxtəlif aqroistehsalat qruplarında cəmlənməsi ilə səciyyələnir. Hazırda kənd təsərrüfatında istifadə edilən münbit torpaq sahələrinin üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq, habelə xeyli miqdarı ilkin təbii münbitliyi itirilmiş şorlaşmış şorakətləşmiş, bataqlaşmış, texnogen çirklənmiş və pozulmuş və eləcə də eroziyaya uğramış torpaqlar da geniş ərazilərdə yayılmışdır.

Belə ki, bir əsrə yaxın sosialist təsərrüfatçılıq sisteminin torpaq istifadəçiliyində kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının əsasən torpaq münbitliyinin artırılması ilə deyil, əkin sahələrinin xam torpaqlar hesabına genişləndirilməsi praktikası torpaq ehtiyatlarının keyfiyyət qruplarının dinamikasına da öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Hazırda tədqiq olunmuş torpaq ehtiyatlarının yalnız (cədvəl 10, diaqram 8-13) 16,6%-i (703,1 min ha) yüksək keyfiyyətli torpaqlardan ibarətdir. Əslində həyatyanı torpaq sahələri nəzərə alınmazsa, sırf kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqların kəmiyyət göstəriciləri o qədər də yüksək deyildir. Bu ölkədə ümumi yararlı torpaqların 11,9%-ni (568,2 min ha) təşkil edir. Birinci keyfiyyət qrupunda əkin və dinc torpaqlar 182,8 min ha olmaqla örüş və otlaq sahələrinin göstəricilərindən xeyli azdır. Örüş və otlaqlar 2 mil. 581 min 466 ha olmaqla, miqdarca üstünlük kəndyanı (191,4 min ha) örüş torpaqlarının payına düşür. Çoxillik əkmələrin və biçənəklərin torpaq sahələri 6,1-31,0 min ha arasında dəyişir. Bütün hallarda kənd təsərrüfatı sahələrinin əsas kütləsi orta və qismən yaxşı keyfiyyətli torpaqlar qrupunda cəmlənmişdir. Yüksək keyfiyyətli kənd

təsərrüfatı sahələrinin 4,7%-ni həyatı torpaqlar əhatə edir.

Əkin torpaqları ikinci qrupda 35,1% (591,2 min ha), üçüncü keyfiyyət qrupunda 44,1%-ə (814,9 min ha) çatır. Bu torpaqların 12,1%-i (95,0 min ha) aşağı qrupuna transfer olmuşdur. Əkin və dincə qoyulmuş torpaqlardan fərqli olaraq çoxillik və biçənək torpaqlarının transferi 2-ci keyfiyyət qrupunda maksimum həddə çatır. Örüş və otlaq torpaqlarında keyfiyyət qrupları arasında transferlik dinamikası daha yüksəkdir.

Belə ki, hazırda dövriyyədə olan örüş və otlaq torpaqlarının 13,5%-i (348,2 min ha) yüksək, 20,4%-i (526,7 min ha) yaxşı, 36,3%-i (937,5 min ha) orta keyfiyyətli torpaqlara aiddir. Örüş və otlaq torpaqlarının dördüncü və beşinci keyfiyyət qrupunda 29,8%-ə qədər (761 min ha) yer tutmaları ciddi narahatlıq yaradır və torpaq örtüyündə tənəzzül proseslərinin gücləndiyini göstərir.

Qədimdən suvarma əkinçiliyi ilə məşğul olan ölkəmizdə hazırda da torpaqların şorlaşması, becərilən bitkilərin məhsuldarlığının ildən-ilə aşağı düşməsi kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların keyfiyyətinin pisləşməsindən xəbər verir.

Buna rəğmən suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyətinin sahələrin qiymətləndirilməsi və suvarma sistemlərinin texniki vəziyyətinin göstəricilərinin kadastr məlumatlarının (cədvəl 11, diaqram 14-16) nəzərdən keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

11-ci cədvəldəki rəqəmlərdən görüldüyü kimi, respublikanın suvarılan torpaqlarının 4,7%-i (66,8 min ha) qrunut sularının yatım dərinliyi 1,0 m-dək yerləşən, 59,6%-i (847,4 min ha) isə 1,0-3,0 m dərinliklər arasında dəyişən ərazilərdə paylanmışdır. Ümumi suvarılan torpaqların yalnız 35,7%-ni (507,1 min ha) qrunut sularının dərinliyi 3,0 m-dən aşağıda yerləşən ərazilər təşkil edir.

Birinci və ikinci halda qrunut sularının minerallaşma dərəcəsindən asılı olaraq torpaqlarda şorlaşma prosesinin baş verməsi çox təhlükəli hesab olunur.

Üçüncü halda isə qrunut sularının yüksək minerallaşması belə təhlükəli sayılmır. Lakin bütün hallarda suvarma qaydalarına düzgün riayət edilməlidir.

Qrunut sularının minerallaşma dərəcəsi 1q/l-dən az olan sahələr ümumi suvarılan torpaqların 34,0%-ni (482,6 min ha) əhatə edir. Minerallaşma dərəcəsi 1,0-3,0 q/l olan sahələrdə suvarılan torpaqların 36,6%-i (520,7 min ha) paylanmışdır. Duzların miqdarı 3,0 q/l çox olan qrunut suları yayılmış ərazilərdə isə suvarılan torpaqların 29,4%-i (417,9 min ha) yerləşmişdir.

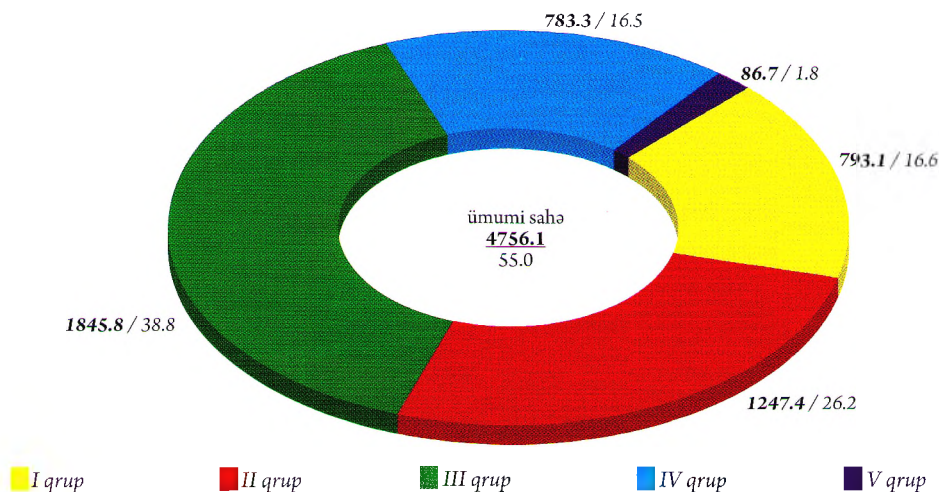
Cədvəl 15 diaqram 1-c

Kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının keyfiyyət qrupları üzrə paylanması (ha/%)

Ümumi sahə	Bonitet şkalası	Keyfiyyət qrupu	Kənd təsərrüfatı sahələri							Cəmi
			Əkin dinc	Çoxillik əkmələr	Biçənək	Həyat-yanı	Örüş və otlarla			
							kəndyarı	qış	yay	
	100-81	I	182772 23,0	31052 3,9	6057 0,8	224842 28,4	191384 24,1	56377 7,1	100581 12,7	793065 16,6
	80-61	II	591185 47,4	76769 6,2	52720 4,2	-	271894 21,8	184837 15,1	69957 5,6	1247362 26,2
	60-41	III	814857 44,1	48945 2,7	44473 2,4	-	559057 30,3	302776 16,4	75655 4,1	1845763 38,8
	40-21	IV	95010 12,1	6547 0,8	7286 0,9	-	244035 31,2	399130 51,0	31285 4,0	783293 16,5
	20-1	V	-	-	37 0,04	-	41234 47,6	44587 51,4	815 1,0	86673 1,8
8641506	100-1	I-V	1683824 35,4	163313 3,4	110561 2,3	224842 4,7	1470561 30,9	832612 17,5	278293 5,8	4756111 55,0

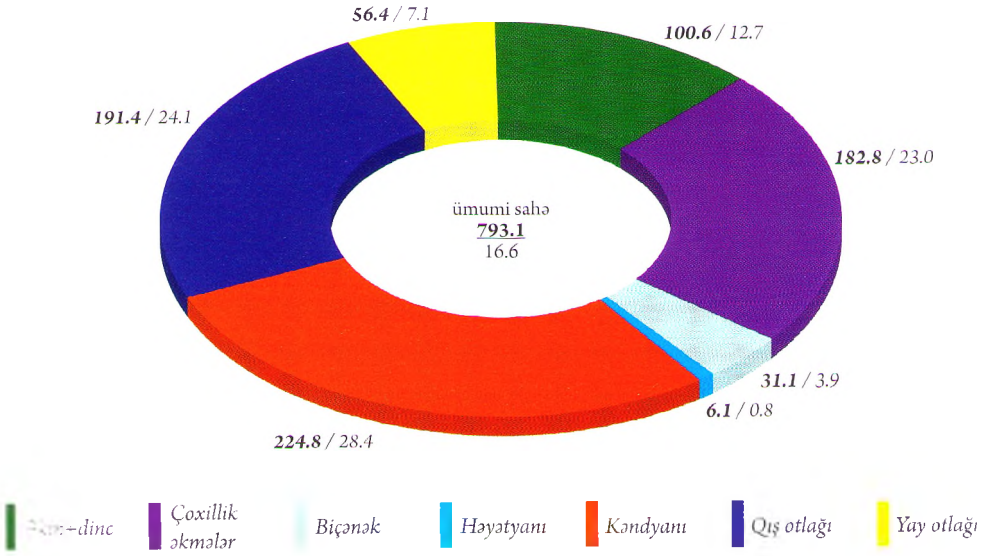
Cədvəl 15 diaqram 2

Respublikanın kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlarının keyfiyyət qrupları üzrə paylanma strukturu (ha/%)

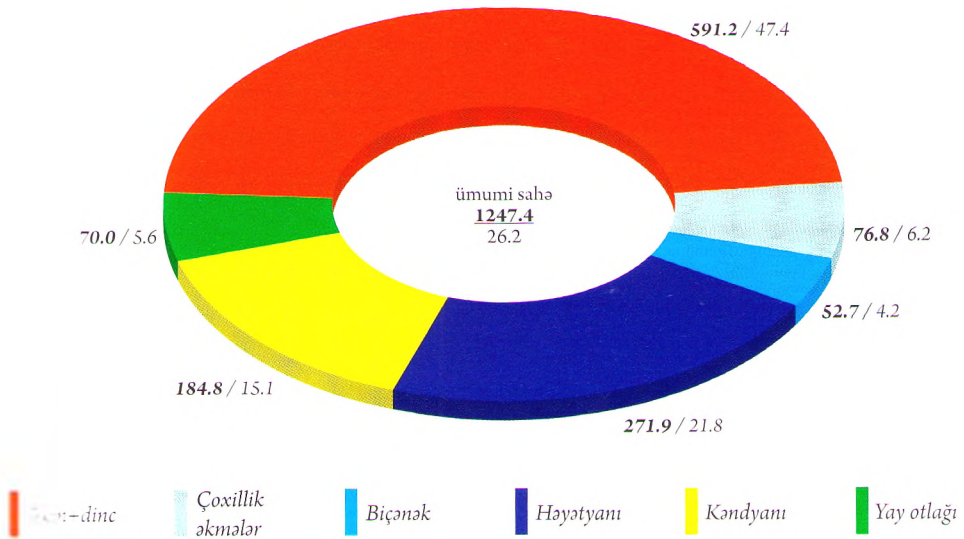
Cədvəl 15 diaqram 2

**I keyfiyyət qrupu üzrə paylanmış kənd təsərrüfatı sahələri
(ha/%)**

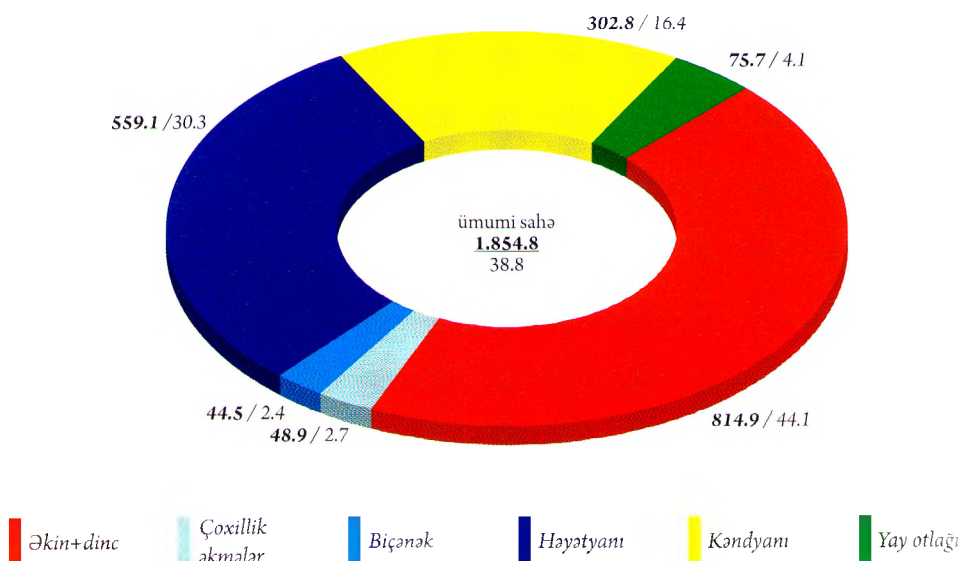
Cədvəl 15 diaqram 3

**II keyfiyyət qrupu üzrə paylanmış kənd təsərrüfatı sahələri
(ha/%)**

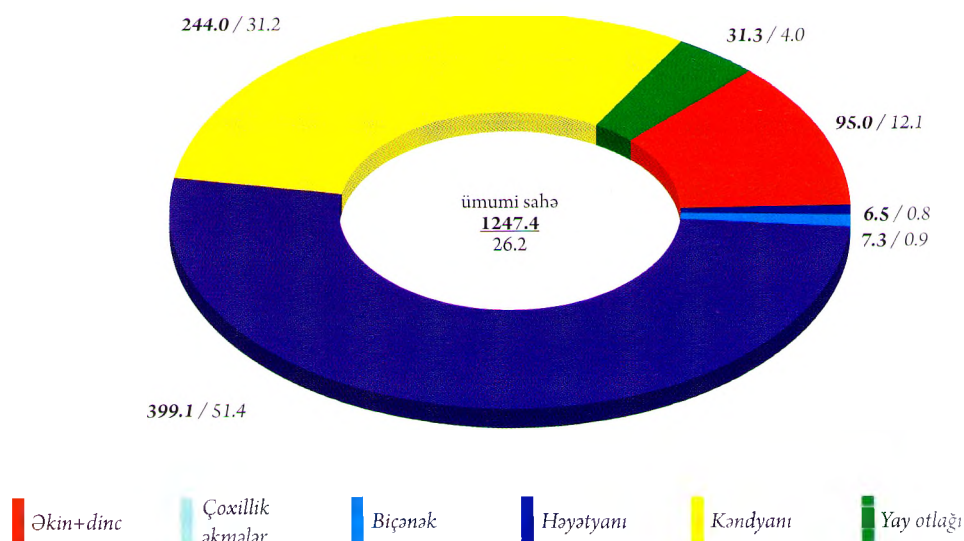
Cədvəl 15 diaqram: 4

III keyfiyyət qrupu üzrə paylanmış kənd təsərrüfatı sahələri (ha/%)

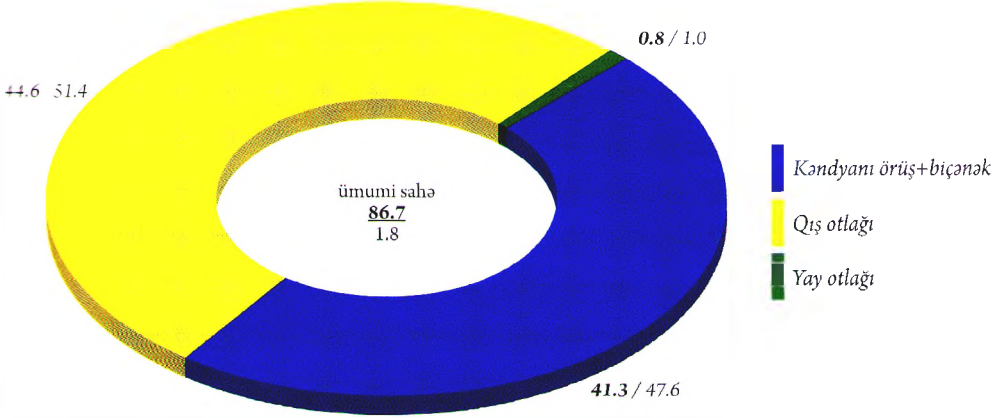
Cədvəl 15 diaqram: 5

IV keyfiyyət qrupu üzrə paylanmış kənd təsərrüfatı sahələri (ha/%)

Cədvəl 15 diaqram 6

V keyfiyyət qrupu üzrə paylanmış kənd təsərrüfatı sahələri (ha/%)

Cədvəl 16 diaqram 1-3

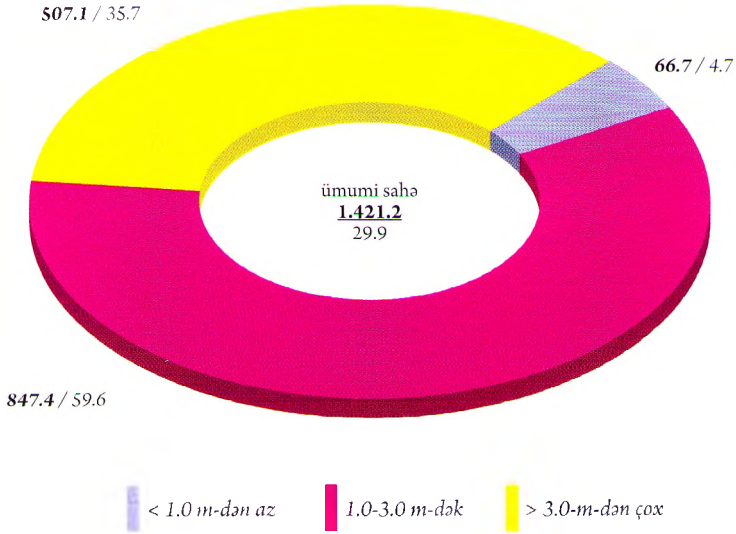
Respublikanın bölgələrinin suvarılan torpaqlarının meliorativ vəziyyətinə dair bəzi göstəriciləri (ha/%)

№	Rayonlar	Ümumi sahə	Qrunt sularının dərinliyinə görə sahələrin paylanması (m-lə)			Qrunt sularının mineralaşma dərəcəsinə görə sahələrin paylanması (q/l)			Qrunt sularının dərinliyinə və mineralaşma dərəcəsinə görə sahələrin qiymətləndirilməsi		
			<1,0	1,0-3,0	>3,0	<1,0	1,0-3,0	>3,0	yaxşı	kafi	qeyri-kafi
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Abseron	19127 1,3	774 4,3	8899 46,5	9454 49,4	3334 17,4	5305 27,7	10488 54,8	1282 6,7	11577 60,5	6268 32,8
2	Gəncə-Qazax	183635 12,9	9495 5,2	59829 32,6	114311 62,2	57387 31,2	111155 60,5	15093 8,2	102203 55,6	55827 30,4	25605 13,9
3	Səki-Zaqatala	107453 7,6	1984 1,8	36880 34,3	68589 63,8	93433 86,9	11095 10,3	2925 2,8	51887 48,3	42775 39,8	12791 11,9
4	Lənkəran	32942 2,3	1343 4,1	19480 59,1	12119 36,8	9836 30,0	18969 57,5	4137 12,5	6774 20,6	20298 61,6	5870 17,8
5	Quba-Xaçmaz	13182 9,2	6737 5,1	38283 29,3	86162 65,7	87119 66,4	27084 20,6	16979 13,0	59820 45,6	46350 35,3	25012 19,1
6	Aran	665343 46,8	34303 5,1	560362 84,2	70678 10,7	82755 12,4	278150 41,8	304438 45,8	68030 10,2	402483 60,5	194830 29,3
7	Yaxın Qarabağ	159229 11,2	3139 2,0	49486 31,1	106604 66,9	82591 51,9	45419 28,5	31219 19,6	78715 49,4	62351 39,2	18163 11,4
8	Dağlıq Şirvan	52774 3,7	3731 7,1	36090 68,4	12953 24,5	11383 21,6	10762 12,2	30629 58,0	8090 15,3	31716 60,1	12968 24,6
9	Kəlbəcər-Laçın	13488 1,0	500 9,4	3914 290	9074 67,2	8446 62,6	5042 37,4	-	11764 87,2	1481 11,0	243 4,3
10	Naxçıvan	56895 4,0	4677 8,2	34211 61,1	17130 30,6	46304 82,7	7748 13,8	1966 3,5	12040 21,5	34072 60,8	9906 17,7
11	Ümumi	1421191 29,9	66683 4,7	847434 59,6	507074 35,7	482588 34,0	520729 36,6	417874 29,4	400605 28,2	708930 49,9	311656 21,9

Beləliklə, hər iki halda respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində suvarılan ərazilərin təbii torpaq vəziyyətindən asılı olaraq qrunt sularının dərinliyi və onun mineralaşma dərəcəsi ciddi şəkildə təsirlənmiş olduğundan ərazinin suvarılan torpaqlarının meliorativ şəraitinin qiymətləndirilməsi xeyli vacibdir.

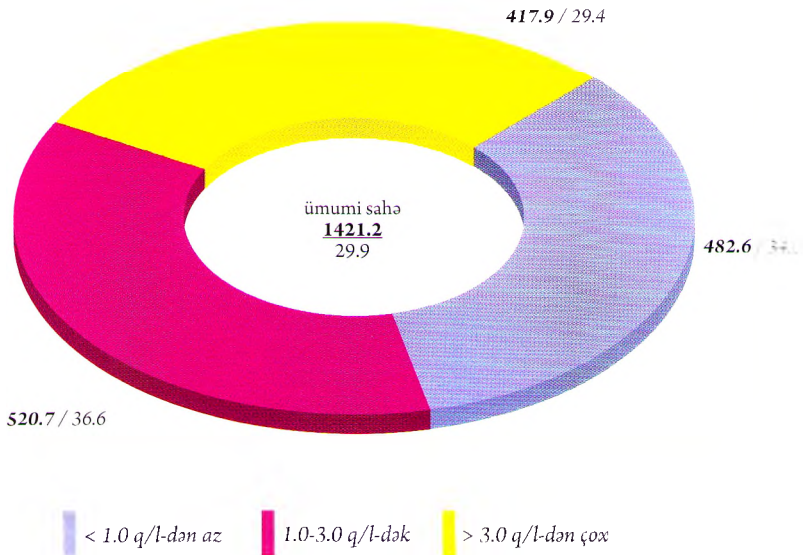
Cədvəl 16 diaqram 1

Respublikanın suvarılan torpaqlarının qrunut sularının dərinliyinə görə ərazilərdə paylanması (ha/%)

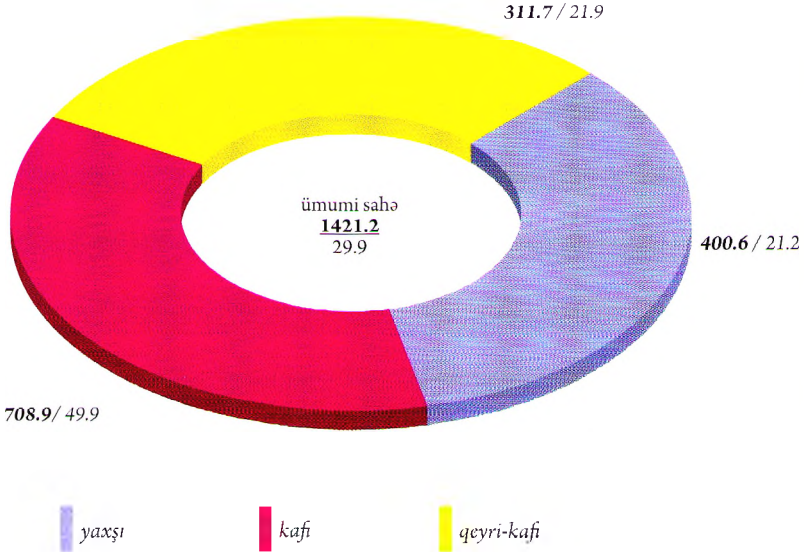
Cədvəl 16 diaqram 2

Respublikanın suvarılan torpaqlarının qrunut sularının minerallaşma dərəcəsinə görə ərazilərdə paylanması (ha/%)

Cədvəl 16 diaqram 3

Respublikanın suvarılan torpaqlarının qrunut sularının dərinliyinə və minerallaşma dərəcəsinə görə qiymətləndirilməsi (ha/%)

Rəqəmlərdən aydın olur ki, qrunut sularının yatım dərinliyini və minerallaşma dərəcəsinə görə almaqla suvarılan torpaqların 28,2%-nin (400,6 min ha) meliorativ vəziyyəti **yaxşı** qiymətləndirilir. Həmin göstərici üzrə meliorativ vəziyyəti **kafi** qiymətləndirilən suvarılan torpaqların sahəsi 49,9%-ə (708,9 min ha) çatır. Meliorativ vəziyyəti qeyri-kafi olan suvarılan torpaqlar ümumi suvarılan torpaqların 21,9%-ni (311,7 min ha) təşkil edir. Meliorativ durumu **qeyri-kafi** vəziyyətdə olan suvarılan sahələrə ən çox Abşeron və Aran bölgələrində rast gəlinir və həmin göstəricilər 29,3-32,8% arasında dəyişir. Qrunut sularının təhlükəli dərinlikdə yerləşməsinə və onların minerallaşma dərəcəsinə görə Aran bölgəsinə daxil olan rayonlar xüsusilə fərqlənir. Burada qrunut sularının təhlükəli dərinlikdə yerləşməsi, yəni qrunut suyunun səviyyəsinin 1 m dərinlikdən az olması ilə səciyyələnən torpaqlar suvarılan sahələrin 5,1%-ni (34,3 min ha) təşkil edir. Aran bölgəsində 1-3 m dərinlikdə qrunut suları yerləşən ərazilər ümumi suvarılan torpaqların 84,2%-nə (560,4 min ha) bərabərdir. Belə bir oxşarlıq qrunut sularının minerallaşma dərəcəsinə görə paylanmasında da özünü göstərir.

Belə ki, suvarma əkinçiliyinin geniş inkişaf etdiyi (cədvəl 12, diaqram 17-21) Muğan-Salyan, Şirvan, Qarabağ və Mil düzlərində torpaqların orta hesabla yarısından çoxu, yəni 51,0% qədəri (441,7 min ha) müxtəlif dərəcədə şorlaşmış sahələrdən ibarətdir. Bu ərazilərdə suvarılan sahələrin 17,1%-dən çox hissəsi, yəni 75,5 min ha şiddətli və çox

şiddətli, 28,1%-i yəni 124,1 min ha orta, və 54,8%-i, yəni 242,0 min ha zəif şorlaşmış sahələrdən ibarətdir. Ərazidə şoran torpaqlarla komplekslik yaradan və özünün morfoloji genetik xüsusiyyətləri və eləcə də fiziki-kimyəvi xassələri ilə fərqlənən şorakətləşmə prosesi də baş verir. Göstərilən düzənliklərdə müxtəlif dərəcədə şorakətləşmiş suvarılan torpaqların miqdarı 451,3 min hektardan çoxdur ki, bu da suvarılan torpaqların 52,8%-nə bərabərdir. Respublikanın digər ərazilərində suvarılan torpaqlarda şorakətləşmə prosesi zəif olsa da təkcə Qarabağ düzündə bu göstəricilər ümumilikdə 43,8%-ə (84,2 min ha) çatmışdır.

Naxçıvan düzündə və Gəncə-Qazax massivində suvarılan torpaqlarda şorakətlilik müşahidə edilməsə də şorlaşmış suvarılan sahələr Naxçıvanda 10,5% təşkil edir. Bunun 49,6%-i şiddətli şorlaşmışdır. Gəncə-Qazax massivdə suvarılan torpaqların isə 42,0%-ə qədəri bu və ya digər dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmışdır.

Alazan-Əyriçay, Lənkəran-Masallı və Samur-Abşeron düzlərində suvarılan torpaqların isə 23,3-60,6%-i müxtəlif dərəcədə şorlaşmış sahələrdən ibarətdir. Burada şiddətli şorlaşmış sahələr 4,6-21,8% təşkil edir.

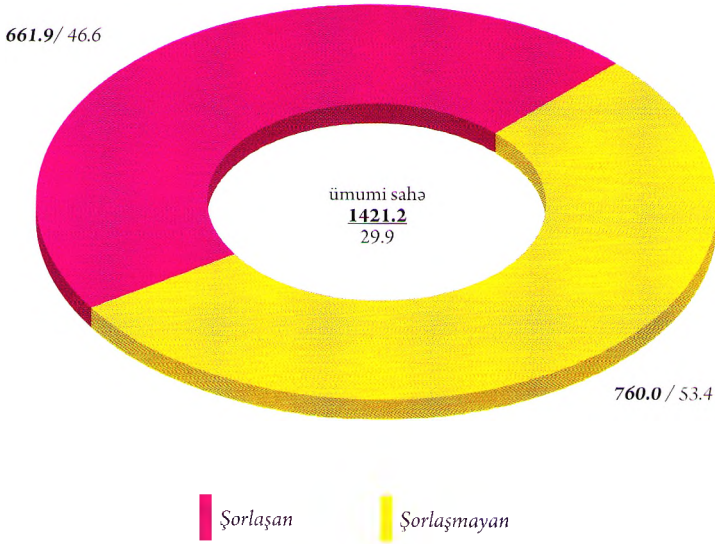
Ümumiyyətlə, göstərilən düzənliklərdə suvarılan sahələrin 46,6%-nin və ya 662,0 min hektarının müxtəlif dərəcədə şorlaşması hazırda suvarılan torpaqların meliorativ durumunun qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdə olduğunu göstərir.

Respublikada suvarılan düzən torpaqlarda şorlaşma, şorakətləşmə və drenləşmənin vəziyyətinə dair bəzi göstəricilər (ha/%)

v/s	Səvarılan sahələr	Ümumi sahə	Şorlaşma				Şorakətlilik				Drenləşmə		
			şorlaşmayan	Cəmi şorlaşmış	zəlif	o cümlədən orta şiddətli	şoraksız	cazi şora kadlı	o cümlədən zəlif	orta və şiddətli	Cəmi	o cümlədən qapalı	
1	Muğan-Salyan	213147	70499	142648	88930	34047	19671	49240	163907	124144	39763	213147	1946
		15,0	33,1	66,9	62,3	23,9	13,8	23,1	76,9	75,8	24,2	100	0,9
2	Şirvan	231192	85842	145350	73466	44882	27002	108857	122335	117887	4448	136355	13655
		16,3	37,1	62,9	50,5	30,8	18,7	47,1	52,9	96,4	3,6	59,0	10,0
3	Qarabağ	192156	137110	55046	27344	22014	5688	107960	84196	62788	21408	66430	58400
		13,5	71,3	28,7	49,7	40,0	10,3	56,2	43,8	74,6	25,4	34,6	88,0
4	Mil	217779	119099	98680	52305	23195	23180	136960	80819	64151	16668	117629	67336
		15,3	54,7	45,3	53,0	23,5	23,5	62,9	37,1	79,4	20,6	54,0	57,4
5	Naxçıvan	56018	50142	5876	1320	1640	2916	56018	-	-	-	15100	7900
		3,9	89,5	10,5	22,5	27,9	49,6	100	-	-	-	27,0	52,3
6	Gəncə-Qazax	180927	104972	75955	52656	13644	9655	180927	-	-	-	-	-
		12,7	58,0	42,0	69,3	18,0	12,7	100	-	-	-	-	-
7	Alazan-Əyriçay	100362	49647	50715	36530	6575	7610	100029	333	333	-	6460	3700
		7,1	49,5	50,5	72,0	13,0	15,0	99,7	0,3	100	-	6,4	57,3
8	Lankaran Masalı	71445	28187	43258	29022	13178	2008	52507	18938	18938	-	29875	26905
		5,0	39,4	60,6	67,2	28,2	4,6	73,5	26,5	100	-	41,8	36,1
9	Samur-Abşeron	148971	114199	34772	16022	11172	7578	148971	-	-	-	23889	18489
		10,5	76,7	23,3	46,2	32,1	21,8	100	-	-	-	16,0	12,4
10	Şəhər əraziləri	9637	-	9637	-	-	-	-	9637	9637	-	-	-
		0,7	-	100	100	-	-	-	100	100	-	-	-
	Cəmi	1471634	759697	661937	387382	169347	105308	941469	480165	327878	82287	608385	198531
		29,9	53,4	46,6	58,5	25,6	15,9	66,2	33,8	82,9	17,1	42,8	32,6

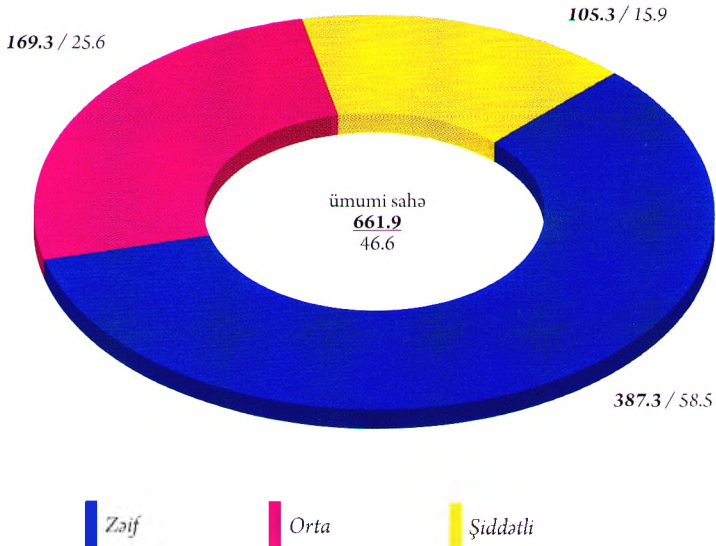
Cədvəl 17 diaqramı 1

**Respublikanın suvarılan torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

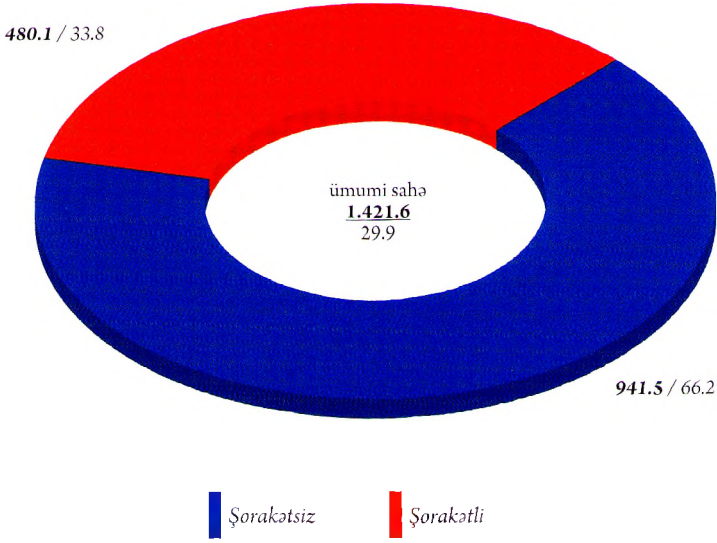
Cədvəl 17 diaqramı 2

**Respublikanın suvarılan torpaqlarının
şorlaşma dərəcəsi (ha/%)**

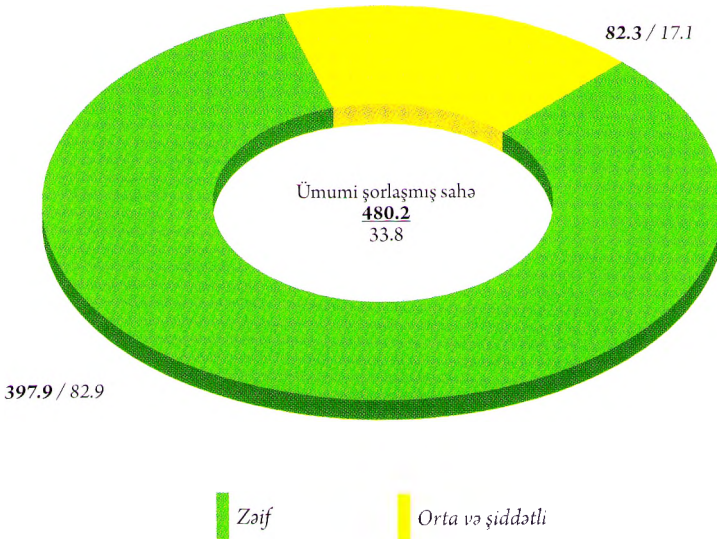
Cədvəl 17 diaqram 3

**Respublikanın suvarılan torpaqlarının
şorakətlik durumu (ha/%)**

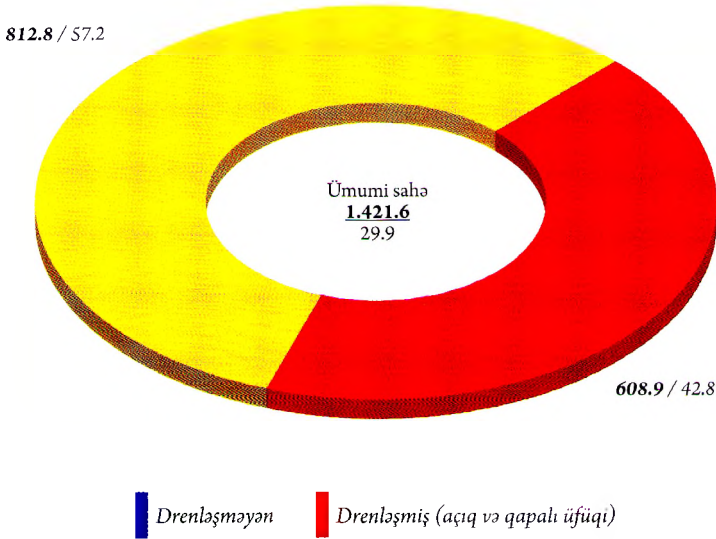

Cədvəl 17 diaqram 4

**Respublikanın suvarılan torpaqlarının
şorakətlik dərəcəsi (ha/%)**

Respublikanın suvarılan sahələrinin drenləşmə durumu (ha/%)

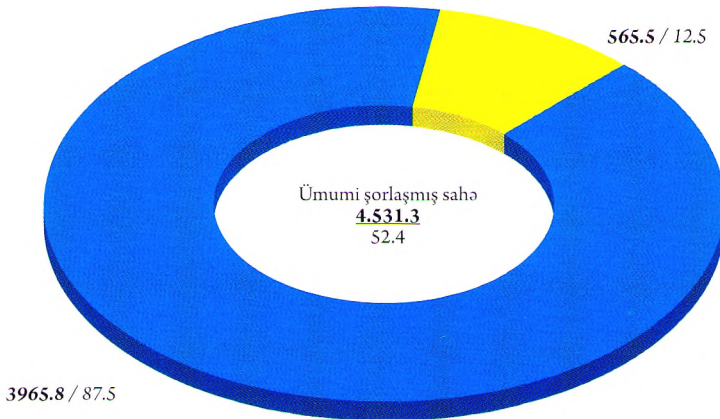
Başqa bir mənbənin məlumatlarına görə yerlərdə əsas meliorasiya və aqrotexniki tədbirlərin ardıcıl həyata keçirilməməsinin nəticəsi olaraq, hazırda müxtəlif kənd təsərrüfatı sahələri kimi istifadə olunan torpaqlarda da şorlaşma və şorakətləşmə prosesləri baş verməkdədir. Belə ki, ölkədə əkin sahələri altında istifadə olunan torpaqların 2,3%-i (37,8 min ha), çoxillik əkmələrin yerləşdiyi ərəzələrin torpaqlarının 4,2% (6,8 min ha) və biçənək altı torpaqların isə 2,8%-i (3,0 min ha) müxtəlif dərəcədə şorlaşmaya məruz qalmış sahələrdən ibarətdir. Respublikanın kənd təsərrüfatında istifadə olunan əsas torpaq ehtiyatlarının yarısından çoxunu (56,8%-ni) təşkil edən öyrüş və otlaq sahələrində şorlaşma və şorakətləşmə proseslərinin geniş vüsət alması bu torpaqlarda tənəzzül prosesinin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur.

**Kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

S.№	Kənd təsərrüfatı sahələri	Ümumi sahə	Şorlaşma					
			şorlaşmayan	cəmi şorlaşmış	o cümlədən			
					zəif	orta	şiddətli	Şoran
1	Əkin+dinc	<u>1683824</u> 37,2	<u>1645985</u> 97,7	<u>37839</u> 2,3	<u>17331</u> 45,8	<u>11663</u> 30,8	<u>8194</u> 21,7	<u>651</u> 1,7
2	Çoxillik əkmələr	<u>163313</u> 3,6	<u>156473</u> 95,8	<u>6840</u> 4,2	<u>3894</u> 60,0	1447 21,1	724 10,6	775 11,3
3	Biçənək	<u>110585</u> 2,4	<u>107606</u> 97,2	<u>2979</u> 2,8	<u>993</u> 33,3	907 30,4	993 33,3	86 3,0
4	Örüş və otlaqlar	<u>2573604</u> 56,8	<u>2055751</u> 79,9	<u>517853</u> 20,1	<u>130680</u> 3,3	<u>132218</u> 33,0	<u>213957</u> 53,5	<u>40998</u> 10,2
	Cəmi	<u>4531326</u> 52,4	<u>3965815</u> 87,5	<u>565511</u> 12,5	<u>152898</u> 27,0	<u>146235</u> 25,9	<u>223838</u> 39,6	<u>42510</u> 7,5

Cədvəl 18 diaqram 1

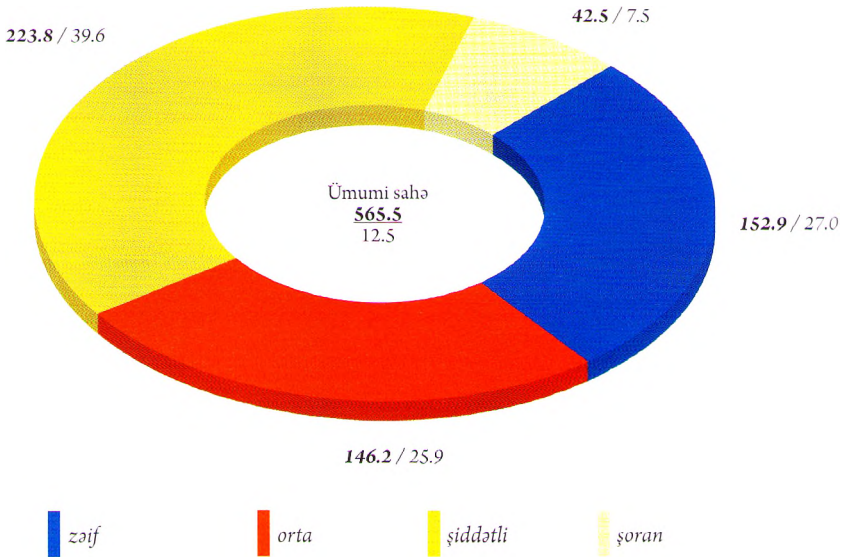
**Respublikanın kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

Şorlaşmayan Şorlaşmış

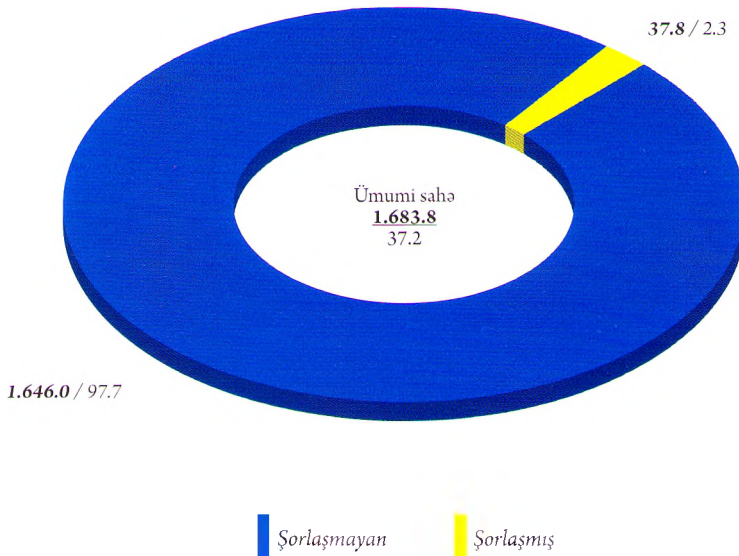
Cədvəl 18 diaqram 2

**Respublikanın kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının
şorlaşma dərəcəsi (ha/%)**

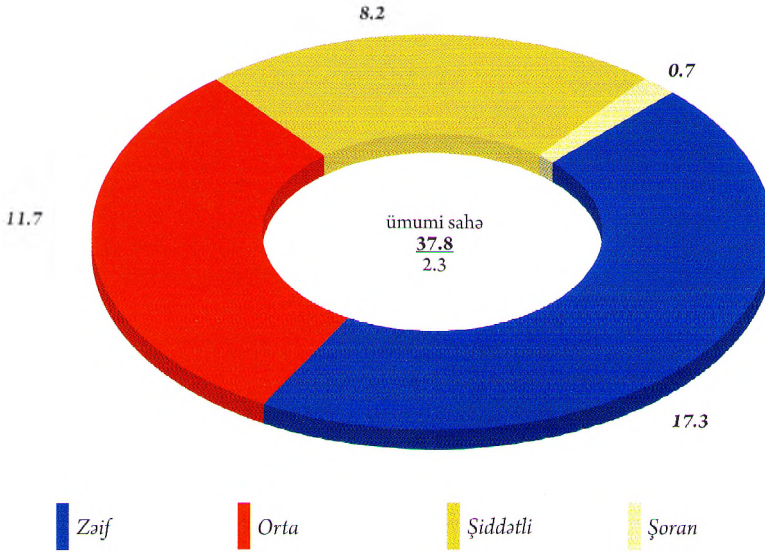
Cədvəl 18 diaqram 3

**Respublikanın əkin+dinc torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

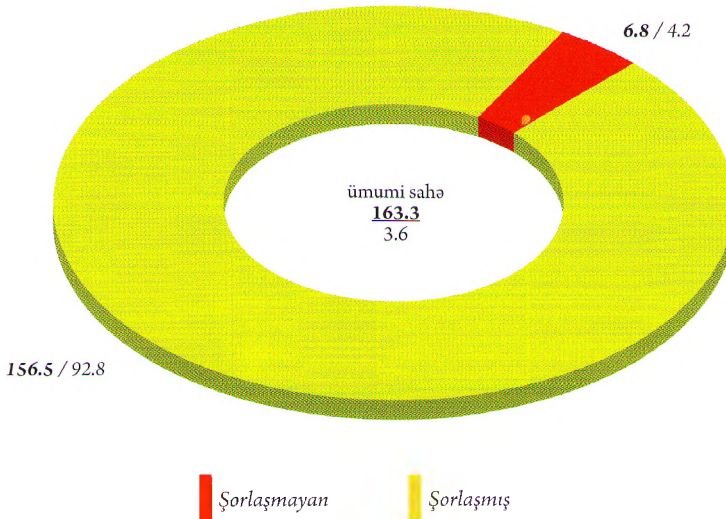
Cədvəl 18 diaqram 4

**Respublikanın əkin+dinc torpaqlarının
şorlaşma dərəcəsi (ha/%)**

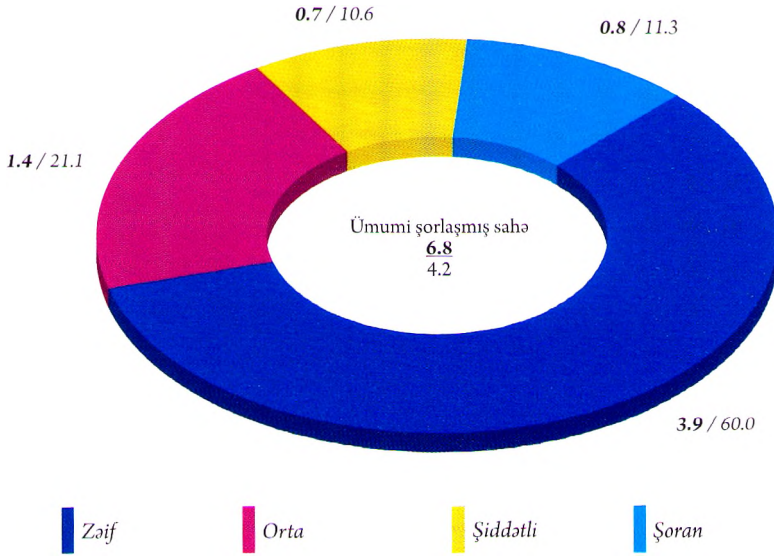
Cədvəl 18 diaqram 5

**Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

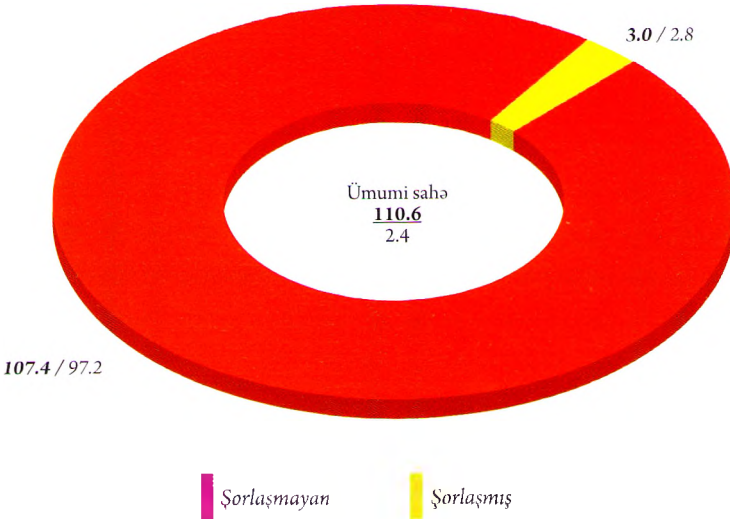
Cədvəl 18 diaqramı

Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının şorlaşma dərəcəsi (ha/%)

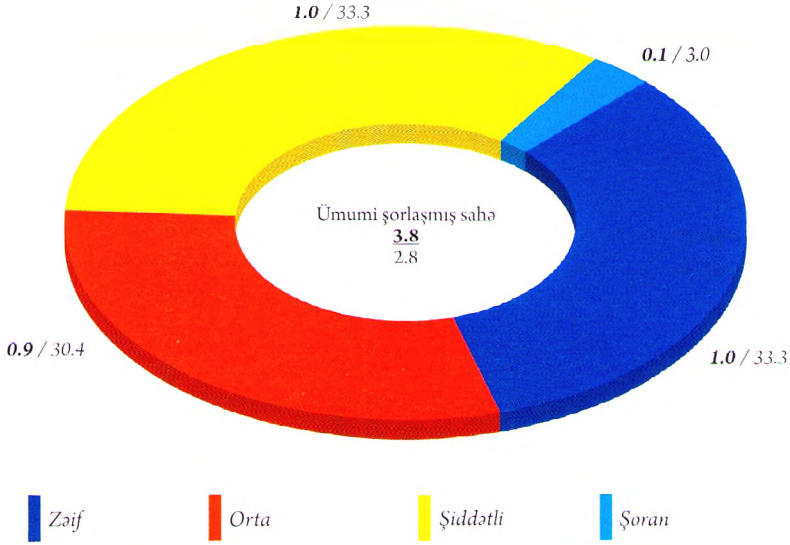
Cədvəl 18 diaqramı

Respublikanın biçənək torpaqlarının şorlaşma durumu (ha/%)

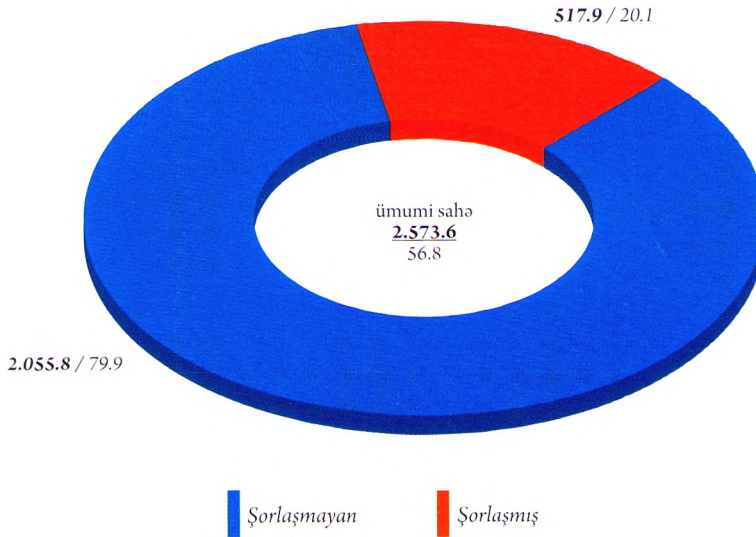
Cədvəl 18 diaqram 8

**Respublikanın biçənək torpaqlarının
şorlaşma dərəcəsi (ha/%)**

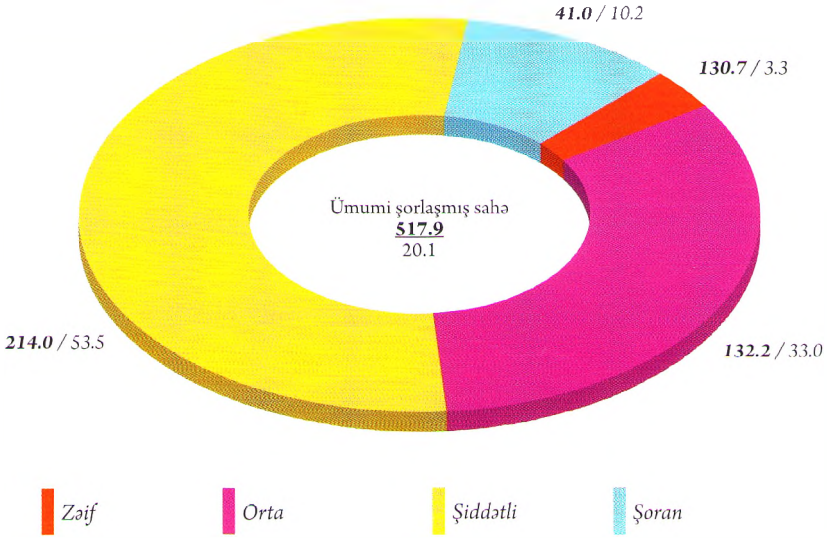
Cədvəl 18 diaqram 9

**Respublikanın örüş və otlaq torpaqlarının
şorlaşma durumu (ha/%)**

Cədvəl 18 diaqram 10

Respublikanın örlüş və otlaq torpaqlarının şorlaşma dərəcəsi (ha/%)

Cədvəl 19 diaqram 1-1

Respublikanın örlüş və otlaq torpaqlarının şorlaşma durumu (ha/%)

s/s	Kənd təsərrüfatı yerləri	Ümumi sahə	Şorakətləşmə				
			şorakətsiz	cəmi şorakətli	o cümlədən		
					zəif	orta	şiddətli
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Əkin+dinc	1683824 37,2	1637115 97,2	46719 2,8	38555 82,5	7645 16,4	51,9 1,1
2	Çoxillik əkmələr	163313 3,6	146463 89,7	16850 10,3	14094 83,6	2343 13,9	41,5 2,5
3	Biçənək	110585 2,4	106354 96,2	4231 3,8	3637 86,0	389 9,2	20,5 4,5
4	Örlüş və otlqlar	2573604 56,8	2131579 82,9	440470 17,1	328751 74,7	91733 20,8	190,5 4,5
	Cəmi	4531326 52,4	4023056 88,8	508270 11,2	385037 75,7	102110 20,1	2112,3 4,2

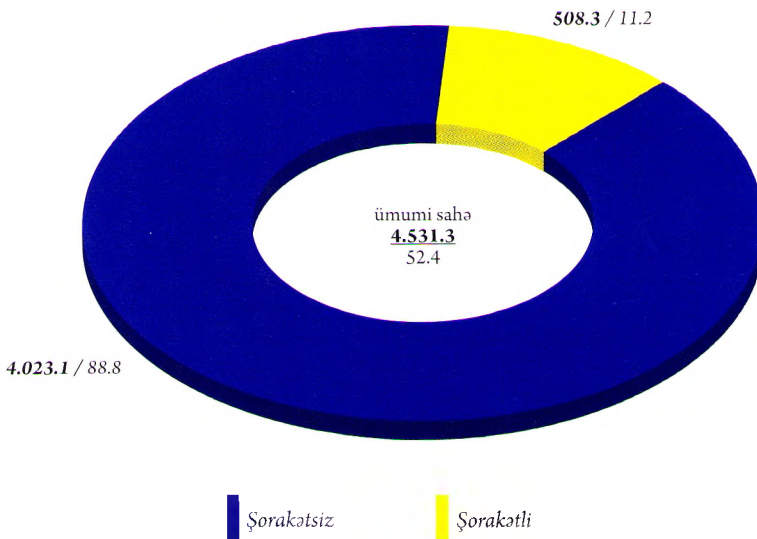
Rəqəmlərin təhlilindən aydın olun ki, hazırda kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb olunmuş torpaqların tip və yarım tiplərini, onun xam etalonu ilə müqayisə etdikdə birincinin ciddi şəkildə tənəzzülə uğradığı danılmazdır.

Bü xüsusda suvarılan torpaqların hal-hazırkı ağır meliorativ durumu ilə əlaqədar aparılması zəruri sayılan aşağıdakı əsas meliorativ tədbirlərin miqyası bunu bir daha təsdiqləyir.

Deyildiyi kimi ölkədə becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin əsas kütləsi ümumi sahəsi 1 milyon 422 min 952 hektara çatan suvarılan torpaqlarda yetişdirilir. Bu isə kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqların 29,9%-nin suvarılması deməkdir. Vaxtilə müxtəlif illərdə suvarılan bu ərazilərin 608,9 min hektarında və ya 42,8%-də drenləşmə aparılmışdır. Drenləşmiş sahələrin əsasını isə sahəsi 198,5 min hektara çatan qapalı üfüqi drenlər təşkil edir. Bu isə ümumilikdə respublikada suvarılan torpaqların 14,0%-nin qapalı drenlə təmin olunması deməkdir.

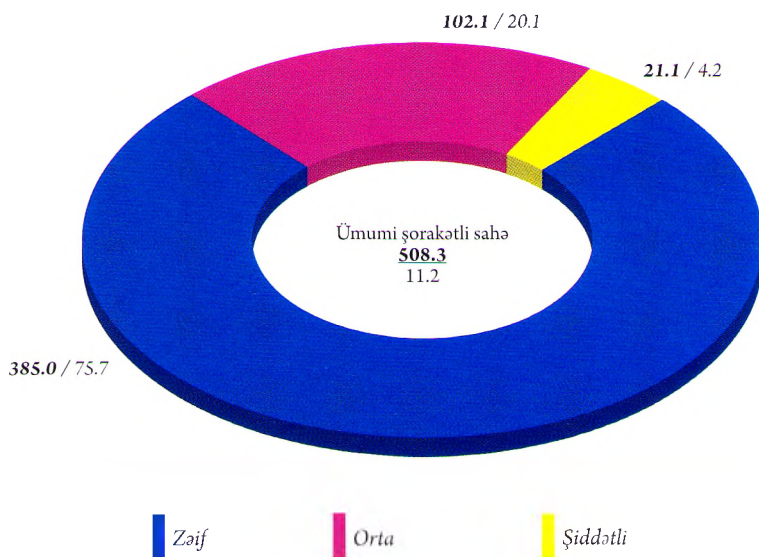
Cədvəl 19 diaqram 1

Respublikanın kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının şorakətlik durumu (ha/%)

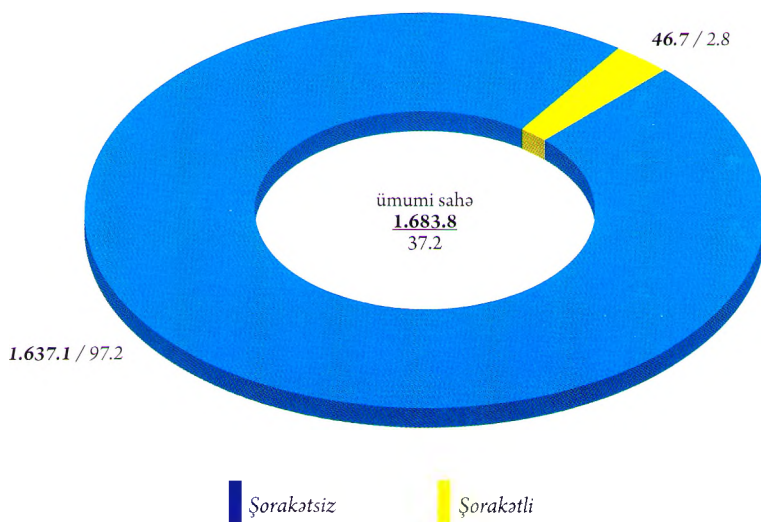
Cədvəl 19 diaqram 1

Respublikanın kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının şorakətlik dərəcəsi (ha/%)

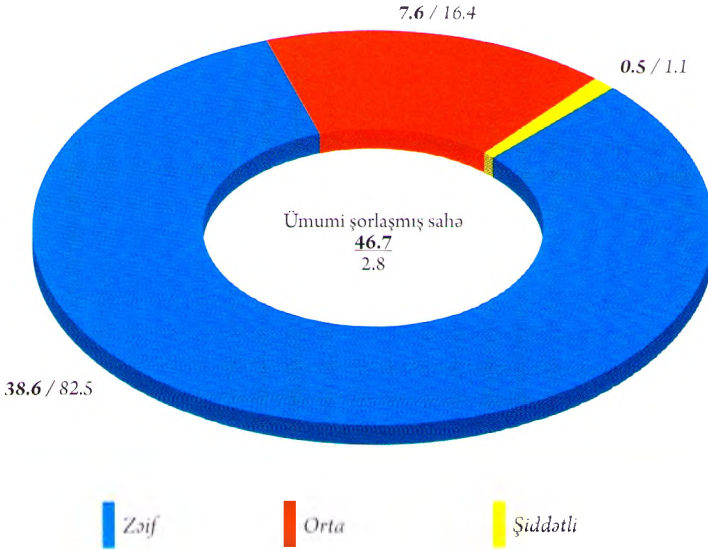
Cədvəl 19 diaqram 2

Respublikanın əkin+dinc torpaqlarının şorakətlik durumu (ha/%)

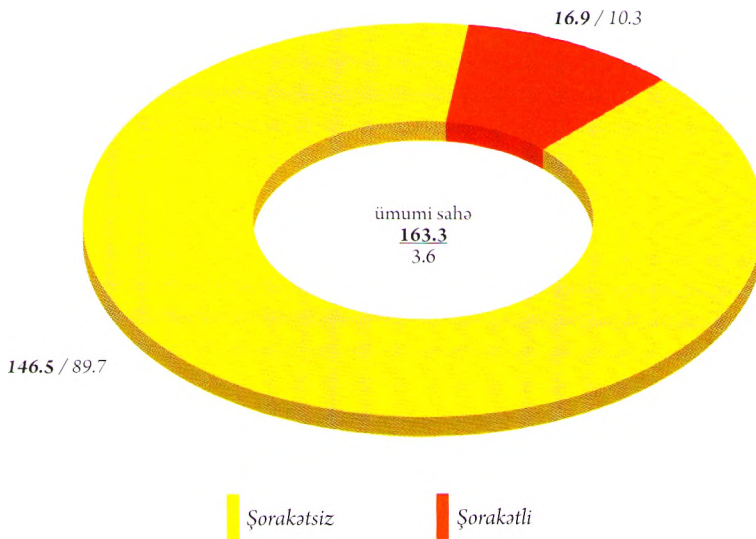
Cədvəl 19 diaqram 4

**Respublikanın əkin+dinc torpaqlarının
şorakətlik dərəcəsi (ha/%)**

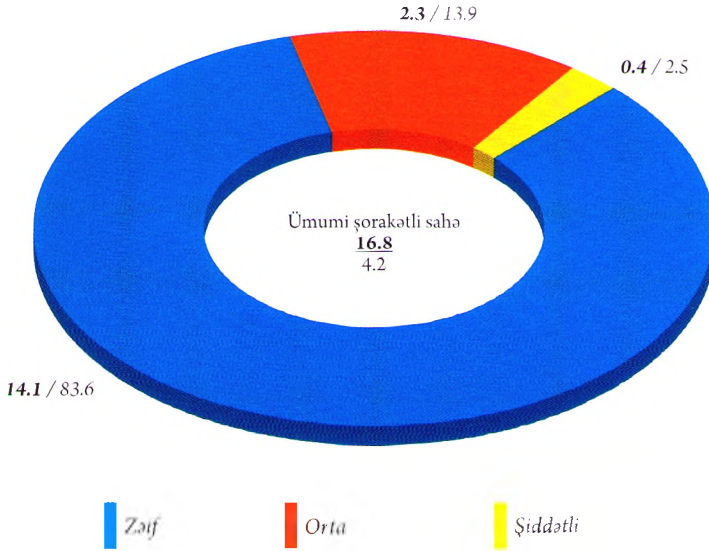
Cədvəl 19 diaqram 5

**Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının
şorakətlik durumu (ha/%)**

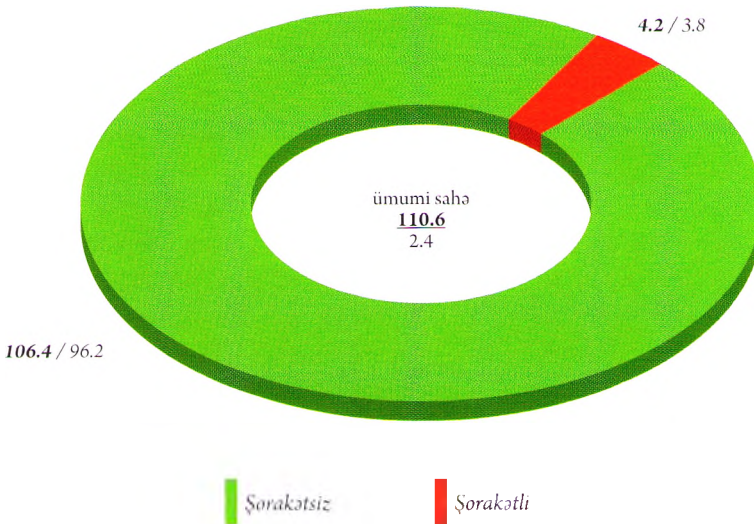
Cədvəl 19 diaqramı

Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının şorakətlik dərəcəsi (ha/%)

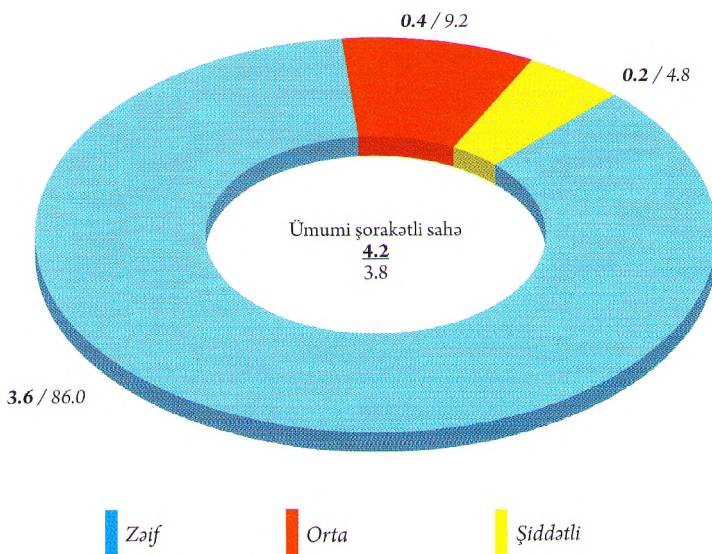
Cədvəl 19 diaqramı

Respublikanın biçənək torpaqlarının şorakətlik durumu (ha/%)

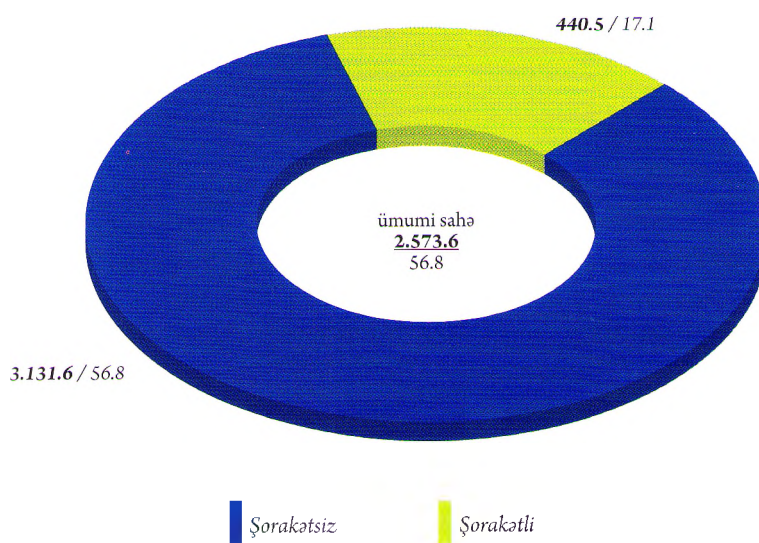
Cədvəl 19 diaqram 8

**Respublikanın biçənək torpaqlarının
şorakətlik dərəcəsi (ha/%)**

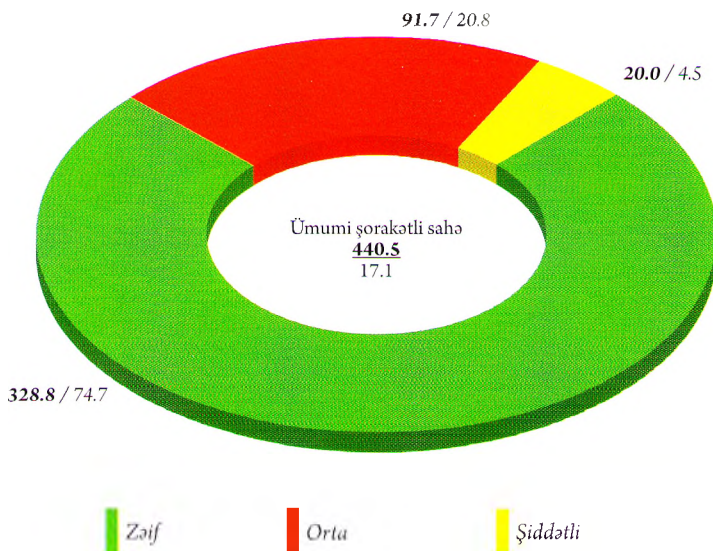

Cədvəl 19 diaqram 9

**Respublikanın öriş və otlaq torpaqlarının
şorakətlik durumu (ha/%)**

Respublikanın öriş və otlaq torpaqlarının şorakətlik dərəcəsi (ha/%)

Bir qədər sonralar, yəni ölkədə aqrar islahatlar həyata keçirilənə qədər kənd təsərrüfatında baş verən təsərrüfatsızlıq nəticəsində suvarılan torpaqlarda mövcud olan bir çox suvarma sistemləri və o cümlədən kollektor-dren şəbəkələri yararsız hala salındığından bu torpaqların meliorativ vəziyyəti kəskin şəkildə dəyişməyə başlamışdır.

Belə ki, aparılmış son kadastr (2004-cü il) məlumatlarına əsasən müəyyən olmuşdur ki, suvarılan ərazilərin 649,5 min hektarında suvarma və kollektor-dren şəbəkələrinin texniki vəziyyətinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasına və yenidən qurulmasına ciddi ehtiyac vardır. Bu iş ümumi suvarılan torpaqların 45,7%-ni əhatə edir (cədvəl 15, şəkil 42).

Suvarılan torpaqların ən çox hissəsi, yəni 231,2 min hektarı (16,3%) Şirvan düzündə yerləşir. Odur ki, burada mövcud olan suvarma və kollektor-dren şəbəkələrinin 147,6 min hektarının (63,5%) yaxşılaşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır. Eyni zamanda suvarılan torpaqların içərisində sahəsinə görə ikinci yerdə duran Mil düzündə suvarılan 217,8 min ha sahənin 98,7 min hektarında (45,3%) suvarma və kollektor-dren şəbəkələrinin yaxşılaşdırılması tələb olunur. Muğan-Salyan düzündə 213,6 min ha suvarılan torpaqların 103,1 min (48,3%) hektarında, Qarabağ düzündə isə 192,2 min hektarının 99,2 min hektarında (51,6%) göstərilən meliorativ işlərin icrası gündəmdə durur. Gəncə-Qazax, Abşeron-Samur massivlərində, Alazan-Əyriçay vadisində, Muğan düzündənin cənub şərqində (Lənkəran ovalığının şimal hissəsində) Naxçıvan bölgəsində suvarılan torpaqların sahəsi

Suvarılan ərazilərdə torpaqlarda aparılacaq zəruri meliorativ tədbirlər (ha/%)

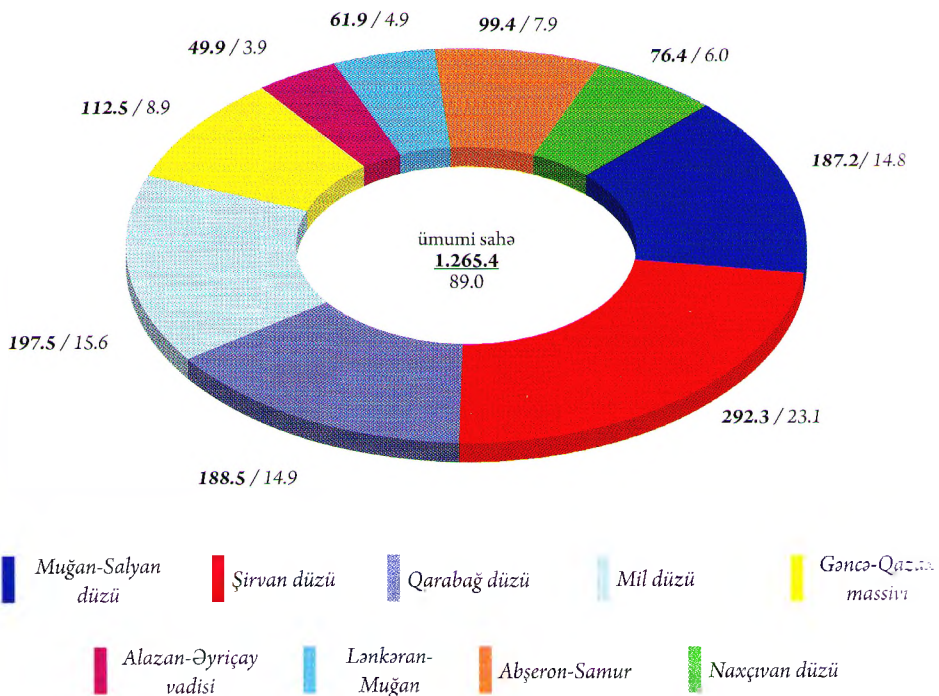
S/N	Suvarılan ərazilər	Ümumi sahə	Suvarma işlərinin və KDS-də işlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması	Suvarma işlərinin kompleks yenidən qurulması	KDS-də tikinti və yenidən qurulması	KDS-nin təmiri	Sotlaşmış torpaqların əsaslı vaxtlanması	Əsaslı baxardana	Su təminatının artırılması	Cəmi göstərilən işlərin həcmi
1	Muğan-Salyan düzü	213555 15,0	103113 48,3	9900 4,6	36400 17,0	25481 11,9	1932 0,9	1932 0,9	8400 3,9	187158 14,8
2	Şirvan düzü	232499 16,4	147654 63,5	34169 14,7	54739 23,5	9871 6,7	1814 7,9	9172 3,9	18259 7,8	292278 23,1
3	Qarabağ düzü	192156 13,5	99226 51,6	25250 13,1	27000 14,0	3600 1,9	8676 4,5	7000 3,6	17700 9,2	188452 14,9
4	Mil düzü	217779 15,3	98727 45,3	9307 4,3	36800 16,9	6000 2,7	27120 12,4	9500 4,4	10000 4,6	197454 15,6
5	Gəncə-Qazax massivi	182727 12,9	56228 30,8	7906 4,3	18500 10,1	350 0,2	13328 7,3	6450 3,5	9700 5,3	112462 8,9
6	Alazan-Əyriçay vadisi	100362 7,1	24931 24,8	7635 7,6	4520 4,5	1200 1,2	4476 4,4	5000 5,0	2100 2,1	49862 3,9
7	Lankaran-Muğan düzü	71446 5,0	30960 43,3	9140 12,8	5860 8,2	1900 2,7	3270 4,6	4725 6,6	6065 8,6	61920 4,9
8	Abyeron-Samur massivi	154216 10,8	49690 32,2	9590 6,2	12700 8,2	-	2500 1,6	10510 6,8	14390 9,3	99380 7,9
9	Naxçıvan düzü	56895 4,0	38935 68,4	5285 9,3	12576 22,1	125 0,2	3280 5,8	8491 14,9	7728 13,6	76420 6,0
	Cəmi	1421634 29,9	619464 45,7	11882 8,3	209095 14,7	48527 3,4	82996 5,8	6780 4,4	94342 6,6	1265366 89,0

azdır. Ümumiyyətlə, bu işlərə aid göstəricilər müvafiq ərazilərdə 56,2-24,9 min ha arasında dəyişir.

Deyilənlərlə yanaşı, Muğan-Salyan, Şirvan, Qarabağ və Mil düzlərində suvarma şəbəkələrinin kompleks yenidən qurulmasına dair işlərin həcmi 9,9-25,3 min ha (4,3-14,7%) arasında dəyişir. Eləcə də bu düzlərin suvarılan sahələrinin təkrar şorlaşması 54,4 min hektarda əsaslı şəkildə düzlərdən yuyulma icra edilməlidir. Suvarılan düzlərdə torpaqların əsaslı hamarlama işlərinin həcmi 27,6 min hektardan çoxdur.

Cədvəl 20 diaqramı

Respublikanın suvarılan ərazilərində aparılacaq zəruri meliorativ tədbirlər (ha/%)

Cədvəl 21 diaqram 1-3

Bölgələrin torpaq ehtiyatlarının eroziyaya uğrama durumu (ha/%)

s/s	Bölgələr	Ümumi sahə	Eroziya dərəcəsi				
			Eroziyasız sahə	Cəmi eroziyalı sahə	Öcümdən		
					zəif	orta	şiddətli
1	Abşeron	381776 4,5	111246 29,1	270530 70,9	56002 20,7	77073 28,5	137455 50,8
2	Gəncə-Qazax	1228731 14,6	789733 64,3	438998 35,7	187878 42,8	105255 24,0	145865 33,2
3	Şəki-Zaqatala	883491 10,5	340150 38,5	543341 61,5	214733 39,5	116998 21,5	211610 40,0
4	Lənkəran	606904 7,2	340998 56,2	265906 43,8	107938 40,6	61051 23,0	96917 36,4
5	Quba-Xaçmaz	696502 8,3	327119 47,0	369383 53,0	174728 47,3	88575 24,0	106080 28,7
6	Aran	2115179 25,1	1724273 81,5	390906 18,5	265251 67,8	82150 21,0	43505 11,2
-	Yuxarı Qarabağ	834166 9,9	649578 77,9	184588 22,1	92853 50,3	57210 31,0	34525 18,7
8	Dağlıq Şirvan	613026 7,3	209970 34,3	403050 65,7	130337 32,3	91778 22,8	180935 44,9
9	Kəlbəcər-Laçın	530787 6,3	316971 59,7	213816 40,3	74393 34,8	53113 24,8	86310 40,4
10	Naxçıvan	536300 6,3	145995 27,2	390305 72,8	85290 21,8	88727 22,7	216288 55,5
	Cəmi	8426862 97,5	4956039 58,8	3470823 41,2	1389403 40,0	821930 27,7	1259490 36,3

Bunlarla yanaşı, suvarma suyunun çatışmazlığından əziyyət çəkən 54,4 min ha sahədə su təminatının artırılması tələb olunur. Digər massivlərdə göstərilən parametrlər üzrə eyni hallar təkrar olunur. Məsələn, Naxçıvan bölgəsində suvarılan torpaqların 3,3 min hektarında şorlaşmış torpaqların duzlardan əsaslı yuyulması, 8,5 min hektarında əsaslı hamarlaşma işlərinin aparılması və 7,7 min hektarında su təminatının yaxşılaşdırılması tələb olunur.

Ümumiyyətlə, respublikada suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra işlərlə yanaşı, 209,1 min hektarında kollektor-dren şəbəkəsində tikinti və yenidən qurulma, 83 min hektarında təkrar şorlaşmış sahələrin duzlardan əsaslı yuyulması, 62,8 min ha sahənin əsaslı hamarlanması və 94,3 min ha sahənin su təminatının artırılması, daha doğrusu ümumilikdə qısa zaman kəsiyində bütün suvarılan ərazilərdə göstərilən parametrlər üzrə 1 milyon 265 min 386 hektarında və ya 89,0%-də meliorativ işlərin icrası tələb olunur.

Respublika ərazisinin xeyli hissəsi mürəkkəb formalı relyef quruluşu və dağətəyi sahələrdən ibarət olduğundan eroziya geniş yayılmışdır. Eroziyaya uğramış sahələr ümumi torpaq fondunun 41,2% və ya 3470823 ha təşkil edir.

Həmin sahələrdə səthi, xətti, külək, irriqasiya (suvarma) eroziyası növləri yayılmışdır. Ən çox eroziyaya uğramış torpaqlar Naxçıvan (72,8%) və Abşeron (70,9%) bölgələrində

müşahidə edilir. Abşeron bölgəsində üstünlük külək eroziyasının tuğyan etməsi hesabına baş verir. Minimum dərəcədə eroziyaya uğrama irriqasiya eroziyasının geniş yayıldığı Aran bölgəsində 18,5%-ə (390,9 min ha) çatır.

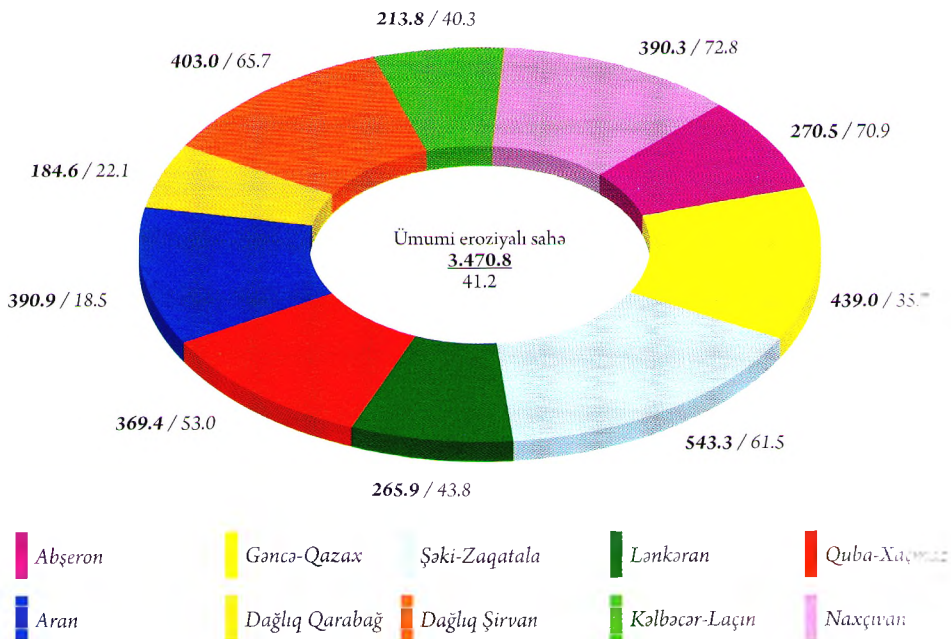
Respublikanın ayrı-ayrı təbii bitki-torpaq zonaları sırasında eroziyaya uğramanın göstəricisi: dağ-çəmən və dağ-bozqır zonalarında daha yüksək olub 71,4-66,2% arasında dəyişir.

Bela ki, dağ-çəmən zonasında şiddətli eroziyaya uğramış sahələri 34,6%-ə, bozqır zonada isə müvafiq qaydada eroziyaya uğramış sahələr 34,9%-ə enir. Yay otlaq sahələri kənd heyvandarlıqda geniş istifadə olunan dağ-çəmən zonasında ötən dövr ərzində demək olar ki, eroziyaya qarşı heç bir mübarizə tədbirləri həyata keçirilməmişdir. Eləcə də son illərdə otlaq yükünün ildən-ilə artırılması eroziya prosesinin intensivliyinə səbəb olmuşdur. Dağ-bozqır zonasında təbii bitki örtüyünün antropogen təsirlərə məruz qalması və habelə torpaqların geniş miqyasda kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb edilməsi eroziyaya uğrama həddinin 66,2%-ə çatması ilə nəticələnmişdir.

Yarımsəhra zonasında irriqasiya eroziyası ilə yanaşı, külək eroziyasının deflyasiya fəaliyyəti 19%-ə (44,4 min ha) çatır. Bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı külək eroziyasından xeyli ziyan çəkir. Dağ-meşə zonasında təbii bitki örtüyünün nisbətən qorunub saxlanmasına baxmayaraq, eroziyaya uğramanın 48%-ə (418,1 min ha) çatması ciddi narahatlıq doğurur. Burada şiddətli eroziyaya uğramış torpaqlar eroziyaya uğramış sahələrin 26,3% (110,2 min ha) təşkil edir.

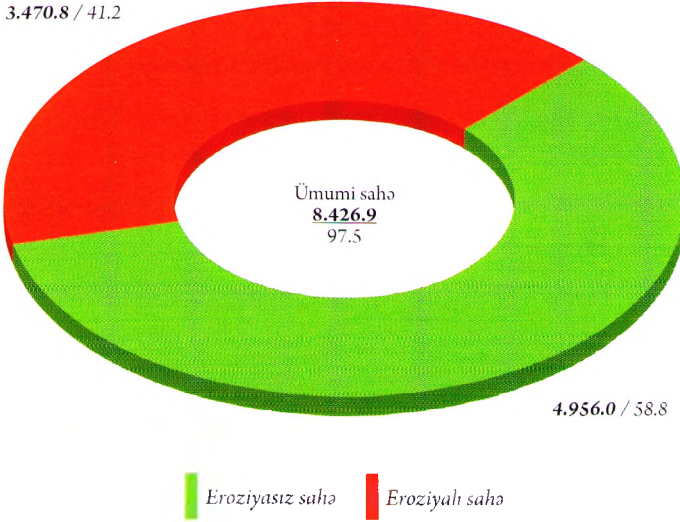
Cədvəl 21 diaqram

Respublika bölgələrinin torpaq ehtiyatlarının eroziya durumu (ha/%)

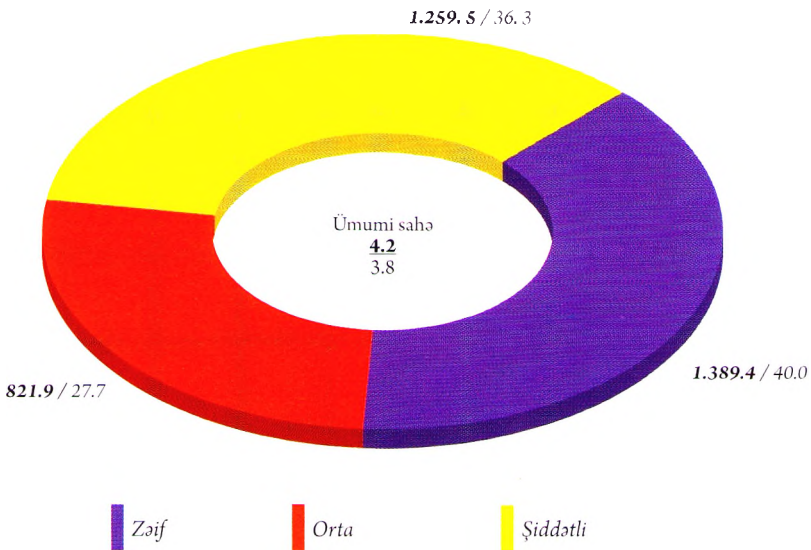
Cədvəl 21 diaqram 2

Respublikanın ümumi torpaq ehtiyatlarının eroziya durumu (ha/%)

Cədvəl 21 diaqram 3

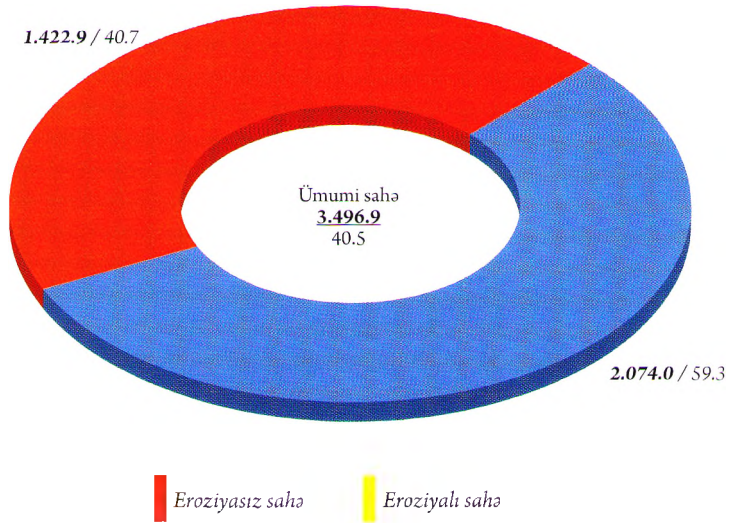
Respublikanın bölgələrində ümumi torpaq ehtiyatlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

Təbii bitki-torpaq zonalarının eroziya durumu (ha/%)

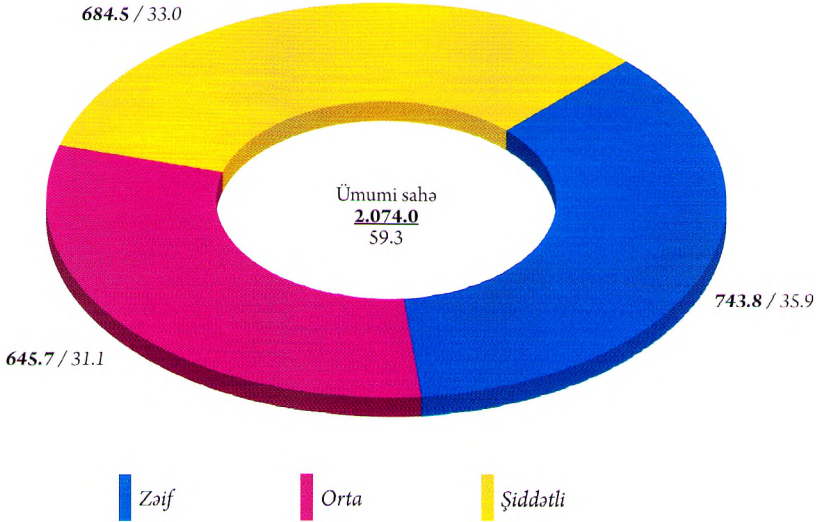
s/s	Bitki-torpaq zonaları	Ümumi sahə	Eroziya dərəcəsi				
			eroziyasız sahə	cəmi eroziyalı sahə	O cümlədən		
					zəif	orta	şiddətli
1	Dağ-çəmən	554632 10,4	158430 28,6	396202 71,4	139970 35,3	119474 30,1	136734 34,9
2	Dağ-meşə	870812 16,3	452733 52,0	418079 48,0	138985 33,2	168919 40,5	110771 26,3
3	Dağ-bozqır	1836997 34,4	621595 33,8	1215402 66,2	440774 36,3	350900 28,8	425724 34,7
4	Yarımsəhra	234442 4,4	190095 81,1	44347 18,9	24085 54,3	6410 14,4	13252 34,3
	Cəmi	3496883 40,5	1422853 40,7	2074030 59,3	743814 35,9	645703 31,1	684513 33,0

Respublikanın təbii bitki-torpaq zonalarının eroziya durumu (ha/%)

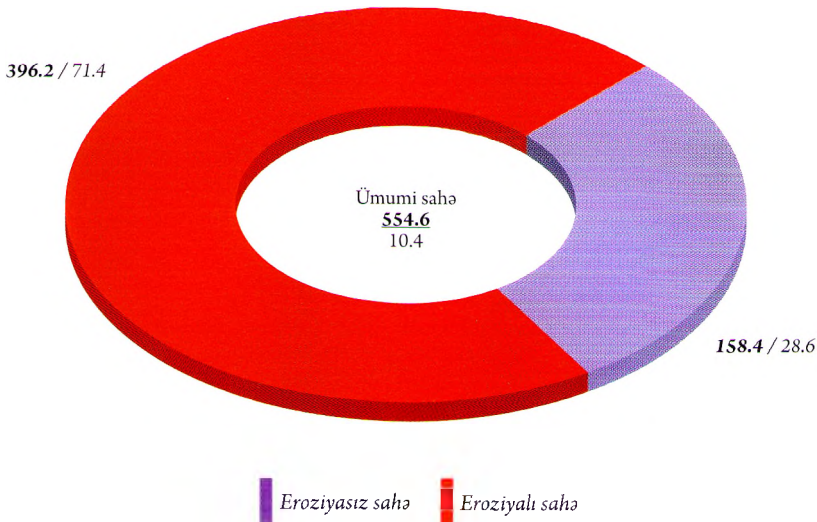
Cədvəl 22 diaqram 2

Respublikanın təbii bitki-torpaq zonalarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

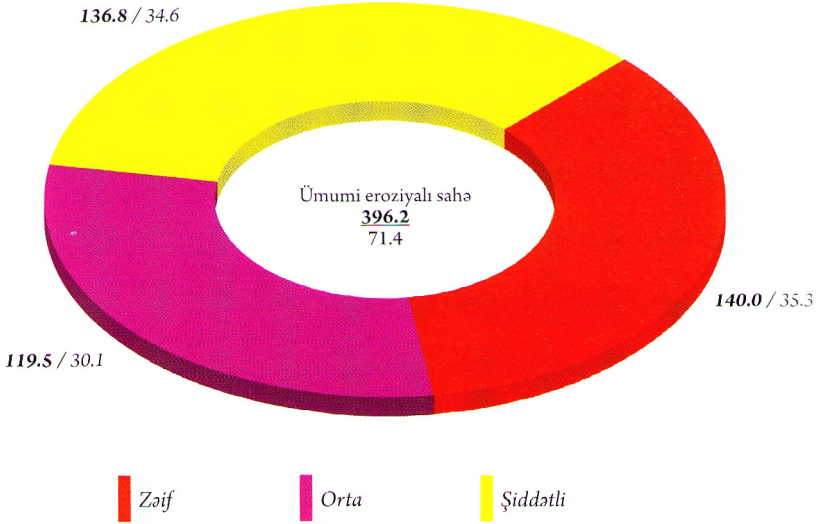
Cədvəl 22 diaqram 3

Respublikanın dağ-çəmən zonası torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

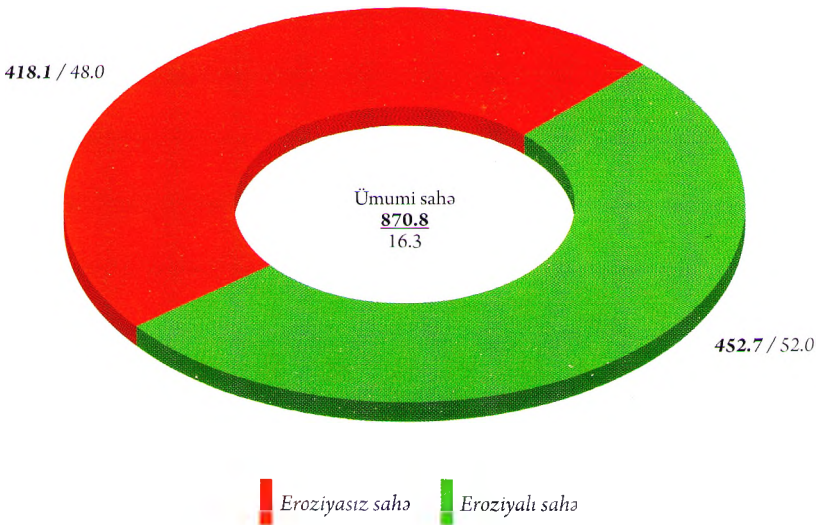
Cədvəl 22 diaqramı

Respublikanın dağ-çəmən zonası torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

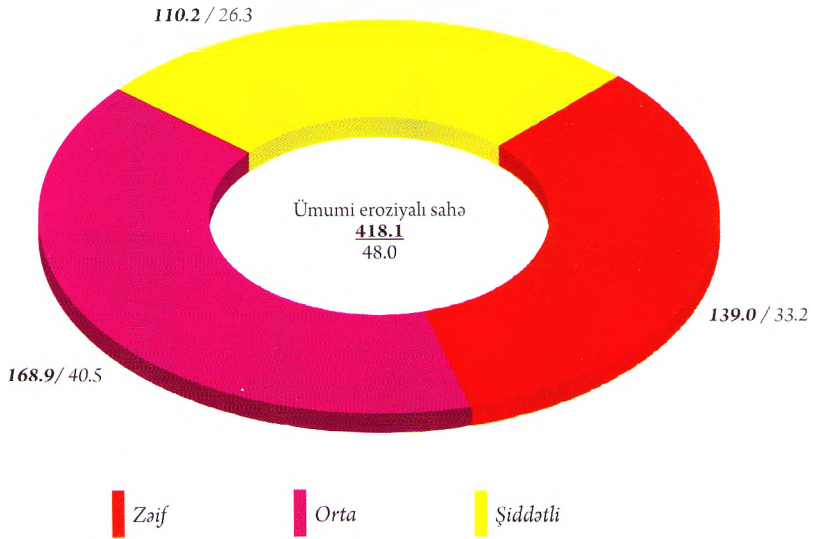
Cədvəl 22 diaqramı

Respublikanın dağ-meşə zonası torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

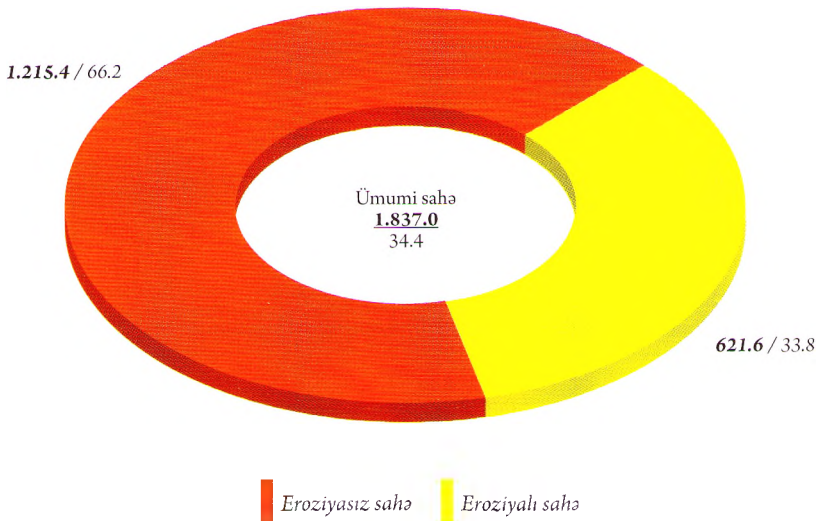
Cədvəl 22 diaqram 6

Respublikanın dağ-meşə zonası torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

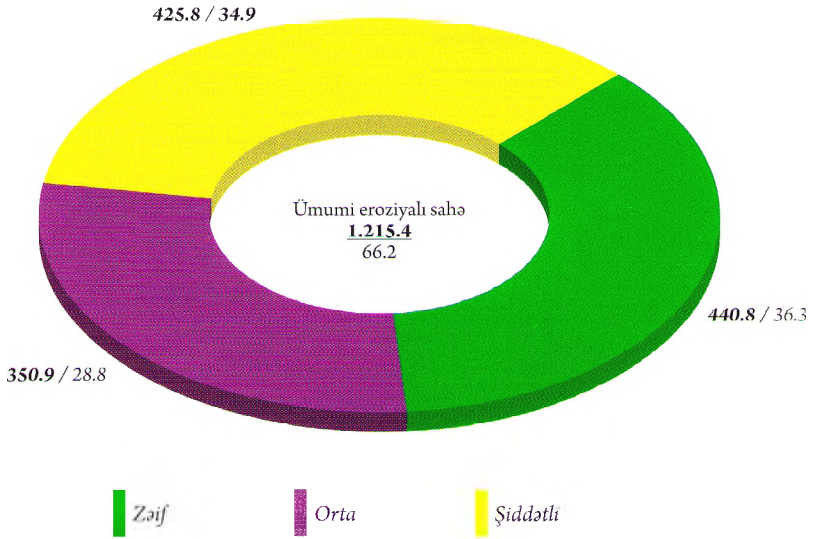
Cədvəl 22 diaqram 7

Respublikanın dağ-bozqır zonası torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

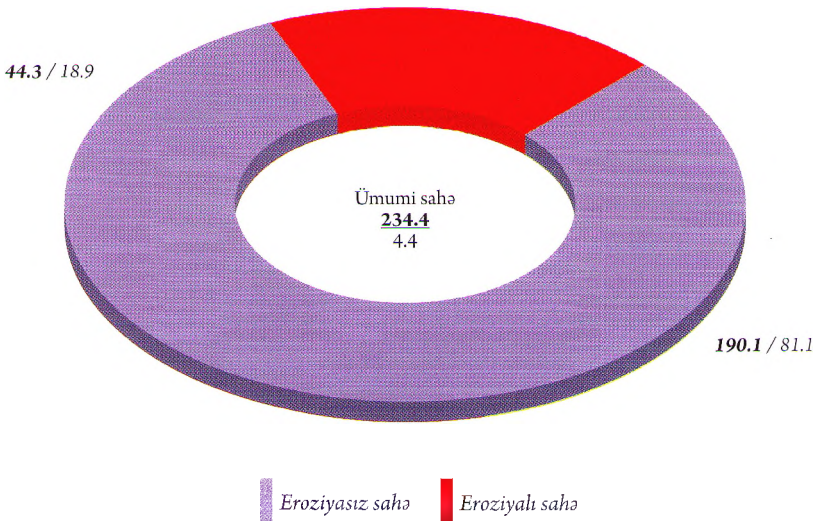
Cədvəl 22 diaqramı :

Respublikanın dağ-bozqır zonası torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

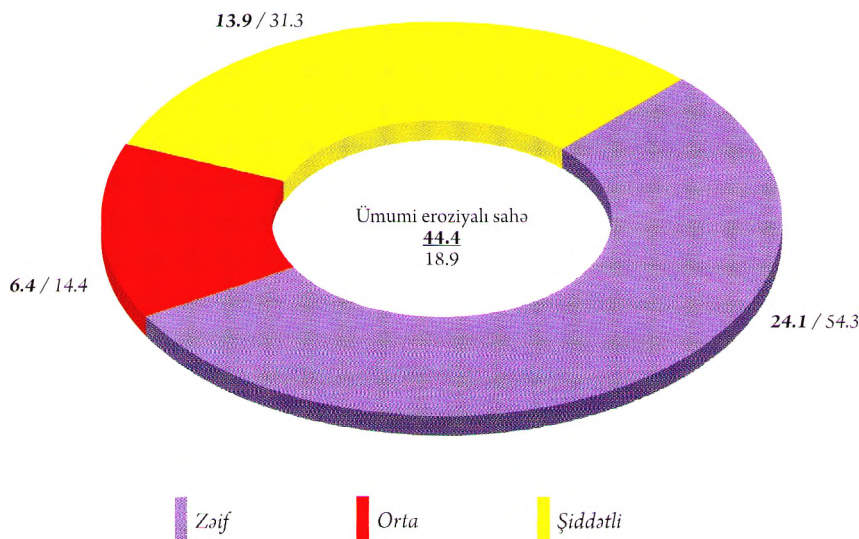
Cədvəl 22 diaqramı :

Respublikanın yarımsəhra zonası torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

Cədvəl 22 diaqram 10

Respublikanın yarımsəhra zonası torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

Kənd təsərrüfatı istehsalında bütün kateqoriyalar üzrə təbii-təsərrüfat sahələrinin tutduğu ərazi 4754590 ha olub, vahid torpaq fondunun 55,0%-ə bərabərdir. O cümlədən əkin və dincə qoymuş torpaqlar 35,4%-ni (1683824 ha) təşkil edir. Təbii təsərrüfat sahələrinin 2572050 hektarını və ya 54,1%-ni təşkil edən öyrüş və otlaq sahələrində eroziyaya məruz qalmış sahələrin ölçüsü yayıldığı təbii şəraitdən asılı olaraq geniş intervalda dəyişir.

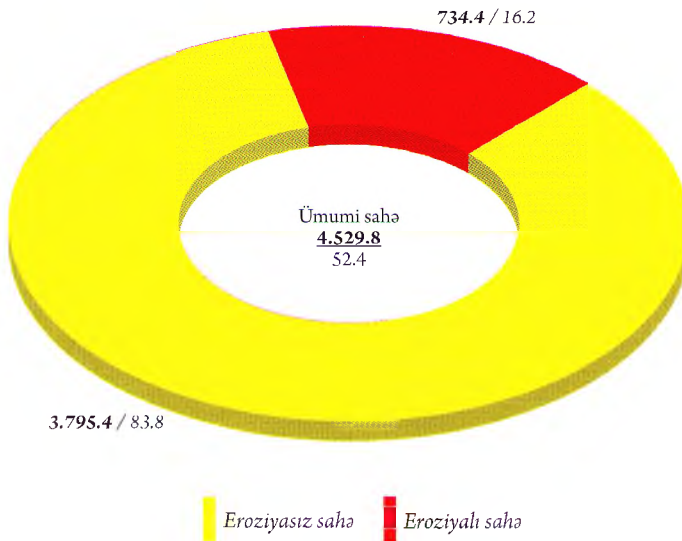
Eroziyaya uğramış öyrüş və otlaq torpaqları onların ümumi sahəsinin 648,9 min ha-nı (25,2%) əhatə edir. Təbii şəraitdən asılı olaraq, əkin torpaqlarının qeyri-bərabər yayılması, onun müxtəlif dərəcədə eroziyaya uğramasına səbəb olmuşdur. Hazırda əkin torpaqlarının 48,6 min hektarı (2,9%) eroziyaya uğramış sahələrdən ibarətdir. Çoxilliklə biçənək sahələri kimi istifadə olunan torpaqlarda eroziyaya uğrama göstəricisi bir qədər yüksəkdir. Biçənəklərdə eroziyaya uğrama 22,7% olduğu halda, çoxilliklər altında istifadə olunan torpaqlarda bu göstərici 7,2%-ə düşür.

Ümumiyyətlə, torpaq eroziyasına qarşı ardıcıl mübarizə aparmaq və bu bəlaya qarşı kompleks tədbirlər görmək, onu doğuran səbəbləri hərtərəfli araşdırmaq üçün milli fəaliyyət proqramı işlənib hazırlanması zəruriyyəti yaranmışdır.

Kənd təsərrüfatında istifadə olunan torpaqlarda eroziyaya uğrama göstəriciləri (ha/%)

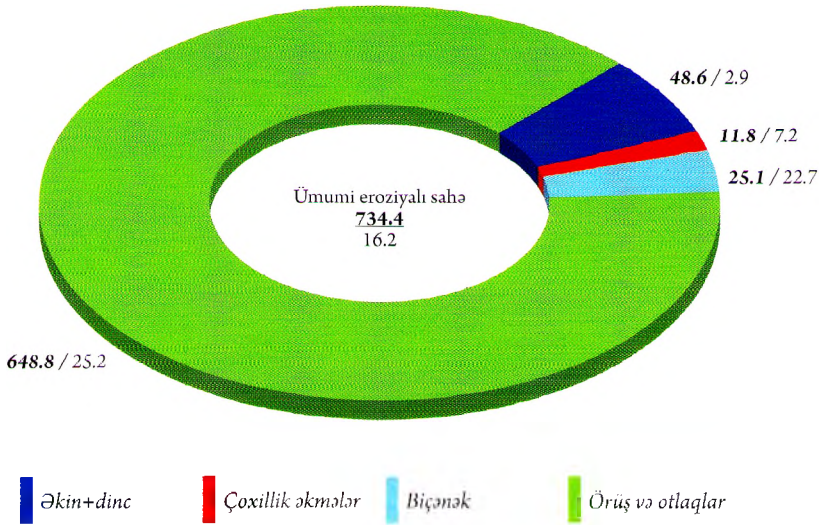
s/s	Kənd təsərrüfatı sahələri	Ümumi sahə	Eroziya dərəcəsi				
			eroziyasız sahə	cəmi eroziyalı sahə	O cümlədən		
					zəif	orta	şiddətli
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Əkin+dinc	1683824 37,2	1635178 97,1	48646 2,9	43617 89,7	3705 7,6	1324 2,7
2	Çoxillik əkmələr	163313 3,6	151522 92,8	11791 7,2	5664 48,0	4594 39,0	1533 13,0
3	Biçənək	110573 2,4	85439 77,3	25134 22,7	11385 45,2	7781 31,0	5968 23,8
4	Örüş və otlaqlar	2573604 56,8	1924814 74,8	648790 25,2	244449 37,7	280066 43,2	124275 19,1
	Cəmi	4529772 52,4	3795410 83,8	734361 16,2	305115 41,5	296146 40,3	133100 18,2

Respublikanın kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

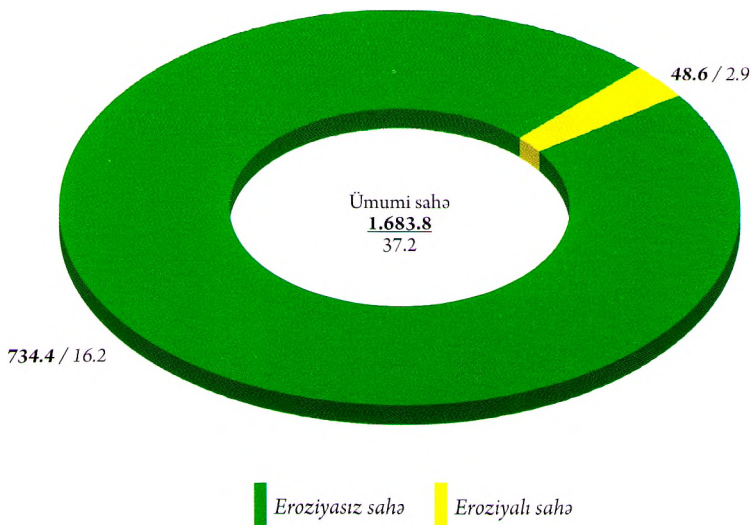
Cədvəl 23 diaqram 2

Respublikanın ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı sahələri torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

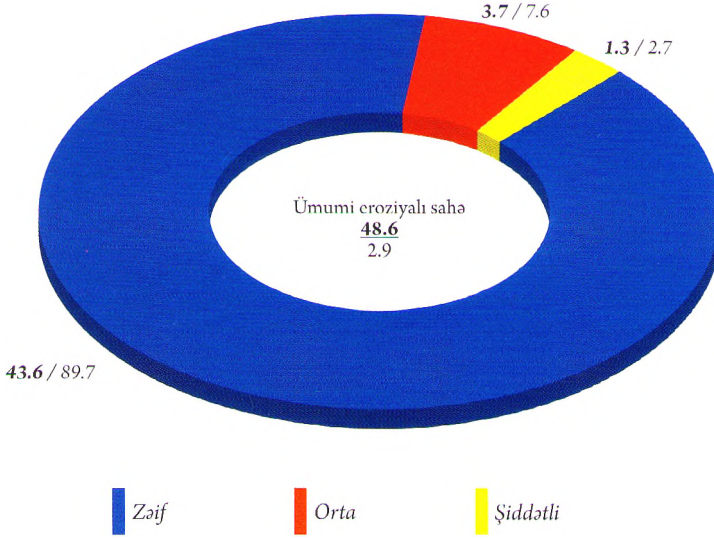
Cədvəl 23 diaqram 3

Respublikanın əkin-dinc torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

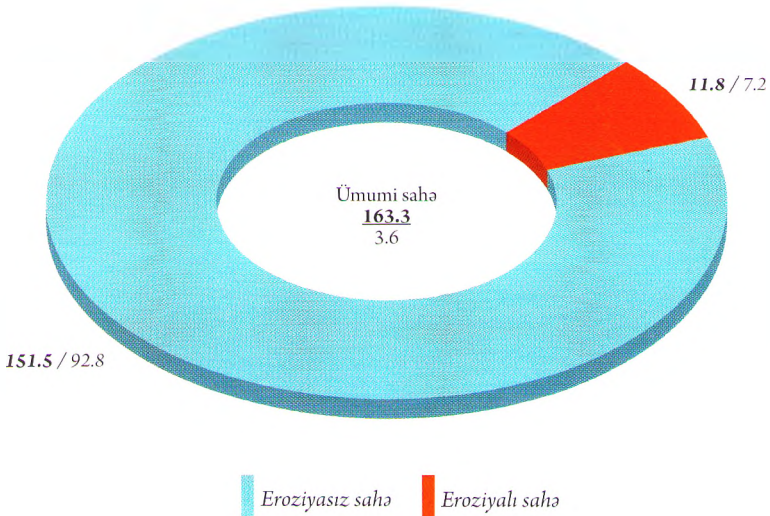
Cədvəl 23 diaqram: -

Respublikanın əkin+dinc torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

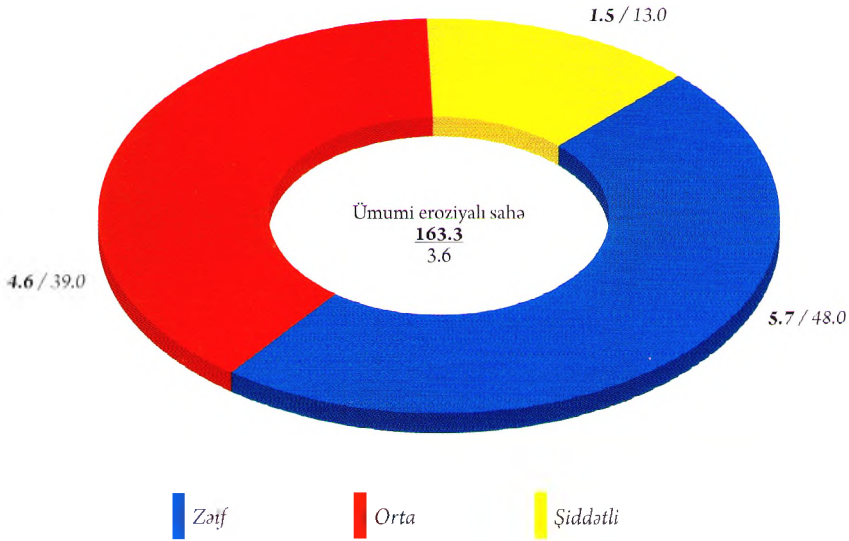
Cədvəl 23 diaqram: -

Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

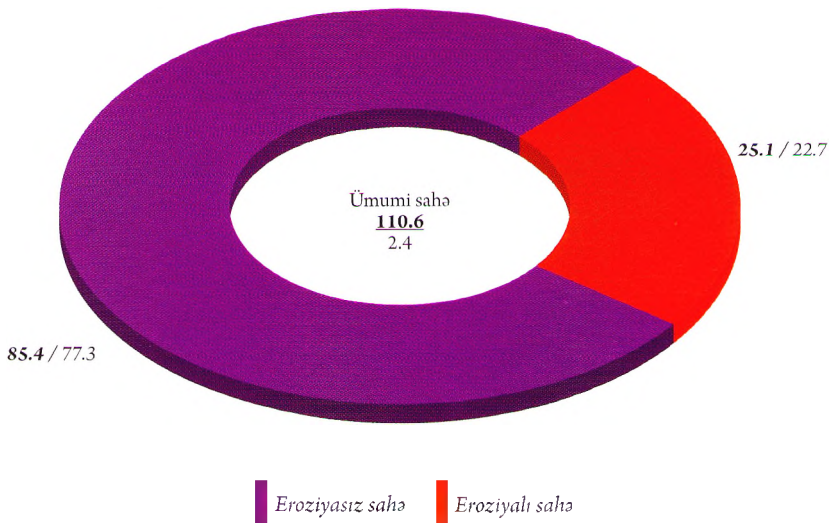
Cədvəl 23 diaqram 6

Respublikanın çoxillik əkmələraltı torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

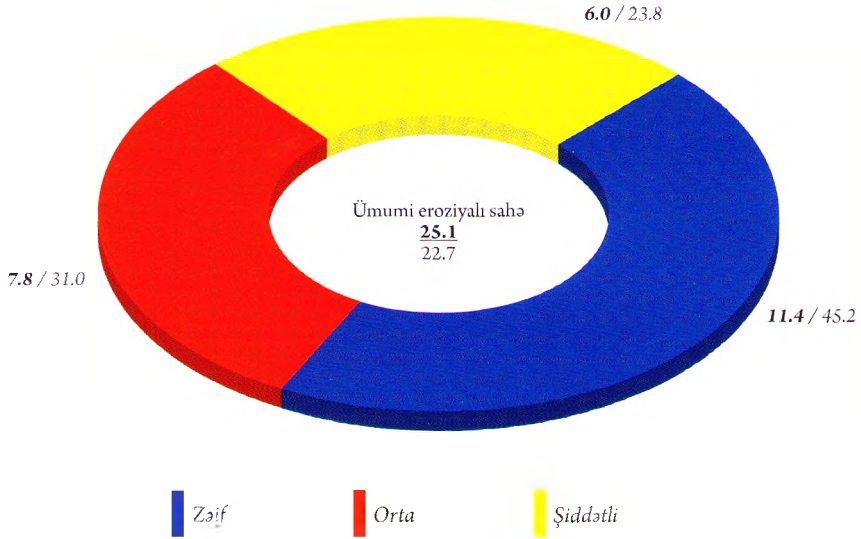
Cədvəl 23 diaqram 7

Respublikanın biçənək torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

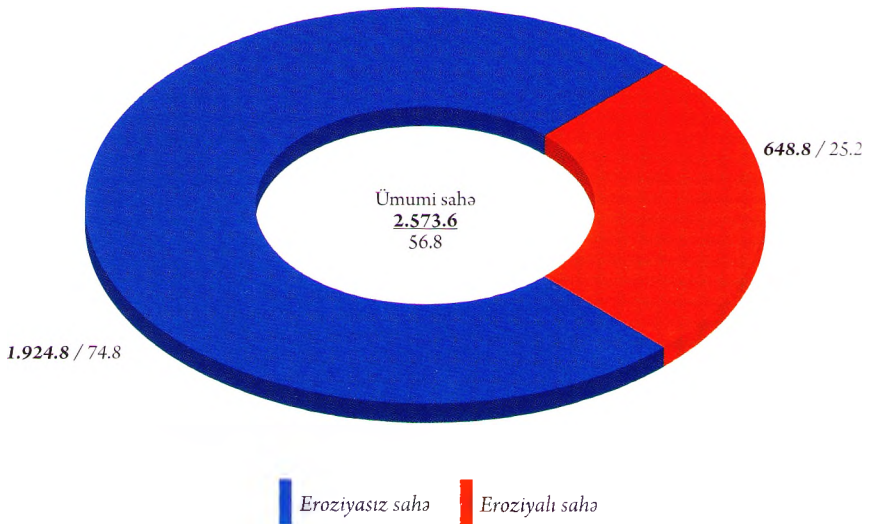
Cədvəl 23 diaqramı :

Respublikanın biçənək torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

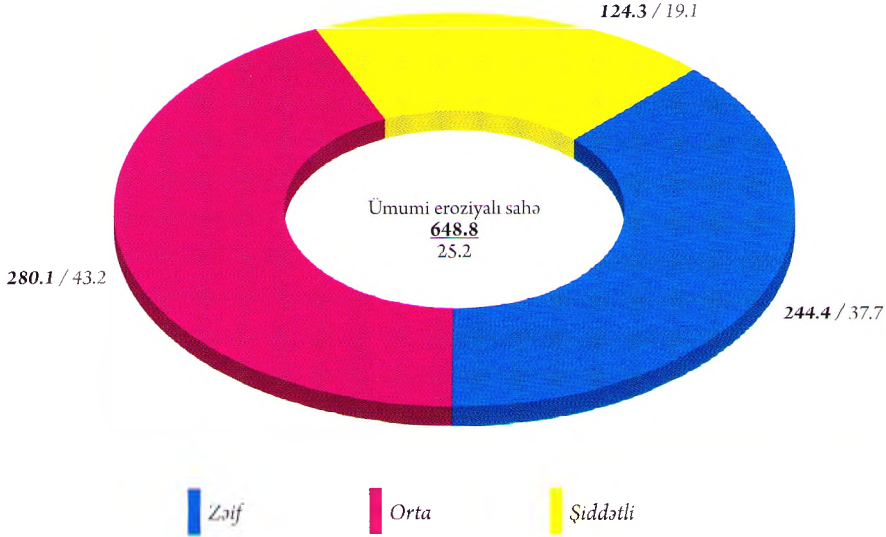
Cədvəl 23 diaqramı -

Respublikanın öriş və otlaq torpaqlarının eroziya durumu (ha/%)

Cədvəl 23 diaqram 10

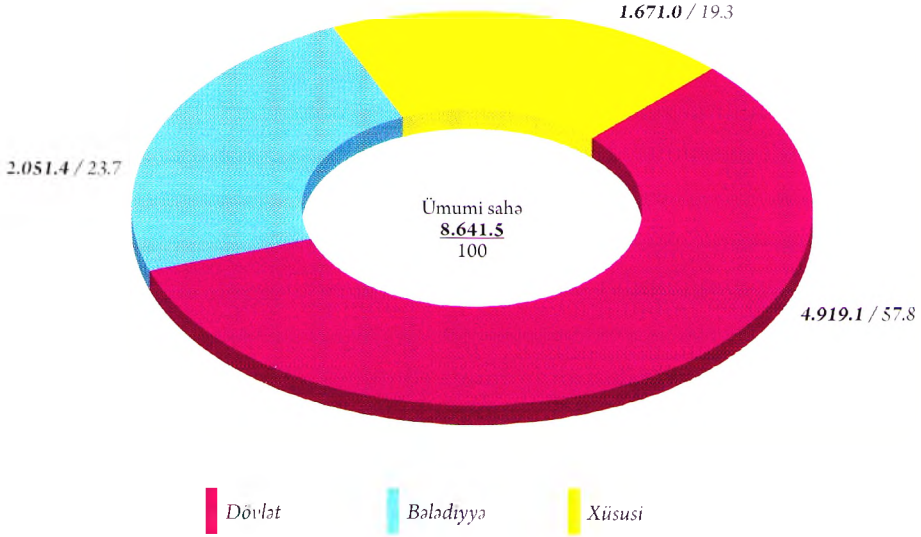
Respublikanın örüş və otlaq torpaqlarının eroziya dərəcəsi (ha/%)

Müstəqillik əldə edən respublikamızda yeni siyasi, sosial və iqtisadi münasibətlərin yaranması ölkənin kənd təsərrüfatının inkişafına yeni istiqamət verdi. Belə ki, «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa (16 iyul 1996-cı il) uyğun olaraq ölkədə torpaq islahatının həyata keçirilməsi ilə yeni torpaq-istehsal münasibətləri yarandı. Nəticədə respublikanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8641506 hektar torpaq sahəsində üç növ mülkiyyət - dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət növü yaradıldı. Beləliklə, ölkənin vahid torpaq fondunun 4919138 hektarı (57,0 %) dövlət mülkiyyətində saxlandı. Bələdiyyə mülkiyyətinə torpaq fondunun 2051378 hektarı (23,7%) verildi. Xüsusi mülkiyyətə isə vahid torpaq fondundan 1670990 hektarı (19,3%) ayrılaraq bölüşdürüldü.

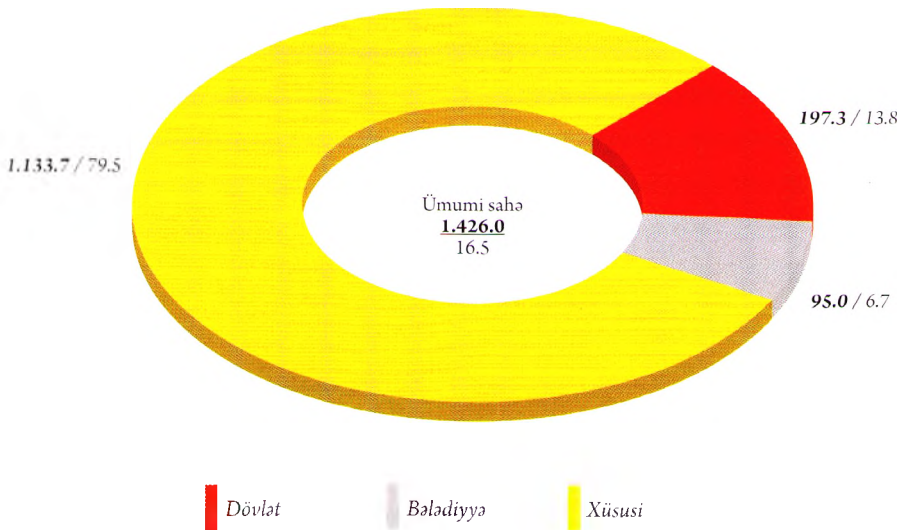
Cədvəl 24 diaqram 1

Respublikanın vahid torpaq fondunun mülkiyyət növləri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Cədvəl 24 diaqram 2

Respublikanın suvarılan torpaqlarının mülkiyyət növləri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Naxçıvan diaqnostika mərkəzinin açılış mərasimi. 20.12.2009

Naxçıvan modul tipli elektrik stansiyasının açılış mərasimi. 20.12.2009

Heydər parkının açılış mərasimi. Salyan şəhəri. 10.08.2006.

Zərifə Əliyeva adına Qazıqumlaq kənd xəstəxanasının təntənəli açılış mərasimi.
Ucar rayonu. 29.06.2006.

«Salyan» yardımçı stansiyasının təməlqoyma mərasimi. Salyan rayonu. 10.08.2006

Şamaxı şəhərində «STAR» məişət avadanlığı zavodu ilə tanışlıq. 01.03.2007

Gəncə beynəlxalq hava limanının açılış mərasimi. 31.10.2006.

Gəncədə "JARDİN ROYAL" şokolad fabrikinin açılış mərasimi. 31.10.2006.

İmişli şəkər zavodunun təntənəli açılış mərasimi. İmişli rayonu. 23.03.2006.

İmişli şəkər zavodu. Çuğundurun yuyulması prosesi. 23.03.2006.

Şəki şəhərində "ŞƏKİ SARAYI" hotelinin açılış mərasimi. 14.10.2007.

Böyük İpək yolunun bir hissəsi olan Ələt-Qazıməmməd avtomobil yolunun açılışı. 28.02.2004.

§ 3. Dövlət mülkiyyətində olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti

Dövlət mülkiyyətinə dövlət hakimiyyəti orqanlarının və dövlət obyektlərinin yerləşdiyi torpaqlar, yay və qış otluqlarının, mal-qara düşərgələrinin və köç yollarının torpaqları, kolxoz və sovxozların meşələri daxil olmaqla meşə fondu torpaqları, su fondu torpaqlarına respublikanın daxili sularının və Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin altında olan torpaqlar və eləcə də su mühafizə zonalarının və sahilboyu zolaqların altında olan torpaqlar, adalar, bataqlıq və digər şərti yararsız sahələr daxildir. Eləcə də təbiəti mühafizə, təbii qoruq, sağlamlıq, istirahət, tarix-mədəniyyət təyintili torpaqlar, habelə üzərində təsərrüfat fəaliyyəti qadağan edilmiş qanunla qorunan ərazilərin torpaqları da dövlət mülkiyyəti torpaqlarına aiddir. Bundan başqa dövlət elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrinin, onların təcrübə bazalarının, maşın-sınaq stansiyalarının, dövlət sort-sınaq xidmətinin, toxumçuluq və damazlıq təsərrüfatlarının torpaqları, eləcə də dövlət müəssisə, idarə və təşkilatlarının daimi istifadəsində olan və ya dövlət obyektlərinin tikintisi layihələşdirilmiş torpaqlar və dövlət ehtiyat fondu torpaqları da dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqlara aid edilir.

Dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqların yalnız 39,7%-i və ya 1 milyon 953 min 698 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı sahələrdir. Qalan sahələrin 1034906 hektarı və ya 21,0% meşə fondu və 1930534 hektarı və ya 39,3% sair torpaqlar qrupuna aiddir. Hazırda ölkədə mövcud olan ümumi əkin və dinc torpaqların 317,7 min hektarı (16,3%), çoxillik əkmələr tutduğu torpaq sahələrinin isə 62,51 min hektarı (3,2%-i) dövlət mülkiyyətinə məxsus torpaqlardan ibarətdir. Kənd təsərrüfatına yararlı həyətəni torpaqların az bir hissəsi, yəni 10,3 min hektarı (0,5%) dövlət torpaqlarına aiddir. Biçənək torpaqlarının isə 29,0 min hektarı (1,5%) dövlət mülkiyyətinə məxsusdur. Dövlət fondu torpaqlarının əsasını təşkil edən qış və yay otluqları ilə birlikdə 1534088 hektar olmaqla, ölkənin ümumi öyrüş və otluq torpaqlarının 59,6%-ni əhatə edir. Ayrıliqda qış otluq torpaqlarının sahəsi 1256795 hektar (48,8%) təşkil edir. Yay otluqları dövlət mülkiyyətinin yararlı öyrüş və otluq torpaqlarının 277293 hektarına (5,8%) bərabərdir.

Respublika üzrə ümumi suvarılan torpaqların 13,8%-i (197,3 min ha) dövlət mülkiyyətində saxlanılmışdır ki, bunun da 65,5% (127,3 min ha) əkin və dinc torpaqların payına düşür. Çoxillik əkmələrin torpaqları suvarılan sahələrin 23,4%-ni əhatə edir. Dövlət mülkiyyətində saxlanılan qış otluğu torpaqlarının az bir hissəsi, yəni 14,2 min hektarı (7,3%-i) suvarılır.

Respublikanın bölgələrində dövlət mülkiyyətində saxlanmış torpaq ehtiyatlarının miqdarı müxtəlifdir. Konkret olaraq hər bir bölgənin ümumi torpaq ehtiyatlarından asılı olaraq dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqların ölçüsü dəyişir. Dövlət torpaqlarının ən

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki ümumi torpaq ehtiyatlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

s/s	Mülkiyyət növləri	Ümumi sahə	Kənd təsərrüfatı sahələri										K. t. istifadə olunmayan sahələr	
			Əkin+ dinc	Çoxillik akmələr	Biçənək	Hayəyvanı	Oblaqlar		Cəmi	Məşə	Sair sahələr			
							qış	yay						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
1	Abşeron	270055 5,5	8969 2,8	2539 4,1	502 1,7	348 3,4	83619 6,7	3665 1,3	99642 5,1	11337 1,1	159076 8,2			
	o. cüm. suv.	9877 5,0	4029 3,2	2539 5,6	-	61 1,1	1832 21,6	-	8461 8,5	1416 12,5	-			
2	Gəncə-Qazax	652606 13,3	14790 4,6	777 1,3	2920 10,1	372 0,1	203411 16,7	54582 19,6	276852 14,2	118912 11,5	256842 13,3			
	o. cüm. suv.	13343 6,3	11692 9,2	616 1,4	295 20,0	116 2,0	250 1,7	-	12969 6,8	374 13,0	-			
3	Şəki-Zaqatala	530789 11,1	17992 5,7	5456 9,1	283 1,0	90 0,9	60806 4,8	25995 9,3	110622 5,7	272476 26,3	147691 7,6			
	o. cüm. suv.	2471 1,3	507 0,4	1045 2,2	-	-	919 6,4	-	2471 1,3	-	-			
4	Lənkəran	335035 7,0	22377 7,0	611 1,0	4459 15,4	60 0,6	24981 2,0	13547 4,9	66035 3,4	146256 14,1	122744 6,4			
	o. cüm. suv.	899 0,5	860 0,7	32 0,1	-	-	-	-	-	892 0,5	-			
5	Quba-Xaçmaz	285612 6,0	8905 2,8	1141 2,0	1932 6,7	56 0,5	21171 1,7	33736 12,1	66941 3,4	122766 11,9	95905 5,0			
	o. cüm. suv.	10307 5,2	7802 6,1	731 1,7	36,0	50 0,9	1166 8,2	-	10282 5,4	25 0,9	-			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
6	Aran	940370 19,8	43172 13,6	1216 2,0	569 2,0	262 2,6	477784 38,2	241 0,1	523244 26,8	33064 3,2	384062 20,0
	o. cüm. suv.	32822 16,6	25372 20,0	1066 2,4	91 6,2	112 1,9	5871 4,1	-	32512 17,1	310 10,8	-
7	Yuxarı Qarabağ	761010 16,0	147619 46,3	43786 73,0	4663 16,0	6712 65,5	212199 17,0	25283 9,3	440762 22,6	153967 14,9	166281 8,6
	o. cüm. suv.	108176 54,8	63750 50,1	35405 80,9	462 31,2	4586 79,1	3812 26,7	-	108015 56,7	161 5,6	-
8	Dağlıq Şirvan	242442 5,1	6385 2,0	621 1,0	103 0,4	-	50985 4,1	21385 7,7	79479 4,1	81596 7,9	81367 4,2
	o. cüm. suv.	690 0,3	568 0,4	16 0,04	-	-	78 0,5	-	662 0,3	28 1,0	-
9	Kalbəcər-Laçın	530787 11,1	44142 13,8	3772 6,3	13091 45,0	2339 22,8	85581 6,8	80001 28,7	228926 11,7	92083 8,9	209778 10,9
	o. cüm. suv.	13488 6,8	10110 7,9	2298 5,4	98 6,6	857 14,8	125 0,9	-	13488 7,1	-	-
10	Naxçıvan	178801 33,2	627 0,2	35 0,1	525 1,8	15 0,1	26180 2,1	19333 6,9	46715 2,4	2392 0,2	129694 6,7
	o. cüm. suv.	1430 0,7	587 0,5	35 0,1	-	15 0,3	238 1,7	-	875 0,5	555 19,3	-
11	Bakı	166812 3,4	3884 1,2	2567 4,1	-	46 0,4	7549 0,6	-	14046 0,7	57 0,005	152709 8,0
	o. cüm. suv.	3825 1,9	2070 1,6	1672 3,7	-	26 0,4	-	-	3768 1,9	57 1,9	-
	Cəmi	4919138 55,8	318862 16,3	62521 3,2	29047 1,5	10300 0,5	1254266 64,2	278268 14,3	1953264 39,7	1034906 21,4	1930968 39,3
	o. cüm. Suv.	197328 4,0	127347 65,5	45489 23,4	1479 0,8	5823 3,0	14264 7,3	-	194402 9,9	2926 0,3	-

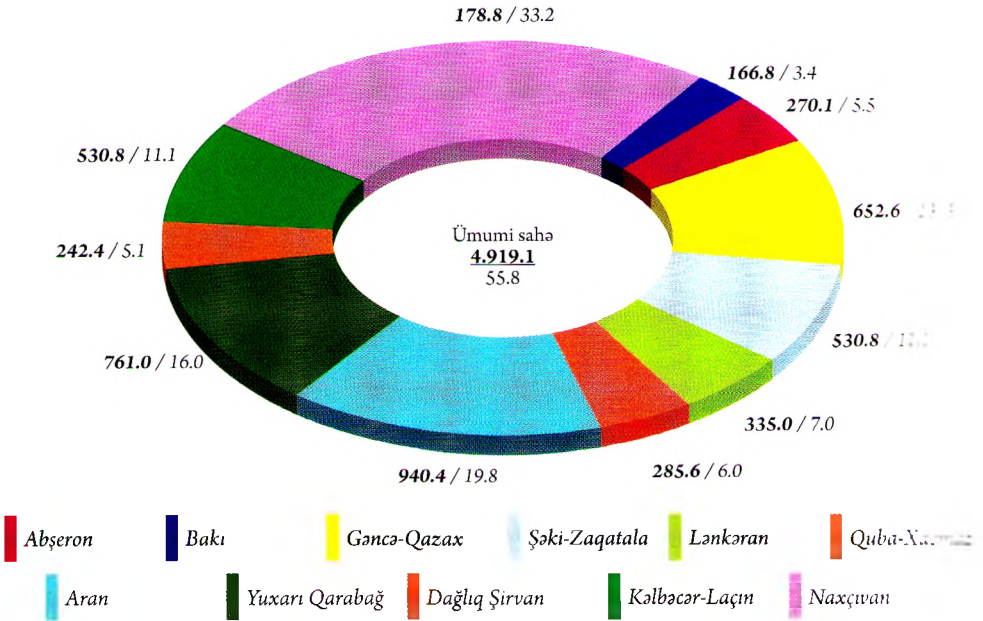
çox cəmləşdiyi bölgələrə Aran və Yuxarı Qarabağ bölgələrini aid etmək olar. Məsələn, Aran bölgəsində dövlət mülkiyyətinə məxsus torpaqların 940,4 min hektarı (19,8%), Yuxarı Qarabağda isə 761,0 min hektarı (16,0%) yerləşmişdir. Bu bölgələrdə uyğun şəkildə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin ölçüsü də dəyişir.

Yararlı torpaqların əsas hissəsi otlaq və əkin sahələri kimi istifadə edilir. Ayrı-ayrı bölgələrdə suvarılan torpaqların sahəsi o qədər də böyük deyildir. Aran və Yuxarı Qarabağ bölgələri istisna olmaqla qalan bölgələrdə suvarılan torpaqların faiz göstəriciləri 0,3-6,8% arasında dəyişir. Ən az suvarılan torpaq sahəsi Dağlıq Şirvan bölgəsində müşahidə olunur (690 ha). Dövlət mülkiyyətində ən az torpaq sahəsi Naxçıvan bölgəsində saxlanmışdır. Burada vahid torpaq fondunun 33,2%-i və ya 178,8 min hektarı dövlət mülkiyyətinə məxsusdur. Bu isə ölkə üzrə ümumi dövlət mülkiyyətində saxlanmış torpaqların 3,7%-nə bərabərdir.

Ölkədə bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaq ehtiyatları ilə yanaşı, dövlət mülkiyyətinə məxsus torpaqlar da əhali tərəfindən kənd təsərrüfatında geniş istifadə edilir. Hazırda dövlət mülkiyyətinin 1 milyon 953 min 264 hektar torpaq sahəsi ölkə əhalisinin istifadə və icarəsinə verilmişdir. Bu isə ölkənin hər bir sakininin orta hesabla əlavə olaraq 0,34 ha kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsindən istifadə etməsi deməkdir (əhalinin sayı 5 mil. 736 min nəfər nəzərdə tutulur). Ayrı-ayrı bölgələrdə əhalinin sayından və becərilən torpaq ehtiyatlarından asılı olaraq bu göstəricilər geniş intervalda dəyişir. Məsələn, respublika əhalisinin 19,6%-nin məskunlaşdığı Gəncə-Qazax bölgəsində bölgənin hər bir sakini dövlət mülkiyyətinə məxsus əkinə yararlı torpaq sahəsinin 0,25 hektarından istifadə edirsə, Lənkəran bölgəsində bu göstərici təqribən 3,0 dəfədən də az, yəni 0,09 hektardır. Bəzi bölgələrdə isə bu göstərici daha yüksəkdir. Məsələn, Aran bölgəsinin hər bir sakininə orta hesabla 0,35 ha, Dağlıq Şirvan bölgəsinin hər bir sakininə isə 0,30 ha yararlı torpaq sahəsi düşür. Dövlət mülkiyyətində suvarılan torpaqlar çox az miqdarda saxlandığından bir o qədər də gözə çarpmır. Hazırda bölgələrdə dövlət mülkiyyətinə məxsus 194,4 min hektar suvarılan torpaq sahələrindən istifadə edilir. Beləliklə, hazırda respublika üzrə kənd təsərrüfatına yararlı ümumi torpaq ehtiyatlarının 41,1%-i (1,95 min ha) dövlət mülkiyyətində saxlanmasına baxmayaraq ölkə əhalisi bu ehtiyatlardan da istifadə edir.

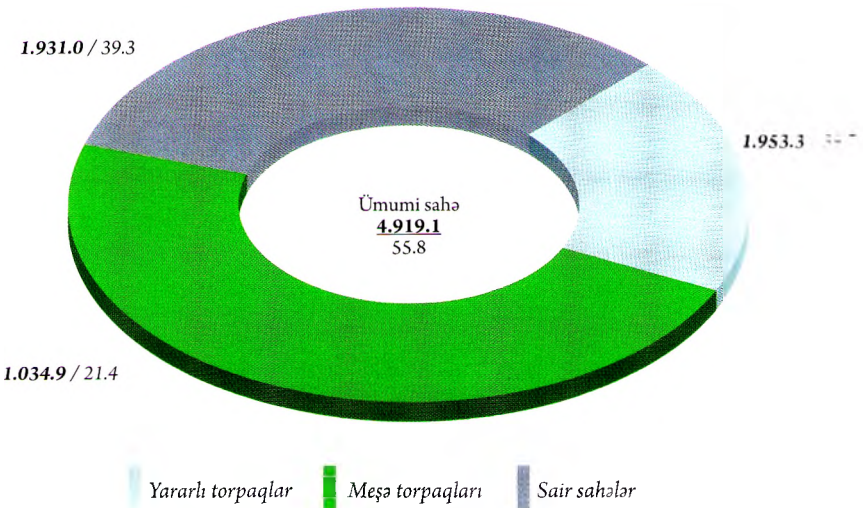
Cədvəl 25 diaqram

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki ümumi torpaq ehtiyatlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

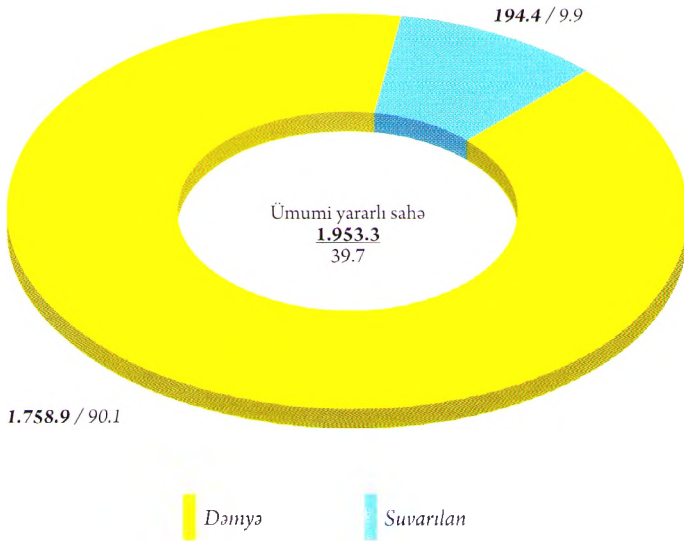
Cədvəl 25 diaqram

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki torpaq ehtiyatlarının əsas tərkib hissəsi (ha/%)

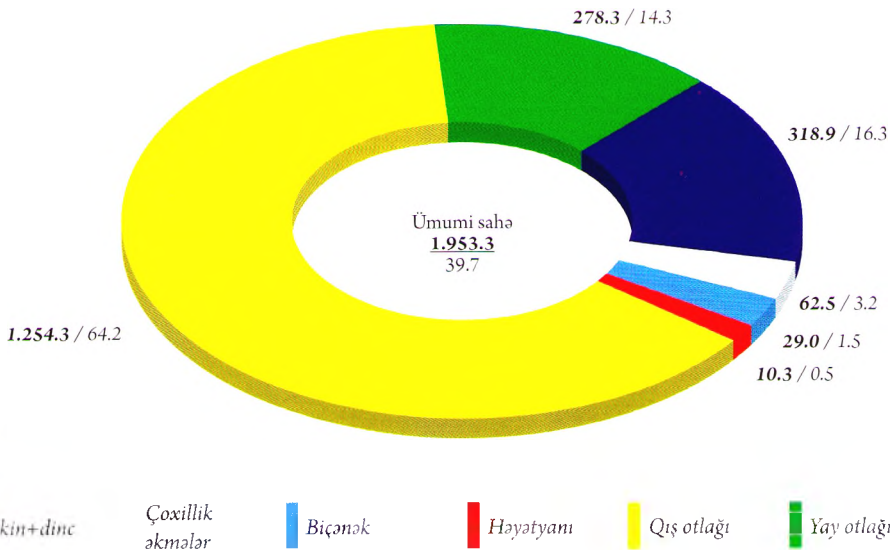
Cədvəl 25 diaqram 3

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki kənd təsərrüfatında istifadə olunan dəmyə və suvarılan torpaq sahələri (ha/%)

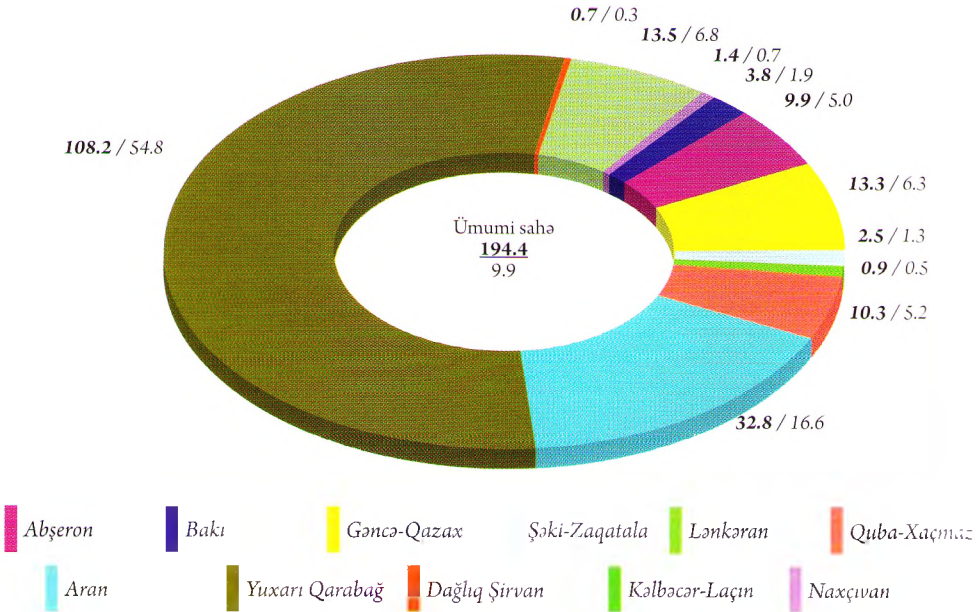
Cədvəl 25 diaqram 4

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki yararlı torpaqlarının kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

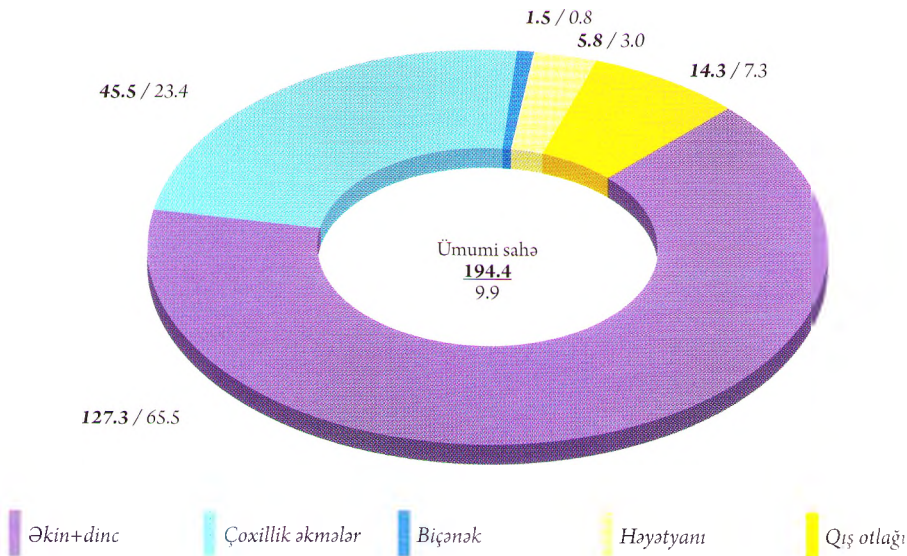
Cədvəl 25 diaqram: 5

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki ümumi suvarılan torpaqların bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

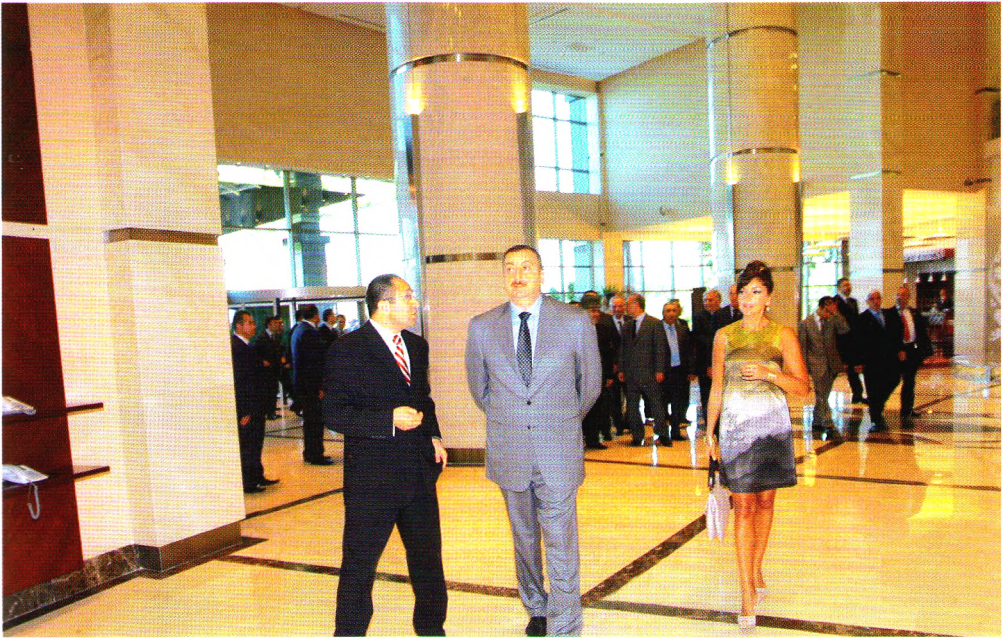
Cədvəl 25 diaqram: 7

Respublikanın dövlət mülkiyyətindəki suvarılan torpaqların kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Masallı olimpiya idman kompleksinin açılış mərasimi. 09.04.2007.

Heydər Əliyev adına Beynəlxalq hava limanında «Holiday Inn» mehmanxanası ilə tanışlıq. Bakı. 14.06.2007.

«3A» MMC-yə məxsus təhlükəsizlik sədləri və qalvanikləşdirmə zavodu ilə tanışlıq
Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsi. 24.08.2007

«Azərinqşaatservis» MMC-nin şpal zavodu ilə tanışlıq
Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsi. 23.08.2007

«Şəki-İpək» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti ilə tanışlıq. Şəki rayonu. 13.04.2006.

«Şəki-İpək» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti ilə tanışlıq. Şəki rayonu. 13.04.2006.

§ 4. Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti

Respublikamızın vahid torpaq fondunun 2051378 hektarı və ya 23,7%-i bələdiyyə mülkiyyətinə verilmişdir. Bələdiyyə mülkiyyətinə aid edilən torpaqlara isə torpaq islahatı həyata keçirilən müvafiq inzibati ərazi daxilində dövlət mülkiyyətində saxlanılan və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqları çıxmaqla qalan bütün torpaqlar aiddir. Yəni ümumi istifadədə olan torpaqlar, fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan torpaqlar və ehtiyat fondu torpaqları bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan torpaqlardır.

Bələdiyyə mülkiyyətinin ümumi istifadədə olan torpaqlarına şəhərlərin, qəsəbələrin və kənd yaşayış məntəqələrinin - küçələrin, meydanların, yerli əhəmiyyətli və təsərrüfatdaxili yolların, parkların, meşə parkların, sututarların, stadionların, idman meydançalarının altındakı torpaqlar, habelə torpaqzoruyucu meşə zolaqlarının, yerli əhəmiyyətli su təsərrüfatı obyektlərinin, hidrotexniki qurğuların, ümumi istifadədə olan digər yerli əhəmiyyətli obyekt və qurğuların yerləşdiyi torpaqlar və əhalinin mal-qarası üçün istifadə olunan öriş sahələrinin torpaqları aiddir.

Bundan başqa, fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan bələdiyyə torpaqlarına müvafiq inzibati ərazidə torpaq islahatı aparılanadək səlahiyyətli orqanlar tərəfindən onların daimi və ya uzunmüddətli istifadəsinə ayrılmış torpaqlar aiddir.

Bələdiyyə ehtiyat fondu torpaqlarına isə yaşayış məntəqələrinin perspektiv inkişafı üçün ayrılan torpaqlar, hüquqi və fiziki şəxslərin istifadə və icarə hüququna xitam verilən bələdiyyə torpaqları, ehtiyat məqsədləri daşıyan digər bələdiyyə torpaqları aiddir. Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların 94,3 min hektarı və ya 8,2%-i əkin və dincə qoyulmuş torpaqlardan ibarətdir. Çoxillik əkmələrin altında 5,0 min hektar və ya yararlı torpaq ehtiyatlarının 0,4%-i istifadə olunur. Biçənək torpaqları 3,3 min ha olmaqla 0,3%-ə çatır. Kənd təsərrüfatına yararlı həyətəyən sahələr 12,4 min ha və ya 1,1% təşkil edir. Xüsusi çəkisinə görə kəndəyən öriş sahələri bələdiyyə torpaq ehtiyatlarının yarısından çox hissəsinə, yəni 90,0%-nə və ya 1039516 ha-na bərabərdir. Bu isə respublikanın ümumi öriş və otlaq sahələrinin 40,4%-nə bərabərdir.

Bələdiyyə mülkiyyətindəki torpaqların 894007 hektarı sair torpaqlar qrupuna aid edilir ki, bunun da 2,9 min hektarı (0,1%) meşə fondu, 894,0 min hektarı (43,6%) az yararlı və şərti yararsız torpaq sahələrindən ibarətdir.

Respublikada dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə məxsus kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar bütünlüklə kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb edildiyindən demək olar ki, bölgələrdə yararlı torpaq ehtiyatları tükənmişdir. Odur ki, gələcəkdə bölgələrdə kənd təsərrüfatı sahələrinin genişləndirilməsi yalnız az yararlı və şərti yararsız torpaqların əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılması yolu ilə əlavə sahələri dövriyyəyə cəlb etməklə mümkündür.

Hal-hazırda bələdiyyənin bu növ torpaqlarının müəyyən güzəştlərlə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına satılması qanunlaşdırılmışdır. Dövlət mülkiyyətində olduğu kimi bələdiyyə mülkiyyətinə verilmiş torpaqların bölgələr üzrə paylanması da ərazilərin torpaq ehtiyatlarının miqdarı ilə müəyyən edilir. Hazırda respublika üzrə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının 24,3%-i (115,5 min ha) bələdiyyə mülkiyyətində istifadə olunur.

Belə ki, ərazicə ən geniş torpaq sahəsinə malik olan Aran bölgəsində fəaliyyət göstərən 801 bələdiyyə hazırda 559,1 min hektardan çox və ya ümumrespublika bələdiyyə mülkiyyətinin 27,3%-ni təşkil edən torpaq sahələrinə sahiblik edir. Bölgədə yararlı torpaq sahələrinin yarısından çoxu, yəni 85,7%-i (247,1 min ha) kəndyanı öriş sahələrinin payına düşür. Bu göstərici respublika üzrə ümumbələdiyyə mülkiyyətinin öriş torpaqlarının 23,8%-i deməkdir. Eləcə də Aran bölgəsində digər təsərrüfat yerlərinin üstünlüyü müşahidə olunur. Məsələn, Aran bölgəsi bələdiyyələri qonşu Gəncə-Qazax bölgəsi ilə müqayisədə 3,1 dəfədən çox əkin, 2 dəfədən çox çoxillik əkmələr və 50 dəfədən çox kənd təsərrüfatına yararlı həyatyanı torpaq sahələrinə malikdir.

Respublikada torpaq ehtiyatlarının kasadlığı kənd əhalisinin ən sıx məskunlaşması ilə səciyyələnən cənub bölgəsində müşahidə olunur. Lənkəranda bu göstərici 121,4 min ha və ya ümumölkə bələdiyyə fondu torpaqlarının 5,5%-nə bərabərdir. Burada da bölgənin yararlı torpaq fondunun 85% qədərini (63,9 min ha) kəndyanı örişlər tutur. Əkin sahələri altında (əkin və çoxillik əkmələr) bələdiyyə mülkiyyətində olan yararlı torpaqların 8,8 min hektarı və ya 13,8%-i istifadə olunur. Kənd təsərrüfatına yararlı həyatyanı torpaqları çox cüzi miqdarda olub, 1,3%-dən bir qədər artıqdır. Yararlı torpaq sahələrindəki kasadlıq özünü kənd təsərrüfatına az yararlı və şərti yararsız torpaqların miqdarında da göstərir. Bölgədə az yararlı və şərti yararsız torpaqlar (sair torpaqlar qrupu) bələdiyyə mülkiyyəti torpaq fondunun 38,2%-ni və ya 46,3 min hektara bərabərdir. Digər bölgələrdə isə bu qəbildən olan torpaqlar respublika üzrə ümumi bələdiyyə torpaq fondunun 43,6%-ni (894,0 min ha) təşkil edir.

Azyararlı və şərti yararsız torpaq sahələrinin çoxluğu ilə səciyyələnən Naxçıvan bölgəsində bələdiyyə mülkiyyətinin bu qrupa daxil olan torpaq ehtiyatları dövlət mülkiyyətində saxlanmış torpaq ehtiyatlarından 2 dəfədən artıqdır. Bu bir daha onu göstərir ki, əhalinin gələcəkdə bələdiyyənin az yararlı və şərti yararsız torpaq sahələrini uzun müddətli icarəyə götürməklə və habelə mülkiyyətinə almaqla yaxşılaşdırıb əkin dövriyyəsinə cəlb etmə imkanları daha genişdir. Bələdiyyə torpaqlarının istifadəçiliyində oxşar vəziyyət digər bölgələrdə də müşahidə olunur.

Ümumiyyətlə, hazırda bölgələrdə bələdiyyə mülkiyyətinin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrindən kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur.

Hal-hazırda orta hesabla bölgələrdə məskunlaşan torpaq payı almış hər bir ailə

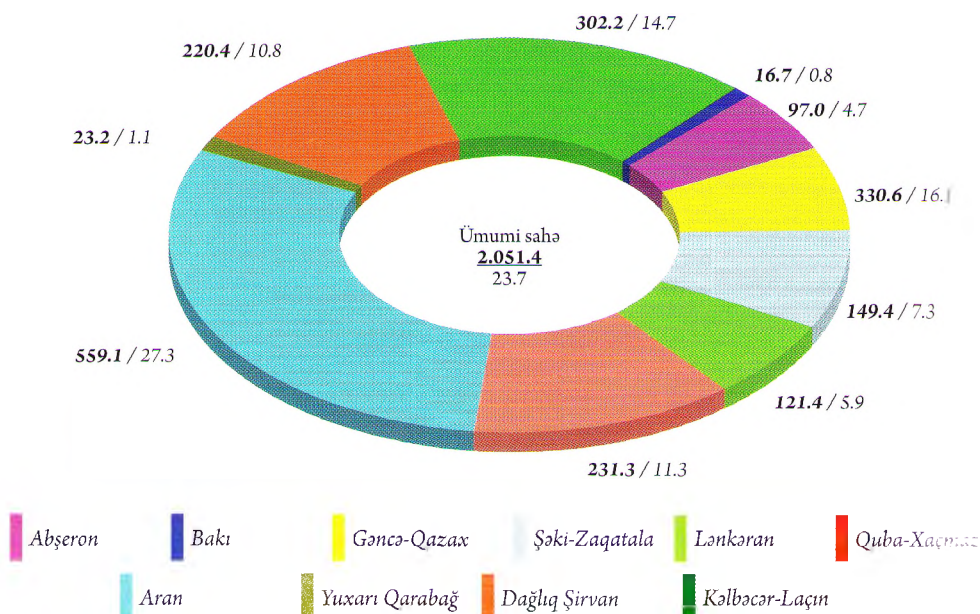
bələdiyyə mülkiyyətinin yararlı torpaqlarından əlavə olaraq 1,31 ha torpaq sahəsindən istifadə etmək imkanına malikdirlər. Şübhəsiz ki, əlavə torpaq sahəsi ilə təmin olunma göstəricisi bölgələrdə bələdiyyələrin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının kəmiyyətindən və ailələrin sayından asılı olaraq dəyişir. Beləliklə, respublikanın bölgələrində torpaq payı almış hər bir ailə hazırda dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə məxsus kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatları hesabına əlavə olaraq 3,53 hektardan çox torpaq sahəsindən istifadə edir. Yaxın gələcəkdə respublikada az yararlı və şərti yararsız torpaqların əhali tərəfindən əkin dövriyyəsinə cəlb edilməsi hesabına əlavə əkin torpaq sahələrinin genişlənməyi şübhəsizdir.

Bələdiyyə mülkiyyətindəki ümumi torpaq ehtiyatlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

s/ə	Bölgələr	Ümumi sahə	Kənd təsərrüfatı sahələri						K. t. istifadə olunmayan sahələr	
			Əkin- dinc	Çoxillik əkinlərsiz	Bığanak	Höyət- yarı	Kənd- yarı örüş	Cəmi	Məşə	Sair sahələr
1	Abşeron	97028 4,7	5726 6,1	657 13,2	46 1,4	103 0,8	56700 5,5	63232 5,5	232 8,1	33564 3,8
	o. cüm. suv.	2739 2,9	1932 3,3	287 10,4	-	-	423 1,6	2642 2,8	97 41,8	-
2	Gəncə-Qazax	330649 16,1	11147 11,8	679 13,6	1244 37,5	1249 10,1	243447 23,4	257766 22,3	316 11,0	72567 8,1
	o. cüm. suv.	9325 9,8	7594 12,8	594 21,5	92 27,1	413 6,2	632 2,4	9325 9,8	-	-
3	Şəki-Zaqatala	149428 7,3	14925 15,8	655 13,2	10 0,3	1638 13,2	73976 7,1	91204 7,9	202 7,1	58022 6,5
	o. cüm. suv.	8210 8,6	6195 10,5	274 9,9	-	828 12,5	913 3,5	8210 8,7	-	-
4	Lənkəran	121381 5,9	8085 8,6	711 14,2	367 11,1	980 7,9	63911 6,1	74054 6,4	1026 35,8	46301 5,2
	o. cüm. suv.	1010 1,1	462 0,8	116 4,2	-	-	432 1,7	1010 1,1	-	-
5	Quba-Xaçmaz	231283 11,3	7147 7,6	763 15,3	1042 31,5	1229 9,9	131935 12,7	142116 12,7	177 6,2	88990 10,0
	o. cüm. suv.	9386 9,9	4840 8,2	412 14,9	137 40,4	899 13,5	3098 11,9	9386 9,9	-	-
6	Aran	559147 27,3	34608 36,7	1430 28,6	147 4,4	5195 41,9	247105 23,8	288485 25,0	599 20,9	270063 30,2
	o. cüm. suv.	50953 53,7	31408 53,2	1003 36,3	110 32,5	3567 53,6	14865 57,1	50953 53,6	-	-
7	Yuxarı Qarabağ	23160 1,1	2337 2,5	51 1,0	-	1088 8,8	7352 0,7	10828 0,9	22 0,8	12310 1,4
	o. cüm. suv.	2913 3,1	2337 4,0	51 1,8	-	525 7,9	-	2913 3,1	-	-
8	Dağlıq-Şirvan	220408 10,8	7566 8,0	32 0,6	438 13,2	508 4,1	140104 13,5	148648 12,9	-	71760 8,0
	o. cüm. suv.	3390 3,6	2023 3,4	26 0,9	-	-	1341 5,1	3390 3,6	-	-
9	Naxçıvan	302213 14,7	2733 2,9	3 0,1	19 0,6	421 3,4	74986 7,2	78162 6,8	290 10,1	223761 25,0
	o. cüm. suv.	7045 7,4	2281 3,9	3 0,1	-	421 6,3	4340 16,7	7045 7,4	-	-
10	Bakı ş.	16681 0,8	-	12 0,2	-	-	-	12 0,01	-	16669 1,9
	Cəmi	2051378 23,7	94274 8,2	4993 0,4	3313 0,3	12411 1,1	1039516 90,0	1154507 56,3	2864 0,1	894007 43,6
	o. cüm. suv.	94971 4,6	59072 62,3	2766 2,9	339 0,4	6653 7,0	26044 27,4	94874 8,2	97 3,4	-

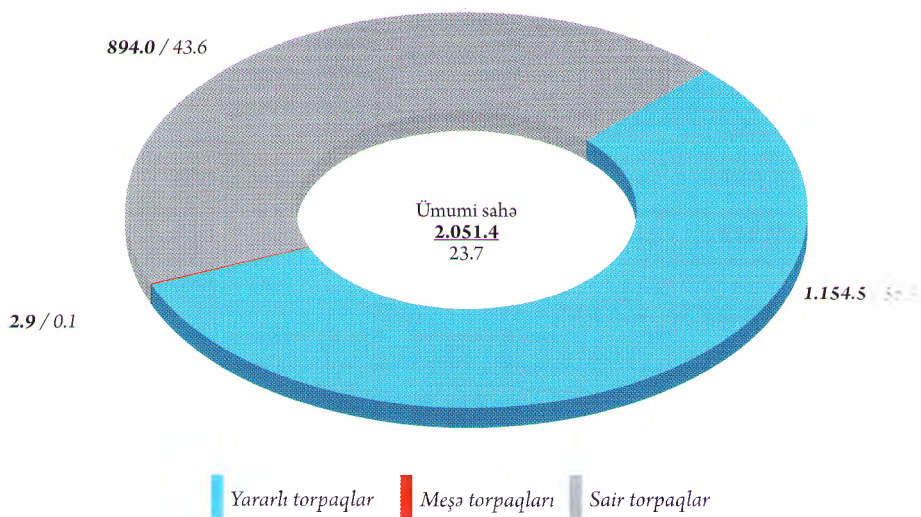
Cədvəl 26 diaqram 1

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki ümumi torpaq ehtiyatlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

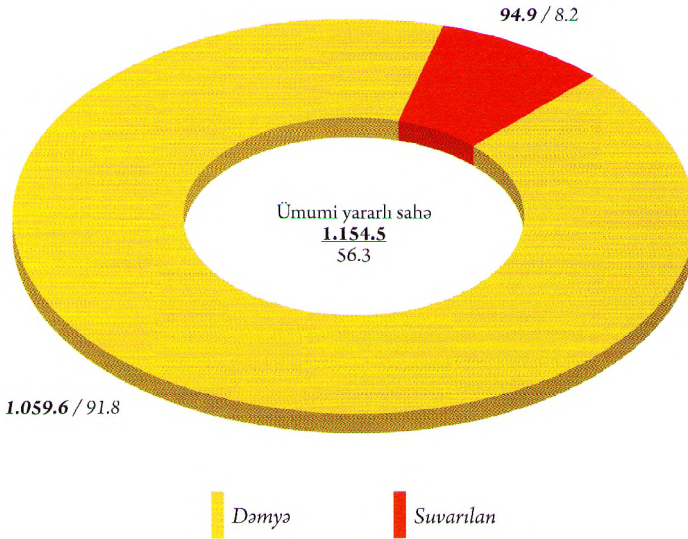
Cədvəl 26 diaqram 2

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki torpaq ehtiyatlarının əsas tərkib hissəsi (ha/%)

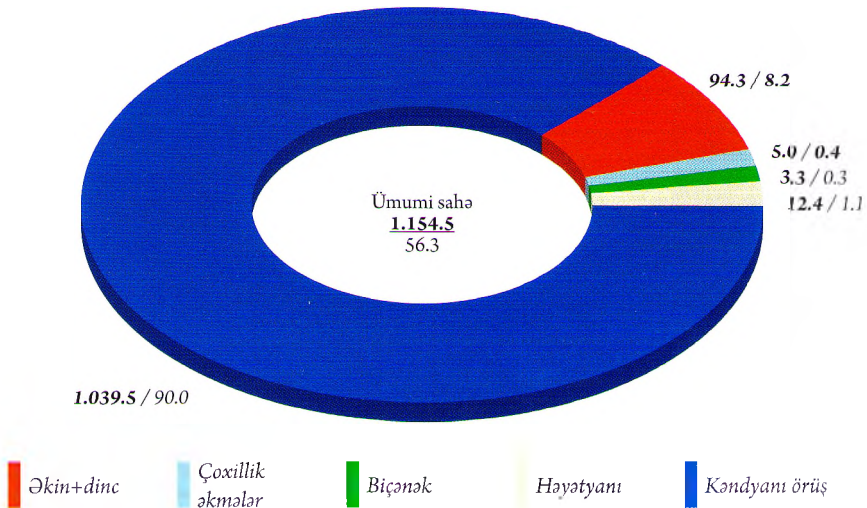
Cədvəl 26 diaqram 3

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki dəmyə və suvarılan torpaq sahələri (ha/%)

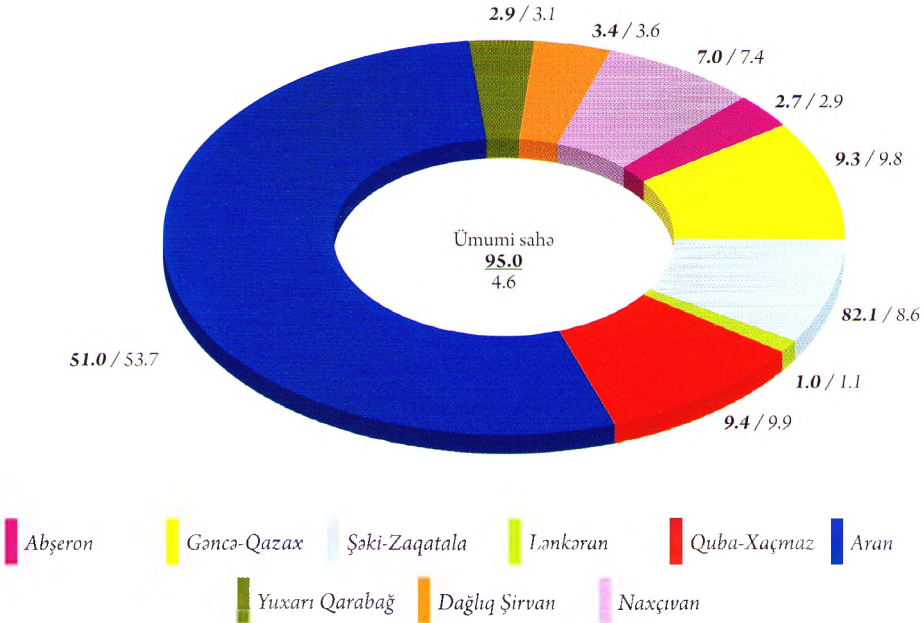
Cədvəl 26 diaqram 4

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki torpaqlarının kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

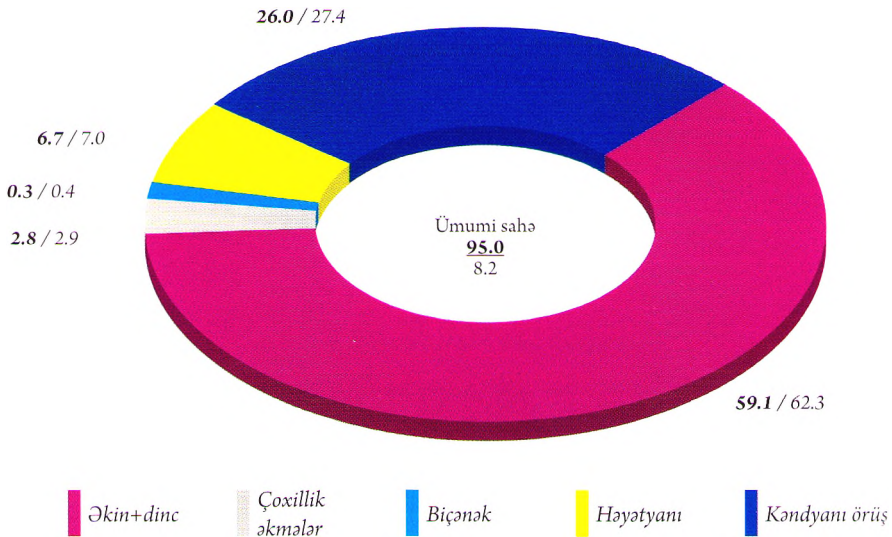
Cədvəl 26 diaqram 5

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki ümumi suvarılan torpaqların bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Cədvəl 26 diaqram 6

Respublikanın bələdiyyə mülkiyyətindəki suvarılan torpaqlarının kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Quba-İspik-Xinalıq avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi mərasimi. Quba rayonu. 07.10.2006.

Quba-İspik-Xinalıq avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi mərasimi. Quba rayonu. 07.10.2006.

Qazax rayonunda sement zavodunun təməlqoyma mərasimi. 30.05.2007

Xaçmazda tibb müəssisəsinin açılış mərasimi. 26.06.2005

Heydər parkı ilə tanışlıq. Tovuz şəhəri. 30.05.2007.

«Mütəfəkkirlər bağı» ilə tanışlıq. Qazax şəhəri. 30.05.2007.

§ 5. Xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlar və ondan istifadənin vəziyyəti

Azərbaycan Respublikasının «Torpaq islahatı haqqında» qanununa uyğun olaraq xüsusi mülkiyyətə, vətəndaşların qanuni istifadəsindəki fərdi yaşayış evlərinin, həyətəni sahələrin, fərdi, kollektiv və kooperativ bağların, dövlət bağçılıq təsərrüfatının idarəçiliyindəki bağların altında olan və habelə sovxoz və kolxozların özəlləşdirilən torpaqları verilmişdir.

Azərbaycanda torpaq ümummilli lider mərhum Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə vətəndaşlara pulsuz verilmiş və vaxtilə ictimai təsərrüfatların (sovxoz və kolxozların) istifadəsində olmuş ən yararlı və keyfiyyətli torpaqlar özəlləşdirilmişdir.

Beləliklə, respublikamızda «Torpaq islahatı haqqında» qanununun (1996) praktiki reallaşması nəticəsində 57 rayonun 1979 təsərrüfatında məskunlaşan (Naxçıvan MR ilə birlikdə) 3 milyon 471 min 741 subyekti birləşdirən 881201 ailənin mülkiyyətinə 1 milyon 442 min 476 hektar və ya vahid torpaq fondunun kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının 30,34%-i verilmişdir. Nəticədə, torpaq payı almış ailələrin 96,5%-i mülkiyyət hüququna dair Dövlət aktları ilə təmin edilmişdir. Beləliklə, torpaq islahatının birinci mərhələsinin başa çatması nəticəsində ümumi ölkə əhalisinin 36,2%-ə qədər torpağa sahiblik hüququ əldə etmişdir.

Xüsusi mülkiyyətə verilən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 22-ci cədvəldə verilmiş məlumatından aydın olur ki, hazırda respublikanın vahid torpaq fondunun 1665658 hektarı torpaq mülkiyyətçilərinin əlində cəmləşmişdir. Özəlləşdirilmiş torpaq sahəsi ölkənin kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlarının 35%-ni təşkil edir. Çoxillik əkmələrin torpaqları isə 95,7 min ha və ya 5,8%-dir. Biçənək və kənd təsərrüfatına yararlı həyətəni torpaqlarının əhatə etdiyi sahələrin ölçüsü 78,2-198,8 min ha (4,8-12,1%) arasında təbəddüd edir. Suvarılan torpaqların 79,7%-i (1133676 ha) xüsusi mülkiyyətçilərin istifadəsindədir. Bunun 82,6%-i, yəni 936,1 min hektarı suvarılan əkin torpaqlarının payına düşür. Suvarılan həyətəni torpaq sahələrinin 11,0%-i və yaxud 124,8 min hektarıdan bir qədər artıq hissəsi müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkiləri altında istifadə olunur.

Respublikanın kənd təsərrüfatına yararlı torpaq ehtiyatlarının 34,6%-i (1,640 min ha) xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaq ehtiyatlarının əsasını təşkil edir. Bölgələr üzrə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların torpaq ehtiyatlarının paylanması ərazinin kəmiyyəti ilə üzvi surətdə bağlıdır. Özəlləşdirilmiş torpaq ehtiyatlarına görə Aran bölgəsi xüsusilə fərqlənir. Burada ölkənin özəlləşdirilmiş torpaq ehtiyatlarının 36,8%-i (615,7 min ha) yerləşir. Əkin sahəsinin göstəricisi 0,5 milyon hektardan çoxdur ki, bu da ölkə üzrə özəlləşdirilmiş əkin sahəsinin 41,1%-nə bərabərdir. Ən az özəlləşdirilmiş torpaq sahəsi Naxçıvan bölgəsi üçün səciyyəvidir. Burada xüsusi mülkiyyətə verilmiş torpaqlar özəlləşdirilmiş ümumi ölkə torpaqlarının 3,4%-ni (56,3 min ha) təşkil edir. Əhalinin sız

**Xüsusi mülkiyyətdəki ümumi torpaq ehtiyatlarının
bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)**

S/s	Bölgələr	Ümumi sahə	Kənd təsərrüfatı sahələri					İstifadə olunmayan sahələr
			Əkinçilik	Çoxillik əkinlər	Biçənək	Həyətyanı	Cəmi	
1	Abşeron	14693 0,9	8662 0,7	1960 2,1	188 0,2	1965 1,0	12775 0,8	1918 9,1
	o. cüm. suv.	6511 0,6	4275 0,5	1901 2,8	-	335 0,3	6511 0,6	-
2	Gəncə-Qazax	245476 14,7	167927 13,2	2975 3,1	30510 39,0	40886 20,6	242298 14,7	3178 15,0
	o. cüm. suv.	160967 14,2	130282 13,9	2967 4,3	1103 24,6	26615 21,3	160967 14,2	-
3	Şəki-Zaqatala	203274 12,2	147984 11,6	35294 36,9	1129 1,5	17196 8,7	201603 12,3	1671 7,9
	o. cüm. suv.	96772 8,5	71967 7,7	18385 27,0	-	6420 5,1	96772 8,5	-
4	Lənkəran	150488 9,0	105992 8,3	8206 8,6	10361 13,3	23927 12,0	148486 9,0	2002 9,5
	o. cüm. suv.	31033 2,7	24702 2,6	6038 8,8	72 1,6	221 0,2	31033 2,7	-
5	Quba-Xaçmaz	179607 10,8	110921 8,7	26301 27,5	26220 33,5	14052 7,0	177494 10,8	2113 10,0
	o. cüm. suv.	111489 9,8	79873 8,5	21910 32,2	1619 36,2	8087 6,5	111489 9,8	-
6	Aran	615662 37,0	522088 41,1	9790 10,2	2660 3,4	73917 37,2	608455 37,0	7207 34,1
	o. cüm. suv.	581568 51,3	507600 54,2	9519 13,9	950 21,2	63499 50,9	581568 51,3	-
7	Yuxarı Qarabağ	49996 3,0	42149 3,3	1891 2,0	-	5594 2,8	49634 3,0	362 1,7
	o. cüm. suv.	48140 4,2	41739 4,4	1891 2,8	-	4510 3,6	48140 4,2	-
8	Dağlıq-Şirvan	150176 9,0	127362 10,0	8514 8,9	4361 5,6	8683 4,4	148920 9,1	1256 6,0
	o. cüm. suv.	48694 4,3	41178 4,4	4859 7,1	127 2,8	2530 2,0	48694 4,3	-
9	Naxçıvan	56286 3,4	38711 3,1	761 0,8	2796 3,6	12610 6,4	54878 3,3	1408 6,7
	o. cüm. suv.	48420 4,4	34442 3,7	761 10,1	607 13,6	12610 10,1	48420 4,4	-
	Cəmi	1665658 35,0	1271796 77,3	95692 5,8	78225 4,8	198830 12,1	1644543 98,7	21115 1,3
	o. cüm. suv.	1133676 79,7	936058 82,6	68308 6,0	4478 0,4	124832 11,0	1133676 68,8	-

məskunlaşdığı cənub bölgəsi- Lənkəranda bu göstərici 9,0%-dir (150,5 min ha). Xüsusilə əkin sahələrinin çəkisi (əkin və çoxillik əkmələrin torpaqları) xeyli aşağıdır (8,3%).

Qısa təhlildən görünür ki, özəlləşdirilmiş torpaq sahələrinin ölçüsünün məhdud miqdarı onun davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin olunmasını ön plana çəkir. Bunun üçün torpaqların münbitliyinin yüksəldilməsini və onun mühafizəsini təmin edə biləcək elmi əsaslarla işlənmiş daha dayanıqlı və mütərəqqi alternativ təsərrüfatçılıq formalarının müəyyənləşdirilib geniş tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur.

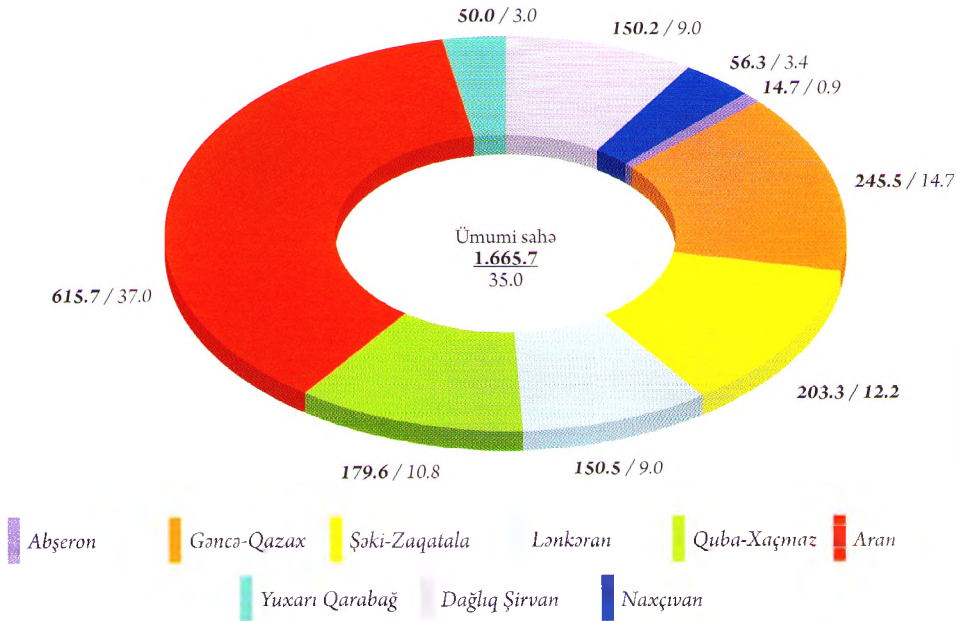
Hazırda respublikamızda özəlləşdirilmiş torpaq sahələrində dayanıqlı və rentabelli təsərrüfat yaradıb işlədə biləcək əmək qabiliyyətli ailə üzvləri say tərkibinin bu prosesdə iştirakının təmin edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu sahədə aparılan çoxsaylı araşdırmalar və xüsusilə qabaqcıl xarici ölkələrin təsərrüfatçılıq təcrübəsi göstərir ki, kiçik ailələr (ailə tərkibi 3-5 nəfər) 15-20 və orta ailələr (ailə tərkibi 6-8 nəfər) isə 35-40 ha və daha çox torpaq sahələri əkib-becərdikdə torpaqdan istifadənin səmərəlilik faizi daha yüksək olur. Bu parametrlərin respublikamızda torpaq mülkiyyətçiləri olan ailələrin təmsalında müəyyənləşdirilməsinin torpaq istifadəçiliyinin davamlı və dayanıqlı səmərəli inkişafının təmin olunmasında dəyərli meyar olduğunu nəzərə alaraq ilk dəfə qabaqcıl dünya təcrübəsinə əsaslanmış ailə qruplaşması aparmağa cəhd göstərilmişdir.

Ölkədə mövcud torpaq mülkiyyətçiləri olan ailələr ailə üzvlərinin say tərkibinə görə beş (tək - 1-2, kiçik 3-5, orta 6-8, böyük 9-12 və ən böyük 12 nəfərdən çox) qrupa bölünməklə təsnifləşdirilmişdir. Respublikanın təbii-iqtisadi regionları üzrə ümumiləşdirilmiş rəqəmlərin (cədvəl 23, şəkil 85-98) təhlilindən aydın olur ki, hazırda ölkədə torpaq payı almış bir kəndli ailəsi orta hesabla 1,64 ha torpaq sahəsini əkib-becərir.

Torpaq mülkiyyətçisi olan tək ailələr hazırda torpaq payı almış ailələrin 29,7%-ni (253139 ailə) təşkil etməklə özəlləşdirilmiş torpaqların 10,1%-ni əkib becərirlər. Ayrı-ayrı bölgələrdə tək ailələrin becərdikləri torpaq payının orta ölçüsü (bir ailə üçün) çox fərqlidir və 0,23-1,03 ha arasında dəyişir. Bu ailə qrupunda bir ailənin istifadəsinə ümumilikdə 0,61 ha özəlləşən torpaq sahəsi düşür. Bir ailə üzvünün mülkiyyətinə verilmiş orta torpaq payı norması isə 0,44 hektardır. Torpaq payı almış ailələrin sayına görə birinci yerdə duran kiçik ailələr ümumi ailələrin 48,3%-ni təşkil etməklə torpaq ehtiyatlarının 51,5%-dən (742782 ha) istifadə edirlər. Bu ailə qrupunda bir ailənin əkib-becərdiyi orta torpaq payının ölçüsü bölgələr üzrə geniş intervalda 0,32-2,85 ha arasında tərəddüd edir. Burada orta torpaq pay norması adam başına tək ailələrdə olduğu kimi 0,44 ha-dır. Bu qrupda bir ailənin istifadə etdiyi torpaq sahəsinin ölçüsü 0,32-2,85 ha arasında geniş intervalda dəyişir. Dağlıq Şirvan bölgəsində bir ailənin əkib-becərdiyi torpaq sahəsi 2,85 ha olduqda Gəncə-Qazax bölgəsində bu göstərici xeyli azalaraq 1,28 hektara enir. Eləcə də hər bir subyektə düşən orta torpaq payının həddi də dəyişir.

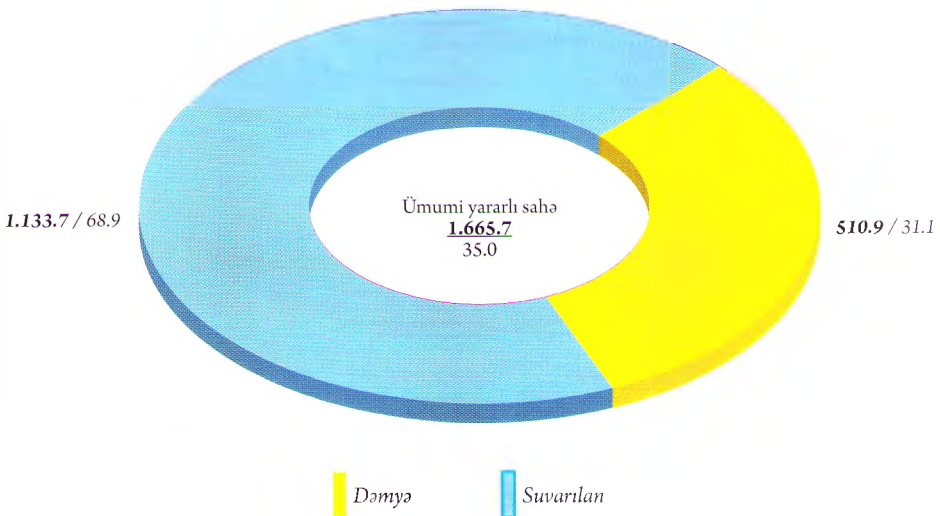
Cədvəl 27 diaqram 1

Respublikanın xüsusi mülkiyyətdəki ümumi torpaq ehtiyatlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

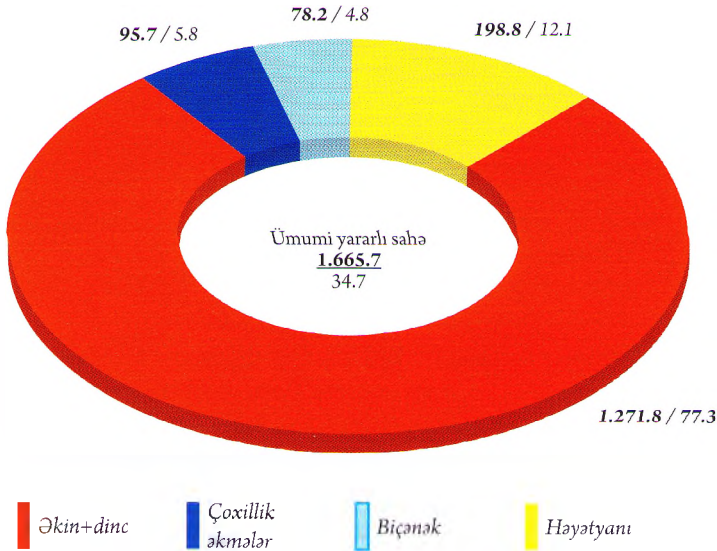
Cədvəl 27 diaqram 2

Respublikanın bölgələrinin xüsusi mülkiyyətdəki dəmyə və suvarılan torpaq sahələri (ha/%)

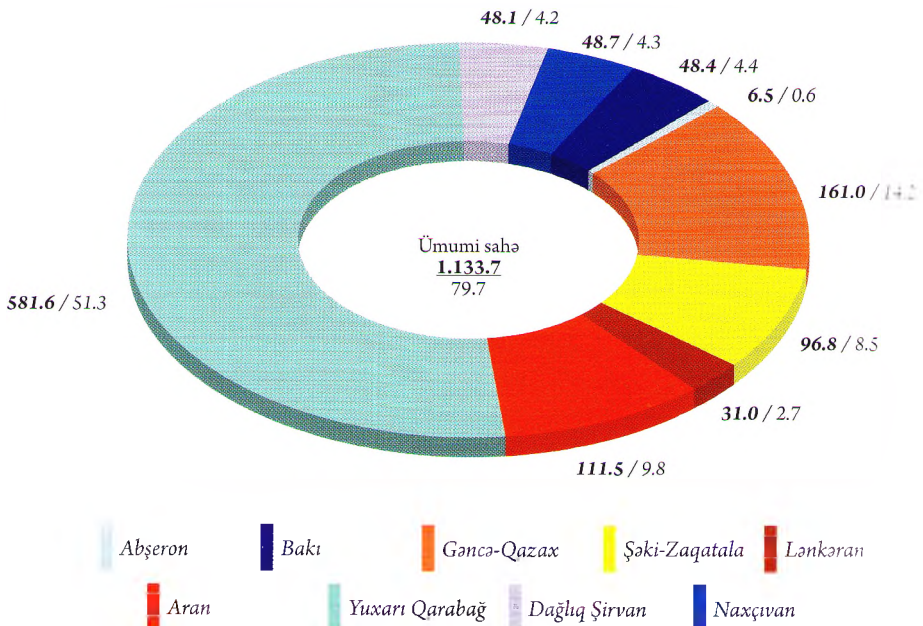
Cədvəl 27 diaqram 3

Respublikanın bölgələrinin xüsusi mülkiyyətdəki torpaqlarının kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

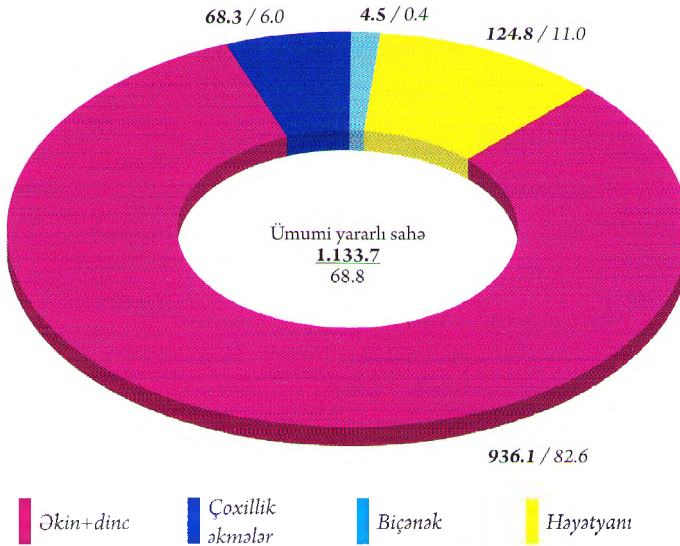
Cədvəl 27 diaqram 4

Respublikanın xüsusi mülkiyyətdəki ümumi suvarılan torpaqlarının bölgələr üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Cədvəl 27 diaqram 5

Respublikanın xüsusi mülkiyyətdəki suvarılan torpaqlarının kənd təsərrüfatı sahələri üzrə istifadəçiliyi (ha/%)

Özəlləşən torpaq sahəsinin təqribən 32,1%-nə (430,9 min. ha) sahiblik edən orta ailələrdə (6-8 nəfər, 19,4%) bir ailənin istifadə etdiyi torpaq sahəsinin ölçüsü bölgələr üzrə daha geniş olmaqla 1,08-5,22 ha arasında dəyişir. Maksimum hədd Dağlıq Şirvan bölgəsində - 5,22 ha, minimum isə Naxçıvan bölgəsində 1,08 ha olduğu qeyd alınmışdır. Bu ailə qrupunda hər bir ailə üzvünün orta torpaq pay norması bölgələr üzrə 0,18-0,80 ha arasında azalıb- artır. Ölkə üzrə hər bir orta ailənin əkib-becərdiyi torpaq sahəsinin ölçüsü 2,8 hektara çatır. Ailədə bir nəfərə düşən orta torpaq payı isə 0,43 hektara bərabərdir.

Ailə üzvlərinin sayı tərkibinə görə 4-cü yerdə duran böyük ailə qrupu (9-12 nəfər) ölkə üzrə torpaq payı almış ümumi ailələrin yalnız 2,3%-ni (19968 ailə) təşkil etməklə, özəlləşən torpaq fondunun 5,5%-dən (79994 ha) istifadə edirlər. Bu qrupda bir ailənin əkib-becərdiyi torpaq sahəsinin maksimum orta ölçüsü Dağlıq Şirvan bölgəsində 8,9 hektar, minimum ölçüsü isə Naxçıvan bölgəsində 1,39 hektar qeyd alınmışdır. Sonuncu bölgədə ailə üzvlərinin hər birinin istifadə etdiyi orta torpaq pay norması 0,18-0,92 hektara bərabərdir. Ölkə üzrə böyük ailələrdə hər bir ailə üzvünə 0,40 ha torpaq payı düşməklə ailəliklə 4,01 ha torpaq sahəsinə sahiblik edirlər. Ən böyük ailə qrupunun (12 nəfərdən çox) çox məskunlaşdığı Lənkəran bölgəsində (864 ailə), hər bir ailə orta hesabla 4,0 ha torpaq sahəsinin sahibidir. Ailə üzvlərinin hər bir nəfəri isə 0,26 ha torpaq payına

Cədvəl 28 diaqram 1-14

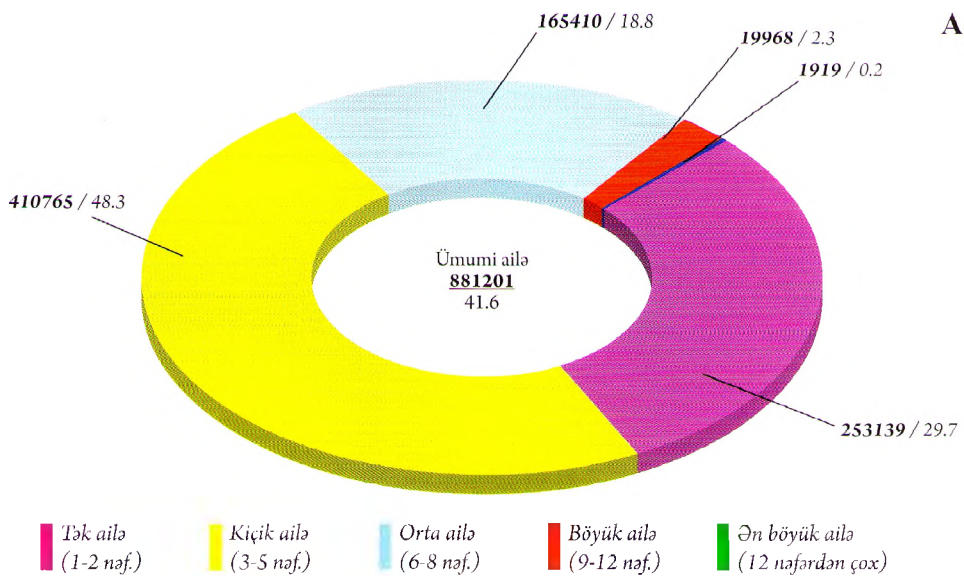
Respublikanın bölgələrində məskunlaşan ümumi ailə qrupları və onların mülkiyyətindəki ümumi torpaq sahələri*

s/ə	Bölgələr	Ailə qrupları												Ailə qrupları üzrə				Ümumi torpaq sahəsi (mə) ailə başına		
		Tikililər (0-2mə)				Kəpənəklər (3-5mə)				Oyma evlər (6-12mə)				Əyləncə sahələri (20mədən çox)						
		say	altı say	bir say	ort. sah.	say	altı say	bir say	ort. sah.	say	altı say	bir say	ort. sah.	say	altı say	bir say	ort. sah.			
1	Azərbaycan	2362	3253	728	2932	16114	4655	1392	8915	3040	2012	752	32	584	155	2893	30858	9243	1418	0,30
2	Gəncə-Qazax	55216	72828	25377	90213	367241	115019	24562	158672	50243	17283	5266	113	1601	488	17499	627725	197894	1415	0,32
3	Səki-Zaqatala	30813	45631	18096	30046	346884	107271	17201	113222	59973	9227	4822	32	462	330	10207	416613	181454	1467	0,44
4	Lənkəran	28013	34664	9832	56813	240543	49324	33938	225881	54054	73403	18068	864	13022	3455	122019	592583	134941	1027	0,23
5	Quba-Xaçmaz	30668	43075	23415	39448	160275	87472	12042	76244	44337	8291	5125	60	862	965	63222	229147	160267	124	0,56
6	Aran	89296	11867	41184	121271	508834	270780	82826	342566	188408	6474	33200	682	9855	4908	241346	1042422	538929	222	0,54
7	Naxçıvan-Qarabəg	6669	9171	3975	12450	53154	23569	4640	30824	18182	3740	1743	12	175	73	24159	27064	45548	1488	0,47
8	Dərbənd-Seydi	14153	12719	14464	20365	83784	58052	9740	64135	63812	11337	10311	96	1279	1135	45337	177945	139007	297	0,76
9	Naxçıvan	25489	34092	8874	35722	167768	26531	9206	56088	9738	2754	477	14	140	38	20611	240717	41841	660	0,18
	Cəmi	253199	383221	144674	440785	1823392	749782	169840	1076827	463592	197924	79924	1912	28157	11127	951201	3471741	1442476	164	0,42

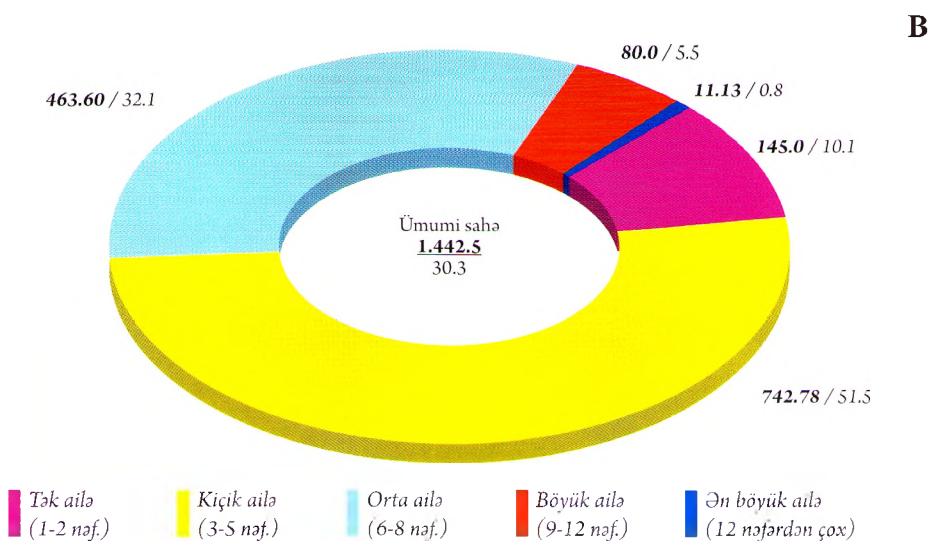
*aillənin sayı, sahəsi haqda ümumi aillənin və sahənin cəmindən %4,6

Cədvəl 28 diaqram 1-2

**Respublikada məskunlaşan ümumi ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki ümumi torpaq sahələri (B)**

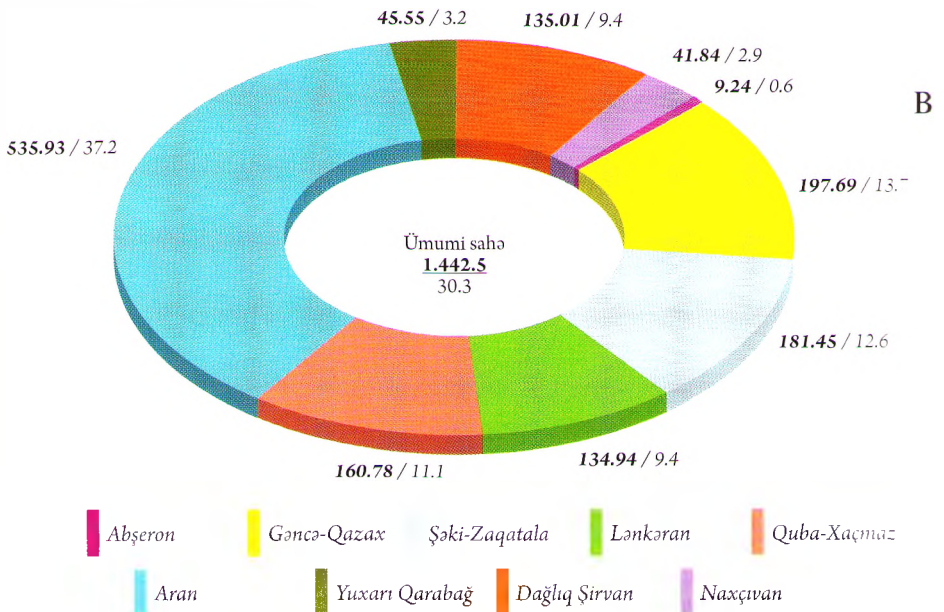
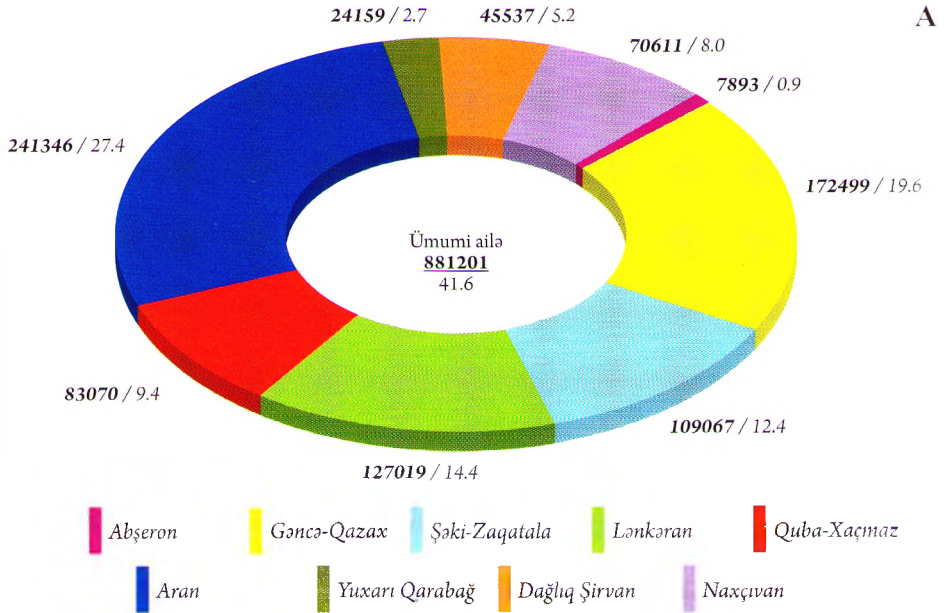

**Respublikada məskunlaşan ümumi ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki ümumi torpaq sahələri (B)**

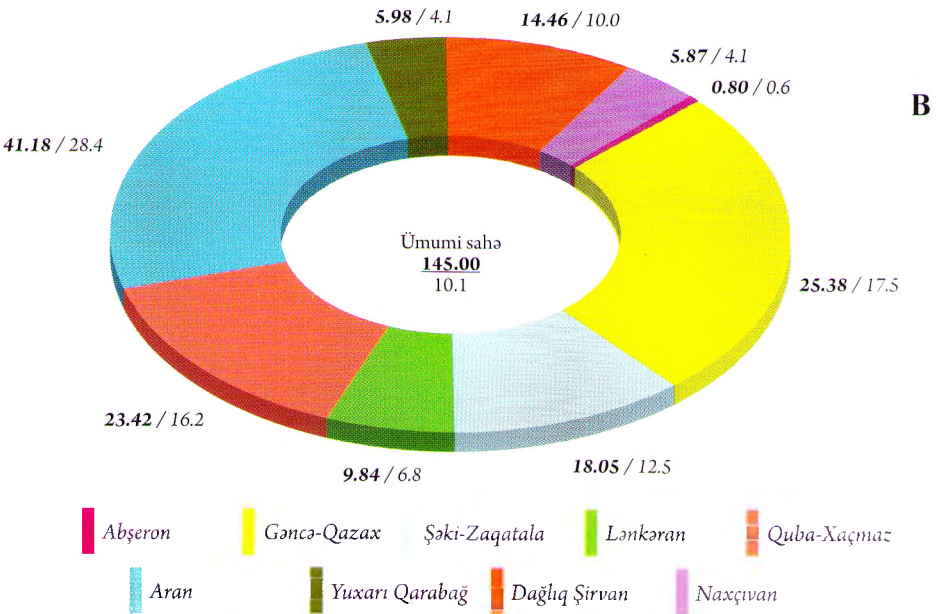
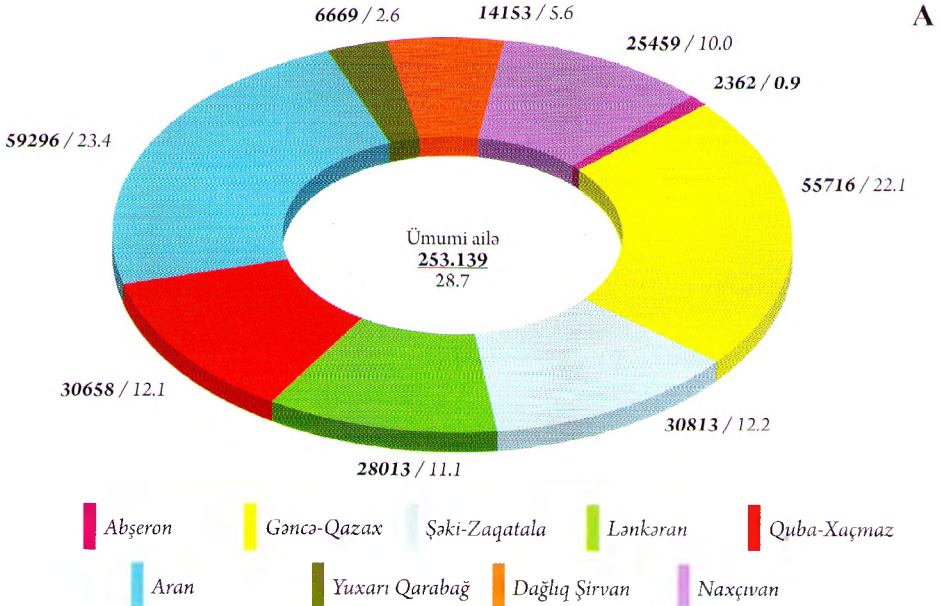
Cədvəl 28 diaqram 3→

**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan ümumi ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki ümumi torpaq sahələri (B)**

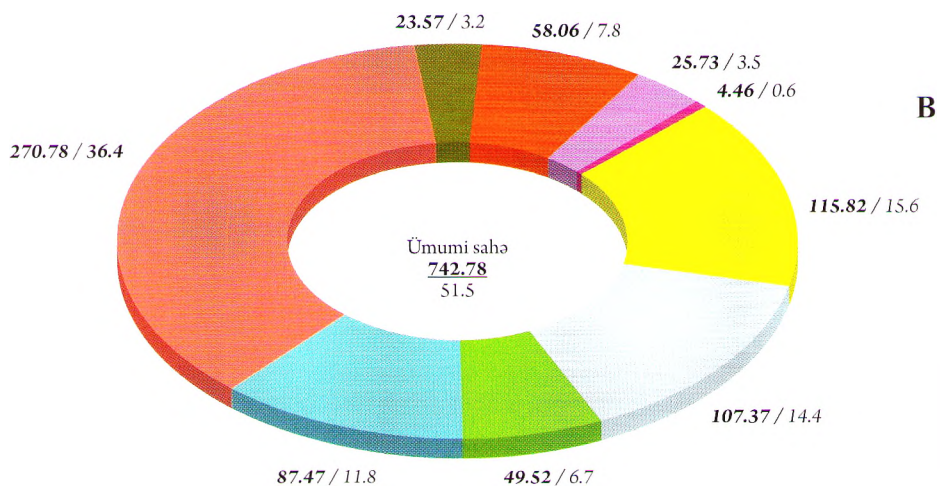
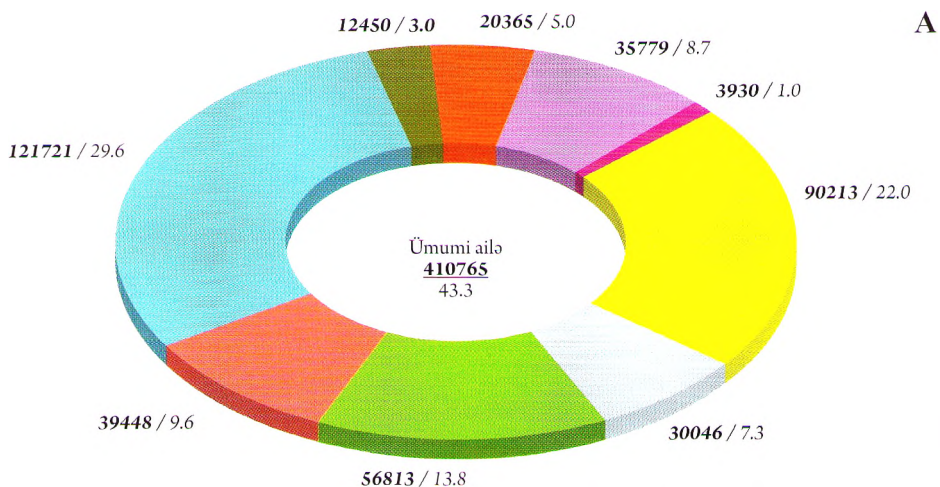
Cədvəl 28 diaqram 5-6

**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan tək ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki torpaq sahələri (B) (1-2 nəf.)**

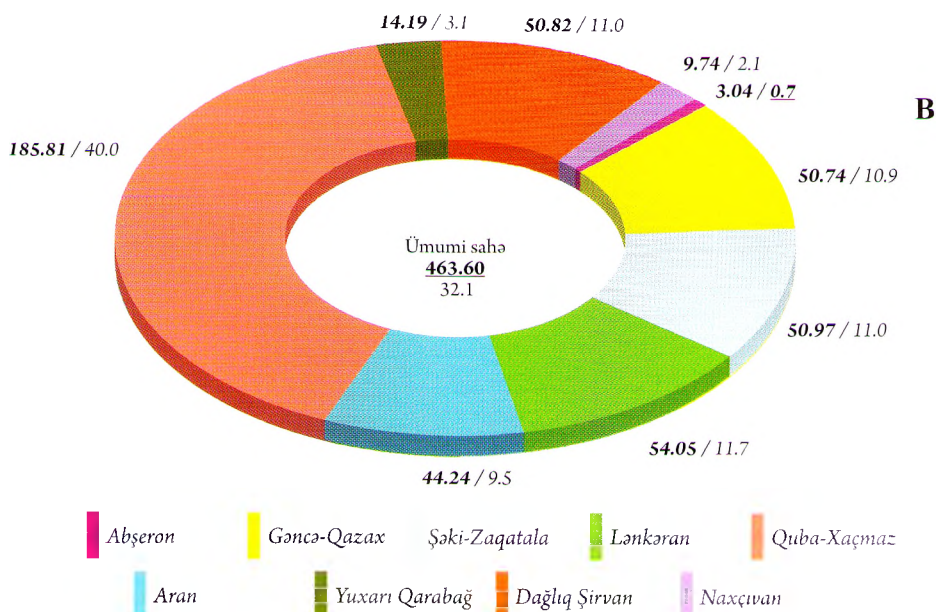
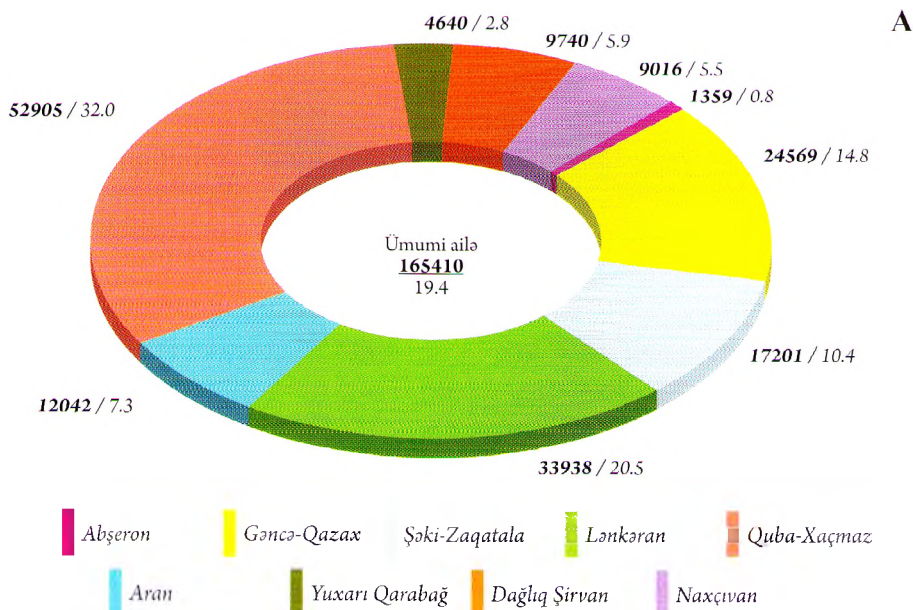
Cədvəl 28 diaqram 7-8

**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan kiçik ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki torpaq sahələri (B) (3-5 nəf.)**

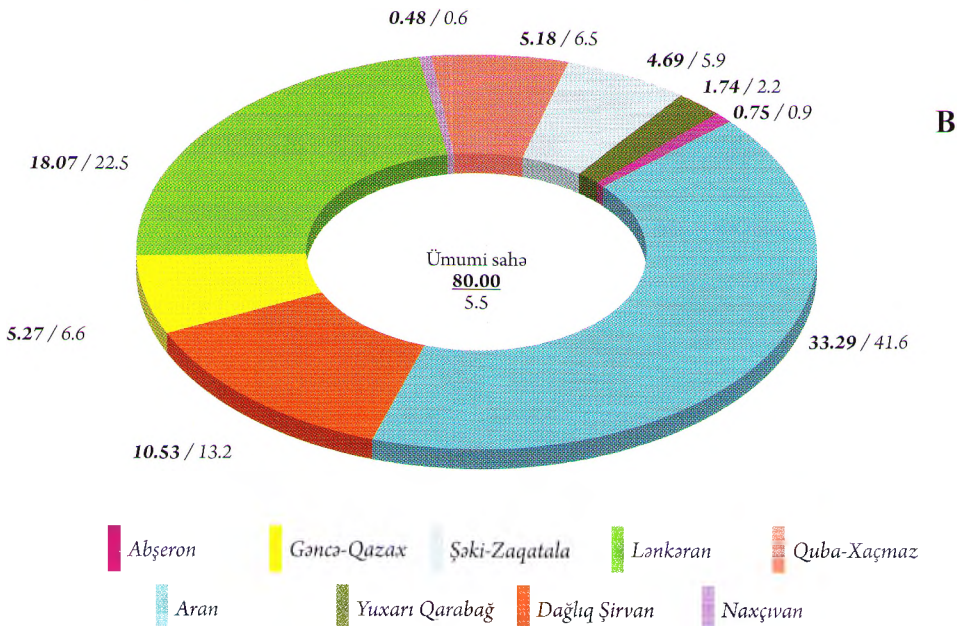
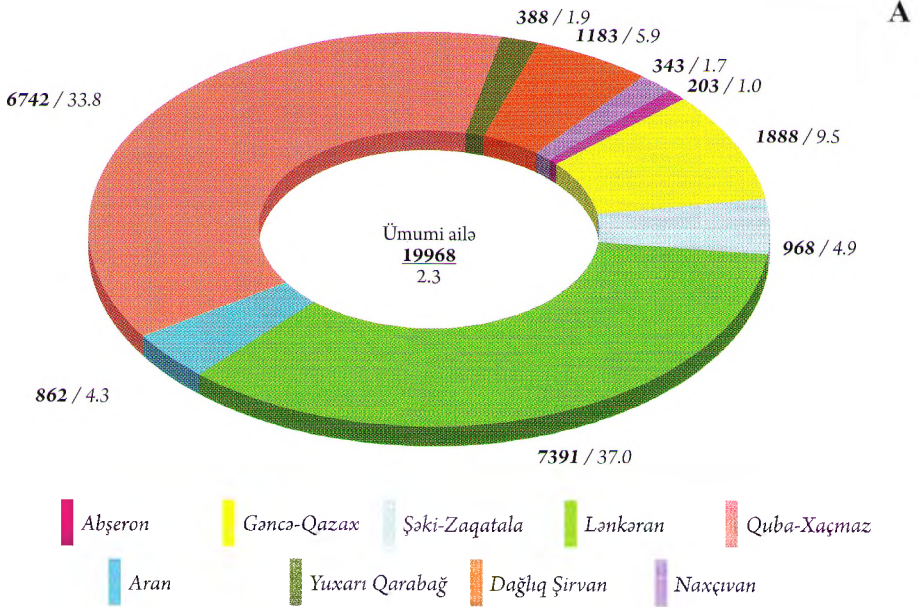
Cədvəl 28 diaqram 9-10

**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan orta ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki torpaq sahələri (B) (6-8 nəf.)**

Cədvəl 28 diaqram 11-12

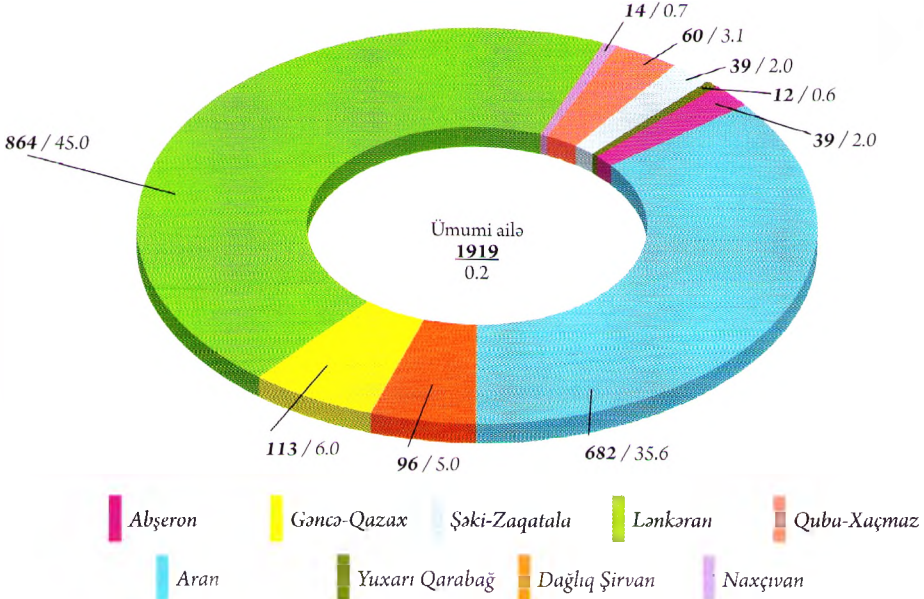
**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan böyük ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki torpaq sahələri (B) (9-12 nəf.)**

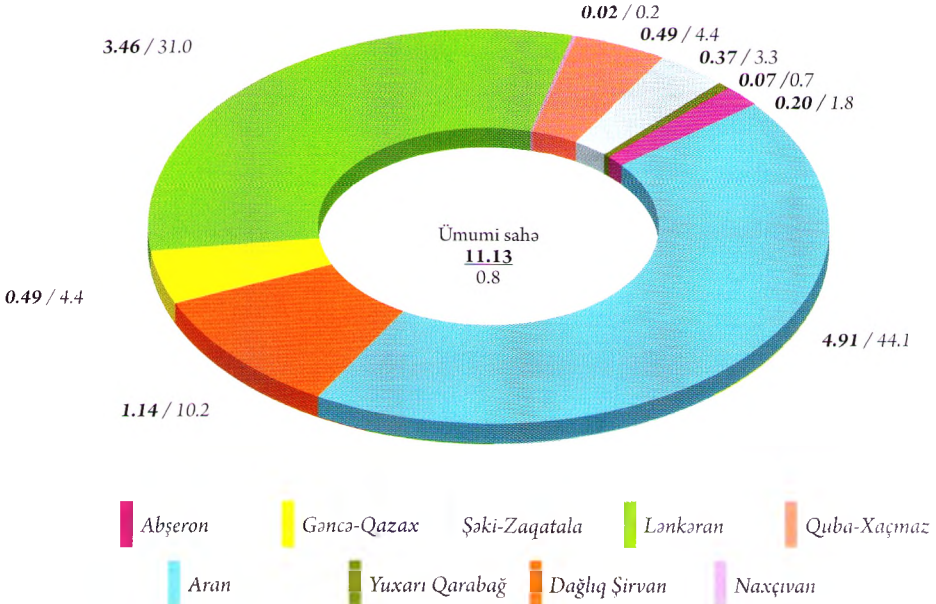
Cədvəl 28 diaqram 13-14

**Respublikanın bölgələrində məskunlaşan ən böyük ailə qrupları (A)
və onların mülkiyyətindəki torpaq sahələri (B) (12 nəfərdən çox)**

A

B

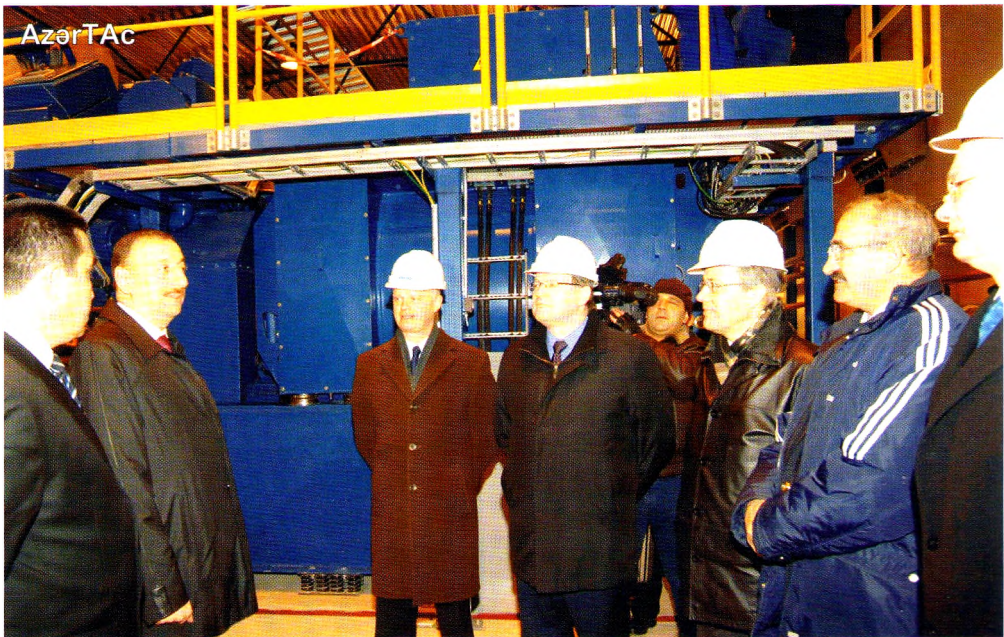
malikdir. Ən böyük ailələrin nisbətən az məskunlaşdığı (96 ailə) Dağlıq Şirvanda bu göstərici 11,82 ha (bir nəfər ailə üzvünün torpaq payı 0,82 ha) olmaqla xeyli yüksəkdir. Respublikada qeydə alınmış ən böyük ailələr, torpaq payı almış ümumi ailələrin 0,3%-ni (1919 ailə), istifadə etdikləri torpaq sahələri isə 0,8%-ni (11127 ha) təşkil edir. Ölkə üzrə ən böyük ailələrin istifadə etdikləri torpaq sahəsinin orta ölçüsü 5,8 hektardan bir qədər artıqdır.

Naxçıvan Respublikasında ən az cəmi 14 «ən böyük» ailə qrupu qeydə alınmışdır. Bölgədə başqa ailə qruplarında olduğu kimi bu ailələrin də becərdikləri torpaq sahəsi çox azdır (1,29 ha).

Beləliklə, təhlildən görüldüyü kimi hazırda özəlləşdirilmiş 1,44 milyon hektardan çox torpaq sahələrinin mülkiyyətçiləri olan 9 təbii-iqtisadi bölgələrdə məskunlaşmış əhali həm ailələrinin tərkibindəki əmək qabiliyyətli adamların sayına görə və həm də əkilib-becərdikləri torpaq sahələrinin ölçülərinə görə xeyli fərqlidirlər. Hal-hazırda ölkənin torpaq istifadəçiliyində mövcud olan bu rəngarəngliyin gələcəkdə neçə və hansı istiqamətdə dəyişəcəyini proqnozlaşdırmaq çox çətindir. Bunu zaman keçdikcə formalaşmaqda olan yeni təsərrüfatçılığın davamlı inkişaf prosesi göstərəcəkdir.

«Astara Çay-2» ATSC-nin yeni istehsal sahəsi ilə tanışlıq. Astara rayonu. 09.11.2004.

Respublikada ilk modul tipli elektrik stansiyasının təntənəli açılış mərasimi.
Astara rayonu, Ərçivan kəndi. 03.02.2006.

«Lalə Tekstil» MMC-nin eyniadlı fabriki ilə tanışlıq. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

«Lalə Tekstil» MMC-nin eyniadlı fabriki ilə tanışlıq. Yevlax şəhəri. 24.10.2007.

«Emba wood» mebel fabriki ilə tanışlıq. Masallı şəhəri. 09.11.2004.

«Azər-Yod» MMC-nin eyniadlı müəssisəsi ilə tanışlıq. Neftçala rayonu. 23.08.2007.

Turkan qəsəbəsində uşaq bağçasıyla tanışlıq. 05.09.2006.

Şəki modul tipli elektrik stansiyası ilə tanışlıq. 14.10.2006.

Neftçala şəhərində "Xalq Bank"ın filiali ilə tanışlıq. 23.08.2007.

Zabrat qəsəbəsində müalicə-diaqnostika mərkəzinin açılış mərasimi. 15.09.2006.

Nəticə

2007-ci ildə Azərbaycanda iqtisadiyyatın həcmi 96 faiz, təxminən iki dəfə, ümumdaxili məhsul 25 faiz artmışdır, sənaye istehsalının artımı da 24 faiz təşkil etmişdir. Əhalinin pul gəlirləri 38 faiz olmuşdur. Əhalinin real gəlirlərinin artımı bu müddət ərzində 22 faiz təşkil etmişdir.

Əgər 2003-cü ildə dövlət büdcəsi 1,5 milyard dollar idisə, 4 il ərzində dövlət büdcəsi artaraq 2008-ci ildə 12 milyard dollara bərabər olmuşdur.

2007-ci ildə iqtisadiyyata 6 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da çox böyük bir hissəsini daxili investisiyalar təşkil edir. 2007-ci ildə sosial məsələlərin həllinə böyük diqqət ayrılmış, maaşlar və pensiyalar artmış, 2008-ci ilin yanvar ayının 1-dən isə minimum əmək haqqı və minimum pensiyalar daha 20 faiz artırılmışdır.

2007-ci ildə yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün xüsusi tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2003-cü ildə ölkədə 49 faiz olan yoxsulluq 2007-ci ildə 16 faizə endirilmişdir.

Orta aylıq əmək haqqı 230 dollar səviyyəsinə çatmışdır.

Ünvanlı sosial yardım proqramı da uğurla icra edilir. 78 min ailə bu proqramla əhatə olunur və orta hesabla hər bir ailəyə dövlət tərəfindən verilən yardım təxminən 100 ABŞ dolları səviyyəsindədir.

«Az-Rus-dostluq» ASC ilə tanışlıq. Samux rayonu. 03.03.2008.

Regional inkişaf proqramı çərçivəsində 4 il ərzində Azərbaycanın regionlarında çox böyük işlər görülmüşdür. Sahibkarlar sinfi güclənmiş, yeni zavodlar, fabriklər açılmış, infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, elektrik stansiyaları tikilmiş, su, qaz kəmərləri çəkilmiş, bir sözlə insanların həyatını təmin edən bütün məsələlər həll olunmağa başlanmışdır.

İqtisadi islahatlar, regional inkişaf proqramının icrası nəticəsində son dörd il ərzində Azərbaycanda 640 min yeni iş yeri açılmışdır ki, bunun da 460 mini daimi iş yerləridir. Təkcə 2007-ci ildə 145 min iş yeri açılmışdır ki, bunun da 105 mini daimi iş yerləridir.

Təhsil və idmana böyük qayğı göstərilmiş, 1200 məktəb tikilmiş, 13 olimpiya idman kompleksinin tikintisi və 18 kompleksin tikintisi həyata keçirilmişdir.

Ölkənin iqtisadi və sosial həyatında son illər müşahidə olunan yüksəliş davam edərək, 2007-ci ildə istehsal sahələrində məhsul istehsalının həcmi artmış və xidmət sahələrinin fəaliyyəti genişlənməmişdir. Bu nailiyyəti xarakterizə edən ən ümumi göstərici - ÜDM 3S,1 faiz artmışdır.

Ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı ilə bərabər kənd təsərrüfatında da torpaq islahatları nəticəsində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Qeyri-neft sektoru üzrə artım 11 faiz təşkil etmişdir. Sahibkarlığın, o cümlədən aqrar sektorda sahibkarlığın inkişafına dövlət qayğısı daha da artırılmış, fermer təsərrüfatlarına mikrokreditlərin verilməsi, lizinq xidmətinin göstərilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, 2007-ci ilin icmal büdcəsində sahibkarlığa kömək Milli Fonduna nəzərdə tutulmuş 80 milyon manat, «Aqrolizinq» Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə nəzərdə tutulmuş 40 milyon manat, Kənd Təsərrüfatı Kreditləri Üzrə Dövlət Agentliyinə nəzərdə tutulmuş 5 milyon manat vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadəsi təmin edilmişdir.

2007-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dəyəri 864 milyon manata bərabər olmuş və əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 4,8 faiz artmışdır. Məhsul istehsalı bitkiçilikdə 1,2 faiz, heyvandarlıqda isə 7,2 faiz artmışdır.

Bitkiçiliklə bərabər heyvandarlıq da sabit və dinamik inkişaf etmişdir. 2007-ci ildə əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, iribuynuzlu malın baş sayı 3,7%, o cümlədən, inək və ana camışlar 3,4%, qoyun və keçilər 3,9% artmışdır.

Cari ildə kəsilməmiş şəkildə ət istehsalı 11,4% və süd istehsalı 2,0%, yumurta istehsalı isə 9,4% artmışdır.

Məhsul istehsalı sahələrində yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 72,9 faiz təşkil etmiş və onun həcmi 2006-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 45,9 faiz artmışdır. Xidmət sahələrində onun artımı 10,8 faizə bərabər olmuşdur. ÜDM-in cəmində xidmət sahələrinin xüsusi çəkisi 2006-cı ilin müvafiq dövründəki 23,2 faizdən 20,1 faizə düşmüş və bunun müqabilində istehsal sahələrinin xüsusi çəkisi xeyli artmışdır.

ÜDM-in cəminin 62,2 faizi sənaye sahələri, 6,7 faizi tikinti, 5,8 faizi topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatları və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri üzrə xidmət sahələri, 5,4 faizi nəqliyyat, 1,6 faizi rabitə, 4,0 faizi kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı, 0,6 faizi mehmanxana və restoran xidmətləri, 6,6 faizi sosial və digər xidmətlər sahəsi yaratmış, 7,1 faizini isə məhsula və idxala vergilər təşkil etmişdir.

2007-ci ilin sentyabr ayının 1-nə olan məlumat üzrə 99,8 faiz payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalılar, 31,8 faiz qarğıdalı, 84,1 faiz dən üçün günəbaxan, 77,4 faiz kartof, 86,6 faiz tərəvəz, 90,9 faiz bostan bitkiləri əkinlərinin məhsulu yığılmışdır.

Sahələrdən yığılmış bitkiçilik məhsullarının həcmi belə xarakterizə edilir: dənli və dənli paxlalılar - 1839,5 min ton, qarğıdalı - 43,7 min ton, dən üçün günəbaxan - 11,8 min ton, kartof - 737,5 min ton, tərəvəz - 970,5 min ton, bostan məhsulları - 356,1 min ton, meyvə - 241,6 min ton və üzüm - 22,2 min ton.

Cari ildə sahələrdən və bağlardan yığılmış məhsulun həcmi aşağıdakı kimi dəyişmişdir, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə: dənli və dənli paxlalılar 4,6 faiz, qarğıdalı 6,8 faiz, günəbaxan 20,4 faiz azalmışdır, azalmanın səbəbi əkin sahələrinin azaldılması ilə səciyyələndirilir; kartof tədarükü 4,0 faiz, tərəvəz - 3,5 faiz, bostan məhsulları - 13,1 faiz, meyvə - 2,8 faiz, üzüm istehsalının həcmi isə 9,2 faiz artmışdır.

Bitkiçilik məhsullarının yığımı, 01 sentyabr 2007-ci il vəziyyətinə

Cədvəl 29

	2006		2007		2007-ci il 2006-çı ilə nisbətən faizlə	
	Ümumi məhsul yığımı, min ton	Məhsuldarlıq, sent/ha	Ümumi məhsul yığımı, min ton	Məhsuldarlıq, sent/ha	Ümumi məhsul yığımı üzrə	Məhsuldarlıq üzrə
Dənli və dənli paxlalılar	1839,5	26,2	1928,7	25,7	95,4	101,9
Dən üçün qarğıdalı	43,7	40,0	46,9	39,9	93,2	100,3
Dən üçün günəbaxan	11,8	15,4	14,8	15,5	79,6	99,4
Kartof	737,5	142,0	709,1	137,7	104,0	103,1
Tərəvəz	970,5	132,6	938,1	133,6	103,5	99,2
Bostan məhsulları	356,1	120,7	314,9	115,1	113,1	104,9
Meyvə	241,6	...	235,1	...	102,8	...
Üzüm	22,2	...	20,4	...	109,2	...

Mənbə: DSK KTS

Heyvandarlıq məhsulları istehsalı

Bitkiçiliyə nisbətən heyvandarlıq daha sabitdir və dinamik inkişaf edir. 2007-ci il iyulun 1-nə olan məlumatlar üzrə, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən, iri buynuzlu malın baş sayı 3,7%, o cümlədən, inək və ana camışlar 3,4%, qoyun və keçilər 3,9% artmışdır.

Iri buynuzlu malın tərkibində inək və ana camışların xüsusi çəkisi 48,2%-ə bərabər olmaqla nisbətən azalmışdır. Lakin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin mütəxəssislərinin fikrincə mal naxırında inək və camışların xüsusi çəkisi 55-60% arasında normal hal sayılır.

Ötən yarım il ərzində hər inək və camışdan orta hesabla 570 kq süd sağılmışdır ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövründəkindən 4 kq azdır.

Ölkə üzrə mal - qaranın sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalının dinamikası 07 sentyabr 2007-ci il vəziyyətinə

Cədvəl 30

	1999	2003	2004	2005	2006	İyulun 1-nə	
						2006	2007
İlin axırına mövcud mal-qaranın sayı, min baş							
İri buynuzlular-cəmi	1961,4	2241,8	2315,7	2380,0	2447,2	2387,0	2475,2
Ana mal	925,8	1075,7	1117,0	1151,3	1184,3	1153,3	1192,6
Qoyun və keçilər	5773,8	7280,1	7488,8	7698,7	7882,3	7827,2	8130,1
Quşlar	14711,1	17545,0	18253,3	19036,0	18760,6
Donuzlar	19,7	20,4	22,9	22,9	21,9	23,1	20,8
Məhsul istehsalı, min ton							
Ət (kəsilmiş çəkiddə), cəmi	104,6	134,4	143,7	149,4	155,5	64,3	71,6
O cümlədən							
Mal əti	52,0	66,6	69,1	71,8	77,8
Qoyun əti	34,8	39,2	40,7	42,3	46,1
quş əti	16,3	27,1	32,3	33,6	30,0
donuz əti	1,5	1,3	1,5	1,7	1,6
Süd	993,4	1167,8	1213,7	1251,9	1299,5	657,0	669,8
Yumurta, milyon ədəd	526,3	681,9	829,4	874,6	760,9	406,6	444,9

Mənbə: DSK KTSS

Ərzaq məhsulları istehsalı

2007-ci ilin ilk altı ayında bütün sənaye sahələrində məhsul istehsalının həcmi emal sənayesi üzrə 3,4 faizə, içki və tütün də daxil edilməklə, qida məhsulları istehsalı üzrə 12,5 faizə bərabər olmuşdur.

Ayrı-ayrı növ ərzaq məhsulları istehsalının artım səviyyəsi aşağıdakı cədvəlin məlumatları ilə xarakterizə edilir.

Yuxarıdakı cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, cari ilin altı ayında qatıq, qaymaq və yoqurt, qənd və şəkər, makaron məmulatları, mineral və qazlı sular, alkoqolsuz içkilər istehsalı daha çox artmışdır. Bununla yanaşı, qurudulmuş və duzlu balıq, dondurulmuş dəniz balıqları, düyü, təmizlənmiş duru bitki yağları, hidrogenləşdirilmiş bitki piyləri, yağları və onların fraksiyaları, mal və dana ətindən hazır məhsullar, meyvə və tərəvəz konservləri, içməli su kimi digər ərzaq məhsulları da istehsal olunmuşdur.

2007-ci ildə daha bir mühüm hadisə baş vermişdir. Ölkədə olan bütün çadır şəhərcikləri ləğv edilmiş, qaçqın və məcburi köçkünlər üçün hər cür şəraitə malik qəsəbələr salınmış, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal etmək üçün həyatyanı torpaqlar verilmişdir.

Başqa bir mühüm hadisə ölkə iqtisadiyyatının başlıca sahələrindən biri olan neft sektorunda baş vermişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri tam gücü ilə işləməyə başlamış

«Gilan Holding» Şirkətlər Qrupunun Qəbələ konserv zavodu ilə tanışlıq. 02.03.2007.

Ərzaq məhsulları istehsalı, 2007-ci il yanvar-iyun aylarında

Cədvəl 31

	İstehsal edilmişdir, min ton		2007-ci il 2006-cı ilə nisbətən, faiz
	2007	2006	
Mal əti	34,0	33,5	101,5
Donuz əti	0,7	0,6	102,5
Qoyun əti	21,9	21,6	101,6
Quş əti	11,4	11,2	101,6
Dondurulmuş dəniz balıqları	0,3	0,5	68,7
Qurudulmuş və duzlu balıqlar	0,03	0,08	39,1
Üzli süd, mlyn.dkl.	24,9	24,8	100,4
Xama, min dkl.	82,2	81,6	100,7
Qatıq, qaymaq və yoqurt	0,8	0,4	186,5
Kərə yağı	7,2	7,1	100,4
Pendir və kəsmik	17,1	16,9	101
Çay	3,9	3,6	108,2
Buğda unu	711,3	700,8	101,5
Düyü	-	1,3	-
Çörək və çörək-bulka məmulatları	479,2	474,1	101,1
Təmizlənmiş duru bitki yağları	13,1	15,8	83,1
Hidrogenləşdirilmiş bitki piyləri, yağları və onların fraksiyaları	14,1	16,2	86,8
Marqarin	7,7	7,1	107,4
Ət kolbasası	1,1	1,1	102,6
Mal və dana ətindən hazır məhsullar	0,9	0,9	92,5
Qənd və şəkər	66,3	43,1	153,8
Qənnadı məmulatları	22,6	21,6	105
Makaron məmulatları	2,1	1,5	138,4
Meyvə və tərəvəz konservləri	6,8	7,7	89,0
Mineral və qazlı sular, mlyn. dkl.	0,6	0,4	125,4
Alkoqolsuz içkilər, mlyn. dkl.	7,6	6,4	119,5
İcməli su, mlyn. dkl	2,0	3,1	62,6

Mənbə: DSK SSS

və dividendlər gətirmişdir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri fəaliyyətini davam etdirmiş, regionda iqtisadi-siyasi əhəmiyyətinə görə bu iki nəhəng layihədən heç də geri qalmayan Bakı-Tbilisi-Kars dəmir yolunun tikintisinin təməli qoyulmuşdur.

2007-ci ildə Azərbaycan 127 xarici dövlətlə ticarət əlaqələrini davam etdirmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 5,0 milyard ABŞ dollarına yaxın olmuşdur. 2006-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, xarici ticarət dövriyyəsi 1,1 faiz artmış, ixracın həcmi 13,4 faiz azalmış və idxalın həcmi 15,9 faiz artmışdır.

Xarici ticarət dövriyyəsinin 28,7 faizi, idxalın 28,8 faizi və ixracın 28,6 faizi Avropa Birliyi ölkələrinin payına düşür. 2006-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bu ölkələr üzrə ticarət dövriyyəsi 1,7 dəfə, idxal 2,4 dəfə və ixrac 3,5 faiz artmışdır.

Qeyd etdiklərimiz və ölkə Prezidentinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən, xalq tərəfindən dəstəklənən geniş miqyaslı proqramların, iqtisadi-sosial siyasətin uğurla reallaşmasının məntiqi nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan dünyada ən sürətlə inkişaf edən yüksək iqtisadi göstəriciləri ilə fərqlənən ölkələrdən biridir. Və bu, nəticə etibarilə ölkəmizin həm iqtisadi sahədə, həm də siyasi sahədə inkişafına, dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə, Respublikamızın demokratik imicinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Faktlardan göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasında əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş inkişaf və tərəqqi bu gün xalqımızın gənc və dinamik lideri, cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi, siyasi-ideoloji və elmi müstəvidə uğurla davam etdirilir. Əldə edilən nailiyyətlərə isə hər ötən gün daha yeniləri əlavə olunur. Əminliklə deyə bilərik ki, bu uğurlar Azərbaycan dövlətçilik tarixinin ən parlaq səhifələri kimi ümummilli tərəqqimizdə özünəməxsus yer tutacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı

1. H.Ə.Əliyev, «Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXX qurultayına Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin hesabatı»
2. H.Ə.Əliyev, «Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin plenumunda məruzə»
3. H.Ə.Əliyev, «Partiyanın irəli sürdüyü vəzifələri mübarizçəsinə yerinə yetirək»
4. H.Ə.Əliyev, «Təsərrüfatlararası kooperasiya və aqrar-sənaye inteqrasiyası əsasında kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşdırılmasını və təmərküzləşdirilməsini daha da inkişaf etdirmək sahəsində respublika partiya təşkilatının vəzifələri haqqında» «Respublikada tərəvəz, kartof və meyvə istehsalının və tədarükünün daha da artırılmasını təmin etməli»
5. H.Ə.Əliyev, «İstehsalın səmərəliliyini və işin keyfiyyətini daha da yüksəltməli»
6. H.Ə.Əliyev, «Azərbaycan SSR-in və Azərbaycan Kommunist Partiyasının 60 illiyi»
7. H.Ə.Əliyev, «Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatının və bütün iqtisadiyyatının daha dinamik inkişafını təmin etməli», «Народное хозяйство Азербайджанской ССР за 60 лет»
8. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2 avqust 1996.
9. «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 12 mart 1999.
10. «Torpaq vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 24 dekabr 1996
11. «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 12 mart 1999.
12. «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 may 1999.
13. Azərbaycan Respublikasının Torpaq kodeksi, 25 iyun 1999.
14. «Torpaqların münbitliyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 dekabr 1999.
15. «Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sovxoz, kolxoz və başqa hüquqi və fiziki şəxslərin (emal müəssisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 19 aprel 1999.
16. «Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 24 dekabr 1999.
17. «Aqrar islahat üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2 mart 1995
18. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 13 avqust 1996

19. «Kənd təsərrüfatında özəl təsərrüfatların təşkil edilməsinə yardım üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 9 sentyabr 1996
20. «Aqrar islahatların keçirilməsini təmin edən bəzi hüquqi-normativ aktların təsdiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 10 yanvar 1997
21. «Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılması qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 19 dekabr 1997
22. «Dövlət torpaq kadastri, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 12 mart 1999
23. «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 12 mart 1999
24. «Aqrar sektorda islahatların sürətləndirilməsi üzrə bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 22 mart 1999
25. «Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə 25 iyun 1999-cu ildə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası Torpaq Kodeksinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 4 avqust 1999
26. «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 8 iyul 1999
27. «1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatında aqrar islahatların dərinləşməsinə və işgüzarlığın inkişafına yardım göstərilməsi üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 9 oktyabr 1999
28. «Azərbaycan Respublikasında aqrar sektoru idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 4 fevral 2000
29. «Kənd təsərrüfatında özəl təsərrüfatların təşkil edilməsinə yardım üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 7 fevral 2000. «Azərbaycan Respublikası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 11 fevral 2004.
30. «Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sovxoz, kolxoz və başqa hüquqi və fiziki şəxslərin (emal müəssisələrindən başqa) vergi borclarının silinməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 19 aprel 1999
31. «İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası torpaq-əkinçi münasibətlərində yeni dövrün başlanğıcını qoydu», «Respublika» qəzeti, 31 oktyabr 2006. Qax rayonu ictimaiyyəti ilə görüşdən, «Azərbaycan» qəzeti, 14 aprel 2006.

32. 2007-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2008-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi, «Azərbaycan» qəzeti, 12 yanvar 2008-ci il
33. «Kənd təsərrüfatına yararsız və ya az yararlı torpaqlardan kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadəsində güzəştlər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 17 oktyabr 1996
34. «Torpaq vergilərinin dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 14 may 1997
35. «Özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin yerləşdiyi torpaq sahələrinin satılması qaydaları haqqında» Əsasnamənin təsdiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 27 aprel 1998
36. «Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Naxçıvan, Şəki, Yevlax, Lənkəran, Xankəndi, Mingəçevir, Əli-Bayramlı, Naftalan şəhərlərində və rayon mərkəzlərində, rayon tabeliyindəki şəhər və qəsəbələrdə torpaq vergisi dərəcələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 8 iyun 1998
37. «Azərbaycan Respublikasında torpaqların yeni normativ qiymətinin müəyyən edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 23 iyul 1998
38. «Torpaq sahiblərinin onlara məxsus torpaq sahələrinin hüdudlarında öz ehtiyaclarını ödəmək üçün yerin təkindən istifadə qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 28 dekabr 1998
39. «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu ilə bağlı bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 7 iyun 1999
«Torpaq bazarı ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 19 oktyabr 1999
40. Q.Ş.Məmmədov, Azərbaycan Dövlət Torpaq kadastrı: hüquqi, elmi və praktiki məsələləri. Bakı, Elm, 2003, 448s.
41. Q.Ş.Məmmədov, Azərbaycanda torpaq islahatı: hüquqi və elmi-ekoloji məsələlər. Bakı, Elm, 2002, 421s.
42. Ə.Əhmədzadə, Heydər Əliyev və Azərbaycanın su təsərrüfatı. Bakı, Azərneşr, 2003, 216 s.
43. Z.Səmədzadə; M.Musayev, «Onuncu beşillikdə Sovet Azərbaycanının iqtisadi və sosial inkişafı», Azərneşr, 1981
44. «Xalq» qəzeti, 25 sentyabr 1998-ci il
45. «İki sahil» qəzeti, 15 yanvar 1999-cu il
46. «Xalq» qəzeti, 16 fevral 1999-cu il
47. «Azərbaycan» qəzeti, 3 yanvar 1999-cu il

***Dedicated to the 85th birthday of national
leader of the people of Azerbaijan
Heydar Aliyev.***

Full member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan Garib Mammadov,
Heydar Aliyev's Land Reforms is the base of the socio-economic development of regions. 2008,
P.232.

Edited by Hikmet Mammadov, Candidate of Political Sciences.

The book talks about the history of development of the agrarian sector in the Republic of Azerbaijan, huge works done in this field yet in Soviet Union by great son of our people, outstanding statesman Heydar Aliyev, assurance of prosperity of the Azerbaijani villager due to dynamic development of agriculture in the country in 1969-1982, successful implementation of land reforms, which have no analog in the world, in Azerbaijan in the base of cornerstone laid those years after the independence was gained. The book underlines formation of agrarian relations based on social justice principles sourced from the legal base consisted of numerous decrees, orders and other legal documents the great leader provided in both 1969-1982 and 1993-2003. The book also emphasizes that a new historical era has started in land-farmer relationship in frame of the State Programme for Socio-Economic Development of Regions of the Republic of Azerbaijan, which has successfully been continued by President İlham Aliyev since 2003 and importance of essence and content of which is not less than land reforms, and that the agrarian sector is intensively developing.

The book has been designed for those interested in the history of the agrarian development of the country, specialists and figures of science conducting special studies in this sphere, as well readers interested in the agrarian policy of the great leader and its present results.

ISBN: 978-9952-8099-1-6

***Посвящается 85-летнему юбилею со дня рождения
общенационального лидера азербайджанского
народа Гейдара Алиева.***

Действительный член Национальной академии наук Азербайджана Гариб Мамедов,
Земельные реформы Гейдара Алиева – основа социально-экономического развития регионов.
2008 год, 232 стр.

Редактор: кандидат политических наук Хикмет Мамедов

В книге повествуется об истории развития аграрного сектора в Азербайджанской Республике, колоссальной работе, проделанной в этой сфере великим сыном нашего народа, мудрым государственным деятелем Гейдаром Алиевым еще в период Советского Союза, которая привела к динамическому развитию в 1969-1982 гг. сельского хозяйства, благодаря чему повысилось благосостояние азербайджанских крестьян, а также о возможности успешного осуществления в Азербайджане после приобретения им независимости земельных реформ, не имеющих в мире аналогов, основа которых была заложена еще в вышеуказанные годы. При этом, путем представления вниманию читателей многочисленных указов, распоряжений, других нормативно-правовых актов, подписанных как в 1969-1982, так и в 1993-2003 годах, на передний план выдвигается вопрос о формировании на созданной великим лидером правовой базе аграрных отношений, опирающихся на принцип социальной справедливости. В то же время отмечается начало новой эры в отношениях земля-земледелец в рамках «Государственной программы социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики», осуществляемой уважаемым Президентом Ильхамом Алиевым с 2003 года по сегодняшний день и имеющей не менее важное значение чем аграрные реформы, а также развитие аграрного сектора.

Книга рассчитана лиц, интересующихся историей аграрного развития нашей страны. специалистов и деятелей науки, желающих провести специальные исследования в этой сфере. а также на широкий круг читателей, желающих ознакомиться с аграрной политикой великого лидера и ее сегодняшними результатами.

ISBN: 978-9952-8099-1-6

dizayn:

